

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR BLAU LAJOS.

HUSZONHARMADIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R.-TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1906.

A M.-Zsidó Szemle huszonharmadik évfolyamának
munkatársai,

amennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	310
DR. BERNSTEIN BÉLA, Szombathely	72
DR. BLAU LAJOS, Budapest	54, 143, 176, 286, 363
DR. FARKAS JÓZSEF, Budapest	40
GERŐ ATTILA, Budapest	198
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	92, 97
DR. GUTTMANN MIHÁLY, Csongrád	315
DR. KISS ARNOLD, Budapest	1, 58, 294
DR. LEVINSKY A., Hildesheim	154
MANDL BERNÁT, Budapest	27, 107
DR. MARMORSTEIN ARTHUR, Szenicz	37
PATAI JÓZSEF, Budapest	20
DR. PERLS ÁRMIN, Pécs	121
DR. PILLITZ BENŐ, Veszprém	277
DR. RICHTMANN MÓZES, Budapest	157
DR. SCHWARZ GÁBOR, Zágráb	15, 172
VADÁSZ EDE, Budapest	46, 252, 283, 358, 362
VAJDA MIKSA, Galgóc	281
WAGNER HENRIK, Budapest	59
DR. WEISZ MIKSA, Budapest	128, 290
DR. WERTNER MÓR, Muzsla	377

TÁRSADALOM.

HÁROM KÖNNYCSEPP.

»Ime, népem leányának fohásza hallatszik messze országból: vajjon az Örökkévaló nincs-e Czióban, avagy királya nincs-e többé benne?! Bizony nincsen balsam Gileádban a mi sebeinkre, mert fölszállott a halál ablakainkba, bejött a mi szegény testvéreink házaiba, hogy kiirtson gyermeket az utczaról, ifjakat a piaczokról, és úgy esett az ember hullája, mint a pelyva a mező színén, s mint a kéve az arató mögött, és nincs, aki összeszedi.«

A multak sötét gyászából hangozik felénk a sirató prófétának eme jajkiáltása, de irtózatos valósággal elevenedett meg a mi napjainkban is, a mi ajkainkon is. Amerre emberi szívek dobognak, ahonnan még ki nem halt az emberiség végső szikrája, ahol a részvétnak utolsó könnye ki nem szikkadt még a szemekből: ott az irtózat és a megdöbbenés, mindenütt a nagy világon gyászfátyollal borítja le a szeretet álmódásának fenséges ideálképeit. Izrael százados siralma reszket újra végig a föld színén, és az igazság eszméjének szoborképét megrendíti talapzataiban. Izrael kiontott vére ömlik szerteszéjjel és ettől a lator kezek által kiontott pirosságtól szégyenben és gyalázatban gyullad ki az emberiség arczulatja. Izrael halálhörgése sikolt a testvérgyilkok alatt, és ez a sikoltás a bibliának égető bélyegét nyomja reá az újra föltámadt Káinra, aki elátkozott gyűlöletével még mindig reátör az ártatlan Ábelre; ennek a rémséges sikoltásnak szelek szárnyán szálló panaszos hangjai rezdülnek végig az ég felé szárnyaló sóhajtásban: »Oh miért hogy aggodalomban kell járnom az én gyűlölőim szorongatásainak közepette, én

Istenem?!» Ez a siránkozás szántja végig a mi sziveinket is azokért, akik életükkel fizettek egyedül azért, mivel Izrael tiszta hitét vallották — és a búsongó képzeletnek gyász-röpülése messze visz bennünket az északi légkör forrongással teli országába, a fagyos Oroszország sok zsidó községébe, ahol a rendületlen honszerelem és a legdicőségesebb istenezsmének kettős vértetével ékített testvéreink éltek, és ime, egyszerre csak Szibériának minden fagyossága, minden kegyetlensége és rémsége az emberi szivekbe költözött, és a lelkekbe épp annyi keménység, mint azokba a fejszékbe és dorongokba, amelyeket reájuk csaptak, amikkel ellenük törtek. És a mi könnytől fátyolozott szemünk újra meglátja Ezekiel próféta rémséges látományát: síkságokat, városok utcait, telve halottak csontjaival, amelyek beborítják az irtózat térségeit telistele, és esöndülő föleinket megüti a halálsóhajtás; a megcsontítottak fájdalomkiáltása, a haldoklók jajongása, a temetők hantjának dübörgése, anyáknak zokogása: »Óh jaj a gyermekeim! óh jaj, az én gyermekeim széjjel lettek tépve« és árva gyermekeknek siralma: »Óh jaj az én édes apám! Óh jaj, az én édes anyám gyilok alatt vérzett!»

De vajjon csakugyan pusztán Izrael gyásza nyilvánul-e meg abban a hóhérmunkában, amely a közeli napokban Izraelban dúlt, és pusztán felekezeti siralom-e az, amely bennünket gyászra szólít?! Kimerül-e az elszörnyűködés viharában, a részvétnek fölzúduló áradatában a gyásznak minden tanúsága a mi számunkra?! Nincsen-e ezekkel a megújuló borzalmakkal szemben a világnak más feladata, minthogy könyöradományokat gyűjtsön és hangos méltatlankodással adjon kifejezést érzelmeinek?!

Mi mélységes hittel valljuk, hogy Izrael gyásza, bár vérben és életben csupán az ő hitének követőit érte: az emberiség gyásza, és a mi sorsunkban az emberiség lelkiismerete dobban meg eleven, hatalmas erővel. Izrael érte a baltacsapás: de Izrael az emberiség szíve, és beteg akkoron a világszervezet is, amikor ez a szív van megsebezve. Fennen hirdetjük azért, hogy hazugság még mindig a szeretettel való vakmerő kérkedés; vértanu meggyőződéssel prédikáljuk, hogy a prófétai álmódás, a zsidó frás lángszelleme még mindig ott lebeg a társadalom szeme és lelkiismerete előtt mint be nem

váltott követelés, mint feladat, amely még mindig várja a megvalósítást. És ha van ír, ha van vigasz, amely balszam lehet a mi sebeinkre, a mi gyötrelmeinkre, úgy az a mi szenvedéseink tengeréből ama kristálygyöngyként fölmerülő tanulság, hogy a mi vériünk hullása jelzi a világosságnak ama ösvény-csapását, amelyen az emberiség a mi vértanuinak tetemein által fog vándorolni mindaddig, amiglen valóra válik Izraelnek félreértett, meggyanúsított és tőle kölcsönbe vett tanítása az igazi szeretetről.

Mindaddig, amíg Jákob szemeiből ki nem szikkad három könnyesepp, addig nincs megváltva a világ. Mert amiképpen egy kicsiny vízcseppecskében nem pusztán a magunk arcvonásai tükröződnek vissza, hanem az egész környezet, erdők, fák, hegyek és völgyek, azonképen Jákob hármassal könnyeseppjében nemcsak Izrael sorsa visszafénylik, hanem az egész földi társadalomnak haladása, fejlődése, avagy lankadása és visszaesése.

Jákobnak könnye visszaütethetetlen bizonyosága annak, hogy Izrael sorsával az emberiség erkölcsi lényege függ össze, hogy Izrael jelen gyászával az emberiség erkölcsi sülyedése van összekapcsolva.

Mikor Jákob, az ösatya, fivérének Ézsauinak haragja elől menekülni volt kénytelen, ott az ő vándorútján, ahol a nap szállta utólréte: pihenni tért, és ekkor egy csudálatos álmot látott. Létrát, amely a földet az éggel összekötötte, és ezen a létrán angyalok jártak fel és alá, és a létra csúcsán Isten látománya sugárzott. De fölébredt a bűvöletes álomból, és látnia kellett a borzalmas valóságot, a sivár vadont, amely körülvette. Akkor — így mondja egy régi mondának merengése — az ösatya halovány arcán három könnyesepp gördült alá. Az egyik könnyet önmagáért, zaklatott életéért hullajtotta, a másodikat álmainak elomlása miatt, a harmadikat Ézsau testvéreért.

Jákob eme három könnyében Izrael örök gyásza és az emberiség siralma is visszatükröződik. A saját testvérei elől menekül mindig, embertársai azok, akik hazájából elüldözik. És ha álmot lát, eszményi álmódást, hogy a földi szenvedély egybekapcsolódik az örök égi irgalommal, hogy közel az idő, amikor angyali erények szállnak alá az égből a földi küz-

delmek színterére, és a földi tökéletesbedés jótékony nemtői mennybéli magasságba törnek, és hogy az Úr az, akinek örök irgalmú törvénye ott lebeg az emberiség előtt mint követendő eszménykép, — akkor mindig föl kell ébrednie Izraelnek, és az ősi sóhajban kitörnie: »Milyen rettenetes még mindig az emberi törekvések színtere, még mindig csak templomok emelkednek, és szertartások uralkodnak — de a vallásosság lényege, az igazi szeretet még mindig a gyűlölet homályába vész.«

Az életéért hullajtja első könnyét Izrael.

A puszta, mezitelen életét kellett féltene minden időben Izraelnek testvérei gyűlöletétől. Azt az életet, amelyet, mivel egyedül az Isten adott, nem is szabad másnak elvennie az embertől, csakis az Istennek. És a haladásnak, a világosságának büszke századait az őskorok vad állatiasságától első sorban az a vívmány különböztette meg, hogy az emberi élet drágább lett, és biztossága szilárdabb alapokra lőn lefektetve. Mennyi vér patakozott a föld színén, mennyi könny omlott megszámlálhatlanul, amíg a világon derengeni kezdett a próféta megismerésnek első fénysugara, hogy az emberi lélek az Istennek világossága, hogy a legfelső lépcső abba a csudás magasságba, amely a szeretetnek messiási birodalma: embertársunk életének megbecsülése.

Nincsen is drágább kincse ezen a földön az embernek, mint az élet. Rajta csügg, mint a permence az orsószálon, minden öröm és minden földi üdvösség. Ha ez a gyöngyszál szétszakad, minden fény a sírverembe, a porba hull menthetlenül. Még a koldus, a hajléktalan nyomorult is úgy belékapaszkodik még az ő fájdalmainak közepette is az élet reményébe, mint az a vergődő bogár a szalmaszálba, amikor a folyam sodró áradatjába esett. A beteg is imát rebeg vértelen ajkaival a halálos árnyék közlegésekor életéért, az aggasztyán is félti létének elmulását.

Az állat is érzi ösztönével az élet nagy becsét. Ha az őzre ráfogod a puska csövét, megriadtan menekül, és ha sebet kapott: erdő sűrűjébe fut, és gyógyfüvet keres a halál ellen. Mikor az őszlőnek sivító szele először harsog fel a tar mezőknek rőt avarján: a vándormadar útra kél, szalad a fagy, a gémberek elöl, mert életét félti pihés tollazatának melengető burokja alatt, és ennek a vágya készíti arra, hogy szembe-

szálljon az operenciák golfáramának hőfokával, avagy az égbenyúló hegyóriások légkörének hirtelen támadt hózivatarával, a légben kerengő karvalylyal, az ölyüvel, amely mélységek és szakadékok fölött terjeszti ki sötét szárnyait.

Am az állat nem ismeri azt a csudás érzelmet, amely az embert kétszeres erővel fűzi az élethez, amely a halál közlegését borzalmak borzalmává teszi, egyedül az ember számára: a halálsejtelmet. A gondviselés megkímélte az értelmetlen állatot az öntudattól, a halálnak ismeretétől. Amikor az ólom csöve megvillan fölötte, nem tudja, hogy mi lakozik abban a kicsiny fekete ürben. Amikor kötélen vonszolják a vágóhídra: sem agyához, sem szívéhez nem férkőzik közel a halálos félelemnek szörnűsleges borzadánya.

Egyedül a sápadtképző ember az, akinek számára magánál a halálnál is irtózatosabb kinlódás a halálnak sejtelme, az az érzés, amely azon a szűk mesgyén jelentkezik, ahol az elmulás közelsége szembe kerül az élet vágyával. Oh, nem a halál perczének fájdalma az, nem az elmulással járó gyötrelme az, amely a végső árnyak közlegésekor dermedéssel fogja el az emberi szívet. Hiszen az életnek magának összehasonlíthatatlanul nagyobb fájdalmi vannak, mint a halál órájának, és az orvosi tudomány már régen megállapította, hogy az elmulás a legtöbb esetben átszenderülés, csöndes, kínok nélküli elvonulás a földi térről. Kérdezték meg csak azt a halálos ágyon fekvő testvéreket a halál közvetlen közlegésekor, amikor a szemében megcsillan a túlvilági sejtés: Mondjad, testvérem, fáj-e valamid, érzesz-e valamelyes gyötrelmet? és meglátjátok azt a fogja válaszolni: »Nem érzek semmiféle fájdalmat, semmi kínt.«

Az a borzalom, az a rettegés, amely a halál órájában a haldokló üvegesedő szemeiből mintegy segílyt keresve mered reánk: nem a fájdalomról való panaszkodás tehát. Nagyobb, sokkalta nagyobb kín az annál. A halálnak sejtelme az. Az ismeretlentől való félelem. Olyasvalamit lát az a távozó, bucsuzó embertárs, amelyet mi az egészségnek, az életerőnek idejében sohasem látunk igazán. Látja a rideg sírvermet, amelybe teste le fog szállni. Irtózat fogja el, ha reá gondol a férgek hazájára, amelybe örök fekte léssen. És azután megborzasztja az a nagy kérdés, amelyet meg nem fejtett még

senkisé: Mi van a síron túl? bűnöknek bűnhődése, kárhozat, jutalom, öröm-e? Röppenni készülő lelkén átsuhan a gyötrelmes aggodalom: »Mi lesz az én gyermeikkel, ha én meghaltam? Ki fog róluk gondoskodni? éhezni fognak-e? fázni-e? Szerencse vár-e reájuk, avagy gond és fáradalom?» Ezek a gondolatok azok, amelyek egyedül az ember számára teszik olyan végtelenül irtózatossá a halálnak perczeit.

Azért válik hát bitor Káinná az olyan ember, aki ezeket a gyötrelmeket embertársa számára meg tudja szerezni. Aki azt veszi el testvérétől, amit neki többé vissza sohasem adhat: az életet, az Istennek adományát.

Egy megindító történet járta be a multkoriban a lapokat. Délfranciaország egy városába állatsereglet érkezett, amely esténként oroszlánok és tigrisek mutatvényaival gyönyörködtette a város közönségét. Egyik előadás után, amikor a néptömeg kiáradt az arenából, egy anya a tolongásban elveszítette maga mellől négyéves kis leánykáját. Hiába kereste, nem akadt reá. A kis leány a czirkuszban maradt, s mikor látta, hogy sötétség veszi körül, egy oroszlanketrecbe bujt, hogy ott töltsse az éjszakát. Reggelre kelve, az örök sajtóságos jelenetet láttak. A kis leány épen, sértetlenül feküdt a ketrecz alomján, s körülötte az oroszlánok kedveskedve nyalogatták kezét, arcocskáját. Azután nyugodtan engedték, hogy védenzüket az örök a ketreczből kivegyék s anyjának visszaadják.

Az orosz bakók kegyetlenebbek voltak a vadállatoknál. Halálra marczangolt gyermekeket vetettek anyák ölébe, halott apákat és anyákat fiaik, leányaik tetemei mellé. A halálfelelemnek, a halálsejtemnek kinzó garádján mentek által a mi testvéreink közül a messze orosz földön százan és ezren. A halálsejtem száz vizióval tépte darabokra az ő martir lelküket. Amikor a zsinagógákba menekültek, és a tóra fődöző szárnyai alatt kerestek menedéket: a vért szomjazó tömeg máglyahasábot rakott a templom alá, és azok a szerencsétlen áldozatok hallották a lángok suttogását: el lehet-e képzelní azt az irtózatos sikongást, hördülést, amely betöltötte az Isten házáat? És ez a vérengzés a tudomány, a fölvilágosodás sokat magasztalt századában történt. Nemesak a tömegek, de a hatóságok, a rend fenntartóinak hozzájárulásával.

Azért hullatja Izrael az ő második könnyét is, mert évszázadokon át melengetett álmai széjjelfoszlottak újból, mert az igazság bizony nincsen még az úton, mert a mi feladatunk még mindig a vértanuság, mert még mindig nincsen nagyobb vitézség és nagyobb bátorság annál, mint zsidónak lenni, és Izrael hitéhez tartozni és mellette rendületlenül kitartani, a hősiességnek sokalta nagyobb fokát igényli, mint bármely más felekezet igazságait vallani. Izraelnek vértanú sorsa az emberiség és az emberiség erkölcsi sülyedésének letagadhatatlan, szomorúságos bizonyossága. Testvéreink, vérokainak szenvednek ami közelünkben, kenyerüktől megfosztják őket, útszélre tesznek ki ártatlan árvákat, házaikat szétrombolják, vagyonukat közprédává teszik, fejszével, gyilokkal rohannak reájuk — s ha az emberiség szózata a világ hatalmasainak törvényhozó gyülekezetében jogért és igazságért emeli föl hangját, a diplomácia könnyedén vállat von, s az önálló vámterületről perorál! Óh az a kivert eb, amikor fájdalmasan vonit, és segítségért nyöszörög, — társára akad, amely segítségére siet, csak az ember nem akarja testvére jajszavát meghallani!

Zsidó könny patakban omlik, zsidó vér pirosra festi a vándorok országútjait — Izrael könnye álmai széthullását siratja újra, csakúgy mint évezredekkel ezelőtt.

Üldözték, kergették Izraelt mindenkoron, minden időben. Talán maga a szentírás is azért hasonlítja olyan gyakran az őzhöz, mivel mint az erdők sűrűjének ezt a védtelen lakóját, úgy kergette a mi népünköt is unos-untalan az embert vadászó perverzus szenvedély. Nemesak az írásnak, nemesak a »könyv«-nek népe Izrael, hanem egyuttal az üldöztetés népe is. Ős-Rómának földjén, ha haragos volt a caesar — zsidó-vér folyt a czirkuszok porondján. A középkorban, ha szárazság verte a réteket, a zsidónak kellett könnyével nedvesítenie honának rögeit. Ő volt a szárazság okozója, ő volt a rothasztó esőnek előidézője. Mentek ájtatos seregek fölszabadítani a szent sírt, lovagköpenyükön a kereszt, a szeretet jévénye, s amerre mentek: csülökg gázoltak a lovak zsidóvérben. Aggot és védtelen csecsemőt, férfit és asszonyt nyársra húztak, elevenen eltemettek, a tórának máglyatüzet szántak — ma is a zsidó oka minden bajnak, szabadságvágnak, az

elnyomott néptömeg szenvedélyeinek. Ma is a zsidó a nyomott gazdasági viszonyok okozója, ma is ő a rossz termékek boszorkányidézője, a gabonaárak csökkenésének bübájlatos varázslója, talán a tyukok is a zsidó miatt tojnak kevesebbet az idén. De balhit és babona, gonoszság és rágalom, ármány daczára, sem az ősidőkben, sem a kereszt rémuralma alatt, sem ma: Izrael nem dobta magát a kétségbeesés karjai közé, nem csüggedett, hitét nem veszíté el sohasem, s az ő tórájában egy magasztos eszme volt fölírva, és ez az eszme beleégette magát a lelkébe izzó tüzlángolással, hogy elérkezik majd az emberszeretet dicsőséges korszaka, amikor az erőszak, a jogtalanság, a durvaság meg fog szünni, Istennek országa sugaras glóriában fölragyog, és mindenek elismerik majd a szeretet igazi Istenét: Izrael Egyetlenét. Késik, késlekedik ez a korszak, de az emberség halad az igazság ösvényén feltarthatatlanul: jönni fog a Messiás!

Addig pedig, minden újabb csalódás után, Izrael harmadik könnyeseppje az igazság ösvényéről letántorodott emberséggért hull. Az emberségért, amely meggyaláztatott akkor, amikor Izrael vérében fürdött az orszag hóhér pribékek serege.

Messze keleti földön csudálatos rege termett: száz hegyóriás övez egy sziklaóriást meséknek országában. A lábainál örökzöld pázsit virul, és egy bűvös tengerszem, amely olyan kék, mint a felhőtlen égbolt. Liliom és rózsa fakad a hegyoldalon, és az erdei patak moraja úgy hangozik a közelében mint az acolhárfa lágy pengése. A szikla repedéseiben lakozik a szürke rege, olyan mint egy árva leányka ajkain egy szomorú ének.

Örökké viruló kert van elrejtve a hegy méhében. Abban lakoznak a szeretetnek irgalmas nemtői. Csodás virágok nyílnak abban a tündérkertben, amelyet egy zergecsapat őriz, hogy halandó ember tönkre ne tegye veteményét. Mint a frissen hullott hó olyan fehér a zergecsapat, és vezetőjük egy tündöklő zergebak. Annak a homlokán aranykorona csillog. És ha a gonosz fekete vadászok gonosz szándékkal közelednek a kerthez, akkor a zergék kőveket görgetnek alá a sziklameredélyről, és villámok czikkáznak a zergebak homlokáról. Ha rálőnek: akkor halálverejtékének forró csöppjeiből varázs-

növények fakadnak: vérpiros rózsák. Meggyógyul ettől a megsebesült zerge, de a vadász a mélységbe pusztul. Azért rálőhetnek a fekete hadak, de meg nem ölhetik, mert neki őriznie kell a bűvös kertet, amelyben töméntelen arany és ezüst van rejtve a hegyodú méhében, annyi, hogy hétszáz koci sem tudja azt elvinni, de amely egykor mind az embereké lesz.

Izrael sorsát példázza ez a csudás mese. Magas hegyen Izrael tanainak tündérkertje virul, kincs és arany töméntelen, amely egykoron az emberség közkincese leszen. Benne csodás virágok, az emberség ideáljainak hajtásai. Izrael az a hófehér zerge, amely őrizt ezt a kertet. A tóra az aranykoronája. Fekete vadászok, fekete banda tör reá, hogy széttaposa kertjét, hogy agyonlője a védőzergét. De rálőhet az ellenség: vérpiros rózsák fakadnak menekülő útján, ettől meggyógyul, új erőt kap. Meg nem ölhetik sohasem. Mert az ő hivatása csak akkor fog véget érni, ha a tündérkert liliomaiból minden emberi szíven ott virul majd a szeretetnek egy-egy hófehér liliomszirma. Könnyár és vértenger között imádkozunk ami vágyaink teljesüléséért, Izrael három könnyeseppjének elapadásáért, magunkért, álmainkért, és az emberségért!

Budapest.

DR. KISS ARNOLD.

SCHWEIGER MÁRTON.

1834—1905.

Schweiger Márton az épen lefolyt év utolsó napján bekövetkezett halálával felekezeti közéletünk egyik kimagasló alakja dőlt ki az új magyar Izrael megteremtőinek díszes sorából. Az orsz. iroda, az orsz. rabbiképző-intézet vezérlőbizottságának, az izr. tanítóképző-intézetnek egy emberöltőn át elnöke volt. Nem volt sem a harez, sem a kezdeményezés embere, de élt benne a tudás és a mások képességeinek mély és igaz tisztelete és ez képessé tette őt arra, hogy mindezeket a díszes állásokat méltóan képviselje. Mások érdemeivel magát sohasem diszitette, azokat készséggel elismerte, a kijelölt úton egyenesen és buzgón haladt előre, hogy azokat az ügyeket, melyek reá bizattak, egyszerűségével és a jó iránt táp-

lált lelkesedéssel szolgálja. Egyenes jelleme és ritka szívjárása megszerezte számára mindazok szeretetét és becsületét, kik vele közéleti működése révén érintkezésbe jutottak.

A tanfériak körében nagy népszerűségnek örvendett, mert a fentérintett intézeteken kívül évtizedeken át a pesti izraelita hitközség iskolaügyi előljárója is volt és e minőségében szintén mindenha a zsidó szív sugallatától vezéreltette magát. Ez volt az a vezetőfonal, mely nehéz és komplikált helyzetekben neki az útát megmutatta. És ugyanezért élte utolsó perczéig a tanári és tanítói körök, melyeket ő szívébe zárt és őszintén megbecsült, igaz szeretettel csüggték személyén és az első ágat ők teszik le frissen felhantolt sírjára. Az egész ország zsidó tanítósa jótevőjét tisztelte benne, mert a ma már virágzó Tanítóegyesületnek is egyik megalkotója és első elnöke volt.

Az elköltözött férfiú emléke ellen vétenénk, ha neki oly érdemeket tulajdonítanánk, melyeket ő maga is másokénak ismert el. Ugyanezért nem állítjuk, hogy a derék férfiú az orsz. iroda elnöki minőségében a magyar zsidóság vezére volt. Midőn ő e méltóság birtokába jutott, a magyar Izraelben oly viharok dúltak, melyek közepette ő, a békeszerető és az ellenfél fufangjait nem ismerő férfiú, egymagában a harcot nem állotta volna meg. De a feladatot, mely reá hárult, mindig teljes készséggel és összes erőivel teljesítette és a helyet, hova került, méltósággal és áldozatkészséggel töltötte be. Az egész magyar zsidóság körül szerzett érdemeit méltatta régi bajtársa és az orsz. iroda elnöki méltóságában utódja, dr. Mezei Mór, ki ravatala előtt a következő beszédet mondotta:

»A magyar zsidóság nevében veszek tőled végbucsut és habár mint az izraelita országos iroda ez idő szerinti vezetőjének, csak a kongresszusi alapon szervezett zsidóságot volna jogom képviselni, mégis úgy érzem, hogy ezzel az alkalommal, ez előtt a ravatal előtt a köteles hálát és elismerést az egész Magyar Izrael nevében kell lerónom.

Mert immár 45 esztendeje annak, hogy kezdetét vette az a küzdelem, az a munka, melyet az egész, egységes felekezet érdekében végzett az a nemzedék, melyhez te tartoztál és ha hitsorsosaink közül azok, kik ma tőlünk különváltak, külön szervezetben védelmezik a magyar zsidóság jogait,

szolgálják a magyar zsidóság céljait, — elfogulatlanul visszagondolnak a mai dolgoknak ezen kezdetére, fel kell ismer-niök, hogy az az erő, melyet ma kifejtési képesek, azokból a vívmányokból fakad, melyeket akkor kiküzdöttünk; az a szervezet, melyet ma megalkotnak, azon a jögalapon épül fel, melyet akkor teremtettünk együttes munkával mindnyájan, kik egy pontról indultunk és — ez óhajtasom és reménységem — egy végpontban fogunk egyesülni ismét.

Az egész felekezet ezen nagy, nehéz munkájában nagy volt a te részed; kezdetben a küzdő harczosok legelső sorában, utóbb vezéri polczon. S ezért, így mondom, mert így érzem, az egész magyar zsidóság halottját gyászoljuk ennél a ravatalnál; az egész magyar zsidóság elismerését és háláját kell kifejeznünk e ravatal előtt.

Én nem dicsérlek és ha azt mondom, hogy egy egész emberéleten át buzgó, lelkiismeretes, kitartó, állhatatos hive voltál felekezetünknek, ennyit is csak azért mondok, hogy hozzákapcsolhassam ezt a fohászodást: A jövőnek küzdelmeiben is adjon a Gondviselés a Magyar Izraelnek olyan buzgó, lelkiismeretes, kitartó, állhatatos, híveket, mint a minő te voltál.

Egy hosszú emberéleten át a magyar zsidóság örömei voltak a te örömeid; a magyar zsidóság bajai, fájdalmai voltak a te bajaid, fájdalmaid; a magyar zsidóság gondjai nyomták a te lelkedet.

A te nagy családod, a magyar zsidóság nevében veszek tőled örök bucsum, — Schweiger Márton!

Áldott legyen emlékezeted!«

Schweiger Márton halála folyóiratunk zárta előtt következett be és így térszüke miatt életfolyásának csupán főbb pontjait adhatjuk. Az elhunyt Keckemétről származott és a fővárosban már fiatal korában telepedett le. Kereskedő volt, a Schweiger testvérek gyapjúkereskedő cég tagja. Az izr. kongresszuson szülővárosát képviselte és háznagy volt. Az orsz. izr. iroda elnöke 1870-ben lett és aggkora miatt két év előtt mondott le róla, úgyszintén a VI. községerület elnökségéről. Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottságának az intézet felállítására óta és a növendékeket segélyező Ecz Chajim-Egylet elnöke volt, úgyszintén az orsz. izr. tanítóképző-intézet igazgató tanácsának és az orsz. izr. közalapnak. Ezen főbb méltó-

ságokon kívül majdnem valamennyi felekezeti intézményeknél tiszteletbeli állásai voltak.

Mindezekben a díszes állásokban Schweiger Márton tevékenységének legszembeötlőbb és legjellemzőbb vonása az a szívjóság volt, mely őt már legelső nyilvános fellépésénél ékesítette. Tenczer Pál a kongresszus idején ennek képviselőiről rövid ismertetéseket adott ki. Ezekben elhunyt jelesünkről azt mondja, hogy háznagyi kötelességből a megszorult képviselőknek — pártáryalatra való tekintet nélkül — saját pénztárából jelentékeny összegeket utalványozott ki. És a talmudi mondás szerint öregsége nem szégyenítette meg fiatalágát, mert mindvégig megmaradt igazí zsidó jótevőnek. Ezt annál nagyobb mértékben gyakorolhatta, mert szűkebb családját csupán egy unoka alkotta, miután felesége és egyetlen leánya korán halálozott el.

A közgazdasági életben szintén jelentékeny tevékenységet fejtett ki; számos vállalatnál igazgatósági tag, a kereskedelmi akadémiánál vezérlő bizottsági tag és a fővárosnál bizottsági tag volt.

Január hó 2-án végbement temetésénél a közrézsvét impozáns módon nyilatkozott meg. A gyászházban közéletünk kitünőségei óriási számban jelentek meg. Az elköltözött jeles férfit Dr. *Kohn* Sámuel pesti rabbi, Dr. *Mezei* Mór az orsz. iroda elnöke, Dr. *Venetianer* Lajos újpesti főrabbi (a VI. izr. községkerület nevében) és *Szuppan* Vilmos a kereskedelmi akadémia igazgatója (ezen iskola nevében) búcsuztatták. A kerepesi-uti temetőben, felekezetünk sok jelese közt, alussza örök álmát Schweiger Márton, a magyar Izraelért lelkesedett és egész életén át tevékeny jeles férfiú. A magyar Izrael áldása lebeg emlékezete felett.

ZADOC KAHN

1839—1905.

Az a szomorú hír, hogy a franciaia főrabbi meghalt, gyászba borította nemesak a franciaia, hanem az egész zsidóságot, mert a kiváló férfiúval legjobb fiainak egyike szállt

sírba. Nagyszabású tevékenységének áldása kiterjedt messze, messze hazájá határain túl, rááradt a keleti és orosz-lengyel nyomorúságban szenvedő hittestvéreire. A szegények, az üldözöttek benne nagy pártfogót veszettek, mert nem ismert sem akadályt, sem fáradságot, ha nyomoron enyhíteni kellett. Eszme, tetterő és befolyás harmónikusán egyesültek harmónikus egyéniségében. A franciaia emberbaráti intézmények egész sora az ő nemes szívének alkotásai és az Alliance érdemei elismeréséül örökös tiszteletbeli elnökévé választotta. Évtizedek óta ő volt a messzeterjedt franciaia zsidó jótékonyágnak inspirátora és irányítója.

E minden ízében modern ember kebelében ősi jó zsidó szív dobogott, amely az emberszeretet szolgálatában örök munkásságra készítette. Figyelme csodálatos módon nagy és kis dolgokra egyaránt kiterjedt, miről néhány év előtt magunk is meggyőződünk, midőn információszerzés céljából sajátkezü levelével keresett fel bennünket. Amily kiváló volt Zadoc Kahn mint ember, épp oly kiváló volt mint pap. Az ő főrabbisága alatt a franciaia zsidó egyház — nehéz viszonyok között — felvirágozott. A központi konzisztóriumnak ő volt a lelke. Mindenre gondolt és mindennel törődött, úgy hogy nélküle semmi sem történt, még tagul sem választottak senkit, akit nem ő proponált. A konzisztórium elnöke, báró Rothschild, magánjótékonyágában is tisztára a főrabbi által vezéreltette magát. Minden közügy érdekelte és mindenre volt ideje és ereje. Papi minőségében a külföldi zsidóság ügyei elől sem zárkozott el, ha ezt az össz zsidóság java kívánta és ha véleménye nyilvánítására felkérte.

Ebbeli tevékenységének leírása a zsidó történet feladata lesz és a jelen alkalommal csupán azt az egy tényt jegyezzük fel, hogy a magyar zsidóság szakadása felett mély sajnálatának adott kifejezést és 1891-ben nagyfontosságú levelet intézett folyóiratunkhoz, melyben a pártok kibékülését mindkét félnek szívére kötötte (1891. évf. 75—76). A franciaia zsidóságon kívül az angol zsidóság, amely az ő nagyszabású és áldásos munkásságát közelből szemlélte, valóságos rajongással csüggött varázslatos személyén, ami betegsége hírére az angol felekezeti sajtóban megható kifejezést nyert.

Egyénisége mindenkit megbűvölt, ki ez igénytelen külsejű férfi közelébe jutott. És az aranytiszta jellemű férfiú a szónak is nagy mestere volt. Zadoc Kahn a legnagyobb egyházi szónokok közé tartozott. Eszmegazdagság és lelkesültség finom formaérzékkel és tapintattal egyesülnek szónoklataiban. Kinyomatott beszédgyűjteményei igazi gyöngyei a francia zsidó egyházi ékesszólásnak.

E sokoldalú és nagyarányú gyakorlati tevékenység mellett, amely minden idejét és figyelmét igénybe vette, tudományos munkásságot is fejtett ki. Ifjú éveiben e téren is nagy reményeket keltett. Az eleven érdeklődést tudományunk iránt mindvégig megtartotta. A Société des Études Juives francia irodalmi társulatot ő létesítette és a párisi rabbiszemináriumnak ő volt a leghathatósabb pártfogója úgy szellemi, mint anyagi tekintetben.

Nem csoda, hogy saját maga nagyobb terjedelmű munkákkal nem gazdagíthatta irodalmunkat. De azért e téren is maradandó emléket biztosít neki a francia bibliafordítás, melyet ő szerkesztett és amely részben az ő műve. Ezen kívül több kötetre rúgó beszédei és apróbb dolgozatai mutatják szelleme fenkölttségét és nemességét. Irodalmi emléket biztosít számára az a számos mű is, melyek ajánlás alakjában az ő tisztelt nevével diszítették magukat. Ezek jó része az ő alkotása, amennyiben megjelenésüket minden irányú támogatással lehetővé tette.

E szomorú alkalomból közöljük életfolyását, amely csupán a főmomentumokat foglalja magában.

Zadoc Kahn 1839 február 18-án született Mommenheimben, az akkor Franciaországhoz tartozó Elzászban. 1856-ban a metzi rabbiszemináriumba lépett be, amely e közben Párisba lett áthelyezve. Tanulmányai befejezése után a párisi Talmud-Tóra, a szeminárium előkészítő iskolájának igazgatója lett. 1867-ben Isidor párisi grand rabbin mellé segéd rabbivá választottatott és midőn Isidor egy évre reá Franciaország fő rabbijává lón kinevezve, Kahn követte őt a párisi főrabbi székben. Isidor főrabbi 1889-ben bekövetkezett halála után a francia fő rabbiságban is utódja lett és 1890 márczius 25-én nagy ünnepségek közt lett hivatalába beiktatva. Ebben a minőségben több intézményt keltett életre, melyek mai

napig virágzanak. 1879-ben a becsületrend lovagjává és 1900-ban tisztjévé lett kinevezve.

Munkái a következők: L'esclavage selon la Bible et le Talmud (1867), amely német és héber nyelvre is le lett fordítva. La revolution Française et le Judaïsme (a francia forradalom 100-ik évfordulójára); Sermons et allocutions (1875, 1886, 1894); Études sur le livre de Joseph le zélateur (1887); Biographie de M. Isidore Loeb; Discours d'Installation (1890 márczius 25); Religion et patrie; Souvenirs et regrets.

Zadoc Kahn, az arany tiszta jellem és nagy filantrop, a lángoló zsidó és lankadatlan munkásságú főpásztor, a zsidó irodalom nagylelkű pártfogója és művelője, az Istentől megáldott aranyszájú egyházi szónok, fényes lapot érdemelt ki az össz-zsidóság történetében, amely emléket hű kegyelettel fogja őrizni. Örök áldás lebeg a jámbor férfiú emléke felett.

A ZSIDÓ KÖZSÉGEK RENDEZÉSE HORVÁTORSZÁGBAN.

Váratlanul lépett a horvát kormány a tartománygyűlés idei ülészaka elé a zsidó községek rendezéséről szóló törvényjavaslattal. A zsidók maguk voltak leginkább meglepve, mikor egy pár nappal az ülészak megnyitása előtt híre járt egy ily című törvényjavaslat beterjesztésének szándékáról. A kíváncsiság hamar nyert kielégítést, mert már november hó 11-én megjelent a hivatalos lapban a javaslat szövege, amely felületes tanulmányozás után azt a benyomást keltette, hogy a törvényjavaslat a hasonczímű ausztriai 1890-iki törvénynek képmása. A kormánynak a javaslatához csatolt megokolása szerint nem volt más czélja, mint hogy a hitközségek alapszabályaiban egyöntetűséget teremtsen, a különböző alapszabályokból eredő egyenetlenségeknek a községi területet, a kultuszadó fizetését stb. illetőleg véget vessen, nemkülönben a rabbi-kvalifikáció kérdését szabályozza. A hitközségi autonómia a javaslatban nem szenved esorbát, míg másrészt a közigazgatási hatóság ellenőrzési joga pontosan van meghatározva.

Felindulásra, elégtelenségre a javaslat okot nem adott, mert nagyobbrészt a meglévő állapotot szentesítette. De e javaslattal kapcsolatban egy másik is került a tartománygyűlés elé, az ú. n. interkonfesszionális törvényjavaslat, melynek 14. §-a határozott sérelmet mért a zsidóság egyenjogúsítására, kimondván, hogy az áttérés csak keresztény vallásra engedhető meg, mert — úgy szól a megokolás — a zsidó vallásra való áttérés megengedése ellentétben volna a nemzeti érzéssel és meggyőződéssel, és mert az érdekelt fél táborából ilyenmő követelés is alig támasztatott. A megokolás koncezdálja, hogy ez az egyedüli kivétel a vallások egyenjogúságának elve alól.

Miután a horvát zsidóviszonyokról már gyakrabban írtam a Szemlében, csak röviden akarom az egyenjogósítási kérdés fejlődését vázolni. 1873-ban elfogadta a tartománygyűlés a zsidók egyenjogósításáról szóló törvényt. Ennek értelmében az áttérés a zsidó vallásra meg volt engedve és a gyakorlatban keresztül is vitetett. A 80-as éveknek zsidóellenes mozgalmi Horvátországban is visszhangot keltettek. Több heves interpellációra a kormány végre azt válaszolta, hogy az áttérést hatályon kívül helyezi, míg annak módozatai törvényes uton meg fognak állapíttatni. *Elvben* tehát az áttérés nem volt megtiltva. Az új interkonfesszionális törvény már most ezt az elvet is megszünteti, *törvényesen tiltja a zsidó vallásra való áttérést.*

Mikép fogadta a horvát zsidóság egyenjogúságának sérelmét és mi vezette a kormányt az áttérés megtiltásánál, míg ugyanakkor a zsidó községek rendezését tűzte ki magának célul? Mondjuk meg azonnal, hogy a horvát zsidóság férfiasan, de nem kihívóan viselkedett, a kormány nem tagadta meg jóindulatát a zsidósággal szemben, de egyszersmind tanujelét adta diplomatikus tehetségének. Gyakorlati cél vezette mindkettőt, az a politikai tapintat, mely üres elvek miatt nem akar háboruszkodást előidézni.

November 19-én összegyűltek a zágrábi hitközségi elnök meghívására a horvát zsidó hitközségi elnökök Zágrábban és megvitatták mind a két javaslatot. Ez a tény és ez a nap fontos határhő a horvát zsidóság történetében. A tömörülésnek első ténye, a szervezetnek első jele, a közös mun-

kálkodásnak első gyümölcse, a zsidó érzés felébredésének fényes tanúsága. A gyűlés megválasztotta bizottság már néhány nappal később beterjesztette a kormánynak a horvát zsidóság petícióját, mely az interkonfesszionális törvény 14. §-ának megváltoztatását a zsidó vallásra való áttérés megengedése irányában *vagy legalább* a megokolás törlését kérelmezi, a speciális zsidótörvényre nézve egy sereg lényeges módoosítást tartalmaz.

A petíció álláspontját a bizottságban az egyetlen zsidó képviselő: *dr. Schwarz Lajos* tolmácsolta, aki egyébiránt már a hitközségi elnökök gyűlésében is tevékeny részt vett, de már azelőtt is megkérdezte privát úton a községeket, hogy a javaslatokról, mi a véleményük. Azt fejtegette ugyanis, hogy a 14. §. sérelmet mér az 1873. egyenjogósítási törvényre, de minthogy a zsidóknak nem áll szándékában 3-4 áttérő miatt lármat csapni, kulturkampot előidézni és zsidógyűlöletet kelteni, ne vonatkozzék a javaslat az összes bevett, hanem csupán a keresztény vallásokra, mi által az áttérés elve továbbra is meg volna mentve. A kormány nevében *Chavrak* osztályfőnök azt válaszolta, hogy a kormánynak nincs szándékában az egyenjogúságon rést ütni, amit a plenumban is ki fog nyilatkoztatni. Kész ugyan *dr. Schwarz* értelmében a javaslatot megváltoztatni, de másrészt meggondolandó, hogy a javaslat más határozatai (a vallás szabad gyakorlatáról, az istentisztelet zavarásáról stb.) a zsidó vallás javára vannak. Tekintettel az utóbbi argumentumra, belenyugodott *dr. Schwarz* is a javaslat mostani szövegébe, de eleve is meg kell jegyezni, hogy az egyenjogósításnak itt megsértett elve helyreállítottat a községek rendezéséről szóló törvényben.

A kormány ezen jóindulatú nyilatkozata után felvenni az eredménytelen küzdelmet az áttérés elvéért annyit jelentett volna, mint elbizakodottan és kevélyen kihívni a könnyen kigyulladó zsidógyűlölet lángját.

Áttérék most a másik, reánk nézve fontosabb a hitközségek rendezéséről szóló javaslatra. Tartalma: a hitközség célja, a területi hozzátartozás kötelessége, új községalakítás módozata, a község belső szervezete, a rabbi kvalifikációja, felvétele és felmondása, a hitközségi organumok hatásköre és a hitközségi alapszabályoknak tartalma.

A javaslat bizottsági tárgyalását megelőző napon egy itteni német lapban megjelent »Orthodox« aláírással egy cikk, mely oda konkludált, hogy a javaslat nem fogja megszüntetni a helybeli orthodox község létét. A javaslatnak 2. §-a ugyanis azt mondja: »Egy területen *rendszerint* csak egy község állhat fenn.« Az aláhúzott szó hiányzik az osztrák 1890-iki törvényben. Valóságban nálunk csak Zágrábban és Zimonyban van két-két község. Itt egy orthodox is, ott meg szefárd is. Nyilván a kivétel ezekre vonatkozott. Ámde az elnökök gyűlése eltörülni kívánta a *rendszerint* szót, meg akarva őrizni a zsidóság egységét. A helybeli orthodox hitközség a 70-es években jött létre, amikor is 8–10 községi tag, az orgona ellensége, kivált az anyahitközségből. Azóta se szaporodott e község hithű tagokkal, hanem csupán olyanokkal, akik az anyahitközség kímérte kultuszadó fizetése elől a jóval olcsóbb »hithű« községbe léptek át. Gyakorta iparkodott az anyahitközség, hogy véget vessen eme anomáliának, hogy kiegyezzek az orthodoxokkal, megígérve minden eddigi intézuciójuk hű fenntartását. Ámde az orthodoxok a magyar példára és az ismeretes 238 rabbira hivatkozott, akiknek nyilatkozata értelmében az orthodoxok nem egyesülhetnek más zsidókkal. Ennek adott kifejezést a fent említett cikk is, amely a nem orthodox zsidókat *pseudo-zsidóknak* nevezte és a *kétféle zsidó vallásfelekezet* elvét akarta diadalra juttatni. E közben a bizottságban megakadt a javaslat tárgyalása. Az orthodoxok megmozgattak füt-fát, megostromoltak képviselőket és kormányt. Ekkor az előadó, az említett zsidó képviselő, dr. Schwarz vállalkozott arra, hogy maga megkísérelje a két község közt a kiegyezést. Vagy két napon át folytak az egyezkedési tárgyalások, amelyekben e sorok írója mint az előadó megbizottja szerepelt és amelyet csak az orthodoxok rideg elvén, hogy orthodoxok és neológok között az egyesülés lehetetlen, hiusultak meg, míg tárgyilag megvolt a közeledés. Látva az egyesülési kísérlet bukását, ugyanabban a német lapban ráczáfoltam a »pseudo-zsidók« és a »két zsidó felekezet« téves állításokra éppen a magyar kultuszminiszterek szavaival és rendeleteivel. Az orthodoxok egyébiránt úgy vélekedtek, hogy szivesebben fogadják a rájuk oktroyált községi egységet, mintsem hogy maguk járjanak

hozzá. Ezen reményük vagy félelmük teljesült. A bizottság az előadó referátuma folytán törülte a *rendszerint* szót, kimondotta tehát a község egységét, egyúttal külön §-ban intézkedett a meglevő orthodox intézuciók további fennállása érdekében az egyesített községen belül. Ezzel az orthodoxok nem fognak semmit sem veszíteni, sőt intézucióik az egységes község kebelében meg fognak erősödni.

A javaslat kimagasló fontosságú §-a a hetedik, mely szösz szerint így szól: »Az izr. vallásfelekezet híveinek az egyenjogóság alapján biztosítottak kulturális célokra aránylagos szubvenczió, állami támogatás«.

Ezzel helyre van állítva az interkonfesszionális törvény 14. §-ában megsértett egyenjogósítási elv, de egyszersmind a gyakorlatban is kifejezésre juttatva. Szem előtt tartva, mekkora küzdelmek után érhetett el az országos iroda csekély »állami szubvencziót« a zsidóság számára, el kell ismerni a horvát kormány nemes és fenkölt gondolkodását, mely ezen eredetileg hiányzó §-ból kiviláglik, úgyszintén a hitközségi elnökök buzgalmát, akik megértették, mit kíván az adott alkalomban tőlük a zsidóság.

Ezt az elismerést tetőzi még ama körülmény, hogy a községi elnökök első összejövetelükön ama meggyőződéstől vezéreltetve, hogy a községek fejlődése főleg a községi alkalmazottaktól függ, azon voltak, hogy nemcsak a rabbik, hanem az összes községi személyzet érdekeit előmozdítsák. Ebben igazán a horvát zsidóság túlszárnyalta a magyart, de a németet is. Valóságos királyvágást csináltak a javaslaton.

Az eredeti javaslat azt kívánja, hogy minden községben legyen rabbi, akinek legalább érettségi bizonyítvánnyal kell bírni, de megenged rabbi-helyettes is és hogy a rabbi hosszabb időre választassék meg 6 havi felmondással, végre biztosítva legyen jogtalan elbocsátás ellen. A községi elnökök ezt így változtatták meg: Minden községben kell hogy legyen rabbi, különben fiókközséggé válik, melynek rabbihelyettese csupán delegáció útján végezhet esketést, míg az anyakönyvet az anyahitközség rabbija vezeti. Világi műveltség mellett (érettségi bizonyítvány) megkivántatik a rabbi-diploma. *A rabbi három évi, a többi alkalmazott öt évi szolgálat után véglegesítendő, mindnyájan csupán feygelmi ítélet alapján bocsát-*

hatók el. Ennélfogva köteles minden község alapszabályaiba felvenni a fegyelmi eljárásról, valamint a nyugdíjazásról és az alkalmazottak özvegyeinek és kiskorú gyermekeinek ellátásáról szóló határozatokat.

Mit jelent ez, nem kell bővebben részletezni. Jelenti, hogy meg fognak szünni a kis községek főrabbijai, akik még nem is láttak határát és valójában egyszerű metszők, tehát a rabbiméltóság meg lesz óva és minden hitközségi alkalmazott az állami hivatalnok minden kedvezményével fog bírni.

December hó 14-én elfogadta a tartománygyűlés a »zsidó községek rendezéséről« szóló törvényjavaslatot minden a hitközségi elnökök által ajánlott módosításokkal minden emóció, minden ellenzés nélkül. A kormány, a tartománygyűlés is a legnagyobb jóindulattal megteremtette az alapot a horvát zsidóság erősödésére és fejlődésére. Hát maga a horvát zsidóság? Megadta a feleletet előzetesen a hitközségi elnökök gyűlésén, melyen hálával adózott a törvényalkotás faktorainak és az elnökök munkájával, mely csak az együttműködés első stádiuma volt, de máris kitűzte a következő cél, a horvát zsidóság szervezetét. Lehet-e kételkedni, hogy ekkora iparkodás mellett egyrészt és jóakarattal mellett másrészt a szervezet is meg lesz rövid időre?

Zágráb.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

HÁROM ÚJ INTÉZMÉNY.

A pesti chevra kadisa december hó 10-ikén rendkívüli közgyűlést tartott, amelyen három új intézmény megvalósítása dolgában határozott. A tárgysoron a választmánynak az *idült betegek létesítendő otthona*, a *betegápoló nővérek hajléka* és az *ingenylakások* intézményének építésére szolgáló telkek megvétele iránt való javaslata szerepelt. A hozzájuk való telkeket az Amerikai-úton, villamos vasut szomszédságában választották ki. Tehát közel vannak a Wechslemann-féle már épülőfélben levő vakok intézetéhez, a chevra kadisa aggok házához és az izr. nőgyesület leányarvaházához. A telkek, melyeket a három új intézményre szántak, 6237 négyszögöl kiterjedésűek egy

tagban. Az áruk olcsó. Megszerzésük dolgában az elnökön, *Boschán* Jakabon kívül főképpen halomi *Deutsch* Sándor, *Lindenbaum* Mór, *Deutsch* Sámuel, *Baumgarten* Lajos, *Stiller* Bertalan dr., *Freund* Vilmos építész s a többi előljárósági és vál. tagok szereztek érdemeket. Az egyik telek gr. Széchenyi Imréné, szül. Andrásy grófnő, a másik egy takarékpénztár tulajdona volt. A hatalmas telek vételára 156.500 korona, négyszögöleként 24 K 50 f. Fedezetére az a 270.000 korona szolgál, amely e három intézmény javára szánt építési alapként kezeletik. A választmány a telekvételre vonatkozó javaslatot egyhangulag tette magáévá és a rendkívüli közgyűlés jóváhagyása megadta reá a módot, hogy a nagy munka megindulhasson, amely három újabb humanitárius és társadalmi rendeltetésű, bizvást, közhasznúnak minősíthető új intézményhez fogja a pesti chevra kadisa a főváros és részben az egész ország zsidóságát juttatni. Rövid néhány szóval idevetjük a három új intézmény rendeltetését. Az egyikben, az *idült betegek otthonában* oly betegek nyernek majd elhelyezést, akiket kórházba be nem fogadnak, noha állandó ápolásra szorulnak. De módját ejtik annak is, hogy ily idült betegeket, ha a család a maga körében kívánja őket tartani, az új intézmény segítségével lehessen ápolni. A másik új alkotás az *ingenylakások* intézménye lesz. Ennek a rendeltetése az, hogy oly szegény, tisztességes családok részére, melyek munkával a pusztá létföntartásról még képesek gondoskodni, de a házbér terheit el nem bírják, vagy esetről-esetre annak a bajnak néznek eléje, hogy mindenükből kifosztva az utcúra kerüljenek, ingenylakást adjon hosszabb, avagy csak a kritikus időre. Ez az intézmény nem eféle közönséges bérház vagy munkás családház, vagy ilyesmi lesz, hanem egyuttal aféle közműhely-telep, ahol a férfiak számára műhelyek s a dolgozni tudó és akaró nők számára is munkatermek állanak majd rendelkezésre: tehát a kereseti forrás föltételei. Hogy pedig az ingenylakások lakói munkakedvüket és képességüket minél tökéletesebben kihasználhassák a maguk javára, arról is történik gondoskodás, úgy hogy a telep lakói a részükre létesítendő népkonyhából is elláthatják ételmezesi szükségleteiket. Ez főképpen azért fontos, mert így a nők egy része iparral, kézimunkával vagy kézügyességgel kereshet valamit

a család fönntartására. E telepet, amint az a vallásos testület alapítótól másként nem is várható, imaházzal is ellátják, hogy az élet nehéz munkáival tülekedők lelki vigaszban is részesülhessenek. A harmadik intézmény a *betegápoló nővérek hajléka*. A betegápoló nővérek aféle zsidó női rend lesz, aminő a külföldön már egyáltalán nem tartozik a ritkaságok közé és különösen Németországban van elterjedve. Főadata: kurzusokat tartani szegényebb, tisztességes zsidó nőknek betegápolókká való kiképzésére. A kiképzett betegápolónők foglalkoztatásáról és állandó ellátásáról az intézmény fog gondoskodni. A betegápoló nővéreket elsősorban a női *semira* ellátására fogják alkalmazni. Tehát a nagybeteg asszonyok mellett örökös a betegápoláshoz nem értő asszonyok helyét kellően kiképzett s a betegekkel bánni tudó nővérek pótolják, akik ezenfelül szolgálatot teljesítenek az idült betegek mellett úgy az idült betegek otthonában, mint a magánlakásokon. Általában betegápolásra jobbmóduak által is igénybevehetők. Ime, röviden ez a néhány vonás vallja, minő nagy horderejű munkásság s finomult emberbaráti érzület hatékony tényezője leszen a három új alkotás. A chevra kadisát, mely ma is egyedüli a maga nemében, az új alkotások a jótevésnek még a mainál is diszebb polczára fogják emelni. A szegények gyámolítása, a halottak eltakarítása s a pietás ápolása eddig sem merítette ki a pesti chevra kadisa munkaerejét és tehetőségét, aminek ékesszóló tanujelei az aggok háza és a zsidó kórházak erőteljes támogatása; de a három új intézmény létesítése még szélesebb térre terjeszti ki azt az üdvös közhasznú és emberszerető tevékenységet, melynek a pesti chevra kadisa eddig is áldozatkész és genialis művelője volt. Ezt pedig nemcsak szívesen látni, nemcsak üdvözölni kell, hanem az elismerés adója is tartozó kötelesség avval a férfiuval szemben, aki a munkakörnek így kiterjesztéséhez gondolattal, meleg érzéssel és lelkes munkássággal a terveket készíti. Ez pedig *Mezey Ferencz dr.*, a pesti chevra kadisának ügyésztitkárja és az orsz. izr. iroda titkára. Oly munkatárssal, minő ő, a vezetés diadalt diadalra arathat.

QUINTUS.

A BÓCHER-KÉRDÉS.

Az orthodoxok országosnak nevezett gyűlésében, amely az elmúlt évben fővárosunkban oly zajosan folyt le, megjelent a pozsonyi talmudiskola növendékeinek küldöttsége és a jesiva-bócherék ügyének rendezését kérte. Ezzel a fellépéssel a hazai zsidóság ügyei a *nyilvánosság előtt* egy új ügygyel szaporodtak. Hangsúlyozzuk, hogy csupán a nyilvánosság előtt, mert a valóságban már évtizedek óta létezik, csak hogy senki sem akarta észrevenni. A rabbik és bócherjeik folytatták régi ténykedéseiket, anélkül hogy ügyet vetettek volna a változott viszonyokra, sőt anélkül hogy tudatossá vált volna náluk, hogy ők maguk is megváltoztak korunk hatása alatt az élet-felfogás tekintetében.

Mert nem alapvető felfogásváltozás-e az, ha a bócherék a kéregetést, a házról-házra való járást, a »*snorrolást*,« amely a tavasi és őszi időszak beköszöntésével az időjárás pontosságával meg-megisméltődött, megszégyenítőnek és végleg kiküszöbölendőnek tartják? Már pedig az egész probléma ezen a ponton vetődött fel. Ez volt az az archimedesi pont, melyre állva a jesivát ki akarják emelni régi állapotából. Hogy a mozgalom hová fog vezetni, azt jelenleg még senki sem tudhatja, de az bizonyos, hogy innen indult ki. És volt is reá alapos ok. Megindító hivatkoznak arra, hogy a koldulás lealacsonyítja a jesiva növendékeit és a bócher nevet beszenyzezi. Emlékeztetnek arra, hogy nem régen egy ilyen szerencsétlen fiatal embert vándorútján meggyilkoltak és arra — ami felette jellemző — hogy a pesti orthodoxia minden tavasz és őszi beállta előtt figyelmeztetést kördtet az országban, hogy a bócherék ne jöjjenek a fővárosba koldulni, mert ez nagy »chillul hasém«.

Ez a mérges seb fáj a kulturához már közelebb álló pozsonyi talmudtanulóknak és arra készítette őket, hogy »mozgalmat« indítsanak. A baj gyökerét ők nem keresték, csupán a betegséget látták. Tanácskozásukban, amely szombat estétől vasárnap reggelig tartott, a dolog érdeméről nem is beszéltek, csupán arról vitatkoztak, hogy hány tagja legyen a fővárosba menesztendő küldöttségnek és ezek kik legyenek? De e nagyfotossági kérdésben sem tudtak egy éjszaka alatt megállapodásra jutni, míg végre, mint a peszachagádában, elérkezett

az idő. A bizonyos vasárnapon tovább folytatott tanácskozáson már felkiálhattak: fáradtunk és találtunk. Csakugyan meg is találták, mert elhatározták, hogy két tagot közkölségen küldenek Budapestre, saját költségén pedig mindenki csatlakozhatik a küldöttséghez. Ezeket hajnali három óraker 300 társuk kísérte a pályaudvarhoz.

A küldöttség járt-kelt a fővárosban, kapott ígéreteket, végre bizottságot. Nagy siker. Hosszas küzdelem után még nagyobb siker érte az ügyet — külön bizottságot kapott. A küzdelem modern módszerrel folyt és folyik: hírlapi cikkek, a »Nité Bachurim« című bócherujságban, a »gáonok« kérése, de egyszersmind megfenyegetése, körlevél kibocsátása stb. A küzdelem még folyik és odairányul, hogy *jesivai* kultuszadó-pótlék hozassék be és az összes jesivák egy központi pénztárból kapják a támogatásukat. Hogy mi lesz az eredmény, még nem látható, de bizonyos, hogy nagy optimizmus ömlik el az egész akción. Az orthodox községek nem fizetnek összesen annyi kultuszadót, amennyi a jesivák tisztességes eltartására szükséges lenne. De hát bennünket csupán a felekezeti jelenség érdekkel, részleteibe beleszólni se jogunk, se kívánságunk nincsen.

A kérdés lényege nem abból áll, hogy a bócherek ellátása szegényes és módja korunk felfogásával ellenkezik, hanem abból, hogy nem nevel semmiféle pályára. Az a röpké szó: »bócherből minden lehet«, ezt a negatívumot találóan fejezi ki. Aki semmi, abból még minden lehet, mert valaminek lennie kell. Pozitívumot nem is mond. »Minden lehet«, de nem biztos, hogy valami *lesz*. Itt van a punctum saliens. Amíg a zsidó szó nemcsak felekezetet, hanem foglalkozást is jelentett, a bócher könnyebben helyezkedett el, midőn házasság által bócherságot befejezte. De a világ nagyot fordult és előkészület nélkül felette nehéz a gyakorlati pályákon való elhelyezkedés, következésképp a házasodás vagy a bócherság befejezése is. Sem a koresma, sem a bolt nem kapható máról holnapra és rendszeren nem is tartja el az emberét. A talmudtanulók évtizedek óta keservesen tapasztalják, hogy a modern létérti küzdelemben alul maradnak. A rabbipálya a nemrabbi fiak elől az orthodox körökben körülbelül el van zárva. De ha nem is dívna ez a gyakorlat, nincs tizedannyi rabbiszék sem, ahány bócher él az országban.

Nincsenek ugyan statisztikai adataink, de 1500 semmire sem túlzott szám. Ennyi rabbijelölt nem Magyarországnak, hanem egész Európának is sok. Arról tehát szó sem lehet, hogy a jesiva növendékeit a rabbipályának nevelje. Ezt soha nem is állította. Sőt az összes hitközségek összes alkalmazottai számára sem kell félannyi aspiráns sem. Akár-hogy forgassuk a kérdést, nem lehet agyonhallgatni azt a tapasztalatot, hogy a bócherek előbb-utóbb hajótörést szenvednek. Ezek a hajótöröttek mindenféle ajtón kopogtatnak, de csak kivételesen nyílik meg előlük. Jó része elzúlik.

A jesiva a mély vallásosságon kívül a zsidó tudásvágyból táplálkozik, amely régi formájában a talmud felé fordul. Fenntartását szintén a határt nem ismerő jámbor áldozatkészségnek köszöni. Sok szegény ember a szájából veszi ki a falatot, hogy a még szegényebb bóchernek adja. Tisztelet-becsület mindkét félnek, a tanulóknak és eltartójának, de ez mind nem változtat a végeredményen — a hajótörésen. Szüntelenül hangzik az ismerős régi dal: »Tórát találtál, mert fáradoztál, de mit eszünk ezentúl?«

Nem tudjuk, hogy a megindult mozgalom hova fog vezetni. De tegyük fel, hogy a legteljesebb siker koronázza. Az összes községek külön jesivaadót fognak megszavazni, sőt be is szedni és a tervezett központi pénztárba beszállítani. Felteszszük, hogy tízszer annyi fog befolyjni, mint amennyi tényleg be fog folyni. A bócher-kérdés egy hajszállal sem fog előbbre haladni, mert nincs végcélja. Ha a tanulók kevesebbet fognak éhezni, jelentékenyen meg fognak szaporodni és később fognak a pályától megszökni. Itt semmi nem biztos, csupán az, hogy végül — megszöknek. Mi nem mondjuk, hogy ez *így legyen*, mi sokkal rosszabát mondunk, hogy ez *így van*. *Ha Rothschild vagyona állana rendelkezésre a jesiva eltartására, akkor sem tudnák a mai rendszer mellett a bócher-kérdést megoldani, mert a jesiva nem illeszkedik be a mai társadalomba.* Ezt lehet kuruzsolni, de nem gyógyítani. Vannak, kik a jesiváért lelkesednek, vannak, akik gyűlölik. Nézetünk szerint a probléma teljesen független a szeretettől és gyűlölettel. Társadalmi jelenség, melyet sociologiai szempontból kell szemügyre venni. A hazai ú. n. orthodox zsidóság aránylag tízszer annyi barátot tart el jól-rosszul, mint amennyit velejé-

ben elbír. Ezt a luxust még űzhetné, ha a bócherség élet-hossziglan tartana, mint pl. a nemrég elhunyt Léb Grosznál. De minthogy a fiatal évek leteltével bócherjeit a társadalomba való elhelyezkedésre kényszeríti, valóságos emberáldozatokat hoz. Nem ez a cél, de ez az eredmény. A rideg tényeken nem változtat sem jámborság, sem romantika. A romantikusok egyébkép fiaikat a — gimnáziumba iratják be, a jesivában csak a mások gyermekeiben gyönyörködnek.

Jesivák nincsenek többé sehol a világon, csupán Magyarországon, nincs tehát sehol bócher-kérdés, csupán nálunk. Ez a tény maga is mutatja, hogy a probléma megoldhatatlan. Morfiuminjekció nem gyógyító balzsam.

TUDOMÁNY.

OESTERREICHER JÓZSEF MANESZ, A BUDAPESTI EGYETEM ELSŐ ZSIDÓ ORVOS-DOKTORA.¹⁾

Néhány hónap mulva százötven éve lesz annak, hogy egy óbudai zsidó családban született azon férfiú, ki mint zsidó az első volt, kit magyarországi egyetemen doktorrá avattak és kinek emlékét ma itt, a magyar zsidóság nagyreményű succrescentiája előtt feleleveníteni akarom, nehogy a mult idők homályába már el-eltűnő alakja teljesen feledésbe menjen. És úgy hiszem, felolvasásom tárgyánál talán méltóbbat nem is szemelhettem volna ki magamnak, mint éppen azon férfiut, ki mint első, honi egyetemen promoveált zsidó orvos-doktor hivatásbeli, humánus és egyéb derekas működése által becsületesen rászolgált arra a közbecsülésre és népszerűségre, melylyel őt kortársai valláskülönbség nélkül kitüntettek.

E férfiú, Oesterreicher József Mánesz 1756-ban jött a világra és nevelkedése oly korba esik, melynek rövid ecsetelése elengedhetetlenül szükséges, ha azt akarjuk, hogy fényes alakja korának sötét háttéréből kellőképen kidomborodjék.

Gyermekkorra abba az időbe esik, melyben Mária Terézia legnyomasztóbban érezte zsidó alattvalóival az irántuk soha el nem titkolt ellenszenvét. Őseinknek akkor a kereskedelmet és ipart kivéve, nem volt tere, melyen akaratukkal és tehetségükkel érvényesülhettek volna. Az iskolák kapui, az elemi iskoláktól kezdve egészen fel az egyetemig előttük el voltak zárva, noha törvénybe ezt soha, sehol nem iktatták. A Mária

¹⁾ Felolvastatott a Magyar Zsidó Ifjak Egyesületében m. e. november hó 25-én.

Terézia által 1777-ben kiadott Ratio Educationis 353-ik paragrafusában ugyan azt mondja, hogy *minden vallású* szülő gyermekeit a katolikus iskolákba küldheti, de e kitétel: »minden vallású« zsidókra bizony nem vonatkozhatott, mert azon iskolák oly irányuak voltak, hogy zsidó szülők gyermekeiket azokba nem küldhették.

A kormány és főképen a papság is oly ridegséget tanúsított öseink iránt, hogy ha itt-ott köztük csak némi jelét látták annak, hogy iskoláikban, az úgynevezett chéderekben, világi művelődésre is törekcszenek, nyomban panaszt emeltek ez ellen a helytartóságnál, amint azt pl. a váci püspök a pestmegyei Izsákon lakó zsidók ellen tette.¹⁾ Ily körülmények közt nagyon természetesnek kell hogy tekintsük azon tényt, hogy azon időben középiskolai és egyetemi tanulók közt minálunk zsidók nem akadtak, holott más országokban, nevezetesen Olaszországban és Hollandiában, sőt Németországban is már a XVII-ik században is voltak zsidó egyetemi hallgatók.

De mit is keresett volna zsidó ifju a Jezsuiták által vezetett nagyszombati egyetemen, melyet Pázmány Péter azon czéllal alapított, hogy általa a katolikus vallást Magyarországon terjessze²⁾ és hol 1769-ig csak theológiai, bölcsészeti és jogi fakultás volt?

A theológiai előadásokat zsidó tanuló eo ipso nem hallgathatta; a bölcsészetiakat sem, mert azok is oly keresztény szellemmel voltak telítve, mint amilyent az egyetem felekezeti jellege joggal követelt; maradt volna csak a jogi szakma, de ez sem vonzotta a zsidó ifjakat, miután az ügyvédi pálya előttük teljesen elzárva volt.

Megváltozott azonban némiképen a helyzet, midőn 1769-ben a nagyszombati egyetemet — királyi intézetté válván — orvostani szakkal kiegészítették és az 1771. május 6-án kibocsátott helytartósági intimatum³⁾ elrendelte, hogy mindazon physikusok, sebészek és szülészek, kik Magyarországon, mint physikusok, sebészek és szülészek működni akarnak, kötelesek magukat a nagyszombati egyetemen megvizsgáltatni

¹⁾ Fináczy, A magyarorsz. közokt. története I. 253.

²⁾ „... et catholicam religionem in Hungaria propagare.“

³⁾ Merkur v. Ungarn 1787. 109. l.

és approbáltatni, mely kötelesség alól csak a bécsi egyetemen nyert képesítés menthet fel. E rendeletnek a hazánkban működő sok zsidó chirurgus is akart megfelelni, hogy ők is Nagyszombatban approbációt és diplomát szerezhessenek. Merész áhítás volt az akkor tőlük, különösen ha szem előtt tartjuk azt, hogy ezen »a Magyar Róma« epithetonjával ékesített város a zsidógyűlöletben akkor meg túltett a katolicizmus anyavárosán: Roma la sanctá-n is és egy 1755-ben megerősített és megszigorított privilegiumának alapján zsidót városi területére lépni nem engedte. Csak II. József, Mária Terézia fenkölt és lánglelkű kormánytársának erélyes fellépése folytán engedte Nagyszombat városi tanácsa, hogy zsidó orvosjelöltek a vizsga letétele végett a városba jöhetnek és egy ideig ott maradhassanak. Így tehát már az 1776., 1777. és 1778-iki évekből származó egyetemi anyakönyvekben akadunk zsidó orvosjelöltek neveire is.¹⁾ Rendes egyetemi hallgatókká azonban zsidók még most sem lehettek, mivel az egyetemi polgári esküt akkor a keresztény vallás oly alaptételére kellett letenni, mely zsidó részről azonos lett volna vallásának megtagadásával.²⁾ Csak 1787 után, miután II. József a régi eskümintát megszüntette, nyíltak meg előttük az egyetem kapui. Két magyarországi zsidó ifju, névszerint a mi Oesterreicherünk és a pozsonyi Löw Salamon, kik már előbb készültek egyetemen orvosi pályára, e miatt kénytelenek voltak a bécsi orvosi fakultásba iratkozni, hol zsidókat inkább bocsátottak doktorátusra, mint protestánsokat, mert az ottani egyetem consistoriuma »a zsidó embert távolról sem tartotta oly veszedelmesnek, mint a protestánst.«³⁾ Különbben nálunk sem bocsátottak eleinte protestánsokat orvostudományi vizsgákra, de egy 1772 szeptember 7-ikén kelt helytartósági rendelet kényszerítette a nagyszombati egyetemi tanácsot, hogy protestánsokat és más akatholikusokat is ilyen promotióra engedjenek.

Ilyenek voltak, tisztelt uraim, a világi tanulmányok viszonyai a zsidóra nézve.

Nézzük már most, milyen volt azon családi milieú, melyből az első magyarországi zsidó doktor kikerült.

¹⁾ Merkur v. Ungarn 1786. 194 l.

²⁾ Jövő 1897 febr. 19.

³⁾ Wolf, Gesch. d. Jud. in Wien 87 l. és Fináczy i. h. 57 l.

Maga azon tény, hogy a fiatal Manesz József művelődési menete nem az őseinktől akkor általánosan és rendszeren követett csapáson haladott, azt mutatja, hogy nem olyan átlag-családból származott.

Atyja Oesterreicher Lázár Mózes, igen tekintélyes, felvilágosodott és korszerű műveltséggel bíró ó-budai zsidó volt. 1770 körül, mint a korona-uradalom ser- és szeszfőzdéjének bérelője és egy 1771-ben kelt okiraton, mint az ó-budai cameralis regale-ügyek igazgatója is szerepelt.¹⁾ Hogy milyen tekintélyben állhatott ő akkor a hatóság előtt is, arról legjobban tanuskodik azon tény, hogy a Mária Terézia által 1773-ban bevont jezsuita alapból sok nemes és polgárember között kölcsönképen ő is 3000 forintot kapott.²⁾ Azonban nemsokára tönkre ment, mire közgazdasági tervezetésre adta magát és majdnem minden évben új meg új projectumokkal állított be a kormányhoz, amint erről az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat ez idei Évkönyvében is olvashatunk. Fivére Oesterreicher Sándor is kivált hitfelei közül. 1764-ig ő volt az osztrák dohányjüvedékek főbérelője és a hétéves háború alatt a hadsereg nagyvállalkozású szállítója.³⁾

Ilyen kereskedelmi szellemmel és világi törekvésekkel telített légkörben vált ifjává Oesterreicher Mánész József, a leendő orvos-doktor. Az ó-budai zsidó község ezen időtájban egyáltalában a magyarországi zsidóság kereskedelmének egyik góczpontja volt. Az ország szívében egy hatalmas hajózható folyó mellett és két nagy város tözsomszédságában feküdvén, mintegy praedestinálva volt arra, hogy a termékeny alföldről kivitelre kerülő és zsidóktól összevásárolt terményeknek, úgy-mint gabona, dohány, bőr stb.-nek fő lerakódó-helye legyen. Óbuda tehát, addig míg a zsidóknak Budán és Pesten való letelepedésük meg nem engedtetett, nagy kereskedelmi emporium volt, miáltal az ottani zsidó családokban bizonyos világi szellem és jómód uralkodott, mely főképen az Oesterreicher családban is mutatkozott. Atyai házában a mi Oesterreicherünk mindamellett szigorú vallásos, de korszerű nevelésben részesült. Megtanulta a Szentírást és valamit a talmudból is;

¹⁾ Nyitram. levéltár. Iratok XXIX/7500.

²⁾ Marczali, II. József és kora 166 l.

³⁾ Trebitsch, קורות העתים és Nyitram. levéltár. Iratok X/2857.

tizennegyedik évtől kezdve azonban kizárólagosan csak világi tanulmányokkal foglalkozott.¹⁾ Csakhamar hozzáfogott a humaniora-tárgyak tanulásához és felvilágosodott szülei, valamint rokonai csak biztatták arra, noha a zsidóknak a nagy társadalomból való kizáratása miatt jövőjéről még nem tudtak maguknak képet alkotni. E miatt később megint arra akarták bírni, hogy ő is inkább kereskedői pályára lépjen. A fiatal ember azonban nem hagyta magát ideális törekvésében eltántorítani és miután az egyetemi előadások hallgatására képesítve lett, elhatározta, hogy orvosi pályára lép. Bécsbe ment, hol egynehány éven át az ottani egyetem orvostani előadásait hallgatta. Visszatérvén szülővárosába, a budai egyetemen *Winterl*, a híres botanikus és vegyész előadásaira járt és ezen tudós tanár leczkéi úgy hatottak a mi orvsnövendékünkre, hogy itt szívta magába a kémia és az összes természettudományokért való rajongását.

Hogy milyen hév, milyen energia és milyen szívósság kellett különösen akkor ahhoz, hogy zsidó ifju a jövőre való reménytelenség és a jelen nélkülözései között — atyja és egész családja időközben elszegényedett — állhatatosan és lankadatlanul ilyen pályára törekedjék, arról mi epigonok csak gyenge fogalmat alkothatunk magunknak.

Huszonnégyszáz éves volt, midőn egyetemi tanulmányait befejezte és az óbudai zsidó község őt kórházi orvosnak kinevezte. Lelkes és buzgó kórházi működése mellett, melyért vajmi csekély fizetést kapott, tudományosan foglalkozott a budai ásványvizek elemzésével, miről latinnyelvű dissertatióját is megírta, még pedig ezen cím alatt: *Analyses aquarum budensium praemissa methodo clarissimi professoris Winterl. Budae 1781.*

Nem oly ephemer-értékű, vékonytartalmú tanulmány volt ez, amilyenek szárnyra kapott fiatal tudósok tollaiból évenként százsámra szoktak kikerülni, hanem egy vaskos és később 283 lapra bővített munka, melyben az összes budai, pesti és még egyéb forrásvizek — számszerint vagy 30-an — az akkori kémiai tudomány színvonalán álló kutatások és elemzések alapján latin nyelven leiratnak.

¹⁾ Reich, Beth-El I. 1. és 2. l.

A mai szakembert bizonyára száználmas mosoly fogja el, ha a jelenleg már ismeretes elemek száma és a modern vegyészeti elemzési segédeszközei mellett Oesterreicher értekezésében a phlogiston-elméletből és a pálinkafőző-üstöz hasonló destilláló lombikból levezetett vegyi alkatrészek képleteit olvassa. De hogy ő korának legkiválóbb vegyészei közé tartozott, bizonyítja azon tény, hogy a budai forrásvizek elemzése után meghívást kapott nemzeti Sándor úrtól, az esztergommegyei Sárissápi dominium tulajdonosától, hogy a területen 1779-ben felfedezett török fürdőnek forrását elemezze ¹⁾ és hogy Winterl, híres tanára kéziratának egy részét Oesterreicher tanulmányában lenyomatta.

Doktori promotióra azonban még mindig nem bocsátották, ámbar II. József trónralépésével a zsidóságnak a birodalom égboltozatán már pirkadni kezdett a szabadabb idők hajnala. Csak egy évvel később, 1782-ben, február 21-én nyerve meg a budai egyetemen orvos-doktori diplomáját, melyben dissertációjáról, valamint orvosi működéséről az óbudai zsidó kórházban dicsérelő említés történt.

Hogy az akkori közvélemény mikép gondolt ezen Magyarországon első ízben előforduló és nem kevés feltűnést keltő esetről, arról szóljon a következő újságközlemény, mely a Magyar Hirmondó 1782-iki évfolyamánának 18. számában olvasható:

»A budai kir. universitas Ő felségétől különös parancsot vett az éránt, hogy ezentúl az orvosi főbb szabadság, vagyis az orvos-Doktorság Nembatholikusoknak is azon módon, valamint a Katholikusoknak megadassék. Most, mult Böjt előhavának 21-ik napján abbéli méltósággal egy zsidó nemzetű s vallásu, Oesterreicher Mánész József uram tiszteltetett meg. Nincs kétség benne, hogy ezen új rendtartás az Univerzitásnak virágzására ne fogna szolgálni. — A megnevezett Orvos-doktor, ki is nem régen a Budai és más vidékbeli orvosságos vizekről bő- és jeles remekírást adott világra, születésére nézve Budai, ennek utána pedig a Füredi savanyu viznél hivatalos Orvos lézen.«

Oesterreicher, kinek már akkor is, mint balneologus

¹⁾ Dissertációja, 253. l.

némi hirneve volt, tehát mindjárt promotiója után ki lett szemelve arra, hogy az időtájban még kezdetleges állapotban levő Fürednek hivatalos orvosa legyen és nemsokára azután Zalamegyének székhelyére, Zalaegerszegré meghívást kapott, hol a megyei kongregációban diplomáját felolvasták és elismerték.¹⁾

Munkájának 1784-ben kibocsátott második kiadásában már mint Physicus Fürediensis szerepel és így nyáron ott érvényesítette tudományát és tehetségét a szenvedő emberiség javára; télen pedig Óbudán, ahol »Monesch doktor« népies neve alatt nagy népszerűségnek örvendett. Azonban magasra törő lelke nemes ambíziójában a tudományos működésnek legfelsőbb gradusára szeretett volna jutni és 1785-ben a már akkor Pestre áthelyezett egyetemen a *pathologiai tanszékért folyamodott*. A kancellaria a folyamodást magától érthetőnek veszi és csak azon okadatolással utasítja el, hogy az állomás már be van töltve.²⁾ Mintha a csalódástól megsebzett szívére valami fájdalmat enyhítő irt akartak volna kenni, egy ugyanazon évben szeptember 12-én kelt királyi dekretummal meg erősítették őt balatonfüredi physicusi állásában.

Megfosztva legszebb reményétől, melyről valaha álmodott, hozzálátott ő most egész tudásával és akaraterejével, hogy a még alig ismert Fürednek gyógyhatását, berendezését és hírét növelje, ami neki csakhamar sikerült is. Balatonfürednek népszerűsége, mely kivált a XIX-ik század első felében oly nagy volt, tulajdonképen az ő műve. 1784-től kezdve 1803-ig volt ő ezen, mágnásoknál, gentryknél és íróknál egyaránt kedvelt gyógyhelynek buzgó orvosi gondnoka. A fürdőnek egyre emelkedő és terjedő hírével emelkedett az ő híre és érdeme is a fürdő felvirágzása körül, mely érdemet a magy. királyi helytartótanács valamint a magyar udvari kancellaria több elismerő dekretumban méltatni is tudta. Híre nemsokára a birodalom határára túl is terjedt és 1797-ben a lipcei gazdasági társulat és a jenai természettudományi társulat tiszteletbeli tagjának választották.

¹⁾ Ezen adatot és még néhány mást is Reich idézett művéből vettem.

²⁾ Marczali, Magy. Zs. Szemle 1884, 359. l.

Lelkiismeretes speciális fűrdőorvosi működése mellett nem feledkezett meg általános emberbaráti kötelességeiről sem és így látjuk, amint ő már 1802-ben, alig 3 évvel azután, hogy Londonban az első himlőoltási intézetet megnyitották, Balatonfüreden nyilvános himlőoltási állomást létesített és azt kapcsolatban az általa már előbb ott alapított szegények gyógyintézetével fenntartotta. Ujsági czikkeiben és hirdetésekben, valamint hivatalos hirdetményekben tudatta a megye lakosságával, hogy a himlőbetegsége még nem esett gyermekeket Balatonfüredre hozzák, hol a szegények ingyen oltásban, lakásban és ápolásban részesülnek.¹⁾

De arról sem feledkezett meg Oesterreicher, hogy mivel tartozik felekezetének. Ő, a híres és az előkelő világtól keresett orvos, nem kicsinyelte első orvosi állását az óbudai zsidó kórháznál. Télen nagy odaadással személyesen látta el ottani orvosi tisztsgét, nyáron pedig távolléte alatt saját költségén tartott ott helyett.²⁾

Hogy Füred gyógyhatásának híret külföldön is jobban terjeszse, a fűrdőhelyről egy németnyelvű ismertetést írt, mely 1792-ben Bécsben ezen cím alatt megjelent: *Nachrichten von den Bestandtheilen und Kräften des Fűreder Sauerbrunnens*. Tudományos therapiai kísérletei közben, melyek nagybárra vegy-elemzésekkel jártak, felfedezte a magyar alföldön oly nagy mértékben előforduló sziksónak orvosi értékét, miről megint 1801-ben egy magyarnyelvű értekezés jelent meg tőle, melyet Petrik Magyarország bibliographiájában ezen cím alatt idéz: »Az általam ujonnan találtatott természeti magyar csudálatos sóval (sal mirabilis nativus hungaricus) való hasznos éléről orvosi tapasztalatok«,³⁾ mely kiadásból már egyetlenegy példány sincs már nyilvános könyvtárainkban.

Magyarországon lankadatlanul kifejtett áldásos orvosi működése után, 1803-ban, miután büszke művét, Füred erős fellendülését önmegelégedéssel láthatta, elhatározta, hogy Bécsbe költözködjék. Hogy mi bírhatta arra a lépésre, hogy hazáját elhagyja, azt most, egy század lefolyta után, kideríteni nehéz

¹⁾ Zeitschrift v. u. f. Ungarn 1803. 91. l.

²⁾ Neuzeit, 1902. 87. l.

³⁾ I. M. I. T. Évkönyv, 1905. 260. l.

dolog. Pedig életrajzi és jellemzési szempontból érdekes volna azt a pszichologiai mozzanatot ismerni, mely őt arra indította, hogy hazájának hátat fordítson. Hogy Teréz nevű leánya, — Weikersheimnak, egy előkelő bécsi kereskedőnek és az ottani zsidó község egyik előjárójának felesége — az osztrák fővárosban lakott, az nem szolgálhat nekünk kielégítő lélektani ok gyanánt, ha tekintetbe vesszük, hogy dr. Oesterreicher akkor még férfikorának delelőjében állott és Bécsben sem ölbe tett kézzel élte életének még hátralevő 28 évét. A jelek — amint később látni fogjuk — inkább arra engednek következtetni, hogy az akkor lábra kapott új társadalmi szellem, mely előtt a szabadelvű józsefinikus szellemnek tágítani kellett, elviselhetetlenné tette előtte füredi hivatalos orvosi állását.

Bécsben eredményes vegyészeti kutatásainak érdemkoszorujába egy új babérlevelet fonott. 1810-ben sikerült neki oly készüléket összeállítani, melylyel bizonyos élelmiszerek — valószínűleg csak folyadékok — meghamisítását felismerni lehetett és melyet I. Ferencnek egy magánkihallgatáson bemutatni szerencsés volt. Az uralkodó meglegedésének és elismerésének jeléül egy arany burnótszelenczével ajándékozta meg.

Azonban ugyanazon esztendőben nagy csapás is érte. Hű élettársa meghalt és miután házi boldogsága ezáltal fel volt dülva, leányához Weikersheim Terézhez költözködött, ki őt végtelen gyermeki szeretettel és gyengédséggel gondozta és ápolta. Magánpraxisát, melyet addig még folytatott, most feladta és csak mint császári királyi kamerális főorvos működött még nagy sikerrel. Annál nagyobb mértékben folytatta most szaktudományos kutatásait.

1818-ban a kormány elé oly tervezetet terjesztett, mely szerint a Magyarországon oly nagy mennyiségben előforduló természetes glauber- vagy sziksóból szódát gyárilag lehetne előállítani. Terve oly tetszésben részesült, hogy ezért a nyakban hordozható nagy arany-éremmet kapta és egyszersmind megengedték neki, hogy a bécsi orvostechikai intézetet szodagyártásra felhasználhassa. Volt-e ezen vállalatának valamely gyakorlati eredménye, azt kideríteni a technologia történetének feladata.

Bécsben sem élt kizárólagosan a tudomány szolgálatában, ott is a humanizmus apostola maradt, ott is fenntartotta

összeköttetését felekezetének vezérférfiaival, kik Bécsben az úgynevezett ezoterikusok, vagy a felvilágosodottak titkos köréhez tartoztak és kiknek modern művelődési hatása — amint más alkalommal kimutatni szándékozom — hazánkra is kiterjedt.¹⁾

1825-ben életének 70-ik évében, testi ereje hanyatlásának és közeledő végének előérzetében fellobbant benne a honvágy, mely még egyszer Magyarországra vezette. Mindenekelőtt Óbudára szülőhelyére és első orvosi működésének színhelyére ment; innen Balatonfüredre, melyet atyai szeretettel szívébe zárt és mely számára két évvel előbb, 1823-ban egy 2480 forintnyi alapítványt tett, melynek kamatai e gyógyhelyet fölkereső katonák költségeinek pótlására szolgálnak.

Ezen alapítvány, valamint az ottani gyógyházak egyikén látható emléktábla mai napig is bizonyítják dr. Oesterreicher érdemeit e furdóhely körül.

Mindhaláláig őrzött meleg zsidó érzését misem jellemzi jobban, mint végrendeletének ekképen hangzó első pontja: »Mint istenfélő szülőknek gyermeke és érettebb koromban tett alapos vizsgálódás alapján nyert azon meggyőződésemmel fogva, hogy az ember, ha a mózesi vallás erkölcsi alapelvei szerint él, összes kötelességeit Isten, fejedelem és embertársai iránt ép úgy teljesítheti, mint minden más vallású ember: minden magánérdekem mellőzésével hű maradok őseim vallásához és elrendelem, hogy holttestemet izraelita szertartás szerint helyezték örök nyugalomra.«

Ime, tisztelt uraim, talán az általa itt kiemelt »magánérdekének mellőzésében« találhatjuk a keresett kulcsot a már előbb említett talánszerű eljárásának megfejtésére, melylyel szeretett Füredét elhagyta és önkénytes száműzetésbe ment; talán őt, a derék és híres orvost is elakarták hitsorsosaitól hódítani. — 1831 december 14-én lehelte ki Bécsben nemes lelkét és vele »korának legkiválóbb orvosainak egyike« szállott sírba.²⁾

És ezzel tisztelt uraim lelki szemünk elé idéztem azon bold. férfit, ki 123 évvel ezelőtt, mint az első, doktorrá

¹⁾ V. ö. Wolf, Gesch. d. Juden in Wien, 116 l. és Löw, Zur neueren Gesch. d. Juden in Ungarn 1874, 87 l.

²⁾ Ofner-Pester Zeitung 1832, 2. sz. 15. l.

avatott zsidó orvos került ki a pesti alma-mater csarnokaiból és így első úttörője lett ő utána az egyetemi tanulmányok terére lépő hitsorsosainak; ki hazánk leghíresebb és irodalmilag legtevékenyebb orvosai közé tartozott, ki Balatonfüredet hazánk elsőrangú és nagyon látogatott gyógyhelyévé tette és ki a himlőoltást nálunk nagy erélyvel és lankadatlan buzgalommal honosította.

És ezen kiváló orvos és tudós mindmáig nem talált még helyet Magyarország irodalmi pantheonjában: a nagyszabású Pallas Lexikonban, sem nem a most Amerikában angol nyelven megjelenő, de már végefelé haladó monumentális Jewish Encyclopediában, noha bennük már sok más deus minorum gentium életrajzíróra és méltatóra akadt. Pedig minálunk már vagy negyven évvel ezelőtt állított neki rövid életrajzi emléket bold. Reich Ignác a pesti izr. hitközségnél működő derék tanító, az ő németül írt Beth-El című művében, melyből egy néhány sorvány adat később Wurzbach biographiai Lexikonjába és egy évvel ezelőtt Szinnyi József »Magyar Irók Élete és Munkái« című vállalkozásába is átszámazott.

Jelen soraimban azonban, amelyeket itt — Önök előtt tisztelt uraim — felolvasni szerencsém volt, csak össze akartam foglalni az általam gyűjtött ismert és ismeretlen adatokat életéről, hogy ezen derék és kiváló férfiú születése most beállt 150-ik évfordulójának alkalmából egy új és teljesebb életrajzzal megemlékezzünk.

Budapest.

MANDL BERNÁT.

BUDA VÁROSA EGY XVI. SZÁZADBELI RESPONSUMBAN.

Sokáig vitás és kétes volt, vajjon a XVI—XVII. század neves responsumíróinál előforduló בידן vagy בידוי (Isserlein Izrael responsgyűjtm. 139. és 147. sz. és Samuel di Medina 40. sz.)¹⁾ városa alatt a magyar birodalom főszékhelye és a török hódoltság idejében a török uralom főhelye értendő-e, vagy pedig a török fennhatósághoz tartozó Viddin (l. Löw L. és Steinhardt, Ben

¹⁾ V. ö. Büchler S., A zsidók története Budapesten, 59. l.

Chananja V. k. 16. l. és X. 614. l.). Sőt akadt oly nézet is, mely száműzött budai zsidók alkotta hitközséget fedezett föl Bulgáriában (u. o.), de hazai történetünk feldolgozója, Kohn Sámuel, ezt az extravagáns föltevést, mint alaptalant, már rég visszautasította. Helyesen indokolja Kohn ellenvetését, amennyiben a budai zsidók kiűzése 1368. évben történt, magyar zsidók tartózkodásáról Törökországban pedig csak a XVI. század közepe táján értesülünk.¹⁾ De egy csak nemrég napvilágra került levél határozott tanuságot tesz a mellett, hogy **בירנה** alatt csak Buda értendő.

A husiatyni »Dobebé Sifte Jesénim« (a Mekize Nirdamim egylet mintájára alakult társulat) irodalmi egylet **ירע אשירי** című kiadványában van e minket érdeklő néhány sor. Az említett responsum-gyűjtemény — legyen szabad röviden a kútfőről is beszámolni — 71 responsumot tartalmaz; köztük husz Mózes ben Maimun nevét viseli, a többi pedig többnyire olasz rabbiktól ered.

Emez ötvenegy levél számos új és becses történeti eseményre gazdagítja az olasz, a szentföldi és a török uralom alatt viruló zsidó községek történetét; élénk színen tünteti föl a zsidók kulturáját, kereskedelmi és családi viszonyait, apróbb czivódásait és nagyobb háboruskódásait; gyarapítja a tudóskor és rabbi névsorát és beszámol ama kor férfainak tevékenységéről. Ezért kívánatos volna, hogy a tudós kiadó, aki együttal a kézirat jelenlegi birtokosa, Aschkenazy Rafael Izsák ankonai rabbi úr, előbb Azulai Chájjim József Dávid, a híres bibliographus és könyvűrő tulajdonát képezte, az összes 277 darabot, innen ered a könyvcíme is, a zsidó tudomány munkásai számára hozzáférhetővé tegye. A következő részlet a kéziratban 246. sz. alatt van, a nyomtatásban 46. sz. alatt. A másoló megjegyzése szerint a **ברכת אברהם** című kéziratból vette; Azulai pedig hozzá teszi a margón, hogy annak szerzője R. Abraham Treves Zarfati (I. Sem Hagdolim '8 53. sz. a.),²⁾ mely így hangzik:

¹⁾ Kohn, Kutforrások 147. l.

²⁾ L. Efraim Zalman Margolijut, **עקיבא ת-טיבניטין** alatti, ahol könyvünk így idézi: **של מרריא מרבש צרפתי**; (olv. בספר ישמות שמות. a Treves családról l. Brüll értekezését Jahrbücher II. k.

בא מפלוגיא והגיד לי מהררי הונתן אשכנזי יצוי אך בעיר בודנא כשרצה לנרש אשתו הראשונה והיו מסופקים אם יכתבו בנט יונתן או יונתן והרב הגדול אשר שמעו הולך בכל המדינות ראש הנהלה הנאות מרהרי יעקב פולק וזל אשכנזי צוה לראות ששר הכתובה ומצאו שם כתוב יונתן וצוה לכתוב בנט יונתן כמו שנכתב בכתובה. ונתבטל אז הענין ולא נרש ואחרי ה"ך מהר"ר הונתן יצוי בעיר שערפורג והיה שם וקן ורב בקי. וגדול ושמו מהר"ר יצח ק"ל והצה מהר"ר הונתן יצוי לשלוח משם הגט לאשתו וגם מהר"ר יצחק הנ"ל הסכים לכתוב בנט יונתן כמו שהיה כתוב בשטר הכתובה והיתה סבה שלא שלח גם אז נט לאשתו בהיות אשתו קרובה הנשיא ר' עקיבא וע"י הנשיא הוצרך להורר לאשתו לבודנא ואחר ימים רבים סוף גרש בבודנא וסדר הגט הרב הוקן מהר"ר יוסף ולמינא וגם הוא צוה לכתוב בנט יונתן כמו שהיה כתוב בכתובה אעפ"י שהעולם קראוהו רבי הונתן ע"כ

» R. Jonathan Aschkenazy jött Plevnáról és mesélte nekem, hogy midőn *Buda* városában első feleségétől el akart válni, kételkedtek benne, vajjon a válólelven **יונתן** vagy **ינתן** irandó-e. A nagy rabbi, kinek híre az összes országokban elterjedt, R. Jakob Pollak Aschkenazy parancsolta, hogy mutassák elő a házassági szerződést és a **ינתן** nevet találták benne. Erre így parancsolta kiállítani a válólevelet is, amint a házassági szerződésben írva van, de meghiusult az egész dolog és nem vált el. Azután ment R. Jonatan Scherburg városába, ott pedig vala egy öreg, nagy tudományú rabbi, kinek neve R. Izsák volt, R. Jonatan onnan akarta a válólevelet feleségének elküldeni. És az említett R. Izsák is beleegyezett, hogy **ינתן**-t írjanak a válólelvenbe, amint írva volt a házassági szerződésben. Az oka, hogy nem küldte már akkor a válólevelet, az volt, hogy a felesége a fejedelem R. Akiba rokona volt és a fejedelem miatt kénytelen volt visszatérni feleségéhez Budára és csak hosszú idő mulva vált el tőle Budán és az öreg rabbi, R. József Zalmina szerepelt a válólelven átadásánál. Ő is parancsolta, hogy **ינתן** írjanak, amint a házassági szerződésben volt, ámbátor az egész világ a **יונתן** néven ismeri.«

A válólelven tartalma reánk nézve itten egészen jelentéktelen. De a responsumban, illetve jobban mondva, a följegyzésben fölemlített személyek kétségtelemén teszik, hogy itt csakis a magyarországi Budáról lehet szó.

Két bizonyíték szól emellett.

1. A válólelél átadásánál szereplő Zálmoni József mint budai rabbi már előbb is ismeretes volt (l. Büchler i. m. 59. l.). Büchler is említi, hogy mily túlszigorú volt a váló-evelek kiállításában és hogy ily kérdésekben levelezett kortársaival. Büchler adatait Zalmoniról avval lehet bővíteni, hogy Zalmoni könyvszerző is volt. Kéziratban láttam egy művét Pollák Kaim fővárosi tanító úrnál négy évvel ezelőtt. Mint a kézirat birtokosa annak idején mondta, sajtó alá akarta rendezni, vajjon keresztül vitte-e szándékát, azt nem tudom.

2. Az említett fejedelem R. Akibáról szintén Büchler (i. h. 57. l. kk.) írt kimerítően. Tudjuk, hogy Budán élt és csak életének alkonyán ment Prágába, ahol 1496 körül meghalt. Ugyanott élt a feljegyzésünkben előforduló híres Jakob Pollak Aschkenazy is. Végül még teljesség kedvéért a scherburgi rabbiról, R. Izsákról emlékezünk meg. Mindenestre az esemény és följegyzés legkésőbb a XVI. század első feléből való.¹⁾

Miskolcz.

DR. MARMORSTEIN A.

MIÉRT ÜNNEPELJÜK A CHANUKÁT GYERTYAGYUJTÁSSAL.

A Makkabeusok I. könyve beszéli, hogy a chanuka-ünnepet a magasztalás és az öröm jeléül rendelték el.²⁾

Megillath Tánith visszavezeti az ünnep eredetét az oltár újjáépítésére és a templomnak Juda Makkábi idejében történt felszentelésére. Ezen alkalommal átalakították a hős makkabeusok lámpásokká lándzsáikat és gyertyácskákat tüztek lándzsáikra, diadaluk öröme.³⁾

A talmud hagyománya keletkezésének okát következőképen adja elő: »Kiszlev hó 25-ikén nyolcz napi chanuka-

¹⁾ Abraham Treves Zarfatit, említi Büchler S. (Magyar Zsidó Szemle. X. 422), ki Chaim budai rabbival levelezett 1545-ben, a budai rabbik között nem találom.

²⁾ Makkabeusok I. k. 4, 47—58.

³⁾ Mászecheth Szcferim 20. 3. 12. jegyzet ed. Müller; Dárkhé Mósé Tur O. Ch. 670. Krauss Samuel is a makkabeusoknak ezen ténykedésével hozza kapcsolatba a gyertyagyújtás tényét. Revue des études juives 1895. 24. 1.

ünnepet ülünk, melyekben sem gyászünnepet rendezni, sem bőjtöltni nem szabad; mert amint a szirusok bevonultak a szentélybe, megszenteltetésük a szentelt olajat mind, s amint győzedelmeskedett a hasmonensi ház uralma, szentelt olaj után kutattak és nem találtak többet egy, a főpap pecsétjével ellátott korsónál, melyben ámbár alig egy napra való olaj volt, mégis csodálatos módon nyolcz napig égett. A következő évben aztán megállapodtak abban, hogy évről-évre ezen csoda emlékére ünnepet rendeznek magasztalással és hálaadással. Csak a barajták hagyományai kezdik emlegetni a gyertya használatát s Sámmai és Hillel iskoláiban már vitatkoznak róluk.¹⁾

Jogosult tehát a kérdés, melyet felvettem, mivel az ünnepre vonatkozó összes forrásokból nem lehet megállapítani a chanuka-gyertya gyújtásának sem okát, sem jelentőségét.²⁾

Azt a régi szokást, a gyertyagyújtás szokását, melyet mi chanukakor gyakorolni szoktunk, igazság szerint az örök-mécses »המירד« eredetére kell vissza vezetnünk, melynek háromféle a jelentősége.

1. Bizonyítani kívánja Isten jelenlétét a templomban és tanuskodni akar az ő végtelenségéről és örökkévalóságáról. Kérdé R. Séseth, írva van, a tanúság kárpitján kívül, a gyülekezés sátrában rendezd el azt (M. III. 24. 3.), vajjon Istennek szüksége van-e világosságra; hiszen mind a negyven éven

¹⁾ Sabbat 21b.

²⁾ A Tur O. Ch. 671 igyekszik ugyan a bevett szokást megokolni: mivel, úgymond, a csoda a gyújtásnál történt, azért gyújtunk mi is. Szellemesnek elég szellemes ezen magyarázat, de nem folyik a hagyomány természetéből és szelleméből. Hiszen az a hagyomány, melyből a szerző azt következteti és melyet én fent szóról-szóra idéztem, egy szóval sem tesz említést a megünneplésnek ezen módjáról. Csakis a nyolcz napi időtartam magyarázatára szorítkozik. De nem fogadhatjuk el Majmoni nézetét sem, hogy a chanuka-gyertyák kizárólag a csodának a nyilvánosság előtt való hirdetésére szolgálnak — (Jad Háchazáká Hilkhot chanuka 47) מוֹשׁוֹן פְּרוֹטוֹמִי נֶסֶח: akkor minek helyezi a halákha a főszólyt a gyertyagyújtogatásra és miért minősíti a meggyújtást — הַרְלָקָה vallásos cselekedetnek és nem az ablakba való kiállítást — הַהֶהָה?

keresztül, melyet Izráel fiai a sivatagban töltöttek, Isten világo ssága vezérelte őket? Hanem tanubizonyságául szolgáljon az az egész világnak, hogy Isten Izráel közepett lakozik.¹⁾

2. A világo sság a tóra jelképe, belőle áradt világo sság az egész emberiségre; mert fényesség az isteni parancsolat és világo sság a tóra.²⁾

3. Arra való, hogy emlékeztessen bennünket Istennek szakadatlan csodatetteire, melyeket velünk az ő gondviselése ősidőktől fogva mindmostanáig mívelt.³⁾

A chanuka-ünnephez fűződő eseményekben mind ez a három dolog nyilvánvalóvá lett. A makkabeusok harczaiban és diadalaiban megnyilvánult Isten nagysága és hatalma és bebizonyosodva látták a közöttünk való létezését; mikor az erősöket a gyengék kezébe adta, mikor a kicsiny sereg megfutamította a temérdek sokaságot és a rendezetlen csapat felkoncizolta a fegyelmezett hadat.

Ezen élet-halál harc, ezen páratlan viadal a túlnyomó szír ellenséggel nem tűzhelyük, fajuk és hazájuk védelmére, hanem a szellemi kincsekért, a tóra birtoklásának kedvéért folyt, melynek kimenetele hitünk fennmaradását biztosította és a tóra világo sságának diadalmaskodását a pogány görög vallás felett jelentette.⁴⁾

Mindezen csodálatos hőstettek pedig a nyilvánosság előtt történtek, úgy hogy az összes szomszéd népek tudomást szereztek róluk és félve remegtek Isten népének hatalmától, Izráel fiait pedig új reménnyel töltötték el a bizalommal néztek a jövő elé.⁵⁾

Mindezeknél fogva elrendelték bölcsaink, hogy a chanuka alkalmával gyertyácskákat gyujtsunk; csillogó lángjokkal tanubizonyságot tegyenek Isten létezéséről, világo sságukkal jelképezzék a tóratérjesztette örökkévaló világo sságot és biztató

¹⁾ Szifrá Emor 17. 13. Sabb. 22b. Menáhot 86b.

²⁾ Pb. 6. 23.

³⁾ — להראות בהן ה' Ráved Szifrá Emor 17. 13.

⁴⁾ Graetz II. 351—352. Finn רביי הימים לבני ישראל Wilna 1877, II. k. 101. Mindketten azt állítják, hogy a chanukai gyertyagyujtás a tóra világo sságának szimbolizálását célozza.

⁵⁾ Graetz u. o. Joseph. Antiquitates XII. 7, 7.

fényükkel a Gondviselés által velünk mívelt teméntelen csodatetteket tüntessék fel és hirdessék vilagszerte.¹⁾

Az örök mécsessel való összefüggésben magyarázza a chanukai gyertyák gyujtását R. Nissim nevében Nachmanidesz, aki viszont egy midrási hagyományra hivatkozik. Amint a frigsátor felavatásánál az összes tizenkét törzs sorban követte egymást az áldozatbemutatásban és Lévi törzse az áldozók sorából, Isten parancsára kimaradt, akkor Mózes így vigasztalta atyafiait: benneteket Isten a gyertyagyujtogatással kárpótolni fog. Eljövend a későbbi időben egy más chanuka-ünnepély, melyeken gyertyákat gyujtani fognak, melyet a makkabeusok, a papi családból származó hasmoneusok rendezni fognak, akik hitbuzgalmukban és lánglelkesedésükben csodákat míveltek, segítséget szereztek és megváltást hoztak Izráelnek. Ezek örök időkre fogják pótolni a templomi gyertyagyujtást, mely a szentély elpusztulásával meg fog szünni.²⁾

Budapest.

DR. FARKAS JÓZSEF.

APRÓSÁGOK.

Therapeutai névmagyarázat. Mikor Ijár hava beköszönt, ami a rajs chajdes első napját is számítva legkorábban április 10-ikére, legkésőbbben május 10-ikére eshetik, minek megfelelőleg ezen hónapnak legkorábbi vége május 9-ike, a legkésőbbi pedig június 8-ika, akkor a chasideusok közt nagy nyüzsgés, mozgolódás keletkezik. Betegségeik gyógykezelésével foglalkoznak. Csodarabbikat, javas asszonyokat, kuruzslókat, sőt sokan közülök híres klinikusokat és orvosokat keresnek

¹⁾ Krauss a »Revue des études juive«-ben megjelent cikkében bebizonysítani igyekszik, hogy bölcsaink ezen intézkedése Herodesz idejében következett be. Krauss ott tárgyalja ünnepünknek történeti fejlődését, amely szerinte 3 átalakuláson ment keresztül. Eredetileg mint a felavatás ünnepe szerepelt. Másodszor a szukkoth ünnep pótlására, azaz örömünnepként tartották meg: végül vallásos motívummal bővülve, fényünnepé alakult át. Graetz azonban úgy vélekedik, hogy mindez a három mozzanat már az első ízben megtartott chanuka-ünnepben pontosult össze. II. k. 351. 3 jegyzet.

²⁾ Nachmanides M. IV. 8. 1. Az ünnepre vonatkozó források Krauss említett cikkében összeállította, l. még Szifré Deuter. 96b. Bikkurim I. 6. és Numeri rabba 15 f. 88b.

fel. Kőpüldtetik magukat, eret vágatnak magukon. Mi több! Még azok is, akik a nyarat bevárva csakis július-augusztusban szoktak gyógyhelyekre járogatni, Ijár havában legalább is valamicske kis előkurába bocsájtkoznak. Mi az, ami mindezen ténykedésükre éppen az Ijár havát praedestinálja? Lehet, hogy a természet megifjodása, hogy a kikeletnek varázsereje okozza ezen hónap therapeutikus signaturáját; de bevallottan, kifejezetten az Ijár hó יָאָר betűi okozzák azt. Ezen betűk ugyanis kezdőbetűi az Exod. XV. 26-ban foglalt következő kijelentésnek: **אֲנִי ה' יְהוָה**

A legkorábbi és legkésőbbi Ijár gregoriani paritásainak fenti közléséhez ide toldom a legkorábbi peszachét (márczius 26.) és a legkésőbbiét (április 25.), továbbá a legkorábbi husvétvasárnap datuma gyanánt márczius 22-ikét, a legkésőbbiét gyanánt április 25-ikét.

Tízparancsolat-variánsok. Én sem theológus, sem hebraista nem lévén, csakis adatnyújtásra szorítkozom a következőkkel: A dekalogos az Exodus XX. 2—17 és a Deuteronomium V. 6—18-ban foglalt szövegének egymásnak való eltérése — még a **אֶתְּוֹרַת הַבְּרִית** csodálatos megtörténtével is — szembeötlő. Nem tartom mellőzendőnek annak felemlítését sem, hogy a keresztyén felekezetek az egyes parancsolatokat másképen számozzák, mint mi zsidók. Ők ugyanis a mi első és második parancsolatunkat csak egynek veszik, ellenben a mi tizedikünket ketté osztják, mi által a 2—9 parancsolat, automaticæ 1—8 parancsolattá válik.

A fenjelölt szakok tudósait szabadjon kérem: ne vegyék rossz néven fenti bevezető soraimat, melyek bár nem nekik szólnak, éppen azért sem teljesen fölöslegesek. Még nem is oly régen (az utolsó két évtizeden belül) történt, hogy egy különben érdemes és elismerésben részesült paedagogusnak a zsidó iskolák részére szerkesztett és azokban évekig használt tankönyvében a tízparancsolat a keresztyén számozás szerint volt tagolva. A zsidó és keresztyén felfogásnak egymástól való eltérése különben ott is szembeötlő, ahol a tízparancsolatot tartalmazó két frigyábla akár rajzolva, akár festve, akár himezve, akár faragva és vése ábrázolatik. A zsidó felfogás mindegyik táblára öt-öt parancsolatot helyez: a keresztyén az egyikre hármat a másokra a többi hetet, persze az övét.

Csak most térek tulajdonképeni tárgyamra, két adat nyújtására, amelyek egyike a következő:

A potsdami Friedenskirche, melyben III. Frigyes német császár és felesége Viktória aluszszak örök álmukat, mint minden nagyobb templom, több bejárattal bír. A földszintes sirboltba vezető bejárat mellett óriási márványtáblákba bevésve van a tízparancsolat Luther szerinti teljes német szövege; a rendestől való eltéréssel azonban. Ezen eltérés úgy alakul, hogy az Exodus XX. 5-ik versből: »Denn ich der Herr, dein Gott, bin ein eifriger Gott, der da heimsuchet der Väter Missethat an den Kindern bis in das dritte und vierte Glied, die mich hassen«; és a 6-ikből »Und thue Barmherzlichkeit an vielen Tausenden, die mich lieb haben und meine Gebote halten« nem a második, szerintük első, parancsolatot fejezik be, hanem a tizedik parancsolat után valamennyit. Amit egyébiránt az ágostai evangélikus katechismusokban így tanítanak is.

A másik adat közelebről érdekelhet bennünket. Egy »siviszi« **שׂוּוֹי** az, melyet a magyar tárcza apamestere, dr. Ágai Adolf hozott magával Corfu szigetéről, ahol azt egy szefard zsidótól vette meg. Ennek a siviszinnek a teljes ismeretét mellőzöm már csak azért is, mert túlnyomólag kabbalisztikumokat tartalmaz, ábrázol, amihez én nem értek; így tehát csakis a rajta háromszor ábrázolt két frigyábla ismeretetésére szorítkozom. Mind a három ábra egyforma; egyik sem tér el a másiktól; de igen is valamennyi a mi frigyábláinktól. Hogyan? Talán formájuk tekintetében?

Őh nem. Valamennyinek a sablonos rectius hagyományos félkör képezi a felső szélét, de valamennyin hiányzik a mi negyedik parancsolatunk **יִכָּר** és a mi ötödikünk **בָּכַר**, mely két parancsolatot rajtuk **לֹא יִהְיֶה** után és a **לֹא תִשָּׂא** előtt a **לֹא תִעֲשֶׂה** és a **לֹא תִשְׁחַח** pótolják. Szóval az Ágai birtokába került siviszin ábrázolt frigyáblán a negyedik és ötödik parancsolatunk hiányzanak és a három parancsolattá tagolt másodikkunkkal pótolják.

(V. E.)

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZOKÁSOK ÉS SZÓLAMOK.

Midőn jelen közleményemmel folytatni óhajtanám a »Magyar Zsidó Szemle« folklore rovatának ismételt igénybevételét, hogy abban a zsidóság szokásainak olyikát magyaráz-hassam, olyikát pedig úgyszólván csak regisztráljam, teljes tudatában vagyok annak, miszerint nagyrészt oly különféle dolgoknak és anyagnak tárgyalásába bocsájtkozom, melyek ezen folyóirat lámdán-olvasói előtt a rabbinikus irodalom végtelen oceánjából ismereteseek. Tudatában vagyok azonban annak is és ezen tudatomat Izráel nagyjaival volt atyafiságos és egyéb című gyakori érintkezéseim csak fokozták, hogy a folklore, amit már irodalmának csak in cunabilis léte is bizonyít, nem annyira az említettem oceánból, mint inkább a hagyományá imitt gyomlált, amott gyomlalatlan kertjéből táplálkozik, néha oly kicsinységekből, melyekkel nagyjaink már ad normam: minima non curat praetor sem foglalkoztak.

A folklore tudományos színvonalra törekszik ugyan, de népszerű kezelést igényel; nemcsak lamdanimnak, szakembereknek, hanem a közművelődés egyéb adeptusainak és a műveltebb néprétegeknek szánt isme, mely kénytelen imitt-amott olyan anyagot tárgyalni, oly dolgokkal foglalkozni, melyek megengedem, notis talán derisui azonban ignotos recte docent.

Ott, hol valamely szokásnak nem közlöm magyarázatát, hol azt úgyszólván csak megrögzítem, leszögezem, ott nemcsak az a czélom, hogy azon szokást a feledékenységbe elmerüléstől megóvjam, hanem az is, hogy annak magyarázatára másokat serkenthettem légyen; vivant sequentes.

Egyébiránt pedig, hogy ne kelljen ismételnem, egyszer-

smindenkorra utalok a XXII. évfolyam 255. lapján olvasható, a szefárdok némely szokásai című közleményem első bekezdő soraira.

Étkezési szokások. A bárchesznek nevezett szombati és ünnepnapon fonott kalácsnak rendesen hosszukás és pedig vagy mindkét végén, vagy csak az egyikén hegyes az alakja. A Ros hásonó-ra, Jom kipur elő- és utóestélyére, Szüksesz-re és Sájnerábé-re süített barcheszek alakja kerekded; lévén a kerék a sors változatosságának symboluma, melyet a szigorított újatosság »félelmetes napjai«-kor még az étkezés alatt is szemük előtt tartottak a hívek. A keréknek ezen symbolikus jelentőségével magával Egyiptomban ismerkedhetett meg Jákob ivadéka talán azon reliefről, mely a Nagy Ramszesnek (Sesostris) diadalmenetét ábrázolja. — A széder-esti tojás, nem az, melyet mint a chágigára emlékeztetőt a széder-tálcánzán látunk, hanem az, melyet mint a szédervacsorának többnyire legelső fogását fogyasztunk, úgyszintén a halottjuk temetéséről hazatért gyászolóknak nyújtott vigaszlakoma első és legtöbbnyire egyetlen étke, a tojás: ugyancsak alakjuk gömbölydedségével symbolizálják a sors változatosságát; az előbbi a szabadság örömepekor, az utóbbi amikor drágáink halála gyászba ejt bennünket. A Genesis XXV. 29—34-hez kelt Rási szerint Jákob patriarchánk azt a lencsefőzeléket, melyből bátyjának Ézsauanak is juttatott, vigaszlakomául főzte öregapjának, Ábrahám patriarchának, akkor történt elhunytá alkalmából. Ezen gyász esetben is a lencse kerék alakja symbolizálta a sors változatosságát.

פסח Peszach második napján a סעודה חמשה Eszther királyné lakomájának emlékére a vacsora vagy ebéd egyik fogása gyanánt marhanyelvet tálnak fel. A hagyomány szerint ekkor akasztott Háman és fiai kiöltötték nyelveiket felkötöttésükkor.

שבועות Pünkösdkor a két vacsora egyikén csak is tejes étkeket fogyasztanak, vagy legalább is tejes étkek fogyasztásával kezdik a husosokkal folytatott vacsorát, mely szokás alapjául a Numeri XXVIII. 26. következő szavainak כשבעתים לה' חמשה חמשה (מחלה) kezdőbetűi szolgálnak és a népek azon hiszeme is, hogy a Sinaj-i kinyilatkoztatás megtörténtével a hegy aljáról hazatérők hamarjában nem juthattak rite megfelelő húsételekhez, amiért is kénytelenek voltak egyelőre tejesekkel beérni.

Jomkipur előestéjén, Sajnerabekor és Purimkor az ebédet megnyitó levesbe vagdalt hussal töltött derejét főznek. Venn me kepóresz erümslóg, Venn me sájnesz ün Homen klap, kacht me fáskreplach in de züpp. Ezen szokáshoz fűződik egy közmondás is. Olyan emberről, aki az életnek csak kellemességeiből veszi ki részét, terhei alul azonban kibúvik, azt mondogatják: Czü de fáskreplach zeczt er zach, beim klapen ün slögen félt er aber.

A תמוז 17-ike és תשעה באב ab 9-ike közti »három hét« alatt a jámborabb zsidó nem iszik bort és többnyire az ép akkor idejét multa meggynek, vagy ribizkének levéből erjesztett itallal pótolja a szőlő nedűjét. Ab hó első »kilencz napja« alatt a szombat kivételével húsos étel nem kerül a jámborabb zsidó asztalára a תשעה באב a tisebovi bűjtöt közvetlenül megelőző vacsora főfogása (Hauptplatte) gyanánt szélesre metélt laska (lassani largi = bráte loksén) szerepel.

הראש השנה Ros hásonókor a németországi vagy német eredetű zsidók libát és sárgarépa-főzeléket tálnak vagy ezen főzelék helyett a rendesnél több sárgarépat aprítanak a levesbe, melyet répástól együtt fogyasztanak el. Ezen szokásnak a magyarázatát egyedül a jargon nyújtja: a liba neve Gans, a sárgarépaé Möhre; esz jór zall ünsz besert zájñ gáncz ün esz gezünt ün de párnósze zalln zech ünsz mern. Az édes almának ros hásonókor jelentőségét íze és alakja magyarázzák. Legyen a beköszöntött év édes mint ezen alma íze és tökéletes mint alakja; lévén a gömb a stereometrice legtökéletesebb test. Egyébiránt is Izráel népét jelképezi az almafa בעצי היער בתפוח, amíg kerek barchesz járja, addig mézet is tesznek az asztalra; a jámborabbak pedig mindaddig, tehát sájnerábéig, tartózkodnak a dió evésétől már csak azért is, mert a diónk אנוני és a bűnnek הן egyenlő a számértéke t. i. 17; ámbár ugyanannyi a jóé is טוב.

החנוכה Chanuka első estéjekor füstölt ürühúst dusásan fokhagymás borsóval vacsorálgat a rajnamenti országok zsidósága. A fokhagymának a péntekesti vacsorák tálaiban való gyakori használata annak stimuláló hatásában találja magyarázatát; egészen más czélból szokták erősen megfokhagymázott piritósokat feltálni karácsonynak imitt gregoriani, amott juliani estém. Némelyek azt vélték, hogy a fokhagyma szaga tüntetés »amaz

ember amaz éjjele« ellen; némelyek azonban prophylacticum gyanánt ettették családjuk fiatalabb tagjaival: ugyanis a fokhagymaszaggal akarták meggátolni azt, hogy ezek akár az ünneplők családi vagy társasköreibe, akár a keresztyének előtt is hirhedtté vált éjféli misére elmenjenek.

A hazánk északkeleti részében elszaporodott chaszideusok — a corporatív chaszidizmusnak szervezője Magyarországbán az 1809-ben Przemyslből Sátoraljaújhely rabbi székébe hitt, 1841 július 16-án elhunyt, Teitelbaum (rectius Dattelbaum) Mózes volt — a halat kezükkel eszik a Genesis IX. 2. alapján, mely szerint ובכל דני הים בידכם נתנו.

A szigorubbak egyáltalán nem raknak kést az asztalukra, melyet kabbalisztikus felfogásuk oltárnak tekint, amelyen étkeze implicite Istennek áldoznak; már pedig a kardot az oltártól eltiltja az Exodus XX. 25. מוכה ... לא תבנה אתהן גויה כי חרבך הנפת עליה.

Még nem chaszideus házakban is az asztali ima előtt le szokták szedni az evőszközöket, főleg a késeket és pedig azért, mert előfordultak esetek, hogy az Ábóth 3-ik perekje 3-ik és 4-ik misnájának megfelelően pilpulba gurult vitatkozók a pilpul hevében egymás ellen kést ragadtak; vagy azért is, mert az asztali ima valamelyik előimádkozója az ובה ירושלים és az ezután elreczitált הרהיץ kezdetű könyörgések alatt annyira elbúsulta magát, hogy az asztalon talált kések egyikét szívébe döfte.

הברילה Ávdöle. Ezen szertartás alatt a második benedictio tárgyát különféle illatos levelek, füvek és fűszerek képezik, melyeknek többnyire filigrán-fonatos tartányát a belé lulav-csokorból került myrthuslevelek után (הדרס) hódesznek nevezzük. Ezen hódeszt a második benedictio után a benedikáló családfo vagy annak helyettese megszagolván, azt a jelenlevők által is sorrendileg megszagoltatja. Nem akarom, de nem is tudnám ismertetni a hódesz kabbalisztikus jelentőségét, de annál szívesebben közlöm azt a poetikus felfogást, mely hozzá fűződik. Péntek estején a sabsesz békeangyalainak beköszöntésével úgy szólván más lélek költözik a hétköznapi struggle for life által elesigázott emberbe, akiből szombat este, a sabsesz multával, ez a ישמה תירה ez a magasabb ihlettség lelke megint kiköltözik. Hát viszontjövételég a hódesz tartalmának illatjával búcsuz-

tatják maguktól a jobb lelket, vagy hogy Nietzsche szavával éljek az Überseele-t. Ezen értelemben a שמחה ירידה qualitas és nem quantitas.

A hódész köröztetésének ezen poetikus felfogásánál fogva is és mint filigrán tárgyak amateurje is Jókai Mór több remek kivitelű hódészt gyűjtött.

Befejeztetvén az avdóle utolsó benedictiója, a családfő a szertartás nevét kapta viaszgyertya fonatost vagy fáklyát, az ávdólét a megáldott borból öntött tócsában oltja el. A jelenlevők ujjukat ezen tócsába mártják és azokat zsebeikben törülük szárazra azon hiszembben, hogy ezen törülgetés anyagi sikereket, vagyonosodást, gazdagodást fog eredményezni. A megáldott borból azonban nőszemély ne igyék, ne hogy létező vagy majd annak idején leendő férje hűtlenül elhagyja őt.

E vajl leben vi Pinchesz in de Fremd'. Ez a közmondás Majnai Frankfurtról ered, az ott volt nagy rabbik utolsóélet-tijéhez, a Mácháné Lévi apjához, az 1802-ben elhunyt Rabbi Pinchasz Horovitzhoz vagysis amint egy műve után neveztek, a Háflóhoz האפלה füződik. A morvaországi Boskowitzbül kortársa Rabbi Náthán Adler ide is és a nagymártoni, valamint a pozsonyi jesibákba is mindkettőjük tanítványa Rabbi Móse Szófer hozta, mely jesibák révén oszt közkeletivé vált. — A Háfló otthon nagyon egyszerű majdnem zsupori életet folytatott, bochert nem tartott, másoktól is, magától is mindent elsajnál. Nagyon csodálkoztak tehát hívei és kortársai azon viselkedésén, melyet utazásai alkalmával tanusított, amidőn — les extrémés se touchent — fényt üzött úgyszólván szórta a borraivalókat, sem másoktól, sem magától nem vont el semmi jót. Ez iránt — a Zwiespalt der Natur iránt — megkérdez-tetvén, következőleg válaszolt: »Ugy élek mint a thóra ama szedréje, amely hősének nevét viselem. Nézzük csak! Mi van akkor, amikor Pinchasz, Bámidbarnak 8-ik szedréje, rendes helyén úgyszólván otthon van? Nemde egy nyárközépi közön-séges sábesz?! Mikor azonban Pinchasz nincs rendes helyén otthon, mikor ő a Numeri XXVIII. 16—31. és XXIX.-ből szedett maftirok alakjában az idegenben portyázik, akkor jom-tobot ünnepet ülünk, vigadunk és jól élünk.«

A délnémet egyetemek közül Heidelberg, Würzburg jó közel vannak majnai Frankfurthoz. Ezen egyetemek bursjai

közt gyakran hallatszík e mondás: Fein, frisch und froh wie der Floh auf Reisen. Azt hiszem, bátran megkoczkáztathatom annak állítását, hogy ez a mondás zsidó eredetű: valamelyik vagy több frankfurti zsidótól úgy hallhatták: wie der Ha-floh auf Reisen.

Az esküvőjükről hazatért új házaspárnak, mindketten éhgyomrosak, mert bőtöltek, első harapásuk gyanánt tyúk-húst és rizst tálalnak fel, akár együtt, akár külön főtten. A tyúk, a rizs a termékenység symbolumai; legyen házasságuk is termékeny. Nálunk az alföldön a lakodalmak legdúsá-sabb asztalaira köles-kását tálalnak és pedig nemcsak a mátkapárnak, hanem az összes lakodalmas vendégségnek. A köles is a termékenységet jelképezi; fizet mint a köles. Vajjon a zsidóktól vették át e szokást vagy fordítva? Nem tudom.

Mümpecczen. Amikor régi műtárgyak, iparművészeti készítmények múzeumok és amatőrök általi gyűjtése megkezdődött, ugyanakkor kezdett lábra kapni az efféle tárgyak hamisítása is. A hamisítás különféle methodusainak egyike szerint a tárgy régiségét abba készakarva beledolgozott hibákkal (rozsdá, horpadás, folytonossági hiány stb.) próbálták plausibilissá tenni. A hibának héber neve מום müm, mely szóból erednek: mümpecczen, mümpeccz, mümpecczer.

88 e pajlise klóle. Klólénak átoknak igen is főkép kriék vagy mákék előtt ezerrrel sokszorosított coefficientense, de csak annyiban pajlis, amennyiben a pajlis körökben dívik leggyakrabban. Eredetére nézve szentföldi, a keresztes hadak korából. Ezen kor zsidóüldözéseivel csakis a fekete halál, a spanyol inquisitio, Chmelnitzki Bogdán és a mai orosz vérengzések vetekednek; a maiak aligha felül nem mulják valamennyit. Minthogy pedig a keresztesek által a szent földön 1099-ben alapított királyság valamennyi nem keresztényre, főkép a zsidókra csak siralmas emlékü tartama 1187-ig 88 évet karolt fel, annál fogva a 88 számot minden ezer rossznak szám-lálója gyanánt használgatják a keleten mindenütt ott, ahol a szeretet זאת עֲשׂוּהוּ vallásának követői garázdálkodtak ad maiorem Dei gloriam.

Strokl gezógt. Stroklak kívánt, Stroklra háritott valami nyavalya vagy egyéb baj. De ki volt Strokl? A velem eddig

közöltekből csak annyit vehettem ki, hogy korának — de hát melyiknek? — egyik kiválóbb antiszemita lehetett. Elhiszem! Hiszen nem kellett tovább visszaemlékeznünk 25 évnél; hát nem hallottuk anno Eszlár elég, talán nagyon is gyakran e klólét »Istóczy gezógt«? Mindazonáltal érdekes volna rábukkanni Stroklra vonatkozó adatokra. Kutatni nem kutatnék utánuk. Tudom, hogy דור ודור עמדים עליו לכלתו והקדוש ברוך הוא מעילו מידם.

*

A bécsi lipótvárosi zsidó templom zárkövének ünnepélyes letétele 1858 május 18-án, ה' סיון ת"ח kedden ment végbe. — Magát a zárkövet a bécsi zsidó hitközség titkára, dr. Frankl L. A. hozta ajándékol palesztinai útjáról, mely alkalommal a Zionhegy egy sziklájából törtette azt. Ezen kőnek ürege tartalmazza az alkalmi okmányokat és emléktárgyakat, külső lapjára pedig a zsolttár következő versei vésvék:

L. 2. מציון מכלל יפי אלהים הופיע

CIL. 15. כי רצו עברוך את אבניה

Érdekes volna megtudni, a bécsi zsidó hitközség illetve ennek levéltárának megkérdezése útján, ezen zárkó térfogatát és súlyát. De hát mi célből és miért éppen most?

Következő oknál fogva. Az idei tavaszkor rendezett egyiptomi és palesztinai társas utazás sikerén felbuzdulva ezen utazás vállalkozói már is benne vannak egy másik ugyanilyen utazás előkészítésében. Kívánatos és a tervbe vett utazás igen valószínű sikerét és majdan kedves emlékeit eminenter fokozná, ha — — — akár a vállalkozók, akár az utazók, akár ezek közül csak azok, kik a pesti izraelita hitközség tagjai, magukkal hoznának Jerusalemből vagy a szent földről máshonnan, például Chebronból, de mindenesetre oly helyről, hegyből vagy épületből, melyhez a zsidóság kegyeletes emlékei fűződnek egy követ a Budapesten a pesti izraelita hitközség által építtetni szándékolt zsidó templom részére, akár alap-, akár zárkőnek és pedig csakis a kellőleg hitelesített faragatlan nyers anyagot. Ha ezen óhajt teljesíteni szándékoznak, akkor tekintse őket Ábrahám, Izsák és Jákob Istene, tekintsék magukat שלוחי מצוה gyanánt.

Budapest.

VADÁSZ EDE.

IRODALOM.

ADALÉKOK A MAGYAR ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ.

Dr. Blau Lajos szerkesztésében megindult a következő című gyűjtemény: »Adalékok a magyar zsidók történetéhez.« Az első füzetet Dr. Richtmann Mózes írta, melynek címe: »Landau Ezekiel prágai rabbi (1713—1793) és a magyar zsidók.« Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században. A gyűjtemény céljáról a szerkesztő az Előszóban szól, amely így hangzik:

A jelen füzettel meginduló gyűjtemény célja, hogy a hazai zsidóság története körébe vágó monografiák megjelenését megkönnyítse és egy helyen egyesítse. Egész művek és egyes kérdéseket tárgyaló értekezések közrebocsátása a multban sem járt nehézséggel, de azon dolgozatok számára, melyek tartalmuknál és terjedelmüknél fogva a kettő között mintegy középen állanak, hiányzott eddig a megfelelő hely. Ezen a hiányon akarnak az »Adalékok« segíteni és egyszersmind az ez irányú munkásságnak ösztönzésül szolgálni.

A bátorítást ehhez az új tudományos vállalkozáshoz abból az örvendetes érdeklődésből merítettük, amely történetünk iránt egyre szélesbedő körben jelentkezik és abból az ismert igazságból, hogy a monografiák alkotják az általános történeti művek szilárd alapját. Reméljük, hogy történetünk kipróbált munkásai gyűjteményünket felkarolják és hogy sikerül majd a parlagon heverő erőket is felébreszteni és célszerűen értékesíteni.

Talán fölösleges is, ha végül kijelentjük, hogy a kitzüött cél érdekében gyenge erőinkkel minden érdeklődőnek rendelkezésére állunk.

THE JEWISH ENCYCLOPEDIA XI.

(Funk and Wagnalls New-York és London, Fleet Street 44. kötete 30 K.)

Midőn e sorokat írjuk, a nagy mű be van fejezve és az utolsó kötet útban van Európa felé. A kishitűek, kik körünkben nagy többségben vannak és minden bátrabb felekezeti akciózt »lefujnak«, ez egyszer csalódtak. A mérhetetlen angol-amerikai két birodalomban túlzott számítással egy és három-negyed millió zsidó lakik, kik közül a túlnyomó többség, legalább is egy millió, az utolsó 20 esztendőben vándorolt be, még pedig orosz-lengyel-román területről. Ezek sem műveltséget, sem vagyont magukkal nem hoztak és ezek megszerzésére sem idejük, sem tehetségük nem volt. Ha tehát valahol, úgy az Egyesült-Államokban jogosult volt az aggodalom oly vállalkozásnál, melyre eddig példa nem volt, melybe a gazdag és művelt német zsidóság belemenni nem mert, pedig a zsidóklakta országok Európában a német kulturterülethez tartoznak. Nemcsak a német birodalomban és Ausztria-Magyarországban, hanem a mérhetetlen orosz birodalomban is a német kultúra vezet. Nem a zsidókról beszélünk, hanem az összes felekezetekről. Sőt mondhatjuk, hogy magában Amerikában sok millió német él és legalább kétszer annyi olvas németül. Mindezek a körülmények azt javasolták, hogy a zsidó encyklopedia német nyelven jelenjék meg. Ezekhez járul még az is, hogy a zsidó tudás hazája Európa és főleg német nyelvű: németek alkották meg és terjesztették el. Hiszen a Jew. Encyklopediát magát is velejében német tudósok alkották meg, részben Európából, részben Amerikából. Több fiatal munkarőt egyenesen e célra hívtak meg Newyorkba.

Európában minden megvolt, csupán a vállalkozás bátorsága hiányzott. Az európai zsidók nem gondolnak mérészet és nagyot és nem teszik reá — pénzüket. Az amerikai példa kétségtelenül bátorítólag fog hatni és ki fogja küszöbölni a kishitűséget. Ha ez megtörtént, akkor a szellemi élet kiszabadul a semmittevés művészeinek nyüge alól. A műveltség megváltoztatta a zsidó életet, de megnagyobbitotta egyszersmind a szemkört és szellemi szükségletet teremtett, melyet ki kell elégtíteni és kielégítés által kellőleg fokozni. A zsidóságot be kell

illeszteni a modern kultúra keretébe, ez pedig csak oly módon történhetik, ha e kultúrával telítjük. A régi jó idők visszasírásával csak tehetetlenségünket dokumentáljuk, de az adott helyzetet nem változtatunk. A Jew. Encycl. kiadói egy ízben azt mondták, hogy az ő alkotásuk lesz a modern *Móre Nebuchim* és igazat mondtak.

Ebből a műből, melyhez hasonlót, emberi gyengéi daczára, évszázadok óta nem alkotott a zsidó tudás, csakugyan minden a zsidóságra vonatkozó kérdéstről felvilágosítás meríthető és, bátran állíthatjuk, lelkesedés is. A zsidó ügyről a nagy szót eddig a gyűlölet vitte. Valószínűleg ezután is, legalább a leg-hangosabbat. De meg van adva a lehetőség arra, hogy minden komoly ember hű és a tényeken alapuló tájékozottságot szerezzen a zsidóságról és minden reá vonatkozó kérdéstről. A nagyszámú életrajz maga önkéntelenül és megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a zsidóknak mily óriási részük van abban a kultúrában, melyből a bestiális gyűlölködés ki akarja őket rekeszteni. Minő sebet ütnének az általános és nemzeti kulturán, ha a zsidókat kitepnék belőle? Erre a nem utolsó kérdésre alapos választ ad az Encyklopedia.

De nem folytatjuk tovább a méltatást, amely egy ismertetés keretébe úgy sem férne be. Csupán örömiünknek adunk kifejezést azon nagy mű befejezése fölött, amely irodalmunkban új korszakot jelez és tanulmányozásának új lendületet fog adni. Megvan már most a széles alap, melyre könnyen lehet tovább építeni. Ezt már eddig is tapasztalta mindenki, ki a zsidó tudományról foglalkozik és minél inkább forgatja e külsőleg is gyönyörű köteteket, annál szilárdabbá válik ez a meggyőződése.

Ezen a tárgyhoz képest rövid elmefuttatás után áttérünk az előttiünk fekvő kötetre és úgy mint az előzőknél tettük, ennél is felsoroljuk a szemünkben jelentősebb cikkeket, fenn-tartva az adott alkalommal való visszatérést egyes pontokra. Általában csupán azt jegyezzük meg, hogy a cikkek a kötetek haladásával egyre tömöttebbek lettek, úgy hogy a későbbiekben számuk egyre nőtt. Csakis ily módon vált lehetővé, hogy az eredetileg tervezett 12 kötetbe az egész anyag fel volt vehető.

Samson, 5 *Samson* nevű tudós, *Samuel*, *Samuel boos of*, *Samuel* (midras), vagy 70 *Samuel* nevű személyiség, köztük

Samuel Hakáton, *Sam.* (bab. amóra), *S. ibn Adijja* (régí arab költő), *S. ben Chofni*, *S. Hanagid*, *R.S.B.M.* stb., *San Francisco*, *Sanctuary*, *Sandalfon*, *Sandals*, *Sanhedrin*, *Sanhedrin French* (képekkel), *Santob de Carrion* (spanyol troubadur), *Saphir J.* (utazó), *Saphir M. G.* (humorista), *Saragossa*, *Sarah*, *Sarajevo*, *Saraval* (olasz tudós család), *Sardinia*, *Sasportas* (spanyol tudós család, kép), *Sassoon* (angol-indiai báró-család), *Satan* (Blau), *Satanow Isaac*, *Satire* (érdekes czikk), *Saul*, *Saul of Tarsus* (Pál apostol, kimerítő czikk Kohlertől), *Savoy*, *Sazony*, *Schechter Solomon*, *Schiff I. H.* (amerikai Rothschild-család, filantrop és meczenás), *Schiff Meir* (MHRM Schiff, első kiadás címleplejének facsimilejével), *Schlemühl*, *Schlettstadt*, *Samuel ben Meir*, *Schnorrer*, *Schönfeld Baruch* (magyar hebraista 1778—1852), *Schorr Jos. Heschel*, *Schreiber Mózes* (Chatham Szófer arczképpel), *Schudt Johann Jakob* (kép), *Schulklopper*, *Schulman Kalman* (orosz héber író), *Schutzjude*, *Schwab Löw* (pesti rabbi), *Schwab Moïse* (francia zsidó tudós), *Schwarz Adolf* (bécsi rektor, magyar), *Scribes* (סופרים), *Scroll of the Law* (tóraterkes, szép illusztrációkkal), *Seal* (pecsét, szép illusztrációk, Wolf A. gyűjtőtől), *Seder* (sok képpel), *Seder Olam rabbah*, *Seder Olam Zuta*, *Seduction*, *Sée* (híres francia család), *Seer*, *Sefirot the Ten*, *Segovia*, *Segre* (olasz tudós család), *Seir*, *Seivas* (régí amerikai család), *Selden*, *Seleucia*, *Seleucidae* (Krauss), *Seligman* (német-amerikai régí család, melynek családfája közölve van), *Selihah* (facsimile és kóták), *Semikah*, *Séminaire israélite de France* (1829-ben nyílt meg Metzben), *Semites*, *Semitic Languages*, *Sephardim* (Kayserling), *Sepphoris*, *Seraphim*, *Serpent*, *Seville*, *Sforno* (olasz tudós család), *Sha'atnez*, *Shabbat*, *Shabbat Ha-Gadol*, *Shabbat Goy*, *Shabbat Shubah*, *Shabbethai b. Meir Ha-Kohen* (a Sach arczképével), *Shabbethai Zebi* (6 illusztráció), *Shadchan*, *Shamir*, *Shammash* (templomszolga), *Sharon*, *Sheba Queen of*, *Sheb'ith*, *Shebu'ot* (traktátus), *Shechem*, *She'elot U-Teshubot* (terjedelmes czikk), *Sheep* (juh, képekkel), *Sheh'atah* (képekkel), *Shekalim* (traktátus), *Shekel*, *Shekina* (Blau), *Sheliah Zibbur*, *Shem*, *Shem Ha-Meforash* (Bacher), *Shemah*, *Shemoneh Esreh* (nagy czikk), *Sheol*, *Sherirah* (Gáon), *Shetadlan*, *Shetar* (facsimile 1280-ból), *Shinnuj Ha-Shem*, *Shir Ha-Shirim*, *Shir Ha-Shirim Zuta*,

Shirah Pirke, *Shiur Komah*, *Shofar* (13 érdekes sófar), *Shohet*, *Shroud* (תכריכין), *Shushan* (Bacher), *Shylock*, *Siberia*, *Sibyl* (Krauss), *Sicily*, *Sidon Simon* (nagyszombati) és fia *Adolf* (versezi rabbi), *Sidra*, *Sifra*, *Sifre*, *Sifre Zuta*, *Signature*, *Silesia*, *Siloam*, *Inscription*, *Silva Hezekiah* (Grünhut), *Simeon* (sok Simeon nevű tanna és amóra, mert Simeon [és József] voltak a leggyakoribb nevek, azért említ a talmud a név azonosságára a két Simon ben Józsefet), *Simhat Torah* (kép), *Simon Cephas* (Péter apostol), *Simon József*, *Simon Maccabaeus*, *Simon Magus* (Kohler), *Simonsen* (az ismert dán zsidó tudós), *Simson Martin Eduard von* (a német államférfi, gyermekkorában kitérttetett), *Sin* (bűn), *Sinai*, *Sindbad* (mesegyűjtemény), *Singer Isidor* (az Encyclopedia tervezője és vezetője), *Sinigaglia* (olasz tudós család), *Sippurim*, *Sirach* (facsimilek, Isr. Levi), *Sirkas Joel* (a Bach), *Sigyum* (facsimile), *Slave Trade* (rabszolgakereskedés), *Slaves and Slavery*, *Small and large letters* (kis és nagy betűk a bibliában), *Smyrna* (képekkel), *Socialism*, *Societies learned* (tudós társulatok), *Sodom*, *Soferim* (traktátus, Blau), *Sofia*, *Sola de* (szefard család, régí és nagy, 34 felsorolva), *Solis* (spanyol és portugies család, titkos zsidók), *Solomon* (sokoldalú, kimerítő czikk), számos ily nevű egyén életrajza, *Son of God*, *Son of Man*, *Soncins* (olasz nyomdász-család, facsimile Albo »Ikkarim«-jának 1484-iki kiadásából), *Soul* (lélek), *South Africa*, *Southand Central America*, *Spain* (Kayserling, a czikk írása közepén halt meg), *Spector I. H.* (híres orosz rabbi), *Speyer*, *Spinning* (szövés), *Spinoza* (arczkép és egyéb illusztrációk), *Stahl F. I.* (német konzervatív párt alapítója, kitért), *Star-Worship*, *Statistics* (érdekes adatok), *Stature* (ethnologiai cz.), *Steinschneider*, *Steinthal*, *Stern* (nagy számban), *Stone and Stone-Worship*, *Strasburg* (képek), *Strashun* (apa és fiú, híres orosz tudósok), *Straus O. S.* (amerikai államférfi), *Stripes* (בליקות), *Strophic Forms in the O. T.*, *Stuttgart*, *Styria*, *Subbotniki* (orosz szombatosok), *Sufism*, *Suicide* (öngyilkosság), *Sullam Sara Compi* (olasz költő 1592—1641), *Sulzberger* (amer. család), *Sumptuary Laws* (luxus-törvények), *Sun* (nap, több czikk), *Superstition*, *Suspended letters*, *Süsskind of Trimberg* (kép), *Swaying the body* (lóbálás az imánál és tanulásnál), *Sweden*, *Swine*, *Switzerland*, *Sword* (kard), *Sydney*, *Symbol*,

Synagogue (nagy czikk számos képpel), *Synagogue the great* (Bacher), *Synod*, *Synod of Usha*, *Syria*, *Szegedin*, *Szerencsés* (Fortunatus Imre), *Tabernacles*, *Tables of the Law*, *Takkanah Tallit* (képek), *Talmid Hakam* (utolsó czikk).

MIKOR SZÁLLSZ ISTEN . . .

(R. Méir, Wormsból. XI. század.)

Sóhajjal, gondban
Telik az éltünk —
Betellik rajtunk,
Amitől féltünk:
Gyilkosok futnak —
Karddal utánunk —
Gúny, szitok röppen
Amerre járunk, —
Én szegény népem
Kergetik latrok,
Könnyárban fűrdek
A föld alattok,
Egre kiált föl
Minden csöpp vérünk:
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

Követ dobnak
Ránk sűrű záporban;
Nyilat vetnek
Mi szegény szívünkre,
Égő csóvát
Arcunkra, fejünkre.
Gödörök telnek
A mi tetemünkkel,
Lakmározna már a hollók
Kiegett szemünkkel.
Ha a völgyben
Mint az árnyak járunk:
Ütéseiktől
Remegünk, félünk, —
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

Rablóhadnak
Szidnak Uram, minket,
Kárhozottnak, átkozottnak
Égés nemzetünket.
Rémülettel kuporogunk
Sötét barlangokban,
Körülöttünk hitveseink
Gyermekeink — holtan.
Törrel döfték,
Karddal vágták,
Drága testük
Meggyalázták —
Ilyen nyomorban
Mit ér az éltünk?!
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

Jobbról, balról
Reánk leselkednek,
Baltákkal és fűrészekkel
Felénk közelednek.
Ammon és Ámálek
Fondorlatot szőnek,
Edom jár elül
Rémes vezetőnek.
A halál vár reánk,
Hitünk ha nem hagyjuk,
De mi a nevedet
Kincsekért se adjuk.
Vagyonunk préda,
S könnyekkel kérjük:
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

Elleneink
Gonosz bántalommal,

Könnyet sajtol
Vesszők suhogása,

Tövis, tüske
Szívünk szakadása.
Mért is adod
Jámboraid
Zsarnok vas kezébe,
Hozzád síró gyermekeid
Oroszlán vermébe?!
Vizek zúgó áradását
Mért küldöd reájuk?!
Panaszoknak zokogása
Mért égesse szájuk?!
A porba sújtva
Tehozzád térünk, —
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

Lássad meg Isten
Nyomoruságunk —
Halljad meg végre
A mi sirásunk,

Budapest.

Szánakozz rajtunk,
Szegény szívünkön —
Pártfogónk nincsen
Ügysem e földön.
Széttöröd láncunk,
Vigasztalsz árvát —
Amiképp hajdan:
Kezünkbe hárfát
Ujra adsz Isten, —
Ujra vigadnak
Aki örülnek
A te szavadnak.
Csak a könnyünket
Kérdezzed, lássad!
Hervadó dicsőség
Akkor újra támad —
Csak a könnyünket
Kérdezzed! Kérünk!
Mikor szállsz Isten
Bosszura értünk?!

DR. KISS ARNOLD.

A TIZ PARANC SOLAT.

Nehéz időket élünk kis fiam,
Azt is tagadják, ami irva van.
De ifju lelkedet minek is bán-
tanám?
Hogy én búmat beléd is ol-
tanám?

— Ez így helyes. De mondd csak:
a nevé
— Ajkadra hogy ha jó s ki-
ejenéd —
Mit süg szived s mitől óv meg
eszéd?
— »Isten nevé hiába fel ne vedd.«

Ifju vagy még fiam, mire megérsz.
Ki tudja, oh hogy addig még mit
élsz.

— Igen, ezt jól mondad, mert
igy szólt Ó.
A nagy hatalmas Isten, a dicső.
De nagy kegyét hálálni mint
tudnád?

De lelkedben erősbödjék a hit.
Egy jobb jövőbe bizni megtanít.

— »Lelkemből szentnek tartom
szombatját.«

Tanultad már, mi első tudomány?
Min épült fel a világalkotmány?
Kiben hiszsz én édes gyermekem?
»Isten csak egy — egyetlen
Isten.«

Ezen napon pihent és monda:
»Szent
Legyen nektek e nap úgy künn
mint bent.«
Munka után én is ha pihenek,
Hozzá emelem hálás lelkemet.

— Igen, Istenünk egy; de van-e még,
Ki véle istenként mérközhetnék?
Smersz-e más hatalmat vagy erőt,
Amely csak meg is közelíti őt?

— Hasonló hogyha volna teremtés,
Mint ez dicső- és bölcs berendezés,
S külön képezne más mindenséget,
Hihetnék még egy más istenséget.

A mindenség azonban is csak egy,
»Több Isten úgy hát nem lehet
csak egy;
Nincs más az égben, lent a földön
sincs;
Sem föld alatt, sem bent a vízben
nincs.«

Miért teremté azt, ami tilos?
Ami a lelkednek is oly kínos?
Ha nem teremti, mennyivel nemesb
Az ember, — és az alkotás becsesb.

— Fiam, az Úr kegye határtalan,
Azt feltalálhatod jutalmadban.
Ha nem csábít a bün, nincsen erény,
Erény nélkül az élet oly szegény.

— Atyám! Most értem a bün lételet,
Most értem csak a jónak érdemét.
»Ne ölj soha és ne paráználkodj;
Ne lopj, — hamis tanúságot se
mondj.«

Ezen költemény az iskolákban is alkalmas szavalmányt képezhetne. Két gyermek által duettben szavalandó. Az egyik az apa, a másik a fiu szerepében.

Budapest.

WÄGNER HENRIK.

IRODALMI SZEMLE.

A tübingai I. C. B. Mohr kiadó czég »Grundriss der Theologischen Wissenschaften« cz. gyűjteményében látott napvilágot *Stade B.* »Biblische Theologie des A. T.« műve (I. kötet, *Tübingen*, 1905). Stade a legszélsőbb kritikusok közé tartozik és számtalanszor hangsúlyozta, hogy tisztán a »tudo-

— Istent imádni nemde jól esik?
És boldog az, ki istenben bíz.
Isten után kihez vonz hő vágyad?
— »*Atyámat tiszteltem és anyámat.*«

— Tudom, a bünt te még nem
ismered.
Attól isten irgalma óvjon meg;
Lelked mitől irtózzék tudnod kell,
A főbűnöket fiam sorold fel.

— Nevök után ezeket is tudom,
— Gonosz lelkeknek szóló tilalom, —
De ha üdvünknek kútforrása Ő,
Az Úr, a mindent bölcsen teremtő,

— És földi élted egész fonálán,
És tetteidnek egész vonalán
Vezéreljen az igaz becsület
Lelked s hited tiszta csak így lehet.

Igaz jogod nemes erélylyel védjed,
»A más jogát pedig soha ne kérjed
Nem szabad a másét irigyelved
A másét úgy mint magadét be-
csüljed.«

Hitem és szent vallásom ez nekem.
Őrök becsben őrizd meg gyermekem.
Az Úr szavát még abban is találod
»Mint tenmagad, szeresd fele-
barátod.«

mány« szempontjait tartja szem előtt. Szemében saját kartársai művei közt is igen kevés eléggé »tudományos«. A világrt sem vetjük ezt szemére, végre mindenki szabadon választhatja tudományos álláspontját. Meglepi csupán az, hogy St. mindjárt megfelelkezik a »tudomány«-ról, mihelyt a protestáns teológia kerül szóba. Szemében az »Ó-Testamentom« az evangéliumokra előre dolgozó iratok gyűjteménye, akárcsak a legorthodoxabb irány képviselőinél. Minden más pontban a régi hagyományoknak ellentmond és olyan izraelita vallástörténetet rekonstruált, amilyen neki jól esik. De az érintett kérdésben ő is maradi. Ezt is teheti, de akkor miért veszi rossz néven, hogy a zsidók is megmaradnak 1900 esztendő oppozíciójuknál? Egyébiránt St. azt az álláspontot foglalja el, melyből »Izrael történetét« megírta.

*

Ehrman B., »Debárim Aréhim« cz. alatt (Munkács, 1905) már a második füzetet nyomatja ki a csodarabbik viselt dolgairól. Forrása részben az idevágó obskurus irodalom, főleg azonban az élő szájhagyomány. Jóhiszeműségéhez nem fér kétség, ismerjük a szerzőt, és megnevezi a személyeket, kiktől a »majszelé«-t hallotta. Folklorisztikus szempontból nem érdektelen, már azért sem, mert új világot mutat be. Elbeszéléseit egyes »szentek« körül csoportosítja, de belekerülnek oly kiváló rabbik is, kik ettől a sötét világtól távol állottak, pl. Landau Ezekiel, a Nóda Bihuda szerzője. A jámbor hazugságoknak valóságos tárháza és sajnálattal kell konstatálni, hogy nemcsak a zsidó tudás hiányzik ebből a chászid körből, hanem a zsidó eszrit is. A csoda szőröstül-bőröstül falta fel a zsidóság e széles köreit. Egyes elbeszélések a szentek udvarainak versengéseit is elárulja, harcaikat éppenséggel nem szent eszközökkel vívják meg. A hatalom, melylyel a szentek uralkodnak, korlátlan és kiterjed híveik minden életviszonyaira. Az orosz czár is megirigyelhetné őket.

*

Hosszú idő után *dr. Dünner I. H.* amsterdami főrabbi ismét kiadott egy kötetet »Hagáhóth« cz. művéből, a 4-iket, amely Zebáchim és Menáhóth traktátusokra vonatkozik (*Frankfurt a. M.* 1905). Szerző, mint már műve előbbi részeiből ismeretes, a talmudkritikát rendszeresen gyakorolja, teszi

pedig ezt csendesen, úgy hogy a jámbor olvasó nem is tudja, milyen fajta munkát olvas. Rendesen csak a Jerusalmi idézi, hogy vele a b. talmudot összehasonlítsa. Az összehasonlítást a b. talmud különböző helyeinek összevetésével is végzi. Eredmény: a talmud és összes kommentárjai nem helyesen értelmezték a tannaitikus szöveget, a misnát vagy a barajthát. Ily rendszeresen és így mértékben Dünner előtt még senki sem üzte a kritika ezen módját. Feltűnő, hogy ezt a mélyreható kritikát a közönséges kiadások szövege alapján gyakorolja, anélkül, hogy vizsgálná, hogy milyen az a talaj, melyre épít? Éppen mert egyszerű, nem pilpulisztikus észrevételeket tesz, az említett főpontot figyelemre kellett volna méltatni. Örvendetes az, hogy D. orthodox részről támadásoknak kitéve nem volt. — A szabad véleménynyilvánítás oly példája ez, melyet a nem orthodox zsidók is követhetnek.

*

Az »Archiv für Religionswissenschaft« VIII. kötetéhez mellékfüzetül megjelent »Beiheft gewidmet Hermann Usener zum siebzigsten Geburtstag« (Leipzig 1905.) zsidó szempontból is érdekes cikkeket tartalmaz. *Wolters* összeállítása »Faden und Knoten als Amulett« (1—22) azt bizonyítja görög műemlékekből, hogy fonalat kötöttek kézre, testre amulettül. Nem bocsátkozunk e helyen a dolog mélyébe, csupán arra emlékeztetünk, amit a talmud Eszterről mond: Nem volt szép, zöld volt stb., de »kellemfonal volt ráhuzva és minden egyes saját népéhez tartozónak tekintette«. (Meg. *הוט של חסד היה משיך עליה*). Akárhogy magyarázzák ezt a helyet, az kétségtelen, hogy a magikus fonal a kitételben bennfoglaltatik. A gyermekeknél — és ez a folklórebba tartozik — még mai napig vörös vagy más színű fonalat kötnek a kézesuklóra, akár 2500 év előtt a görög férfiak. Egyéb analógiák is hozhatók a régi és új zsidó néphitből, úgy a szóban forgó, mint az utána következő cikkhez, melynek címe »Aegyptische Knotenamulette« (von *Bissing* 23—26). *Kroll* »Alte Taufgebräuche« cz. cikke (27—53) csak mellékesen és mindössze kétszer hivatkozik zsidó szokásra (Schürert és Hamburgert idézi), holott a szertartás eredetét csak zsidó forrásból vezethetné le. Érdekes Tertullianus nyilatkozata, de bapt. 15: *Judaeus quotidie lauat quia quotidie inquinatur* (a zsidó mindennap vesz fürdőt *טבילה*, mert min-

dennap tisztátalanná lesz). Pogányok szintén megtették (31. lap), mert éjjeli tisztátalanságban voltak. Ezzel függ talán össze, hogy templomok (zsinagógák is) elszeretettel építettek víz mellé.

*

Baumann J., a göttingai egyetemen a bölcsészet tanára, aktuális kérdéseket tárgyal »Über Religionen und Religion« cz. könyvében (*Langensalza* 1905). Bevezetőleg használ több vallásról beszél röviden, többé-kevésbé érdekesen. Előkerülnek a babyloniak és egyiptomiak mellett a chinaiak, japánok, vad amerikaiak stb. Az »6-testamentom« is megkapja a maga 5 lapját, mint az új testamentom. A modern »tudományos« teológiát kétszer annyi térre méltatja, de Wellhausen iratai a három evangéliumról a modern teológia felett állanak és azért azokkal egyenként és bőven kell foglalkozni. Miután még az egyháztörténeti fejlődés és az iszlám szóba került, a 113. lapon elérkezik *Baumann* tulajdonképi tárgyához. A zsidókról nem beszél, csak valamelyik jegyzetben említi, hogy 7 vagy 11 millió van. Vallásuk egyáltalában nem jön szóba.

*

Dr. Büchler A. bécsi tanár a haj szerepéről a sémi népeknél monográfiát írt e czímen: »Das Schneiden des Haares als Strafe der Ehebrecher dei den Semiten« (Wiener Zeitschrift f. d. Kunde d. Morgenlandes 1905. évf.). A dolgozatait jellemző alaposággal kiterjeszkedik nemcsak a czímben jelölt, hanem minden egyéb kérdésre, amely a hajjal összefügg egészen a viselet módjáig. Előbb is tudták, hogy a zsidó nők hajukat az ókorban nem vágták le: R. Akiba felesége levágta hajfürteit és eladta őket, hogy férje a tanulásnak szentelhesse az idejét. Az is előfordul a talmudban, hogy szabad-e az elhalt nő haját levágni és eladni? Még sok bizonyítékot lehetne felhozni, de mindezekből csak az következik, hogy *szabad* volt a haját viselni. *Büchler* tanulmányából meggyőződünk, hogy *kellett* viselni, mert a hajlevágás a házasságtörés büntetése. Nem tiszta nőket a levágott haj jellemezte. B. azt is bizonyítja, hogy Palesztinában a zsidó férfiak is hosszú haját viseltek. A sok bizonyíték mellé hivatkozhatunk a fejnek olajjal való bekenésére is, miről sokszor van szó és ami a hosszú haját feltételezi. A hosszú haj viselése valószínűleg összefügg a forró

klimával, mit B. nem kutatott. Értekezése végén mintegy összefoglalásul a következőket mondja: »Die verschiedenen Quellen ergeben, dass Freien, die zur Strafe als Sklaven verkauft, und Frauen und Männern, die wegen Unzucht oder infolge der Talion als der Unzucht Verfallene gestempelt werden, das Haar geschnitten wurde«. A besorozott legény haját katonáék, kik mindenütt konzervatívek, még néhány év előtt nálunk is levágták, jelezvén vele azt, hogy ezentúl a királyé. A középkorban a lengyel parasztok a menyasszony haját a házasság napján levágták, ezzel jelezvén, hogy a nő a férj birtoka, vagyis rabszolgája. A házasságtörőknél a hajlevágás úgylátszik a legnagyobb degradálást, a szabad emberből a szolgasorba való letaszítást jelenti. A katonaság a halálra ítélt bűnöst a justificatio előtt még ma is kilóki kebeléből. Talán így értendő a hajlevágás, mint büntetés és nem ugy, mint B. felteszi, hogy a halálbüntetés helyebe lép »dieses [das Schneiden des Haares] tritt auch an Stelle des Todes« (138. lap). Ez hihetetlen. Bármily megalázó volt a lenyírás, a halálbüntetést nem pótolhatta.

*
Luncz A. M. kiad egy palesztinai könyvtárt (*Bibliothèque Palestinienne*), melyből eddig három számot bocsátott közre. 1. Schwartz J. (héber nyelvű) palesztinai geográfiája. 2. Esztori Parchi ismert műve Palesztináról. 3. Hameammer (*Jeruzsálem* 1905). Ebbe az utolsó században napvilágot látott a szent földre vonatkozó összes héber cikkek össze fogtak gyűjtetni. Az első kötet két csoportra osztja a cikkeket a) geográfiai, b) topográfiai. A geográfiai értekezések száma 7 és többnyire Rappoporttól származnak. A második csoport jó része szintén tőle ered. Az »Erekh Millin« és héber folyóiratok lettek kiaknázva. Nagyobb botanikai tanulmányra is akadunk. A gyűjtemény rendkívül tanulságos és a kiadó eszméje a legszerencsésebbek közé tartozik.

*
Luncz A. M. jó hírnévnek örvendő »Palästina Almanach«-jának 11. évfolyama szép közleményekkel kedveskedik olvasóinak a kalendáriumi és egyéb tudnivalókon kívül. A 228 lapra terjedő irodalmi rész 12 dolgozatot ölel fel, többnyire a kiadótól. Első helyen áll az »elfelejtett mondák« cz. dol-

gozat folytatása. Tiberias meleg fürdőivel és Hebron a patriarchák sírjaival egy-egy geo-topographiai cikkben van leírva. Több cikk a koloniák ismertetésének van szentelve és egy, melyben a Rothschild-ház által az összes szentföldön létesített humanisztikus és iskolai intézményeket sorolja fel és ismerteti. Az elhalt két palesztinai rabbi Teomim (Jeruzsálem) és Modena [talán Medina] (Hebron) életrajzait szintén Luncz adja. — A magyar zarándok társaságról Bentowim ír, ki azt említi, hogy 1890 (oroszl) és 1896 (angol) években is jöttek ilyen társaságok, csakhogy csupán 15 tagból állottak. A lefolyt évben Palesztinában nyomtatott könyvek ismertetése 38 számot mutat, köztük tudományos is akad. Végül a kiadó az év eseményeiről érdekes áttekintést ad. A török kormány népszámlálást tartott, de az adatok közlése jövő évre maradt.

*
Hoffmann D., a berlini orthodox rabbiszeminárium rektora, a tannaitikus irodalom kutatása körül maradandó érdemeket szerzett, mert teljesen tudományos kritikai szempontok és módszer szerint dolgozik. Legújabb műve: R. Simon ben Jochai Mekhiltája Semóth könyvére (héber nyelven) összegyűjtve adja mindazokat a részleteket, melyek ebből az elvesszett munkából ismeretesek (*Frankfurt a. M.* 1905). A bevezetés 1. fejezetében 12 pontban felsorolja azokat a régi szerzőket, kik a szóban forgó művet idézik. A 2. fejezetben megvilágítja a »Midras Hagádól« nevű gyűjtemény viszonyát a nevezett Mekhiltához és arra az eredményre jut, hogy a kompilátor (valamint Maimuni) olyan Mekhiltát használt, melyben a R. Jismáel (a ma létező) és a R. Simon Mekhiltája egyesítve volt. A Midras Hagádól, mint már Schechter kimutatta, nagyon önkényesen bánt a szöveggel. Ugyancsak Schechter fedezett fel 12 lapot a Simon Mekhiltájából, melyeket Hoffmann rendelkezésére bocsátott. A M. H. fontosságára először Levy Izrael boroszlói szemináriumi tanár hívta fel a figyelmet a nevezett intézet egyik értesítőjében (Ein Wort über die Mechilta der R. Simon). A XVI és 175 lapos könyv java része először a nagyon ritka »Hapeles« cz. héber folyóirat 1901—4. évfolyamaiban látott napvilágot.

Friedberg B. monográfiát írt a Landau-családról héber nyelven (Die Familie Landau, Frankfurt 1905.). A család Landau (Pfalz) városából eredt és a Landauk Német-, Olasz- és Lengyelországban éltek. A legismertebbek Landau Jakab Bárukh és L. Ezekiel. Az első az Agur (אגור) szerzője, melyet a »poszkim« olysűrűn idéznek és amely eredetileg elemi könyvnek készült mint akár a Misne Tóra vagy a Sulchan Árukh. Könyvét 1490-ben Nápolyban maga nyomatta ki. Eszerint semmiképp sem valószínű, hogy atyja, Jehuda, már a XIV. században működött volna, mint Friedberg a címlapon és irata elején mondja. A második híres Landau a Noda Bihuda szerzője, a nagyhirű prágai rabbi a XVIII. században. Mi sem demonstrálja annyira ad oculos a zsidók vándorlásait, mint az ilyen monográfiák, melyekből a családok elszéledését az egyes tagok lakóhelyein figyelhetjük meg. Sűrűn fordult elő, hogy a német »böcher« Olaszország valamely híres rabbijához »tanulni« ment és mint »Feins Böcher« elvette a leányát, esetleg a niécét és ott ragadt. Az »Ogur«, a *MHRM Mipadua* így került Olaszországba és Sául Wahl, az egy napos lengyel király, így került Velenczéből Briskbe.

*

A »Mekize Nirdamim« kiadványai közt látott napvilágot Josel Höchstädt (הויטשטיט) műve, ki rendesen József bar Móse-nek neveztetik. Címe *Leket Jóser* (לקט יושר), a Jóre Deára vonatkozik és ez a második rész, melyet *Freimann J.* adott ki (Berlin 1904). Isserlein Izrael, a Terumath Hadesen szerzőjének tanítványa volt és művében tanítója döntvényeit stb. gyűjtötte. A történelem számára is sok adattal szolgálván, a kéziratot Steinschneider, Berliner és Gudemann már kiaknázták. F. minderről a bevezetésben felvilágosítással szolgál és egyszersmind megírja a szerző életrajzát. Józsefünk a XV. század második felében virágzott. Műve alapján a történések megezőfolják a decisorok egyik szabályát, melyet a Terumath Hadesenre vonatkozólag alkottak (XIV. köv.). A kulturtörténeti adatok mennyisége igen jelentékeny (XV. köv.). A felemlített személyek száma 134.

*

Jacob B., göttingai rabbi, ki több dolgozat által dokumentálta hivatottságát a bibliakutatás mezején, most nagyobb munkával lép a nyilvánosság elé: *Der Pentateuch, exegetisch-kritische Forschungen. Mit Figuren und zwei Tafeln (Leipzig,*

1905). A szépen kiállított 412 lapra terjedő mű négy csoportban adja szerző észrevételeit, melyek tárgyi szempontok szerint rendeztetnek. Az első szakasz a pentateuchus kronológiájáról szól, oly téma, amely kimutathatólag több mint 2000 év óta foglalkoztatja az elméket, Demetriustól Jacobig. Négy fejezetre osztja a tárgyalandó anyagot, melyek közül az utolsó adja az összefoglalást, szólván az aerákról és a héber számlásról általában. A második szakasz, amely három fejezetre oszlik, a *genealógiákat* tárgyalja. A legterjedelmesebb a harmadik szakasz (135—346), amely négy fejezetben adja szerző kutatásait a szentélyről és ami vele összefügg. Az utolsó szakasz az ünnepekről és áldozataikról szól. E rövid tartalomjegyzék csupán a könyv bejelentését célozza, az ismertetést más-korra tartjuk fenn.

*

Strack H. L., berlini egyetemi tanár, aram grammatikája, melynek teljes címét az Irodalmi hírekben találja az olvasó, tömörsége és szabatosága által tűnik ki. A módszer ugyanaz, amely szerző héber nyelvtanánál bevált és amely 1905-ben a 8-ik kiadást érte meg. Szerző kevés szóval sokat mond és pedig mindig világosan, úgy hogy az egész nyelvtant 39 lapon adhatja. Minthogy a ránk maradt bibliai aramszövegek csekély terjedelműek, nemcsak igazolt, hanem szükséges a targumok és egyéb nyugat-aram alakok bevonása. Ezt itt-ott találjuk, még pedig kellő óvatossággal felhasználva. A feliratok (palmyren stb.) s a többi aram dialektus (syr stb.) szintén szolgáltatnak analógiákat. Kezdek számára ajánlatosabb, mint Kautzsch és Marti terjedelmesebb aram nyelvtanai. Strack kéziratok felhasználásával magukat a biblia-szövegeket is kiadta és könnyebb használhatóság kedvéért szótárral is ellátta őket. Ez a második rész 60 lapra terjed.

*

»Monumenta Judaica« a czíme egy új gyűjteménynek, melyet *Wünsche August*, az ismert midras- és talmud-fordító bocsát közre *Neumann Wilhelm* és *Altschüler* közreműködésével. Két csoport lesz. Az elsőben német fordításban fogják adni az aram, samaritán, syr, gót és arabs bibliafordításokat. Nagy tudományos apparátus fog a fordítás alapjául szolgálni, de kőzérthető nyelven, úgy hogy minden művelt ember megért-

hesse. A megjelent próbafüzet magas és széles negyedrért és ilyen lesz a mű; beszámol a czélről és a tudományos segéd-eszközökről. Nem érthető, hogy mit keres az aram társaságban Ulfilas (gót)? A görög-latin fordítások csoportjába tartozik, mert görögből fordított. A nagyközönség talán hasznát veszi ezen átültetéseknek, de venni aligha fogja. Fontosabb a második csoport, melybe a talmud történelmi részletei lesznek összegyűjtve. Ez szép és tanulságos gyűjtemény lesz. Ha kellő alapossággal készül el, a történettudománynak elsőrendű segédeszközt fog szolgáltatni. Reméljük a legjobbat. A kiadó czég természetesen üzleti szempontból vállalta el a kiadást, a mi örvendetvs jel, mert arra mutat, hogy a zsidóság iránt akkor is van érdeklődés, ha nem antisemitizmusról van szó. A sok irodalmi vállalkozásból a zsidókra is jut. Prospektusában kiemeli, hogy a mű teljes elfogulatlansággal fog készülni, mert a három feldolgozó közül az egyik protestáns, a másik katolikus és a harmadik zsidó. Nem szólunk ellene semmit, csupán azt kérdezzük, mikor fogják a könyvkiadók a közönységet az elfogulatlanságról hasonló módon megnyugtanni, ha a zsidókat is érintő katolikus vagy protestáns forrásmunkát adnak ki? Mikor? Mikor?

*

Hogy gondolkozott a görög-római író-világ a zsidókról? nem új kérdés. Foglalkoztak vele a történészek és a filológusok. Meg is írták műveikben és Reinach meg mások össze is állították a zsidókra vonatkozó klasszikus szövegeket. Schürer látszólagos tárgyilagossággal azt állítja, hogy a görög-római irodalomból a zsidók megvetése tűnik ki. Igaz, hogy azok a pogány írók, akik a zsidókat említik, többé-kevésbé becsmérlik őket. A kivételek csak megerősítik a szabályt. De megfelelnek arról, hogy az írók 99 százaléka egyáltalában nem beszél a zsidókról. Pedig bizonyosak vagyunk benne, hogy nem hallgattak volna mindnyájan, ha a zsidók nagyon fájtak volna nekik. Mielőtt tehát konstatálják, hogy a görög-római irodalom antisemita, konstatálandó az, hogy a görög-római irodalom tulajdonképp alig foglalkozik a zsidókkal. Ezt azért említjük most, mert *Stähelin F.* népszerű előadásból kinőtt monografiát adott ki e czímen: »Der Antisemitismus des Altertums in seiner Entstehung und Entwicklung« (Basel 1905).

Szerző felhasználta mindent egészen a legújabb papyrusokig. Az egyik papyrus pl. egy zsidó Danulos (Dániel) lókupez csalásairól értesíti a hálás utókor, ki i. e. a 2. században élt. »Aus der Mitte desselben Jahrhunderts stammen zahlreiche Tonscherben, die von jüdischen Steuerpächtern in Theben als Quittungen ausgestellt worden sind. Bekannt ist ferner, dass das hohe Amt des Alabarchen (Oberzöllners) mehrfach von Juden bekleidet worden ist, unter anderem auch von Alexander, dem Bruder des Philosophen Philon. Endlich scheinen die Juden in Ägypten zeitweise die Kontrolle der auf den Wasserstrassen fälligen Zölle und Abgaben sowie das Monopol des Papyrushandels besessen zu haben. Diese starke Beteiligung an chikanösen und blutsaugerischen, aber desto rentableren Finanzgeschäften kann nicht dazu beigetragen haben, die Abneigung der Volksmassen gegen die Juden zu vermindern« (36 köv.). A zsidók feje az alabarch volt, ez pedig a fővámberlőt jelenti. A középkorban is rendesen a pénzügy képviselője az udvarnál (bármily alakban) volt a zsidók feje. Az ellene felgyülemlett mérget aztán a zsidókra öntötték ki. A legenda a zsidók gazdagságáról szintén ily módon keletkezett, a keresztény nép csak a gazdag zsidót látta. Rothschild. Stähelin objektív, amennyiben a pogány antisemitizmus jelenségeire és indító okaira rámutat ugyan, de azokat nem igazolja vagy helyesli.

*

Dr. Tünzer A., ez előtt hohenemsi és jelenleg merani rabbi, kiadta előbbi hitközségének történetét e czímen: »Die Geschichte der Juden in Tirol und Vorarlberg. Teil 1 und 2: Die Geschichte der Juden in Hohenems und im übrigen Vorarlberg« (Meran 1905). A mű XXXV + 802 lap. A zsidó irodalom ily terjedelmű monografiát nem ismer. Pedig a hohenemsi hitközség nem tartozik a régiek közé. Vannak ugyan nyomok, hogy Vorarlbergben már a XIV. században laktak szórványosan zsidók, de történetük csak 1617-iki letelepedésük óta ismeretes. Érdekes a védlével, melyet a mondott időben az uralkodó gróf számukra kiállított. Kedvezőbb, mint pl. az egykoru frankfurti (22. köv. l.). Az idők folyamán jogaik fogytak és adózásuk egyre emelkedett: az uralkodó grófi család vagyonának csökkenésével tartottak lépést. 1676-ban végleg

kiűzettek, de már 1688-ban ismét felvették. A tartomány 1765-ben osztrák kézre került és új védlevelet kaptak. A külső történetből érdekes az a tény, hogy Vorarlberg az egyetlen osztrák tartomány, melyben a rituális vérvád nem fordult elő (9. lap). A mű terjedelmét nem köszöni sem a zsidók nagyobb számának vagy kiválóbb jelentőségüknek, sem valami különösen feltűnő sorsuk ecsetelésének, hanem a minden apró részletre való kiterjeszkedésnek és a felosztás folytán elkerülhetetlen ismétléseknek. A történet egészen napjainkig vezetetik le. Rabbijaik közül Kohn Ábrám a legismertebb, kit 1848-ban Lembergben a chászidok fanatizmusa megmérgeztetett. Tänzer kimutatja a meggyilkoltnak hohemensi működéséből, hogy lényegében konzervatív ember volt (560 köv. és 594—622). A kántorok közül a leghíresebb Sulzer, a néhai bécsi főkántor. A hitközség modernizálása úgy történt, mint az egész világon. Nagy harc folyt például a miczvoth-eladás megszüntetése körül. A reform hívei Bécs, Pest és Prága példáira hivatkoztak (561). Újabb időben a rabbik sűrűn váltakoznak. Tänzer minden lehető kérdésre megfelel, pl. arra is, hogy a tóra elé idézés 14 ujezüst táblátskával történik (577). A függelék (683—789) 60 család családfáját adja ábécé sorrendben.

*

»Das Tier Jehovas« szerencsétlen cím alatt szerencsés témát dolgozott fel *Heilborn E.*, t. i. az állatok szerepét a bibliában, mit jogosan nevezett »Ein kulturhistorischer Essay«-nak (Berlin, 1905). Az anyag igen gazdag és tömött előadásban is 102 lapot tölt meg. Szerző ugyan az apokrifákat is használta, de ezekben aránylag kevés az anyag. Ez annak a jele, hogy ezek szerzői már nem éltek annyira a természetben, mint a régiebb írók, kiknek az alkotásai a bibliában össze vannak gyűjtve. Minden oldalon azt a benyomást nyerjük, hogy a biblia bámulatosan ismeri az állatvilágot és állításai még ott is, hol a modern természetrajzzal ellenmondásba kerülnek, megfigyeléseken alapulnak. A talmud csodálkozását, honnan ismerte Mózes az állatokat oly bámulatosan, hisz nem volt vadász (Lev. 12 és Deut. 14). Bátran kiterjeszthette volna az összes prófétákra. A rejtély kulcsa az, hogy főleg pásztor-nép volt, pásztor volt Ámosz próféta is. A talmud szerzői már

»a sátorban haltak meg a tóratanulás miatt« és így nem csodálkozhatunk a csodálkozásukon. Heilborn 5 fejezetben tárgyalja az anyagot, melyeket egyenként több pontra oszt. A főcíme a következők: 1. Az ember és az állat. 2. Isten és az állat. 3. A természeti érzés ébredése. 4. A természeti érzés fantasztikája. 5. Az alakító képzelet. Az anyag összehordása is érdem. De Heilbronn ezen felül elmesél dolgozta fel. A szempontok gazdagsága a nem zoológust meglepi. Megjegyezzük még, hogy Heilborn az irodalomtörténeti kritika álláspontján áll, de úgy látszik, hogy nem az eredeti szöveg alapján dolgozott.

*

A Baedekert minden utazni vágyó ismeri és nem szorul dicséretre. Kézikönyve a szent földről valósággal tudományos becű és nagy sikert aratott, mert a mult évben a 6. kiadás látott napvilágot: »Palästina und Syrien nebst den Haupt-routen durch Mesopotamien und Babylonien. Handbuch für Reisende« (Leipzig 1904). Az 5. kiadást annak idején ismergettük, de a 6. nemcsak javult, hanem ki is bővült, még pedig külön szakasszal, amely Mesopotámiát és Babyloniát öleli fel (338—385). Ebben az utolsó szakaszban vannak olyan helyek, melyek a babyloni talmud ismerőit kiválóan érdeklik. Természetesen csupán kevés hely, mert azok részben eltűntek részben a kézikönyv szerzőit és használóit egyáltalában nem érdeklik. Szurát pl. hiába keressük.

Néhány részlet. Az olajfának Palesztina a hazája és az évezredes pusztítás után is jelentékeny mennyiségben exportálnak olajat (L. lap). Hozzá tehetjük, hogy Palesztinában az olajbogyó kiváló helyet foglalt el a tápszerek közt. Jóchanan egy olajbogyóra az asztali imát recitálta, tehát lakomának tartotta. A rendesen éhínséggel küzködő népet az olajbogyó tartotta, melynek olaja a kiaszott testet táplálta. Az olajbogyó eme jelentőségéből ered a talmudi szabály: minden tiltott eledel mértéke az olajbogyó (ביית). A mértéket a leg-sűrűbben élvezett gyümölcsről vették, míg más, pl. כהנה datolya, ritka. A szent-János kenyeret a szegény emberek eszik mai napig (LI). Az arab neve az, ami a talmudban is, t. i. charrub: Ismeretes, hogy nevét keresztelő Jánostól kapta, ki ebből a szegény eledelből élt, mint Chanina, kinek egy

hétre elég volt belőle egy kab mérő (Lukács 15, 16; Berák-hóth 17b). — Nem helyeseljük egyáltalában a népcsaládok képeségeinek jellemzését. Nem érnek semmit. Konti karmester — most halt meg — lengyel-zsidó volt, de — magyar, igaz fajmagyar zenét komponált és az ivásban a bácskaiakat is legyűrte. De hát nem akarunk triviálisak lenni. A Baedeker a köznézetet reprodukálja a következő jellemzéssel:

»Die Semiten zeichnen sich durch ein reiches, tiefes Gemütsleben aus, haben aber wenig Anlage zur Abstraktion. Die Entwicklung philosophischer Systeme, einer höheren Poesie in Epos und Drama, eigentliche Kunsttätigkeit war ihnen zu allen Zeiten versagt, aber als die Völkerfamilie, in welcher die drei Weltreligionen, das Judentum, das Christentum und der Islam, ihren Ursprung haben, sind sie zu einem der wichtigsten Faktoren der Weltgeschichte geworden« (LVI). A sémieket nem alkottak bölcséleti rendszert. Hát az árja népek közül a görögön kívül melyik alkotott? A görög alapján pedig a sémieket az ókor óta mindig alkotnak. Egyébkép a teológiai rendszerek voltak az ő bölcsészeti rendszereik. — Az LXI. lapon szó van a zsidókról általában és végül ez áll: »Die Juden sind meist grosse schlanke Gestalten und haben den alten Charakter des Volks ziemlich rein bewahrt.«

Palesztina történetében Jézusról is szól és szóról-szóra ezt mondja: »Der aufgereizten Menge musste sich der römische Landpfleger *Pilatus* beugen und die Vollziehung des jüdischen Urteils an Jesus verfügen« (LXXIV). Rég meghaladott álláspont. Jézus a római politika áldozata, hiába mosatja az evangelium Pilátussal kezét. Semmi esetre sem való ilyen állítás a »Baedeker«-be.

A régi palesztinai zsinagógákról a következő érdekes helyet olvassuk: »Eine eigentümliche Bauart zeigen die *Synagogen*, welche in Galiläa vom III. bis VI. Jahrhundert entstanden. Sie sind viereckig, das Innere ist häufig durch vier Säulenreihen in fünf Schiffe geteilt; die derben Säulen tragen Steinarchitrave; die zwei letzten inneren Stützen des N. — Endes bestehen aus viereckigen, nach innen abgerundeten Pfeilern. Das Dach war aus Holz, die Ornamentierung, besonders der Gesimse, sehr reich. Merkwürdigerweise finden sich öfters Tierfiguren an den Synagogen ausgemeisselt.«

Valamely helyen, melyet e pillanatban nem találok, a templomban levő »Judenhof« említetik. Ez az »izraeliták előcsarnoka« ellentétben a »nők előcsarnoká«-val és a papok, leviták helyeivel, de »zsidó udvar«-ról beszélni nem lehet, mert ez pogányudvart tételez fel, ami nem volt. — A chalukáról nincs tiszta fogalma. Ezt mondja a 21. lapon: »Sie leben grossenteils von reichen Stiftungen europäischer Glaubensgenossen (Montefiore, Rotschild, Alliance Israelite), wovon sie ihre »chalúka« (Anteil) erhalten, um der Geber an heiliger Stätte zu gedenken«. Ez, mint tudjuk, nem áll, amennyiben a chaluka összegei nem a nevezettektől erednek. A 359. lapon tutajokat említ, melyek kecske- és juhborókból készült tömlőkön járnak. Már Xenophon ismerte ezeket. Erre Baedeker hivatkozik, de nem hivatkozik a talmudra, amely emlékezetünk szerint szintén említi ezeket, tehát 1000 évvel Xenophon utáni időből is van historiai adat.

*

Bamberger Herz fiatalon elhunyt szerző hagyatékából kiadta öccse *Bamberger S.* a következő iratot: »Geschichte der Rabbiner der Stadt und des Bezirkes Würzburg« (*Wand-sbek* 1905). Würzburg régi jámbor község és ma is az, ami már a fenti címbe tükröződik. Egyébiránt a Bambergek közel száz év óta bírják a rabbiszéket. Az első rabbik, kikről a források tudnak, 1147-ben, a 2. keresztes hadjárat idején éltek, vagyis inkább haltak meg mint vértanúk. Ugyanis 20 meggyilkolt zsidó között 3 rabbi volt. A középkori német rabbik egyik legkiválóbb irodalmi képviselője Izsák ben Eliezer Or zaruá egy ideig Würzburgban működött, hol Eliezer ben Joel előbb tanítója, később kartársa volt. Meir Rothenburg szintén rabbi volt Würzburgban (16 s. köv.). Engelbert érsek egy chazant nevezett ki W.-ban, de az illető, ámbár a község többsége megválasztotta volt, azt felelte, hogy ezt a hivatalt érsektől nem fogadhatja el. 1422—1444 zsidó nem lakott W.-ban. Ismét visszatértek, de 1567-ben végleg kiűzetek és csak 1623-ban térhettek vissza. De már 1631-ben csupán 3 zsidót türtek meg. Két évtizeddel később már ismét volt rabbi. De a főközség hosszú időig Haidingfelsben volt. 1727-ben R. Jakob, R. Arje Löb Reckendorf fiát választották rabbinak, ki 1709—27-ig *Pozsonyban* volt dajjan és iskolafő. 16 évi működés után 1742. niszán 28-án halt meg (44).

45. lap mojora helyett olv. majora. Bamberger többféle függelék ad, köztük sirfeliratokat is.

*

Friedländer M., a bécsi Allianz egykori titkára, nyugalmra vonulása óta a tudományra adta magát és dicséretes, buzgalommal tanulmányozta a zsidó hellenista irodalmat. Irodalmi termékeit hűségesen ismertettük, de már az utolsónál sajnálattal észleltük a lejtőt, melyre került. F. azt a nézetet vallja, hogy a kereszténységet a hellén kultúrkör zsidósága, a »hellenista világzsidóság« szülte. Igaz minden esetre, hogy a hellén-zsidó községekben keresett és talált Pál híveket és hogy a pogány világ meghódítása ezek műve. Téves azonban az, hogy az eszméket e világhódításhoz ez a zsidóság produkálta volna. Hisz az új vallás alapítója és összes apostolai palesztinaiak voltak. A törvény elleni oppozíció az egyetlen eszme, melyet a priori a diaspora zsidóságának tulajdonítanak, szintén palesztinai termék. A talmud elég sűrűn polemizál ellene, tehát ismerte. Csak úgy találomra említünk néhány jelenséget a legrégebb korból. A tannák rendesen bizonyítják az egyes törvényeknél, hogy érvényük örök időkre szól (לדוורי). Érthető az ilyen bizonyítás azon feltevés nélkül, hogy oly állítások is elhangzottak, miszerint a törvények idejüket mutták? Számos izben bizonyítatik, hogy a parancsolat nemcsak a templom fennállása idejére, hanem azutánra is kötelező. A »parancsolatok, melyek az országtól (szent földtől) függenek« felette gyakran említettnek. De fontos az elv volt, amely szerint csakis a szent földdel szorosan kapcsolatban álló törvények tekintendők ilyeneknek, a többiek pedig minden országban kötelezőek. Egész kétségtelen, hogy volt oly eszmeáramlat, amely szerint a vallás általában annak őrsországaival elváhatatlan kapcsolatban van. Erről az elterjedt felfogásról már bibliai helyekből értesülünk és a pogányvilágban általános volt.

De hát ez mellékes, akár igaz, akár nem, különös az, ha *Friedländer* legújabb könyve »Die religiösen Bewegungen innerhalb das Judentums im Zeitalter Jesu« (Berlin 1905) előszavában 2000 év után a farizeusokat oly módon támadja és ellenfeleiket, a zsidókeresztényeket, oly módon igazolja, hogy minden olvasó azt olvassa ki belőle, hogy a mai zsidóknak ki kell térni. Ezt a benyomást nem mi nyerjük, nem olvasunk

bele F. fejtegetéseibe valamit, ami nincs bennük, mert maga F. szólal meg, hogy hitrokonai a keresztvízre való irányítással fogják őt megvádolni. Tiltakozik ugyan e feltevés ellen, de mit ér a tiltakozás, ha fejtegetései mégis ide lyukadnak ki. Ezzel szerző oly térre lépett, hol a tudomány megszűnik és helyébe lép a misszió. A köpönyeg, melybe a misszió burkolódik, édes keveset változtat a lényegén.

Köztudomásu, hogy F. a bécsi rabbiszeminárium megnyitakor a történelmi tanszékre pályázott. Ehhez joga volt. Nincs is benne semmi feltűnő, hisz rabbiszemináriumi tanszékre akárhány analfabéta pályázott már és némelyik — sikerrel. F. azonban utólag beigazolt tudása mellett sem volt szerencsés. Az ostromot folytatta, ebben sincs semmi feltűnő, a rabbiszemináriumokat mások is ostromolták és némelyik szintén — sikerrel. Feltűnő csak az, hogy az időszaki sajtóban lesből, és végre utolsóelőtti munkájában Schwarz bécsi rektort, ki aspirációinak útját állta, nyíltan támadta, és most ő maga oly fényesen igazolja. Hát nem volt a bécsi jámbor rektornak igaza, hogy ilyen kaliberű történelmi oktatást nem engedték a vezetése alatt álló rabbiképző tanszékére? *Friedländer* maga sem felelhet nemmel.

*

Deutsch Dávid (1810 — 1873) néhai mysslowitzi és sohraui rabbi nem tartozott az első rendű csillagok közé, de egyik utódja kegyeletből emlékét megörökíti 1902. Mysslowitzban kinyomatott életrajzával. Több prédikációt adott ki életében és a braunschweigi és még egy rabbigyűlés határozatainak kritikáját (1844). A boroszlói előjárósághoz Geiger Ábrahám ellen 10 rabbitársával feljelentést adott be, melyre ez helyesen avval felelt, hogy a feljelentők többsége alig tud németül írni és egyáltalában nem illetékes Geiger tudományos kutatásainak megítélésére. A sors ironiája, hogy *Deutsch* későbbi években Troki Izsák a kereszténység ellen polemizáló művét adta ki — és ez életének legjelentékenyebb alkotása — azt a művet, melyre Geiger hívta fel a tudományos világ figyelmét jelentős értekezésében. A bevádolt kartárstól vette tehát szellemi táplálékát, mint sok más orthodox, kik nem tudtak és nem tudnak eleget káromkodni a »neologok« ellen.

*

Schwab Moïse, a nagyszorgalmu párisi könyvtárnok, legújabb művének czíme: »Rapport sur les inscriptions Hebraïques de la France« (*Páris* 1904. a »Nouvelles Archives des missions scientifiques et littéraires etc.« cz. a francia közoktatási kormány által kiadott gyűjteményben XII. 3). A bevezetés bibliográfiai áttekintést ad a héber sírfeliratokról, mellékesen közölve egy már általa máshol is megbeszélte, cserépedényen levő mágikus feliratot is. A 27. lapon azt mondja, hogy a következő mű: »S. E. Blogg, ס' ה'ה'י'י' (Frankfurt a. M. 1848, 8°)« nyomára nem akadt sehol. Összesen 627 héber felirat található francia földön, melyeknek statisztikáját műve végén adja. (Néhány máshonnan ered). A legrégebb a VII. század végétől (688) származik, narbonnei latin sírfelirat e három héber szóval שלום על ישראל. Ennek, valamint a régi görög és latin zsidó sírfeliratokon sűrűn található שלום és εὐχήνη szónak nézetünk szerint nincs más értelme, mint a szerencsétlenség alkalmával mondott áldás. Csendes kívánság, hogy oly baj ne érjen többé senkit, amint ma mondják a temetésnél szokásos imában: ne legyen többé halál. Különös, hogy Sch. 27—30. lapon magyarázza Reinach nyomán ezt a sírfeliratot, de a szöveget magát nem közli. A legnagyobb felirat Béziers városában találtatott, 1144 utáni időből való és 12 sorból áll (63—72). A legtöbb sírfelirat, szám szerint 64, Párisból származik. 179. lap מנחת לב: כ' ח' ח' ח' Schwab ezt jegyzi meg: C'est le mot כבורה défiguré. Hozzá kell tenni, hogy כ' ח' ח' a talmudban *kosarat* jelent. U. o. ה'כ'ו'ר' sajtóhiba (7 helyett olv. 7).

TANÜGY.

AZ EGYETEMES VALLÁSOKTATÁSI TANTERV.

Az országos izraelita tanítóegyesület terjedelmes birálatot adott ki arról a tantervjavaslatról, melyet az országos iroda útján egybehívott országos bizottság, illetve annak albizottsága részletesen kidolgozott. A »véleményes jelentést«, melyet az országos bizottság tagjainak megküldtek, az ügy minden barátja csak igaz örömmel fogadhatja, hisz tanúbizonyossága az illető szakkörök kívánatos érdeklődésének és buzgalmanak. Minthogy azonban a jelentés csakis egy bizonyos kör, vagy mondjuk egy bizonyos álláspont, képviselője, szót kérünk hozzá, hogy szembeállítsuk vele a másik fél nézetét és a hangoztatott kifogásokat leszállítsuk a maguk értékére.

Foglalkoznunk kell először is a jelentés bevezetésével, mely tele van keserű panaszszal. Panaszkodik a magyar zsidó tanítószegély mellőzéséről, melyet az az érdemes testület az orsz. hitoktatási tanterv készítésénél szenvedett. Mi ezt így nem akarjuk elismerni. Mert mikor az orsz. iroda a tanterv ügyében országos bizottság kiküldését kezdeményezte, valamely normához kellett ragaszkodnia, amely szerint a bizottság összeállítható legyen és legegyszerűbb volt a megalakult kerületek megbizottjait egyesíteni a bizottságban. Fölszólította tehát a kerületeket, hogy 1 vagy 2 taggal, lehetőleg szakemberrel képviseltessék magukat a bizottságban. Ezen felül még az orsz. tanítóegyesület is fölszólította, bár a kerületeken teljesen kívül álló testület, hogy küldje el képviselőjét az országos hittanügyi bizottságba. A tanítóegyesület meg is felelt a fölhívásnak! Miért nem élt akkor mindjárt fölterjesztéssel az orsz. irodánál és fejtette ki, hogy *egy* tag az ő részéről kevés? Én azt hiszem, hogy az orsz. iroda engedett

volna a megokolt előterjesztésnek, az ügy szent érdeke pedig megérdemelte volna ezt a kis fáradságot, a tanítóegyesület semmit sem vétett volna saját tekintélye ellen, mert hisz nem a maga számára kért volna valamit, hanem csak több munkát a fontos kérdésben; így azután elesett volna az utólagos rekrimináció.

Avagy talán azt hitte a tanítóegyesület, hogy a bizottságnak csak tanítókból kellett volna állnia, vagy legalább tulnyomó részben azokból, illetőleg a tanítóegyesület érdemes tagjaiból? Ezt talán még se gondolta. De hát mit jelentsen akkor az a fura megjegyzése, hogy »megütközéssel látta tehát egyesületünk és a magyar zsidó tanítóság — a bizottság megalakulásakor — hogy abban tanfériak, egy-kettő kivételével, nem foglaltak helyet. A bizottság 32 kiküldöttje közt 26 rabbi és 3 világi tag volt, tanfériú volt köztük a pesti izr. hitközségi tanfelügyelő, egyesületünk kiküldöttje és egy hitoktató! Hát az a 26 rabbi ugyan melyik kategóriába tartozik? Tudtommal mindannyian hittanítással foglalkoznak, tulnyomó részben már évtizedek óta, foglalkoztak a hittanítás kérdéseivel irodalmilag is, tanulmányozták annak követelményeit és feladatait, azért még sem tanfériak, mert a tanítóegyesület őket ilyeneknek elismerni vonakodik? Vagy egyedül a tanítói oklevél volna az, mely az illető rabbikat a hittanításra képesitené? Nem akarom a tanítóegyesület vezetőségéről föltenni, hogy akár az országos bizottság 26 rabbitagját, akár a modern rabbi-kart sérteni akarta, inkább lapsusnak tartom az egész kijelentést, melylyel bizony elvetette a sulykot.

Én bátor vagyok azt állítani, hogy az a 26 rabbi ugyanannyi tanfériút képviselt, akiknek joga van a hittanítás tervéhez hozzászólni, arra döntően befolyjni, mert első sorban ők vannak hivatva, hogy azt a legnehezebb részében, az elemi iskolán tul eső részében keresztülvigyék és végrehajtását a maga egészében ellenőrizték.

Tudtommal az elemi iskolai tanítók csak ott foglalkoznak polgári- és középiskolai hittanítással, ahol a községnek rabbija nincs, vagy ha van, az egyedül nem képes a tanítást ellátni; de ott is természetesen az illető rabbi felügyelete alatt. Ki volna tehát inkább hivatva a hitoktatási tanterv készítésében közreműködni és kit küldtek volna a kerületek

kötelességszerűen inkább, mint az ő vallásoktatóikat, a rabbikat? És ha pl. elemi iskolában nem is tanítók, azért a legnyugodtabb lelkiismerettel merek tervéhez hozzászólni, mert tanulmányoztam feladatát, ellenőriztem tanmenetét és ismerem minden részletét, de szakképzettségem- és műveltségemnél fogva nem is vonhatja illetékességemet senki kétségbe. Sőt azt is mondanám, hogy ha nem is tudnám a tantervet minden részében oly jól keresztülvinni, mint valamely kiváló tanító, azért jogosult volnék tantervet készíteni, mert sokan, akik kitünően tudnak a tanterv szerint tanítani, korántsem képesek a tantervet meg is csinálni. Úgy tudom, hogy az elemi iskolák új tanterve sem kizárólag működő tanítók által készült; amiből talán nem következik, hogy hasznavehetlen!

Kétségtelen, hogy mi tanítóinkat a vallásoktatás terén legbecesebb munkatársaink gyanánt tartozunk értékelni, én legalább mindig így tettem iskolánk derék tanítókarával, de azt józanul nem fogja senki állítani, hogy kizárólagos vezetőkül fogadjuk el, amikor az *egyetemes* vallásoktatás tantervéről van szó. A bizottság összeállítása ügyében tehát nagyon helytelen véleményt kockáztatott a véleményes jelentés, amivel persze nem akarjuk azt mondani, hogy nem lett volna a bizottság munkájának előnyére még néhány kitünő tanító-tag.

De helytelen az a másik kifogása is, melyet pedig »szembetűnően« (sic!) akar kiemelni, hogy a tanterv nem történelmi alapon készült. A bizottságnak — úgy mond — be kellett volna kérnie minden hazai hitközségtől az érvényben levő részletes hitoktatási tanterveket és azok alapján dolgozni. Hát kérem be is kérte az orsz. iroda azokat a kerületek utján, sokszorosította is a beérkezett jelentéseket, melyek az országos bizottság tagjainak kiindulási pontul szolgáltak. Csak persze az volt a baj, és ez nem a bizottság hibája, hogy nem igen érkeztek azok a »részletes hitoktatási tantervek«, abból az egyszerű okból, mert — sajnos — nem léteznek; vagy ha az egyes érdekelt körök állítása szerint léteznek, egy nagy bajuk van, hogy nincsenek kidolgozva, csak éppen tervben vannak meg.

Ott volt egyebeken kívül a pesti izr. hitközség, illetőleg a VI. községkerület és a dunántúli rabbi egyesület egyetemes tanterve, melyek már igen sok helyütt szolgáltak eddig is a tanítás alapjául. Az országos tanterv kiváló szerkesztője

mindez és egyéb ide vonatkozó előmunkálatot a leglelkiismeretesebben felhasználta, amiben az albizottság, mely a különböző álláspontu tantervek képviselőit egyesítette, csak támogatta, így tehát az országos tanterv igenis történelmi alapon készült és nem a szürke theoretikus íróasztalánál lett kiköltve!

Aki pedig az országos bizottság tárgyalását végighallgatta és ott volt a tanítóegyesület érdemes képviselője is, annak meg kellett győződnie, hogy az a tárgyalás mindvégig minden személyeskedéstől ment, magas színvonalon álló vitatkozás volt, melyben az elvek és irányok küzdöttek egymás ellen, szakértelem és lelkiismeretes tanulmányból kifolyólag. A bizottság által elfogadott alapelvek nem lehettek e szerint más, mint becsületes compromissum eredménye, hisz országos tantervről volt szó és természetesen figyelembe kellett venni az ország különböző vidékeinek egymástól eltérő viszonyait, eddigi gyakorlatát, mert hisz kölcsönös megértés útján akarunk egyöntetűséget elérni és nem oktroi által, amihez különben eszközünk sincs. A végezel mindnyájunknál közös, csak hogy az egyik az egyik utat, a másik a másikat tartja a helyesebbnek, azért tehát a komoly és jogos ellentét közt a lehetőleg mindannyit kielégítő középutat kell választani!

Ily értelemben lett a tanterv normális, de nem is szabad a tanítóegyesület által kívánt minimálisnak lennie, nehogy hivatalos tekintélyével azután több pusztítást vigyen végbe, mint hasznot hajtani képes. Mert hisz régi tapasztalat a zsidóságban, könnyen akadnak »kis rókák«, akik az Úr szőlőjében rombolni akarnak. Nem szabad tehát az országos tantervnek előre lerakni a fegyvert, hanem meg kell kísérelnie, hogy többet érjen el, mint némely helyen eddig, elég helytelenül, igazán minimális mértékben elértek. Hisz csak nem akarja a tanítóegyesület állítani, hogy vallásoktatásunk általában a non plus ultrat nyújtotta eddig és nem hagy sok-sok tekintetben kívánni valót hátra; hisz az országos tantervkészítés egész mozgalmá az az elzárkózás, hogy javítsunk vallásoktatásunk ki nem elégítő munkáján és bizonyos, hogy ez a javítás nem csak az egyöntetűség létrehozásában áll! Az új tantervnek, épp mert országos akar lenni, küzdenie kell a sok helyütt nagyon is leszállított mérték ellen és nem vehet tekintetbe olyan érvet, mint a kassai tantestületé, hogy »sok

jobb módú és intelligens szülő akad, ki gyermekét már csak azért is a közös iskolába járattja, mivel túlsoknak tartja iskolánkban a héber oktatást és az erre fordított időt«. Ez nem lehet mértékadó, ez bűnös és kárhuzatos anomália. A zsidó iskola legyen ne csak nemzeti, hanem zsidó is, különben nem éri meg a hitfelekezet részéről hozott nagy áldozatot. Igaza van a miskolci tantestületnek, »a zsidó iskolának úgy fogunk híveket szerezhetni, úgy fogjuk szükségességét nyilvánvalóvá tenni, megbecsültetését kivívni, ha benne a zsidó érdek nem fog *háttul kullogni*, hanem a hit ápolásának és eszközének mindenütt szerepet juttatunk«.

A szóban forgó tanterv igenis tekintettel volt az ország különböző vidékeinek viszonyaira és szerintünk eltalálta a helyes utat. Ezt bizonyítják különben a tanítóegyesület jelentésében fölvetett vidéki megjegyzések is, melyek — egynek kivételével — a legnagyobb elismeréssel szólnak a tantervről és azt általában helyesnek, üdvösnek mondják.

De nem is akart az orsz. bizottság, illetőleg annak albizottsága, az idegen vélemények elől elzárkózni és tantervét kivileg álló 22 tanférfiunk küldte meg és pedig a tanítóegyesület szerint is tanférfiaknak, akiknek beérkezett megjegyzéseit épp oly figyelemmel és lelkiismeretességgel tárgyalta, mint a tagokét. Hogy nem minden ellenvéleménynek adhatott helyet, az csak természetes. Mind a tanférfiak minden részletben egy nézetet soha sem lesznek; itt a kisebbségnek engednie kell a komoly okokkal küzdő többségnek, különben soha sem jöhet létre egyöntetű tanterv.

Folytathatnám még általános fejtegetéseimet, de nem akarom cikkemet túlhosszúra nyújtani és így rátérek a részletekre és pedig abban a sorrendben, amint azt a tanítóegyesülettől kapott jelentés mutatja. Nyíltan ki akarom mondani, hol találom a tanítóegyesület ellentétes véleményét helyesnek, sőt mennyiben fogadta azt el az albizottság, akár nem is a tanítóegyesület bírálata, hanem egyes bizottsági tagok ajánlata folytán, és épp úgy ki akarom mutatni, hol jár a véleményes jelentés helytelen nyomokon vagy tévutakon; teszem pedig ezt azon reményben, hogy objektív tárgyalásom által hozzájárulok az ellentétes vélemények kívánatos kiegyeztetéséhez.

A közös elemi iskola tantervével mindjárt világosan kitűnik, hogy a tanítóegyesület bizottsága nem egyezik a tanítóság többségének véleményével és kénytelen is volt ennek engedni, bár elég élesen kelt ki a tantervjavaslat állásfoglalása ellen, hogy az I. osztályban taníttassék a héber olvasás. Paedagógiaellenesnek mondja ezt az eljárást, tarthatatlannak jelenti ki a mellette felhozott okokat, de végül, »tekintettel a fővárosi és vidéki zsidó tanítóság többségének ellentétes véleményére, a választmány amellett foglal állást, hogy a jelen állapot fenntartassék, vagyis a héber olvasás, még a közös iskolákban is, már az I. osztályban taníttassék«.

Be kell még majd azt is látnia, hogy igaza van azoknak a tanfériaiknak, akik a héber olvasást a tanév elején kezdik meg, nem pedig második felében, mert így bizony nem tud az év végén eredményt felmutatni. A fődolog pedig mindenütt a folyékony héber olvasás és azért igaza van a jelentésnek, hogy a bibliafordítás nehezen tud a közös elemi iskolában tért foglalni. De a tanterv számol is ezzel és csak ott írja elő a tórafordítást, ahol akár a II., akár csak a III. osztályban a *folyékony héber olvasás biztosítva van.* (L. Tanterv 30., 33. l.) Nem »nonsens« tehát, amit kíván, mert hisz elengedhetlen föltételhez köti; ha pedig a föltétel nem lesz meg, természetesen elesik a következmény is és a tórafordítás közös elemi iskolában csak pium desiderium marad. Ezen bizony nem fordul meg a tanterv használhatósága.

Ami a bibliatörténetet illeti, az ugyanaz maradhat, mint a felekezeti elemi iskolában, azt mindig elvégezheti a közös elemi iskola is. Az anyag meghatározásánál az albizottság is arra az álláspontra helyezkedett utolsó ülésében, hogy nem kell a IV. osztályban, akár csak néhány képen is, a jelenkorig haladni, hanem csak az első birodalom pusztulásáig. Persze purim és chanukka nem fog azért elmaradni. E tekintetben tehát teljesen egyetértünk a jelentéssel.

Ami a vallástan külön tanítását illeti úgy a közös, mint a felekezeti elemi iskolában, magam is határozott ellensége vagyok és a tanterv végleges megállapítása ki is küszöböl abból minden elvont tárgyalást. Ha mégis, engedve az egyik rész kívánásának, külön disciplina gyanánt állít össze vallástani anyagot, amint ezt némely iskolában tanítják is, a tan-

terv ezen eljárása egy tanítót sem gátol abban, hogy az előirt anyagot csakis alkalomszerűen, akár történeti, akár a bibliatanításkor adjon elő. Így eleget tesz a tanterv kívánalmának és követi az igazán helyes módszert e disciplina tanításában; a fő az eredmény.

A közös polgári fiúiskola tantervével meg kell különböztetni oly iskolákat, hol heti 1 és olyanokat, főleg községi polgári iskolákat azok, hol heti 2 óra hittan van. Ahol csak 1 óra van, ott végleges megállapodás szerint csak imakönyv és történet lesz az anyag, *tórafordítás teljesen elmarad.* Ahol azonban heti 2 óra áll rendelkezésre, ott bátran elfogadhatjuk a középiskolák megfelelő tervét. Mert nem áll az, legalább nem döntő mértékben, hogy a polgári iskolába járó zsidó fiúk intelligenciája annyira a középiskolásoké mögött marad, hogy ugyanannyi idő alatt képtelenek lennének ugyanazt a tananyagot megemészteni. Főleg vidéken nem áll ez, ahol gyakran csak azért megy polgárba a fiú, mert máshová fölvételt nem nyerhet. Végre is az a bizonyos faji intelligencia, mely a különböző rangú és rendű zsidó tanulókat nagyjában egyenlősíti, nem pusztán mese. Sokat vitatkozott különben e kérdés fölött a két ellentétes vélemény a bizottságban és végre az győzött, mely, ahol csak lehet, a polgári fiúiskolát egy kalap alá veszi a középiskola első 4 osztályával.

Félreérti a tanítóegyesület bizottsága a tantervet, ha azt hiszi, hogy pl. az I. osztály anyagában a szentírás felosztása irodalomtörténeti vagy filológiai szempontok szerint tárgyalandó; nincs ott másról szó, mint hogy, mielőtt a bibliatörténetet elkezdik tanulni, röviden megmondjuk, honnan merítjük és mit értünk szentírás alatt. Különben ennek helyes megoldása egyedül a tankönyvtől függ.

A szöveget készítését sem kell oly tragikusan venni, még kevésbé a héber cursiv-írás tanítását. Elismerem, hogy ez nagyjában nem vihető keresztül, de a tanterv is csak célszerűnek mondja, és nem okvetlen kötelezőnek. És ha megtudjuk tanítani a tanulókat a héber írásra, más fontosabb tudnivalónak kára nélkül, akkor annál jobb.

A közös polgári leányiskola tantervével a tanítóegyesület előadója ugyanazt akarja, amit az országos tanterv, amelynek beosztását helyesnek is ismeri el. A tanterv csak természete-

tesnek tartja, hogy a történeti anyagban kiemeljük a zsidó nőre vonatkozó adatokat és e kérdés sikeres feltüntetése a tankönyvírónak dolga.

Az imakönyvet egészében kell ismerni a zsidó leánynak, hogy mint leendő zsidó anya jártas legyen benne és gyermekeit e tekintetben segíthesse. Bizony hajdan a zsidó anyák fogták a kis gyermekeket imádkozásra, míg az atya messze járt a háztól. A vezérlő szempont tehát, hogy a zsidó nő kiismerje magát az imakönyvben és az imafordítás tényleg alárendelt szerepet játszik e mellett, de azért nem küszöbölhető ki teljesen; vannak imarészek, pl. a sema és hasonlók, melyeknek fordítását megkövetelhetjük.

Kiválóan fontos azonban a szentírási olvasmány, melyet a tanterv ép úgy követel, mint a jelentés.

A *középkolák* tanterve nyújtja a legtöbb ütköző pontot, mégis itt is megegyezik a tanítóegyesület előadója a tantervvel, hogy a történet beosztása az alsó négy osztályban teljesen megfelelő. Ugyancsak helyesnek tartja az alsó három osztály számára kiválogatott bibliai szemelvényeket és csak néhány verset kívánna azokból kiküszöbölni, valamint a IV. osztályban a liturgiai zsolttárokak akarná másként megválogatni. Lehetetlennek tartja azonban, hogy a tórafordítás mellett a felvett liturgiai anyagot, ill. imafordítást is elvégezzék és azért a tórafordítás, ill. a liturgiai anyag más beosztását tartja szükségesnek. Nem átalom bevallani, hogy aggályai e tekintetben az anyémek is és a bizottság jó részénél is megvoltak. A többség azonban ellenük döntött.

A bizottság ugyanis abból indult ki, hogy egyrészt nem szabad a fiu kezéből az elemi iskola után, legalább az alsó 4 osztályban a tórának távozni, hisz a tóra a mi vallástanársunk sarkpontja, de másrészt az imakönyvnek is állandóan kísérmie kell, különben a házi gyakorlat hiányában teljesen járatlan lesz abban. Ez tényleg fontos elv és döntő annyiban, hogy gondoskodnunk kell mind a kettőnek szükségletéről. Szerintem a tanterv csak annyiban ló túl a czélon, hogy minden osztályban kíván imafordítást is a tórafordítás mellett és nem elégszik meg a pusztá liturgiai gyakorlattal, melyre mindenütt lehet időt szorítani. Én az imafordítást a tórafordítás mellett teljesen elengedhetőnek tartom és ha minden

áron akar a többség az imakönyvvel behatóan, fordítást is véve, foglalkozni, akkor nem marad más hátra, mint az alsó három osztályban tórafordítás imagyakorlással beosztani és a negyedik osztályban, átmenetül a próféta tananyagra, az imakönyv bővebb tárgyalását, főleg liturgiai zsolttárok és egyéb legszükségesebb imarészek fordításával, venni. Mert tény az, hogy az a felvett hármastananyag képezi nemcsak az alsó 4 osztály tantervének, de az egész tantervnek leginkább sebezhető részét. Valószínű, hogy a gyakorlat, ha megpróbálnánk alkalmazni, szintén ezt mutatná, mert az bizonyos, hogy ha bármily jogosak aggályaink az egyik helyen, vagy vérmesekek reményeink a másik részben, csak a gyakorlat fogja az egyöntetű tanterv jóváhagyását vagy kiigazítását eszközölni.

Az V—VI. osztály héber anyagának megválasztását szintén helyesnek találja a jelentés, csak itt meg kevesli a felvett anyagot. Tekintve azonban a próféta nyelvezet nehézségeit és azt, hogy a próféták magyar olvasmánya képezi a tananyag fontos új részét, nem lehetett a héber szöveg fordítási anyagát szaporítani.

A történet tanítását a tanítóegyesületi bizottság, elnökét kivéve, ugyanolyan módon kívánja a középiskola felső osztályaiban taníttatni, mint a tanterv előírja. Tényleg nem is lehet e beosztás ellen lényeges kifogást emelni és az sem lehet döntő, hogy vajjon megegyezik-e haladása a tanulók általános világtörténeti tanulmányainak állásával. A tanterv, miután az alsó 4 osztály az egész zsidó történetet befejezte, természetesen a maga színvonalának megfelelően, az V. és VI. osztályban ismét előveszi a zsidó történet ama részét, mely a zsidó állami lét megszűnte után a szétszóratásban folyik. Persze a tanulók haladottabb kora és felfogása szerint kívánja ezt a tananyagot, mint a legfontosabbak egyikét, vallásérkölesi nevelésünk céljaira kiaknázni, ami föltétlenül helyes és szükséges. A bizottság ezt a történeti anyagot az V—VII. osztályra kívánná szétszítani, de nem számol azzal, hogy a tanterv a VII. osztály számára oly teljesen új, eddig, talán egy helyet kivéve, sehol nem alkalmazott tananyagot vesz föl, mely az egész időt lefoglalja. Minthogy pedig ennek a tananyagnak kiküszöbölését, ill. megváltoztatását nem kívánja, magától elesik a történetre nézve hangoztatott kívánsága.

Az izraelita felekezeti elemi iskola tantervénel megint súlyos ellentétek mutatkoznak a véleményes jelentés és az országos tanterv között. Itt van azonban a tanítóegyesületi bizottságnak, illetve a vele együtt síkra szálló pesti fiúiskola tantestületének legkevésbé igaza, mert teljesen subjectív és egyoldalú lesz.

Már utaltunk arra, hogy a tanterv igen helyesen magas célzt tűz ki a vallásoktatás számára és azt főleg a felekezeti iskoláknál akarja érvényre juttatni, amint az érthető és megokolt is, hisz azért felekezeti intézmény, hogy céljainkat legjobb erejével szolgálja. Tudják a tanító urak mindenütt igen jól, hogy a tanterv követelménye e téren már mennyivel mögötte marad a nemrég múltnak is, mennyit vesztettünk e tekintetben rövid idő alatt, mert a viszonyok megváltoztak és bizony rosszabbra fordultak a modern magyar zsidóságban. Teljesen megadni magunkat azonban nem szabad, mert akkor zárjuk be a zsidó iskolákat. A pesti mérték nem alkalmazható a vidék legnagyobb részére, a felekezeti elemi iskolák 99%-a pedig ott van. Ellenkezőleg a pesti *egyetlen* felekezeti elemi iskolának kell némileg a vidéki tulnyomó többség után irányodni. Roppantul fázik a jelentés a hittani tanóráknak a jelenlegi *pesti* számnál való fölemelésétől és még azt a furesza állítást is kockáztatja buzgalmában, hogy az órák szaporítását nemcsak hogy nem tartja üdvösnek, hanem a ráfordított munkát meddőnek hiszi. Hát igazán nem lehet heti 9—10 óra alatt több eredményt elérni, mint heti 6 óra alatt, mert vallástani tárgyokról van szó? Ezt az én egyszerű eszemmel megérteni nem bírom. Hogy pedig épp a vallástani tárgyak behatőbb tanítását nem bírja a zsidó gyermek lelke és teste, azt sem vagyok képes belátni.

Nem áll az, hogy a tantervjavasolta órák számát elfogadva, bármely elemi osztály óráinak számát 30—35-re kellene fölemelni. Ez a számokkal való operálás és visszaélés. Bátran állítom és kész volnék vizsgával bizonyítani, hogy a vidéki felekezeti elemi iskolák, eltekintve bizonyos speciális előnyeiktől a fővárosnak, fölveszik a versenyt a pestivel. Közismeretes továbbá, hogy felekezeti elemi iskoláink legalább annyit, de nem, túlnyomóan többet nyújtanak a világi ismeretekből, mint bármelyik állami vagy községi elemi iskola, bár a hittani

tárgyakra a tantervjavasolta óraszámot vagy igen sok helyen még annál többet fordítanak és azért a heti óraszám rendszeren a 30-on alul marad, de a 31-et sehol sem haladja meg. Szombathelyen pl. az I. osztály heti 26, a II—IV. osztály heti 27 órában végzi el teendőit; Kaposvárott az I. heti 21, a II. heti 27, a III—IV. heti 30 órában és Balassa-Gyarmaton ugyancsak heti 23, 28, 28 és 30 órát vesz igénybe. E mellett, épp úgy mint Arad, Nyitra, Sopron, Székesfehérvár, Veszprém stb. fordít számtanra I—IV. osztályban heti 6—4 órát, magyarra heti 7—5 órát, németre II—IV. heti 2—3 órát, földrajzra III—IV. heti 1—2 órát s így tovább, a nélkül hogy félnie kellene, hogy tanulói bármely más vallású tanulók mögött el fognak maradni. A zsidó iskola sajátos tanuló-anyaga és kiváló tanítószága megengedi, hogy az állami tantervet, más beosztás szerint, határozottan kevesebb idő alatt végezze el, mint a közös iskolák. Ez megdönthetetlen tény és ez jogosítja fel arra, hogy vallási céljaira a megfelelő időt nyugodtan igénybe vegye. Persze, ha a pesti elemi iskola az orsz. közoktatási tanácsot is túl akarja licitálni és nem elégszik meg annak óraszámával, akkor nem juthat a hittani tárgyra több idő. Pedig ezt most annál inkább szorgalmazhatjuk, mert a jövő tanévben érvényre lépő országos elemi iskolai új tanterv a számtan- és nyelvtanban meglehetősen mértékű könnyítést, anyagcsökkentést hoz, úgy hogy a zsidó iskolák még könnyebben, mondanám játszva, megbirkózhatnak a kijelölt anyaggal a rendelkezésükre álló idő alatt. E szerint tehát teljes joggal, csak kötelességét igazán felfogva, határoz meg a tanterv az egyes osztályokban a hittani tantárgyakra némileg nagyobb óraszámot mint az néhány felekezeti iskolánál eddig volt.

Nem áll a jelentésnek az az állítása sem, hogy a tanterv által követelt tórafordítást még az általa kijelölt időben sem lehet földolgozni. Majdnem komikusan hat azonban a liptó-szent-miklósi tantestület állítása, miszerint az ő anyaguk a tanterv minimumát sem kezezi és mégis csak nagy erőmegfeszítéssel képesek elvégezni, mikor igazuk van, hogy a náluk tanítandó héber anyag tekintetében alig van iskolájuknak párja, hisz igazán érdemes rekord, hogy a II. osztályban Mózes I. könyvéből 489, a III. osztályban Mózes I.

és II. könyvéből 510 verset, a IV. osztályban pedig 106 vers kivételével egész Mózes V. könyvét fordítják. Mi ehhez képest a mi tantervünk kívánsága, valóságos liliputi az óriással szemben! A tanterv a II. osztályban kötelezően csak 184 verset ír elő, ezt heti 5 órában kényelmesen el lehet végezni, épp úgy, mint heti 6 órában 250 verset, amit kész vagyok mindenkinek iskolánkban bemutatni, amikor is a II. osztályú tanulók az egész anyagot az iskolában sajátítják el és majdnem betéve tudják! A III. osztályban a tanterv 265 köteles versével szemben végez: Kaposvár 277, Győr 294, Sopron 297, Nagykanizsa 327, Szombathely 350, Szeged 418, Hódmező-Vásárhely 472, Veszprém 480 verset, amint ezt az előttem levő értesítőikből megállapítottam. A IV. osztályban a tanterv kötelező 302 verse helyett vesz: Hódmező-Vásárhely 343, Kaposvár 394, Sopron 394, Szombathely 444, Nagykanizsa 512, Szeged 559 verset (89 vers ismételts benne). Ime tehát, a tanterv nem követel lehetetlenséget, még a facultative fölvetett anyaggal sem, annál kevésbé a kötelezővel, amint azt az idézett példák, mind modern hitközség iskolái, napnál világosabban bizonyítják. És ezeket a példákat még lehetne szaporítani. Azt pedig talán csak nem akarja a pesti elemi iskola tantestülete állítani, hogy csak ők tanítanak lelkiismeretesen, azok a vidékiek pedig könnyelmű, felületes tanítók. És talán azt sem fogják mondani, hogy ami az értesítőikben áll, az hazugság, az csak a papíron van meg, de nem végezték el becsületesen, gondosan; én legalább ezt a súlyos vádat nem merném emelni a fönt említett igen előkelő iskolák és jónevű tanítókarok egyike ellen sem.

Nem akarunk azzal sem előhozakodni, hogy vannak zsidó iskolák, pl. Debreczen, Galgóc, Miskolcz, Sátoraljaújhely stb., ahol majd az egész tórát átveszik a négy elemi osztályban; az kivételes szerencsés helyzet, amint kivételes rossz helyzet azé a zsidó iskoláé, mely nagyon is elmarad a középutat választjuk, ezt akarja az országos tanterv is, erről nem téríthet le bennünket, vidékieket a tanítóegyesület, illetve a pesti elemi fiúiskola tantestületének véleménye sem.

Abban igaza van a jelentésnek, hogy az I. osztályban nem kell tórafordítás, a tanterv utolsó megállapítása ki is

hagyta azt; ebben tehát most mindannyian megegyezünk. De hogy a II. osztályban se legyen tórafordítás, hanem csak imafordítás, mint pl. Szegeden és Makón, vagy hogy a négy osztály Mózes öt könyvéből vegyen-e szemelvényeket, avagy, minthogy az öt könyvet egészen át nem veheti, vegye folytatólagosan Mózes I. és II., vagy I. II. és V., vagy II., III. és V., vagy I., II., IV. és V. könyvének részeit, amint ezek a változatok az egyes iskoláknál előfordulnak, az már nagyon is megbeszélendő kérdés. Ebben egyöntetűséget lehet és kell létrehozni, mert ez nem válhatik soha az iskola kárára. A II. osztályban kell a fiúknak tórát fordítani, mert a felekezeti elemi iskolában el kell érni azt, hogy az I. osztály végén folyékonyan olvas héberül, de mindenesetre a II-ban annyira, hogy ha nem is nagy mértékben, de a tórafordítás nem ütközik leküzdhetlen akadályba és szükséges, hogy ez az osztály is hozzájáruljon azon kívánatos eredményhez, miszerint Mózes öt könyve forduljon meg az osztott elemi iskola négy osztályában. Nagy előny, fontos vívmány az, ha az elemi iskolás fiú saját látása és tapasztalata alapján ismeri az öt könyvet, ha csak részleteket is fordít belőle; nagyban elősegíti ez a tény azt, hogy az elemi iskola ifjúsági istentiszteletén legalább a III—IV. osztály követni tudja a heti szakasz felolvasását. Egész más fogalma és képe van a tóráról, ha annak öt könyvét forgatta, olvasgatta és meglehetősen részét fordította, mintha három éven át csak Mózes egy-két könyve volt kezében, a többinek pedig hírét is alig hallotta. Nagyon kívánatos, hogy az országos tanterv e tekintetben igazán országos sikert érjen el.

Ami pedig az imakönyvet illeti, abban is megfelel a tanterv a követelményeknek, amennyiben a négy osztályban a rendes imakönyv beosztását és tartalmát tanítja, de, mint megállapodtunk, le fog mondani arról, hogy a negyedik osztályba a máchzört is bevigye és az ünnepi imák oly részéről szóljon, melyeknek az elemi iskolás tanuló előtt nem kell ismereteseznek lenni. Az imafordítást mindig csak azon részekből fogja venni, amelyeket a tanuló az olvasásnál begyakorolt és akkor is csak a főrészeket, anélkül hogy ezt a tárgyat túlságosan szorgalmazná.

A bibliatörténet és a vallástan tanítására nézve ugyanaz áll itt, mint a közös iskolánál, és arra nézve nincs is lényeges eltérés az egyes vélemények között. Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy kár azokkal a hangzatos frázisokkal dolgozni, melyek hangulatkeltésből fennen hirdetik, hogy a súlypont nem a tudás- és ismeretszerzésre, hanem a vallásos, erkölcsi érzületek ébresztésére, ápolására helyezendő. Hol van igazi zsidó vallástanító, akit minden tanításnál, akár történetet, akár bibliát, akár imakönyvet tanít, ne ez a tulajdonképpeni cél vezetne? Mintha valaki zsidó lélekkel megelégednék azzal, hogy a gyermek ismerje a peszacht és chanukkát, tudja betéve a tiz igét, akár a betanított szajkó és ne érezze azt, hogy mint zsidó gyermeket mire kötelezi ez az ő tudása! Nem, ez lehetetlen! Vessük el tehát a vallási tudás és ismeret magvait a gyermek fogékony lelkébe, hogy azután vallás erkölcsi életet szerezzünk neki, mint méltó aratást.

Ami végül az *izr. fiú- és leányipolgári iskola* tantervét illeti, az úgyszólván magánügye annak a 2—3 ilyen mű iskolának, mely az egész országban van. Ezzel azért most nem kívánunk bővebben foglalkozni.

Mindezek után azt állapíthatjuk meg, hogy a tanítóegyesület bírálata semmivel sem bizonyította be a javasolt tanterv lehetetlenségét, hasznavehetetlenségét, mert a legtöbb esetben az ellentét az ő és a tanterv álláspontja között korántsem áthidalhatatlan és a tanterv keretén belül teljesen összeegyeztethető mindkettőnek törekvése, de már találkoztak is sokban a tanterv azon alakjában, mely május óta kész.

Csak egy pont marad, amely ellen emelt kifogásokat el nem tüntethetjük és ez a középiskola alsó négy osztályának hármas tagozatú tananyaga. Egyebekben azonban az egyetemes tanterv bátran indulhat utnak és mi meg vagyunk győződve, hogy ez az utja a biztos hódítás utja lesz.

Egyöntetőség a szó rideg értelmében, mely vas zubbonyt rakna az iskolákra, azután sem lesz, de ne is legyen. Egyöntetű legyen a keret, amelyben vallásoktatásunk minden iskolában mozog és általánosságban ugyanazok legyenek az eszközök, melyek a közös végcél elérni segítik. Ez a közös végcél pedig, melyet a javasolt tanterv minden részletében igazán szolgál: tudatos, lelkes zsidókat nevelni a vallásoktatás

által, mert hisz »nagy a tanulás hatalma, az vezet el a gyakorlathoz«.

Ha azonban bármely subjectív okokból nem akarunk lemondani, ki-ki a maga egyedül üdvözítőnek tartott tantervről, és nem akarjuk magunkat a többség minden esetre megokolt határozatának átvetni, még addig sem, míg a tapasztalat bebizonyítja, kinek van igaza, még akkor sem, amikor csak mellékes sajátosságokról van szó, melyek a lényeget nem érintik, akkor mondjunk le minden egyöntetű, egyetemes tanterv készítéséről és meg fog maradni az a régi áldatlan zürzavar, melyben egyik nem törődik a másik eredményével, melyben mindegyik tetszeleg a maga eredetiségében, mely eltér a többitől.

Én erősen hiszem, hogy az egyetemes tanterv nagyjában meg fogja nyerni a higgadtan gondolkozó szakköröket, még ha minden ellenkező álláspontot, a dolog természeténél fogva is, képtelen lefegyverezni, hanem egyes nézetektől megadást követel a nagy összesség nevében. Azért tartottam kötelességemnek, mint az albizottság egyik szerény, de a szent ügy érdekében mindig munkára kész tagja, szembeszállni a nagyoknak látszó kifogásokkal, melyek bizonyításom szerint korántsem olyanok, legalább általában nem, hogy a tanítóegyesületet a tanterv ellen való elkeseredett küzdelemre följogosítsanak.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

ORSZÁGVILÁG.

HAZAFELÉ.

A szerencsétlen VII. cionista-kongresszus elmúlt. A zaj, mely a kongresszust megelőzte és követte, elnémult. Következményei azonban, melyek még sokáig emlékeztetnek majd rá, ámbár legszívesebben kitörölnék emlékezetünkől, két szempontból méltók a figyelemre. Az első szempont a Zangwill kezdeményezte territorialis szervezet. Céljai elérhetők és ha egyszer testet öltenek, úgy az egész zsidóság üdvére válnak. A második, hogy a baseli városi kaszinóban hozott határozatok értelmében, melyeknek szülőhelyüül Freiburg tekintendő, *itt, Jeruzsálemben* minden cionista gyülekezést vagy híradást, akár a cióné cionisták, akár a politikai cionisták értelmében *államveszélyesnek tekintenek. Ki e tilalom ellen vét, hazaárulás miatt kerül vád alá.*

Már rég félttem, hogy azok után, amiket a cióné cionisták tettek, ez következik be majd, ha nem is tartottam valószínűnek, hogy ennek kell bekövetkeznie. Afelől azonban, hogy törvényes úton itt semmit sem lehet elérni, egy pillanattig sem kételkedtem. Eszerint a kongresszuson is a *territorialismust* képviseltem. És ez elbukott. A többség elvetette, a többség, mely a csempészet programját állította fel. Palesztinában akarnak államjogokat és ehhez szükséges, hogy becsempészsék magukat! És kezdték magukat a csempészésbe begyakorolni. Becsempészték magukat a baseli városi kaszinóba. Nem volt joguk ott ülni, mert megbízó leveleik fele *hamisított* volt. Aki efelől bizonyítékokat kér, az olvassa el Ussischkin »Unser Programm«-ját — egy példánya az itteni pasa birtokában van — és Zangwill »Kongresszrapport«-ját, mely a »Welt«-ben jelent meg 1905. 38. és 39. számában. A kisebb-

ség, mely a nép többségét képviselte — elveszté a csatát. Elbukott azonban, még pedig erkölcsileg, az úgynevezett többség! Hogy vajjon Zangwill új organizációja eredményezett valamit, azt mindenesetre be kell várni. Annyi azonban már most is bizonyos, hogy a legjobb erők, mint p. o. a német »Hilfsverein«, rokonszenveznek vele. (V. ö. »Frankfurter israelisches Familienblatt« 40. sz. 2—3.) A nép, amennyiben gondolkozását nem zavarták meg hamis hitegetések, bizonyára nem fog késni, hogy az új organizációt pártolja. Az »Egylőség« és a »Magyar Zsidó Szemle« abban a tudatban, hogy Zangwill reális talajra lépett, vállalkozását örömmel üdvözölték és remélhető, hogy a magyar zsidóság konkrét alakban fogja Zangwillt törekvéseiben támogatni.

Most azonban azt kérdik, ha Zangwill terve realizálatnák, mi történik majd Palesztinával? A felelet erre az, hogy míg a körülmények olyanok maradnak, mint amilyenek ma, Palesztinában általában vajmi keveset tehetünk. Palesztinára azonban örökké gondolni fogunk. Sem az angol, sem a német, sem a francia vagy amerikai nem gondol arra, hogy hazáját Palesztinával cserélje fel. De vajjon nem zárándokolnak-e azért ezrével a szent-földre? Azt a vágyat, melyet Palesztina iránt érzünk, a világ egy kulturállama sem elégítheti ki. A legutóbbi utazási vállalat, melytől bizonyára mindenféle nemzetpolitikai gondolat távol állott, megmutatta, hogy az a hely, melyet az egész világ szentnek tart, azért nekünk sem kevésbé drága. Kívánatos, hogy az ilyen vállalatok még gyakrabban megismétlődjenek. Hiszen a többi népek sem fáradnak el újra és újra keletre, nevezetesen Palesztinába zárandokolni. De mégsem nagyobb a kényelmük és minden tartózkodás nélkül el kell ismerni, hogy az ilyen nemű vállalatok között a »Budapesti Menetjegyiroda« a legmegbízhatóbb vezető. Érdemes volna azonban a hazautazást Smyrna, Konstantinápoly, Konstanza, Predeal felé intézni, ahelyett hogy Beirut, Jaffán Egyiptomon és azután Korfun keresztül, szóval majdnem ugyanazon utat még egyszer megteszik. Hányan nem ismerik saját hazájukat, melyet a külföldiek valóságos paradicsomnak tartanak. E sorok írója nemrég megtette ezt az utat, csakhogy ellenkező irányban. Keletről nyugatra és innen újra vissza keletre. Mennyire szegény az

emberi nyelv! A hajlékot, mely vihartól, esőtől óv, szülőföld-jének tartja, akár hazai, akár idegen földön építi fel azt az ember!

Ha ez így van, akkor helyes a »hazafelé« jelzés. Hazafelé tehát — a hazát elhagynom és messze vándorlok. Az első ut Erdélyen keresztül Predealba vezetett.

Már maguk az erdők-árnyékolta, majd süllyedő, majd a meredeken égbenyúló hegyek csergedező patakjaikkal, melyek buja virányok között kigyóznak, kétségkívül a legmegkapóbb részei az egész kontinensnek. Mily szívesen legettetem volna tekintetemet e pompás, változataiban túlgazdag látványon, ha nem zavart volna benne szemben ülő utitársam. Az illető görög-katholikus vallású lelkész volt. Kettőnkön kívül senki sem volt a vasúti kocsiban. A nyulánk természetű férfiú, kinek ruházata elárulta hivatását, melylyel semmi esetre sem állottak ellentétben finom arcvonásai, körülbelül 30 éves lehetett. Tartása, melyben valami tiszteletreméltó rejlett, fesszes, deli volt, a sötét-fekete, jól ápolat szakállal összhangban levő barna szempillák, szeliden fénylő szemeket árnyékoltak; csak ajkai árultak el olykor némi daczot. Az embereknek nemzetiségekre való osztlás jegyében állunk. Minden nemzet azon van, hogy nemzetiségét érvényesítse. Ha nem érvényesül abban a mértékben, amint azt a nemzet kívánja, úgy minden rend ellen megtagadja az engedelmességet. Zajtalanul, de tervszerűen törekednek arra a román felekezetű lelkész urak, hogy maguknak *nemzeti* jogokat vívjanak ki. Nekünk, mint románoknak, állítá a mi pópánk, nincs jogunk állami hivatalokat betölteni; a gimnáziumi és egyetemi tanulmányokból teljesen ki vagyunk zárva, összes régi biztosított privilegiumainktól meg vagyunk fosztva. De — mondá a pópa — hasonló módon fizetünk nekik. Magyar üzleteket, orvosokat és ügyvédekét kerülnék és magyar nyelven fogalmazott ügyiratokat, melyeket specialiter a lelkészekhez intéznek — elintézetlenül hagyunk. Ide jutva, utitársam kiesett szerepéből, mert a német nyelv helyett, melyen eddig beszélt és még hozzá elég folyékonyan, hirtelen megszakítással, hogy ezzel is mintegy dühének nagyobb nyomatékot adjon, beszédét tiszta magyarsággal folytatta: »Nem, mi nem értünk magyarul!« A társalgás még tovább tartott volna, ha a kalauz kiáltása nem emlékeztette volna

útitársamat arra, hogy utazásának céljához érkezett. Még egy daczos »nem!«, mely remegő ajkait elhagyta és a férfiú eltűnt az éj homályába, mely már a földet elborította. Kora reggel elértük Predealt. Predeal! Hogy ujjong az ember szíve az örömtől, ha téged megpillant. A csupa villákból álló, illatos virágokkal és sétatertekkel körülvevő határváros, mely Magyarországot Romániától elválasztja, előrenyúló, rézsut leereszkedő alpesi heglábánál fekszik. A hegy egy fensíkba vezet át, a mely hatalmas híddhoz hasonlóan, azt a heglánczolatall összekapcsolja.

Derült, mosolygó ég tekintett le és ámbár az első hajnalpir feltűnt már az égen, a földet még mindig homály borította; csak a hegygerinczen elterülő, levegőbe nyúló tölgyek lombozata ragyogott a felkelő nap hajnalpirjában. Mily szépség! Valóban pompás látvány; de a továbbutazó számára fölötte rövid ideig tart az itt tartózkodás, semhogy hosszabbban gyönyörködhessek benne. Az állomás órája, melynek az egyik oldalon levő mutatólapja a középeurópai, a másik oldalon levő az északeurópai időt jelzi, az indulásra figyelmeztetett. Alig vizsgálták meg az útlevelet és alig revidéelta a vámhivatalnok a podgyászt, már indulni kezdett a vonat. Reggel azonban csak egy vonat közlekedik Predeal és Bukarest között és ez csak első osztályú kocsikból áll. Az utazók, kiknek jegyük csak a II. osztályra volt érvényes, a díjszabályzat értelmében, kénytelenek voltak 4 fr.-nyi különbözetet fizetni. Az erdélyi vonalon hasonló esetben egy koronával kell többet fizetni az utasnak, mint a mennyit a tarifa kiszab.

Egy alkalommal a kalauz, midőn külföldi pénzt kellett beváltani, oly szemtelen volt, hogy a beváltásért 60 fillért fizettetett magának. »Nem kötelességünk« — indokolta a hivatalnok az ő eljárását — »mások pénzét beváltani.« Ezt ez az ember keleten tanulhatta.

Predealon túl még messzire kinyúlik a fenséges vidék mely a felkelő nap sugaraiban még elragadóbb. Lassanként síkká változik a talaj és egy messzire elterülő síkon, amelyen a mult nyáron bekövetkezett nagy esőhiány miatt elaszott és napperzselt növényeken kívül semmi sem látható, emelkedik Bukarest, Románia fővárosa. Vajmi kevés látványosságot nyújt. Különben is rövid ideig tartott az ott tartózkodás arra,

hogy az egyhangú háztömegeket nagyobb figyelemre méltassuk, de mindenesetre elég arra, hogy érdekes hazánkfíát, dr. Beck M. urat, az ottani német-zsidó község rabbiját személyesen megismerhessük. Dr. Beck, körülbelül 60 éves lehet, a boroszlói rabbi-szeminárium legrégebb tanítványainak egyike. Daczára annak, hogy nagyjából külföldön élt, mégis megmaradt magyarnak tetőtől talpig, nemcsak szóban és írásban, amiben meg éppen mesteri tehetsége van, hanem szívének mélyén is. Egy óráig a kedélyes, barátságosan mosolygó, feleletre kész tudóssal társalogni, akár tudományos témáról, akár világi dolgokról, valóban nagy élvezetet nyújt. A meghitt otthon nem éreztet odakünn semmit abból a szűkkeblűségéből, amely leghűbb fiainak egy részét hazájuktól megfosztotta. A családfőnek veleszületett magyar vendégszeretete az egész házra átment. *ברם וכוור אומיו האישי לטוב!* Csak az az egy sajnálandó, hogy e ritka férfi egészségi állapota nem jobb.

A Dobruza, ámbár a berlini kongresszus óta Romániába van bekeblezve, mai napig keveset európaiasodott. A hatalmas híd, mely a Duna fölét veretett, mindenesetre elsőrangú látványosság. Ez aztán minden, ami az embernek feltűnik. Constanza, a főváros, nyomorult fészek; az az egy előnye van, hogy a vonat közvetlen a kikötőnél áll meg; ez a kényelem Doverre emlékeztetett. Ott állott már a tisztán tartott s minden lehető kényelemmel berendezett »Károly« hajó az utasok tovaszállítására. Ha a víz csendes, ami a feketetengeren nem mindig fordul elő, elég kellemesen lehet aludni a mindig mozgásban levő ágyakban. A Bosporusba való érkezés mégis mindenkit a fedélzetre csalt. A Bosporuson mozgalmas élet uralkodik. Nagy tömege a kicsiny, tarka hajóknak, — sűrűn megrakva részint kereskedőkkel, részint vidám kirándulókkal — kergeti egymást egész nap az egész út hosszában, közvetítve a közlekedést a Bosporus lakói között egyrészt, és közöttük és a főváros között másrészt. A meredek part hosszában, mindkét oldalon hatalmas félkört alkotva emelkednek lakott helyek, melyeken szép házak állanak, közöttük itt-ott modern stílusban épült villák, melyek fölött magas hegyek tűnnek föl. Ezek sajna nagyjából kopárak, ámbár alkalmasak volnának ültetvényekre. Látásuk eszünkbe juttatja, hogy Törökországban vagyunk. Ettől eltekintve a Bospo-

rushoz hasonlót messzi földön nem találunk. Szívesen gyönyörködött volna még szemünk a ritka panoráma szépségein, de nagy hajónk nem akarta gyorsaságát mérsékelni. Csak tovább haladt a hullámtömegben, mindinkább a célhoz közelítve. Az oszmán birodalom fővárosa ünnepi díszben volt. A szultán ő felségének koronázási napját ülte. Konstantinápoly magában véve, eltekintve a keleti sürgés-forgástól, mely az európai ember előtt mindig valami új, jelentéktelen. Van azonban vonzó ereje is, amit a főváros különösen gyönyörű fekvésének köszönhet.

Az erős rendőri felügyelet, melynek az utóbbi merénylet óta mindenki alá van vetve, különösen pedig az idegen, kit a rendőrség lépésről lépésre nyomon követ, nagyon terhéssé válik, különösen annak, aki hozzá van szokva, ahhoz, hogy szabadon vegyen lélekzetet.

Kérlelhetetlen szigorral jártak el az örményekkel szemben, nemcsak a fővárosban, hanem az egész kisázsiai tenger melléken, mely az ő tartózkodási helyük. Smyrna és Beiruth között annak idején lángokban álltak egész falvak, melyek állítólag örmény falvak voltak s amelyeknek lakóit előbb lekasabolták.

A »Lazaroff«, e nyomorult orosz hajó, vitt bennünket Jaffába. Haza érkeztem — a szent földre.

Jeruzsálem.

DR. GRÜN HUT LÁZÁR.

ÚJ ÁSATÁSOK JERUZSÁLEMBEN.

Az intézet igazgatója, kinek területén találtattak a koporsók, melyekről e folyóirat (1905) júliusi számában már beszámoltam, Schneller lelkész úr negyedéves folyóiratában, a »Der Bote aus Zion«, 1905. 2. számában ugyanannak a tárgy-nak nagyobb cikket szentel, melyből az következik, hogy a szaktudósok egyetértének abban, hogy a koporsók felirata föltétlenül az első századból való. Csak annyit akarok itt utólagosan megjegyezni — amit az említett cikk is mond — hogy a koporsók felnőtt emberek csontjait tartalmazzák, kik máshol (בשן) Skythopolisban haltak meg és temették el, s miután feloszlottak, csontjaikat összegyűjtötték, ideszállították és a megjelölt helyen eltemették. Hogy ez szokásban volt, azt már Rabbi Benjamin is említi az ő utleírásában, I. rész, 38

(Grünhut kiadásában). Ily értelemben kell R. Jakob ha-Kohen jelentését felfogni (Toldalék R. Petachjah körutazásához, Grünhut kiadása, 8. lap), amint azt ott már a 7. jegyzetben megjegyeztem.

πΑπiAc helyett (Magyar-Zsidó Sz. XXII, 278) πΑπiAs és הכישי helyett (ugyanott 279. l.) הכישי olvasandó.

A koporsókon van még egy héber felirat, melynek olvasását még mai napig sem állapították meg. Mihelyt erről valami ismeretessé válik, olvasóinkkal tudatni fogom.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

A NEWYORKI RABBISZEMINÁRIUM.

A newyorki rabbiképző, melynek czíme »The Jewish Theological Seminary of America«, ezen cím alatt kiadott egy »Register«-t 1905—1906. tanévre, melyben az intézetről képet ad. Tíz élethossziglan megválasztott vezetője (directors) és több bizottsága van. Öt rendes tanára van. Az elnök dr. Schechter S. a teológia, dr. Friedländer I. a biblia, dr. Ginzberg L. a talmud, dr. Marx Al. a történet, Asher I. M. a homiletika tanára. A Sulchan Arucht dr. Drachman tanítja, ki nem rendes tanár, hanem csupán »instruktor«, amilyen kivülről még kettő van: Davidson J. és Joffe I. A. A könyvtár élén a történet tanára áll, ki öt alkalmazottal rendelkezik.

Schiff Jacob H. külön két emeletes épületet emeltetett az intézet számára, amely kizárólag ennek céljaira szolgál. Az iskolatermeken és a könyvtáron kívül van benne még egy zsinagóga, elnöki lakás, nyilvános olvasóterem stb. A könyvtárnak máris 17.500 nyomtatványa és 850 kézirata van. A könyvkiadás nagyon meg van szorítva, ami teljesen megfelel a könyvtár utasításainak. Ott nincs rend, ahol privilégiumok respektálandók és ott nincs üdvös tudományos forgalom, ahol a könyvek sokáig tarthatók.

A legérdekesebb szakasz a rövid programban az, amely a »tanulmányok meneté«-ről szól. A tananyag hat csoportra van felosztva. Első helyen áll természetesen a biblia. Ez a régi fordításokkal és a régi és új kommentárokkal adandó elő. Új disciplina a többi szemináriumokkal szemben a bibliai régiségek. Azonban leginkább a talmud az, melynél a tanul-

mányozás módszere és célja feltűnő eltérést mutat. A tananyagba a babylóniai talmud mellé felvétellett a palesztinai talmud, a régi tannaitikus midras, a Mekhilta, a Szifre és Szifra és a Midras rabba. A szempontok szintén gazdagabbak. A történet tanítása nincs specifikálva. A teológiába tartozik a vallásbölcsészet, az erkölcsstan és a liturgia. Ez utóbbi csak mesterségesen van az előbbiekkal összekötve. A homiletikába tartozik az ékesszólástanon kívül a gyakorlati lelkészkedésről szóló disciplina, melyet tudtunkkal eddig seholsem tanítják. Ebben a keretbe lett beillesztve a hitoktatásra való kiképzés. A hatodik csoport a »Hazanuth«. A tanárok minden évben a nagy közönség számára szánt nyilvános felolvasásokat is tartanak.

A felvétel szintén szabályozva van, amennyiben pontosan meg van határozva a tananyag, melyet követelnek. Ez helyeslendő. Célyszerűbb, mint az európai szemináriumokban divó rendszer, mely elméletben általánosságban sokat állapít meg, de a gyakorlatban kevesebbel kell megelégedni. Az órarendből azt látjuk, hogy hétfőtől péntekig mindennap féltiztól kettőig folyik a tanítás egy félórás megszakítással (félegytől egyig). A heti óraszám tehát a felsőtanfolyamban összesen 20, mihez még egy óra járul, jóval kevesebb, mint némely európai szemináriumban.

Pontosan meg van állapítva, hogy mi követelhető a rabbizsgán. E mellett teológiai doktori, továbbá héber irodalmi okleveleket (Doctor of Divinity) is állítanak ki és ezeknek is pontosan meg vannak állapítva a feltételei. Ezekon kívül még egyéb tudnivalók foglaltatnak a »Register«-ben. Jelesül szól még a hittanítói kurzusról.

AZ ORSZÁGOS IZR. IRODA MEMORANDUMA A
CHEVRA KADISÁK ÜGYÉBEN.*Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatási Miniszter Úr!*

Néhány évvel ezelőtt több egyesület igazgatásában tapasztalt rendellenességek folytán a nagyméltóságú belügyminiszterium az egyesületek működésének szigorúbb ellenőrzése iránt intézkedett. Ez intézkedések végrehajtásának során a közigazgatási hatóságok több helyen az ellenőrzést és felülvizsgálatot az izr. szent egyletekre, vagyis úgynevezett chevra kadisákra is kiterjesztendőnek vélték.

A pesti chevra kadisa izr. szent egylet, mely mellesleg említve, az e nemű egyesületek között nemcsak hazánkban, hanem egész Európában a legnagyobb és legtekintélyesebb, Budapest székesfőváros VI. közigazgatási kerület előljárásságának ez irányú rendelkezése ellen még 1901. évben előterjesztéssel élt, melyben a chevra kadisák különállására való hivatkozással a sok más egyesülettel szemben gyakorolni kívánt, hatósági ellenőrzés mellőzését kérte. — Budapest székesfőváros tanácsa hosszú idő eltelté után 1904. évi május hó 10-én 201,520/1903. szám. kelt érdemében és megokolásában egyaránt helytelen határozattal a pesti chevra kadisa izr. szent egyletet a VI. közig. kerületi előljárásság ellenőrzete alá helyezte. Ezen elvileg még el nem döntött ügyre vonatkozó határozat hangja önmagában véve is elégséges arra nézve, hogy a politikai hatóságok beavatkozása ellenében érzékenységet és bizalmatlanságot keltsen.

Nevezett egyesület folyó évi szeptember hó 1-én ez esetet hozzánk oly kérelemmel jelentette be, hogy a chevra kadisákra nézve sérelmes emez ügyben eljárjunk.

Az aradi chevra kadisa folyó évi márczius hó 16-án, 26-án és f. évi július hó 21-én 75. szám alatt kelt tisztelet-

tel idezárt átirataiban hasonló kérelemmel fordult hozzánk. Ez esetben a nagyméltóságú belügyminiszterium 1904. évi július hó 1-én 45,506/III. szám alatt kelt leiratával akképen határozott, hogy sem velünk, sem közvetlenül a hazai hitközségekkel nem közölt, de a hitközségek és az azokat kiegészítő izr. szent egyletekre oly mély kihatásának látszó 1891. évi 18,705., illetőleg 1903. évi 120,499. számú belügyminiszteri rendeletekben előírt rendszeres vizsgálatok a chevra kadisákra is kiterjednek.

Ezenkívül a sátoraljujhelyi chevra kadisa 1904. évi február hó 4-én kelt, szintén idezárt átiratában ugyane tárgyában kérvén közbenjárásunkat, kötelességünkké vált, hogy *Nagyméltóságod elé felterjesztéssel járuljunk és a zsidósággal emez ősi hitfelekezeti intézményeinek nyilván kellően nem ismert, illetve nem méltatott jogállásán esett sérelem kegyes orvoslásáért esedezzzünk.*

Előre bocsátjuk, hogy a magunk részéről a magas kormány minden olyan intézkedését, mely hitfelekezeti testületeinkben a rendet czélozza, tőlünk telhető módon támogatni kötelességünkben állónak tartjuk. Számítalan előterjesztéseink tanúságot tehetnek arról, hogy e részben az állam közigazgatási érdekeit soha szem elől nem tévesztjük. De testületeink régi, soha kétségbe nem vont jogainak a szükséges tekinteteknél terjedő és még a felekezet jelen viszonyai között is indokolatlan megszorítása a m. kormánynak sem képezheti szándékát. Már pedig kétségtelen, hogy vallásos intézmények alantós fokú hatósági közegeknek való alárendelése bár humánus czélokot is követő vallásos jellegű testületeknek a közönséges beteggyógyzó, leánykiházasító vagy épen gyanut keltő egyéb egyletek kategóriájába való bevonása ok és szükség nélküli érzékenységet támaszt, mely sem Nagyméltóságodnak, sem a nagyméltóságú belügyminiszteriumnak akarata már azért sem lehetett, mert a közigazgatási érdek a felekezeti, a felekezetre vonatkozó, tehát szintén köztekintetű jogok sérelme nélkül is teljes mértékben érvényesülhet. A chevra kadisáknak a felekezet ellenőrző szemé alatt való meghagyása a felekezetet magát tartja erkölcsi obligóban, melynek értéke akkor sem kicsinyelhető, ha egyes esetekben százakra menő hasonló egyesületek egynémelyike ellen többnyire alytalannak bizonyuló néhány panasz fölmerült volna is.

A zsidó hitfelekezet kebelében fennálló chevra kadisák — izr. szent egyletek — nem esnek profán egyesületek szempontja alá. E testületek az izraelita vallástörvényeinek és legszentebb hagyományaiban gyökerező, szigorú értelemben vett hitfelekezeti intézmények. Alakulásuk nem esetleges, nem egyesek elhatározásától függő, hanem minden szervezett

izr. hitközség létéből folyó. A hitközség szent egylet nélkül fenn nem állhat, mert ez egylet a hitközség működését kiegészítő, a zsidó hitélettel bensőleg összeforrott organum. Ily egyesület nélkül az országban egyetlen egy izr. hitközség sincsen, de el sem lehet, mert a vallásos szertartások egy részét a szent egyletek látják el, a zsidó vallásbeli tradíciók szerint más el sem láthatja. E szerint az egyletek megalakítása csak formai, az egyletnek léte a zsidó vallástörvény parancsain alapul. Eminens feladatuk vallásos szertartások teljesítésében áll és úgy ezért, mint ősi törvényeik folytán a hitközséggel szorosan összefüggnek, ezzel közös erkölcsi feladatokat teljesítenek, úgy hogy a két testület egymást voltaiképpen kiegészíti. Visszatükröződik ez mindkét testület alapszabályaiban, melyek a jellemzett viszonyoknak megfelelő intézkedéseket tartalmaznak. Emberbaráti feladataik is vallás-erkölcsi alapon fejlődtek. Segítő munkájuk nem ellenszolgáltatás, mert jótéteményeikben nemcsak tagjaikat részesítik. Maga a tagság segélyre nem jogosít, csak a szegénység a döntő. Sőt oly nemes irányú fejlődést vesznek ez egyletek, hogy noha zsidófelekezeti intézmények, áldásos tevékenységüket más vallásuakra is kiterjesztik. Segélyosztó helyiségeik, kórházaiak nyitva állanak más vallásuak számára is. Kezelésük, igazgatásuk tisztaságáért felel a hitközség, melylyel váhatlan kapcsolatban áll, melynek vezérlő tényezői azonosok a hitközség vezetőivel. *A két testület közötti szolidaritás egyenlő az egész országban.* A külön szervezetek a hagyományon alapszanak, lényegileg az áldozatkészség fokozására, a jövőelemforrások szaporítására, a felekezeti élet és humánus tevékenység gazdagítására szolgálnak. Az a felügyelet, melyet a hitközség a chevra kadisa felett gyakorol, több biztosítékot nyújt még az állami felügyelet szempontjából is, mintha ezt valamely kerületi előljárásság számvivő hivatalnokta teljesítené, aki a speciális vallásos szolgáltatások természetét nem ismeri, az ebből folyó viszonyok megbíráására képtelen és külön ok nélkül ily testületek vizsgálására vagy érdemleges elhatározásaiuk bírálatára hivatva nem lehet.

De nem állhat meg a chevra kadisákra vonatkozó sérelmes határozat, ha azt a jog alapjánól tekintjük. E tekintetben csak egy döntő szempontra batorkodunk Nagyméltóságod figyelmét felhívni. Az izr. egyetemes gyűlés által alkotott és ő császári és apostoli királyi felsége által 1869. évi június hó 14-én szentesített szabályzatok és határozatok értelmében a chevra kadisák alapszabályait is maga a felekezet saját autonóm hatáskörében hagyja jóvá. E határozatok szerint általános irányelvül szolgál, hogy a chevra kadisa a hitközségnek felügyelete alatt áll. Kimondatik továbbá ugyanott,

hogy a chevra kadisa ügyeiből folyó per esetében az illető községkerületi bíróság határoz. Ebből is eléggé kiviláglik, hogy a chevra kadisa hitfelekezeti testület, melynek a felekezet önkormányzati életében a hitközség mellé rendelt és a felügyelet szempontjából is tüzetes szabályokkal övezett helye van. Világosan kitűnik az is, hogy az állandó ellenőrzés joga e testületekre nézve nem alantos fokú politikai hatóság közegeit, hanem magát a felekezetet illeti, ami épen nem zárja ki azt, hogy az állami főfelügyelet az egyletekre nézve konkrét esetekben esetleg a hitközségek felelősségének megállapítása mellett is teljes mértékben érvényesülhessen.

A király ő felsége által sanctionált idézett szabályok hatályban vannak. Az itt tárgyalt ügyre vonatkozó érvényűket az a körülmény, hogy a chevra kadisák alapszabályait a nagyméltóságú belügyminiszterium is láttatja, ép oly kevésé érinti, aminthogy nem érinti a hitközségek jogviszonyait az a körülmény, hogy a hitközségi alapszabályokat Nagyméltóságod miniszteriuma is ellátja a záradékkal. Az pedig, hogy a chevra kadisák számára az ő felsége által szentesített autonóm szabályokban biztosított és a hitközségek jogkörét is érintő külön jogállása egy rendszabályozást igénylő prófan egyletekre vonatkozó intézkedés keretében az önkormányzati jogokkal felruházott felekezett meghallgatása nélkül meg nem szüntethető, külön bizonyításra nem szorul.

Nem kételkedünk abban, hogy Nagyméltóságod az itt kifejtetteket méltányolni kegyeskedik. De bizvást reméljük, hogy a nagyméltóságú belügyminiszterium álláspontunkat saját intenczióinak sérelme nélkül szintén érvényre juttatni méltóztatik. Mert ha e jogosult feltevésünk nem teljesülne, úgy abba a helyzetbe jutnánk, hogy szentesített szabályaink alapján a chevra kadisáknak a felekezeti önkormányzat felügyeletébe való visszahelyezését igényeljük, ami azonban a főfelügyeleti jog érvényesülését semmiképpen sem alterálná.

Mindezek alapján alázattal kérjük Exzellenzciádat:

hogy a nagyméltóságú belügyminiszteriumnál odahatni méltóztatassék, hogy az a betegsegélyző, leánykiházasító és más hasonegyetek vizsgálására és ellenőrzésére tett általános intézkedései alól a vallásos jellegű és ép ezért a helyi izr. hitközségek felügyelete alá helyezett chevra kadisákat vagyis izr. szent egyleteket kivonni és ily vizsgálatok foganathavételét a netán fölmerülő panaszok eseteire korlátozni kegyeskedjék.

Kik is stb. . .

Budapest, 1904. szeptember 14.

Az izraeliták országos irodája:

Mezey Ferencz dr. s. k.,
az iroda titkára.

Schweiger Márton s. k.,
ir. elnök.

AZ ORSZ. IZR. IRODA LEVELE A HITKÖZSÉGBŐL VALÓ KILÉPÉSRŐL.

Tekintetes Elöljáróság!

Folyó hó 12-én 185-ik sz. a. kelt b. átiratára válaszuk a következő:

Az 1895-ik évi XLIII. t.-cz. 25-ik §-a szerint »a bevett vallásfelekezetek valamelyikéből kilépett, mindaddig, míg valamely bevett vagy elismert vallásfelekezethez nem csatlakozik«, tartozik a törvényben előírt kötelezettségeknek megfelelni. A törvénynek ezen rendelkezése nem vonatkozik azon esetekre, midőn egy város területén létező izraelita hitközséghez tartozó izraelita hitközséghez csatlakozik. Mert azáltal, hogy valamely izraelita a város területén létező egyik izraelita hitközségből a város területén létező másik izraelita hitközséghez csatlakozik, nem tekinthető az egyik felekezethez kilépettnak és a más felekezethez csatlakozónak. Az 1895-ik XLIII. t.-cz. csak egy izraelita vallás törvényes befogadásáról szólván, az 1895. XLIII. t.-cz. 25-ik §-a itt alkalmazást nem nyerhet, egyébként is úgy az államtörvények, valamint a zsidóság szempontjából is csak egy izraelita vallásról lehet szó és eszerint a különböző szervezetű izraelita hitközségekből való ki- és belépés eseteiben nem az idézett törvény, hanem a hitközségek jogviszonyaira vonatkozólag ma is érvényben lévő 1888-ik évi június hó 21-én 1191. elm. sz. a. kiadott szabályrendelet 2-ik pontjának azon intézkedése nyer alkalmazást, mely szerint a valamely izraelita hitközségből — bár az ugyanazon helyen fennálló más hitközséghez való csatlakozás, bár ugyanott új hitközség alakítása végett — kilépő tagok kötelesek az odahagyott hitközség mindennemű terheit a kilépés évén túl még öt éven át oly mértékben viselni, mintha azon hitközségnek még tagjai volnának.

Felekezetünk ügyeit figyelemmel kísérve, van tudomásunk Sopron város közigazgatási bizottságának folyó hó 12-én tartott ülésében a soproni izraelita hitközségnek a minisztériumtól hozzá véleményezés végett leküldött alapszabályai tárgyában a főügyész merőben téves jogi véleménye alapján hozott és a fent kifejtettekkel ellentétben álló határozatáról és erős elhatározásunk, hogy hitközségük jogát ez ügyben megvédeni fogjuk. Minthogy a tek. Elöljáróság vezetése alatt álló hitközségük statusquo ante alapon áll, csak úgy nyílik módunk, hogy ügyükben eljárjunk, ha az iratok a minisztériumhoz

ismét visszakerülnek. Szíveskedjenek az iratok visszaküldésének megtörténtét velünk haladék nélkül közölni, hogy jogos érdekekben felső helyen a szükséges lépéseket megtehesseik.

Tett kérdésük folytán értesítjük a tek. Elöljáróságot, hogy a törvény, illetve fennálló szabályok világos rendelkezése folytán hason vitás hérdés még fel nem merült, de tudunkkal egyedül áll az az eset is, hogy valamely izraelita hitközség alapszabályaira nézve a közigazgatási bizottság véleménye kérésre volna ki. Az Önök esetében az utóbbi körülmény csak úgy érthető meg, hogy hitközségük statusquo ante szervezetével minden autonómiáról önként lemond és ügyeit teljes mértékben a közigazgatási hatóságoknak szolgáltatja ki.

Hitrokoni üdvözléttel

Budapest, 1905 október 16.

Az izraeliták országos irodája:

Dr. Mezey Ferencz s. k.,
irodai titkár.

Dr. Mezey Mór s. k.,
irodai elnök.

499. szám.

A HOLICSI HITKÖZSÉG MULTJÁBÓL.

E folyóirat tavalyi évfolyamának utolsó számában közölt »Landau Ezekiel és a magyar zsidók« című érdekes dolgozatban sub voce Holicis (320. l.) felemlítettük egy Aron Spitz nevű rabbi, kiről szerző egy Prosznitzban történt esetet is említ, mely arra enged következtetni, hogy azon rabbi összeférhetlen természetű ember volt. Ennek illusztrálására közlöm alábbiban egy a nyitramegyei levéltárból származó és általam másolt okiratot, mely Aron Spitz, alias Aron Freistadtl veszedkedő természetét csakugyan kétségtelenné teszi, de amelyből egyúttal az is kiviláglik, hogy A. Spitz nem mint rabbi, hanem mint maggid működött Holicson és hogy nem Prosznitzból került Holicra, hanem fordítva, csak hogy később, rövid idejű ott tartózkodása után megint visszakerült Holicra, hol — amint az alábbi kútfőből látjuk — a talaj alatta oly forró lett, hogy bizonyára kapva kapott az alkalmon, midőn a rohonzai hitközség rabbijának hívta. Holicson való működése alatt mint ottani rabbi Juda Dresnitz szerepel.

Egyben közlök itt még egy pár adatot a holicai zsidók történetére vonatkozólag:

Holicson, mely egy régi fontos kereskedelmi úton fek-

szik, már a XVII. században is találunk zsidókat. Az 1678-ban tartott nyitramegyei összeírásban egy holicisi zsidó mint az ottani vám bérlője van felemlítve. A XVIII. század elején a holicisi és sásvári zsidók sokat szenvedtek a kurucok és földesuraik zaklatásaitól.¹⁾

Az 1736-ban tartott hivatalos zsidó conscriptio szerint 40 zsidó család lakott ottan, valamennyi báró Gudemus fundusán, de az egész uradalom 1746-ban lotharingiai Ferencz császár birtokába ment át. A zsidók közül sokan saját házukban laktak és jó módban éltek. Hármán közülök a jezsuitáktól, az esztergomi káptalantól és a kapuczinusoktól mézár-székeket béreltek. Rabbija még nem volt akkor a hitközségnek, mert ez időben a magyarországi zsidók a Bécsben lakó R. Berend Gabriel Eschkeles, a morvai és a magyar zsidók főrabbijának vallási jurisdictiója alatt állottak. Zsinagóga és külön temető azonban már volt a holicisiaknak ez évben.

Tíz évvel később, 1746-ban 50 zsidó család lakott ottan²⁾, és 1752-ben már 62. Mint rabbi ez évi összeírásban Löbl Aron említették, ki a holicisi zsidó községnek valószínűleg első papja volt. Nagyon jó módban élhettek akkor holicisi hitsorosaink, mert az összes hitközségi alkalmazottakat abból a jövedelemből fizették, amely a hús- és italfogyasztási adóból folyt be, pedig a font húsrá és az iteze borra csak egy obulust, vagyis egy negyed krajczárt vetettek ki.³⁾

Az 1754-iki évből származó összeírásban 63 család van feltüntetve, köztük több dohánykereskedő és egy Simon Dávid nevű ember, ki a császári uradalomtól bérbé vett szeszgyárért évenként 1200 forintot fizetett. Zsidóbiró volt ez évben Mayer Löw Schlesinger.

1771-ben a holicisi zsidó község 1965 forintot fizetett türelmi adó fejében, ennél többet a szakolczai járásban levő zsidó községek közül csak a szemiczi és sásvári fizetett.⁴⁾

1774-ben, midőn Holicson 64 zsidó családfő lakott — köztük 25 házbirtokos — Jakab Mózes volt a hitközség rabbija.⁵⁾ Az 1795-iki összeírás szerint csak 63 család lakott ottan.

Mint rabbi szerepel abban Juda Strasznitz, ki egy 1781-ben Szemczen hozott פסק ביה דין alatt magát holicisi rabbinak mondó Juda Dreznic-czel bizonyára azonos lehet és kinek vetélytársa Aron Spitz volt, kiről az itt következő okirat szól.

¹⁾ M. Zs. Szemle 1894, 101 l.

²⁾ Orsz. Levélt. A. Judaeorum 2.

³⁾ U. o. A. J. 4.

⁴⁾ U. o. 143.

⁵⁾ Conscriptio Judaeor.

Ihro Excellenz.

Hochgebohrner Graff.

Gnädigst und Hochgebittendester Herr, Herr.

Euer Excellenz und Gnaden geruhen sich in tiefester Demut wider des Aron Freistadtlers Einwendung vortragen zu lassen. Derselbe war im Jahr 1777 durch 24 Contriebenten als ein Prediger, so lange er lebe aufgenommen, solesches aber nur durch einen Aufwückerl¹⁾ namens Jakob Glasser mit List geschehen und Winkel-Vota die Partikularen an sich gezogen. Einen Contract auf diese Condition verfertigt, dass nichts von der Juden Gemeinde Cassa, sondern bloss nur von den 24 Personen, so ihme Aaron aufgenommen, mit 2 fl. 30 kr. wochentlich zu bezahlen lauthen solle; welches gleich mit List geschehen, das nicht bemeldet, auf wie lange solcher Contract gültig seye. Und aus diesem eine grosse unbeschreibliche Unruhe und Zänkerei in unserer Judenschaft entstanden, indeme der übler Ruf und Wirkung des Aaron Freistadtler jedem bekannt sey. Dersohalben die übrige Judenschaft solchen nicht leiden wollten, sich gesetzt zu haben, massen er der Gemeinde zu keinem Nutzen, wohl aber zu grösseren Schaden und Unkosten bringet. Alsdann ist solcher Vergleich geschehen, dass weilen der Aaron schon da war, er sollte 2 Jahre verbleiben, jedoch mit dem Beding, dass die ihm versprochenen 2 Fl. 30 kr. Wochentlich von seiner Parthey und etwas von der gegen Parthum nur alle Verhindernus beÿ der Herrschaft zu haben, zu seinen Behuf bewilligt, aber dainoch nicht von der Gemeinde Cassa zu bezahlen, auf welchen Vergleich sich auch beede Partheyen, dass der Aaron nicht länger seyn, noch geduldet werde, in das Gemeind Buch eigenhändig unterschrieben.

Mit Schmerzen haben wir bestimmte 2 Jahr erwartet und gleich ihme Aaron Prediger mit Fertigung 40 Personen aufgetragen, sich von Holitsch weiter zu begeben, wie es auch von ihme nacher Prossnitz ins Mahren erfolgte. Allda eben sich für einen Prediger anheischig gemacht, aber wegen seinen üblen Ruf ihme nicht gestattet wurde. Auf dieses wusste er nicht wohin, und nahm seine Retur nacher Holitsch, bei der Ankunft etliche von der Gemeinde mit ihrer Freundschaft wegen Spendage und Geld Vorstreckung an sich gezogen habe, die ihme für einen Prediger erkannten und auf 3 Jahre mit abermaliger Besoldung 2 Fl. 30 kr. Wochentlich von der Gemeind-Cassa ohne anderen Unkosten aufgenommen haben. Welches uns ohnmöglich zu ertragen ist, solchen unnützen Last auf uns zu legen, wo doch

¹⁾ Aufwiegler.

andere umliegende Judenschaften, die in doppelte Mittel gegen uns stehen, ohne Prediger und dennoch nur mit einem Rabiner vergnügt sind. Wie auch wirklich die Sassiner, Senitzer und Judengemeind Sobotischt¹⁾ vor dem H. Stuhlrichter Tomka, dass solches wider die jüdische Ordnung ist, solchen unnützen Prediger aufzunehmen, öffentlich Kund gemacht haben. Auch irrgegens²⁾ herum bey Judenschaften gebräuchlich ist, einen Prediger zu halten, massen jeder Rabiner diesemgleich vorstehen kann. Wir aber ohnehin überlegen sind mit verschiedenen Gabereyen³⁾, als: uns k. k. Renthamth, Portionen und Tolleranz, die wir zu dato nicht subsistiren können, gleich wie wir annoch wegen 40 Fl. durch 50 Tag von H. Teerpatak⁴⁾ Execution stehen haben.

Nichtminder Euer Excellenz zu klagen haben, das vor alter und bisherige Zeiten das Gemeinde-Buch bey dem Rabiner gewesen, um bei all vierteljährigen Aufllaag als Haupt beizuwohnen und der Armetey das Recht zu halten, wie auch andere Unterschleif nicht zu dulden, von der Stunde aber, als der Aaron da ist, das Buch weggenommen werden und die Aufllaag nach Willkühr des Richters und seiner Freundschafts Anhang geschiehet.

Auch ist der Wolf als ein unruhiger Mensch bei Euer Excellenz beschrieben worden, dass er weder Palleten⁵⁾ noch sonsten eine Zahlung leisten will, da er doch die grösste Tolleranz-Aufllaag traget Jahrllich 55 Fl. Und bey erbauung der neuen Kirchhofen er allein 130 Fl. gezahlet hat. Schutzgeld aber in die Renthen 75 Fl. erleget. Dahero wenden wir zu Euer Excellenz unser fussfalligstes Bitten sich unser Armen Juden zu erbarmen Mittelst Höchst dero Gnädigster Resolution zu urtheilen, dass wir Holitscher Judenschaft insgesamt nur mit unseren bereits 27 Jahr dienenden und Vergügenvollen (?) Rabinern so Privilegirt, ohne den unnothigen Prediger zu seyn. Und dem unruhigen Aaron Prediger von Holitsch zu gehen schärfesten anzubefehlen geruheten; Inden er von der Zeit, als derselbe da ist eýtle unruhe und Aufwiklung verursacht; wir aber durch seine falsche Berichte, die er einwendet in seinen Instanzen in unseren Handelschaften stehret und turbiret, vor welche Gnad wir ersterben Euer Excellenz

Allerunterhänigster Juden
Wolf Burian
mit Compagnie. 40 Mann.

¹⁾ Sasvár, Szenicz és Szobotiszt.

²⁾ Nirgends.

³⁾ Abgaben.

⁴⁾ Fejérpatak?

⁵⁾ Bolleten.

A külzeten: An Ihro Excellenz Dem Hochgebohrenen Graffen Herrn Nicolaum von Forkatsch Consillieur und des lobl Neytrayer Comitats Obergesspann etc. etc.

Allerunterhänigst innenbemeltes anfehen und bitten von der Holitscher Judenschaft Wolf Burian und 40 Mann mit Ihme.

Psent. 5. 9. b. 1781. Judaei Holiczienses instant, ut veteranus eorund. Rabinus ultronec ipsis relinquatur.

Nyitramegyei levéltár. Iratok XXXV/9172.

Közli: MANDL BERNÁT.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *The Jewish Encyclopedia* XI. (Funk and Wagnalls London Fleet Street 44 és New-York.) Ara kötetenként 30 korona. — Adalékok a magyar zsidók történetéhez. Kiadja dr. Blau Lajos, 1. szám: dr. Richtmann M., Landau Ezekiel prágai rabbi (1713—1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században (Budapest 1905.) Ara 1 korona. — Marmorstein A., Studien zum Pseudo-Jonathan Targum, I. Das Targum und die apokryphe Literatur (Pozsony 1905.) — Buehler A., Das Schneiden des Haares als Strafe der Ehebrecher bei den Semiten (külön-lenyomat a Wiener Ztschr. f. d. Kunde des Morgenlandes 1905. évfolyamából). — Breiner D., Dávid Király. Zsidó történeti színmű öt felvonásban és hét képből (Pápa 1905. Ara 2 korona). — Strack H. L., Grammatik des Biblisch-Aramäischen mit den nach Handschriften berichtigten Texten und einem Wörterbuch. Vierte, sorgfältig verbesserte Auflage (Leipzig, J. C. Hinrichs, 1905). Ara füzve két márka, kötve 2.50. — Az országos izr. tanítóképző-intézet Értesítője a XLVIII. tanévről 1904—1905. Közli Bánóczy József (Budapest 1905.) — Kecskeméti L., Istenszolgálat és munka. Templomi beszéd. (Nagyvárad 1905). — The Jewish Theological Seminary of America. Register 1905—1906. (New-York 1906.) — Dr. Tänzer A., Die Geschichte der Juden in Tirol und Vorarlberg. Teil 1 und 2.: Die Geschichte der Juden in Hohenems und im übrigen Vorarlberg. (Meran 1905). Ara 20 korona. — Misne Kesef. Weitere zwei Schriften des R. Josef Ibn Kaspi. Die beiden Pentateuch-Kommentare Tirath Keseph (oder Sefer Hassod) und Mazref La-Keseph etc. herausg. von J. Last. Zweites Heft (Krakó 1905) héber nyelven. Megrendelhető Lastnál. — Dr. Blau Lajos, Leo Modenas levelei és írásai. Adalék az olasz zsidók és a héber magánstílus történetéhez. Kéziratokból kiadta, magyarázatokkal és bevezetéssel ellátta. Budapest 1905. — Ugyanaz németül e címmel: Leo Modenas Briefe und Schriftstücke. Ein Beitrag zur Geschichte der Juden in Italien und zur Geschichte des hebräischen Privatstiles. Zum erstenmal herausgegeben, mit

Anmerkungen und Einleitung versehen. (Mindkettő az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében.) — Raffay Sándor, Ujszövetségi Apokrifusok. Pozsony 1905.

Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottságának tagjairól a vallás- és közoktatásügyi miniszter a vezérlő bizottság elnöksége javaslatára a következő rabbikat nevezte ki: dr. Fischer Gyula pesti, dr. Hevesi Simon pesti, dr. Kecskeméti Lipót nagyvárad, dr. Steinherr Jakab székesfehérvári és dr. Neumann Ede nagykanizsai rabbit. Világiak közül tagokká nevezettek ki: dr. Mezei Mór, az izr. országos iroda elnöke, dr. Mezey Ferencz, az izr. orsz. iroda titkára, dr. Bánóczy József, az orsz. izr. tanítóképző-intézet igazgatója és várhelyi dr. Rózsa Izsó a XXII. egyházkerület elnöke Szegeden. A kilencz új tag kinevezése által a vezérlő bizottság 24 tagja teljes volt, de sajnos a halál már rést ütött rajta. Első ízben történt, hogy a rabbiképző volt növendékei a vezérlő bizottságba való kitiintető meghívásban részesültek, mert mind az öt kinevezett rabbi »szeminarista« volt. Ezt az új tényt az érdeklődő körök usztatlan tetszéssel fogadták, úgyszintén természetesen a felekezeti ügyeink körül nagy érdemeket szerzett új világi tagok kinevezését és valamennyinek működéséhez a legjobb reményeket fűzik.

Brody Zsigmond főrendiházi tag január 7-én 65 éves korában elhunyt. A »Neues Pester Journal« által nagy vagyonra tett szert, melyből fejedelmi jótékonytságot gyakorolt.

Protestáns Irodalmi Társulat. Az I M I T adataival való összehasonlítás céljából közöljük a P I T következő adatait az 1904. évről. Bevétel 18,000, kiadás 14,500 korona. Károli alap bevétele 11,400 (?). Tagdíjhátrálék 14,000 (16 év alatt). Több volt, de az ügyész 6000 koronát hajtott be egy év alatt, melyből 2847 koronát per után. A drákói behajtást folytatják. Költségvetés 1906-ra. Bevétel 16,200, kiadás 16,000. Összvagyon 130,000. Népszerű kiadványok a Koszoru-füzetek és a Házi kincstár. Tagok száma 1904-ben 1633, 1905-ben 1585. De a hiányt hamarosan pótolták új tagok gyűjtésével.

Uj bárók. Dirsztai Dirsztay László és Schossberger Lajos és Rudolf bárói rangra emeltettek.

Sweitzer Ede vezérőrnagy, az egyetlen zsidó tábornok a közös hadseregben, nyugalmába vonult, mely alkalomból a király érdemeit meleg szavakban ismerte el.

Torsch Fülöp, bécsi nagyiparos, 840,000 koronát hagyományozott jótékony célra. Eletében névtelenül 400,000 koronát adományozott zsidó és keresztény árváknak.

Rasi. A párisi Sainte-Généviève könyvtár homlokzatát díszítő nevek között a Rasié is olvasható.

Dr Sternheim olvasandó 1905. évf. 280. lapján dr. Sternberg helyett.

Grosz Lipót, vulgo Leb Gross, a pozsonyi jesiba örökös böchere, 1905. október 16-án 80 évesnél magasabb korban Pozsonyban meghalt. Legalább 60 esztendőt töltött az ottani jesibán és aglegény maradt.

Sternthal Adolf, kitünő emberbarát és felekezeti életünk buzgó munkása, a fővárosban 67 éves korában meghalt. Áldás emlékére.

Konti József, a Népszínház karmestere, október hóban meghalt. A kiváló zeneszerző 1852-ben született Varsóban. Ott és Bécsben tanult. Suppé szerződtette Nyiregyházára és innen került a fővárosba. A lengyel Kohn nemcsak nevében, hanem érzelmeiben és nyelvében is teljesen magyarrá vált. Rosszul ugyan, de azért mindig magyarul beszélt és a bohém világ kedvelt alakja volt.

Klein Ödön osztálytanácsos, a mimiszterelnökség sajtóosztályának vezetője, magas rendjellel lett kitüntetve. Valaha böcher volt.

Ötven év előtt. A Bach-korszak culminálásakor, az 1855/6-ik tanévben, mely akkor október 1-én kezdődött és július 20-as napjai valamelyikén érte végét, a pesti tudományegyetemen mindössze 129 zsidó hallgató volt beírva.

A magyar szent korona területén azon iskolai évben a *gimnáziumok*-ban 1528 volt a zsidó tanulók száma és pedig az akkori politikai beosztás szerint: a budapesti helytartóság területén 902, a pozsonyién 114, a sopronyién 169, a kassaién 148, a nagyváradién 82, a szerb vajdaság és temesi bánátén 82, Erdélyben 8, Horvát-Szlavonországban 22 és a katonai határőrvidéken 1.

Az akkor csak hat osztályra tagolt *reáliskolák*-ban mindössze 149 zsidó tanuló járt, kik közül Horvát-Szlavonországban csak 2.

(V. E.)

Kaufmann Dávid, az orsz. rabbiképző-intézet néhai nagy-névű tanárának és könyvtárnokának hátrahagyott könyvtára ajándék útján a Magyar Tudományos Akadémiába került. A lángelkű zsidó tudós látható emléke 22 éves működése hajdani színhelyén az a két gyönyörű arcsképe, melyek közül az egyiket a tanári kar az olvasó teremben, a másikat a könyvtár személyzete a könyvtárhelyiségben függesztett fel.

Zunzstiftung. Die Zunzstiftung unterstützt ausnahmslos nur solche Arbeiten, welche inhaltlich und methodisch die des Judentums fördern. Nur Anträge, welche mit vollständigen Wissenschaft ein Urteil ermöglichenden Unterlagen versehen sind, werden berücksichtigt. Dieselben sind bis zum 1. Mai 1906 dem unterzeichneten Vorsitzenden einzureichen. Für das Jahr 1906 sind überhaupt 1700 Mk. verfügbar. Berlin, 2. Januar 1906. Das Kuratorium der Zunzstiftung: Dr. S. Neumann Vorsitzender Kurfürstenstr. 126, Prof. Dr. F. Liebermann Schriftführer.

TÁRSADALOM.

BELSŐ MEGERŐSÖDÉS.

A Kútfőkben közöljük azt a rendeletet, melylyel Lukács György, azóta leköszönt vallás- és közoktatásügyi minister, az új orthodox szervezeti szabályzatot megerősítette. E megerősítés által az orthodoxok elérték azt, amit több mint három évtized óta hiába kívántak és amit elérni nem is reméltek. Hogy is remélhették volna, hisz gyűlésüket, melyen ezt a szabályzatot megalkották, az akkor már leköszönt Tisza-kormány magángyülekezetnek nyilatkoztatta ki és ezt a napi sajtóban is közzétette és a gyűlésen magán csupán azért proponálta a központi vezetőség, ut aliquid fecisse videatur. Az ideiglenes minister, ki ezt az új valláspolitikát inaugurálta az egy emberöltőnél régebb és kipróbált rendszer ellen, megfelekedett arról, hogy az ilyen intézkedés nem ideiglenes jellegű, mint a vallásügy akkori vezetése. Ez az eset fényesen bizonyítja, hogy milyen ingatag talaj az, melyen a recipiált izraelita felekezet kormányzata nyugszik. A külön törvény által nem biztosított gyakorlat váltakozó ministerek ötletei által megváltoztatható és az egyszer megadott kegy nehezen vonható vissza és kedvező esetben is hosszú időre odázza el a végleges rendezést.

Ha már most egyéni szemüvegen át nézzük a dolgot, csupán azt mondhatjuk, hogy meggyőződésünk szerint a hazai zsidó pártok békés megegyezése sohasem kecségetett bennünket sikerrel. Nem azért, mert ettől egyik-másik magánérdekeit feltette — hisz ezt lehetett volna előzékenységgel és áldozatokkal kikértni — hanem azért, mert az úgynevezett orthodox párt

széles rétegei évtizedes agitáció folytán meg vannak méte-
lyezve és csökönységükben minden rendet perhorreskálnak.
Ha látható és közvetlenül érezhető anyagi érdekek forognak
koczkán, akkor, mint annak idején feltűnést keltett két hit-
községi per ad oculos demonstrálta, Pozsony is, Nagyvárad is
az untig hangoztatott »külön orthodox felekezet« álláspont-
járól letér. Az utóbbi a felekezeti egység mellett érvelt,
midőn a nagyváradai zion-község külön temetőt kért, az utóbbi
pedig, hogy a haladó községet elüsse a régi község összvagyo-
nából őt megillető részétől, azt állította, hogy a pozsonyi
orthodox község önmagában egészen önálló felekezet, amely
a többi orthodox községekkel sem áll semmiféle kapcsolatban.
Midőn azonban ilyen kézzelfogható érdek nem forgott kocz-
kán, akkor a vastag önzés álláspontjára helyezkedtek, amely
rövidlátásuk folytán a külön felekezet hangoztatásában jutott
kifejezésre. Egyébként sok község alkalomadtán az elvi állás-
pontról letért, de csak nagy ritkán magasabb szempontokból.

A felekezeti közviszonyok ily szomorú állapota mellett a
sebb jövő, amely a törvény által biztosított önkormányzaton
épült volna fel, csupán szép remény volt, melyet a jobb belá-
tásból fakadt kivánság táplált. Ez a halavány remény most
még halványabb lett, a délibáb távolabb helyről kápráztat.
Hogy mi fog történni, nem tudjuk. Kivánatos mindenesetre,
hogy a modern zsidóság a fent érintett rendelet megszülvégása
után saját ügyeit az ú. n. orthodoxiára való tekintet nélkül
rendezze. Belső megszilárdulás által a hazai zsidóság összes
köreiben fel fog még ébredni a vágy az egységes szervezke-
désre, hisz együttesen is aránylag már csekély számuknál fogva
is csak nehezen védhetik meg a közhatalmakkal és a társad-
alommal szemben elismert jogaikat. De ha ez a jobb belátás
sohasem ébredne fel, akkor is az egész felekezetre üdvös
hatású lenne a mintaszzerű belső berendezés, mert példája által
önkéntelenül hatna.

A hazai zsidóság kebelében óriási kultur- és társadalmi
különbségek léteznek. Ezek nagy tényezői az idegenkedésnek.
Innen érthető részben, hogy a hazai orthodoxia egész más
jelenségeket mutat, mint a németországi. A vallásos gyakorlat
tekintetében a németeknél még szélesebb űr tátong, mint
nálunk — hisz ott nincsenek »orthodox« községek, hol egy

bolt sines zárva szombaton — de egyenlő műveltséggel bír-
nak mindnyájan és a zömének társadalmi állása is nagyjában
azonos. És csakugyan azt láttuk az utóbbi években, hogy az
»Allgemeiner Verband«-ban egyesültek polgári jogaik megvédé-
sére, a »Vereine für jüdische Geschichte und Litteratur«
egyletekben a zsidó szellem és érzés felébresztésére és fejlesztésére,
a »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des
Judentums« társaságban a zsidó tudomány előmozdítására, a
»Hilfsvereine der deutschen Juden« szövetségben az üldözött
külföldi hittestvérek támogatására. Nálunk a helyzet az, hogy
az ú. n. orthodoxok és kapcsolt részeik azt se tudják, hogy a
zsidó tudomány mi fán terem és a »zsidó történet és iro-
dalom« kárhuzatos új ismeretek. Egy diplomás ember, ki egy
zsidó témával foglalkozik és a fővárosból került Pozsonyba,
kétségbe esve írja legujabban onnan, hogy ott a »saszon«
kívül semmiféle zsidó könyvet nem olvasnak és ilyenek nem
is léteznek.

Ha van közös szellemi érdek, akkor az emberek egyéb
érdekeiknek közösségét is felismerik. Sajnálattal kell konsta-
tálnunk, hogy hazánkban a felekezeti kultúra ily kapcsolatot
még nem teremtett meg. Tudásszomjtól úgyve közelednek hébe-
hóba orthodox rabbik is, de csak — suttymban, mert félnek
az igazi vagy álfanatikus kartársától.

Mindez arról győz meg bennünket, hogy a kultúra
anyagi és szellemi intézményei az idők folyamán meg fogják
teremtteni a közös kulturlevégőt, ez pedig azt a közös kapoco-
latot, amely közös célok érdekében a vallási igaz vagy képzelt
differenciáknak félretételét lehetővé teszi. A kultúra elleni
álláspontot mi nem helyeseljük ugyan, de értjük. Tudjuk
azonban azt is, hogy az ellene való küzdelem hiába való és
egész bizonyosak vagyunk abban, hogy a legsötétebb Mára-
maros néhány évtized múlva legalább is ott lesz, mint Pozsony,
Pozsony pedig ott, hol — de nem akarunk osztályozni. Szó-
val a hazai zsidóság összes körei — konzervatív nyelven —
áldozatul esnek a kulturának. E feltartóztatlan beözönlés
arra kell hogy készítse felekezetünket, hogy a zsidó vallás-
nak a modern kultúra kebelén belül szorítson helyet. Ezt
pedig megteheti, mert manapság a vallás legnagyobb ellen-
sége nem a tudás, hanem a tudatlanság.

Sok sarat dobnak hazánkban hol lesből, hol nyíltan arra a néhány férfiúra, kik nálunk a modern zsidó tudomány zászlaját lobogtatják. Még többet és még egyebet is dobnának reájuk, ha a külföld hangos elismerése hozzánk el nem hatna és az alantas magánérdek haragos előretörtetését meg nem állítaná. De azért bármely oldalról szemléljük a hazai zsidóság belső ügyeit, arra a meggyőződésre jutunk, hogy csakis a modern tudomány eszközeivel és módszereivel fejlesztett felekezeti kultúra képes bennünket a jelen zürzavarából kivezetni és egy szebb jövő alapját lerakni. Zunz majdnem száz év előtt a zsidó tudomány elismerésétől várta polgári jogaink elismerését a külvilág részéről. Hasonló, vagy még több joggal várhatjuk ettől a tudománytól, hogy saját hiveinket fogja elvezetni vallásunk jogainak elismeréséhez. Ennek szélesebb körben való terjesztése meg fogja teremteni a zsidó öntudatot, a mely sajnos, a műveltek között oly gyakran hiányzik. Nemesak a kegyelet, hanem az önrzet, a multak ismeretéből fakadó jogos és szilárd önrzet, erős köteléssel fogja őket vallástestületünk-höz fűzni és lelkes fiaivá nevelni. Az utat, melyen haladnunk kell, a történeti fejlődés láthatóan jelöli ki és erre minden akadály és minden áldozat mellett tudatosan kell rálépniünk és rajta bátran haladnunk.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Az orsz. rabbiképző-intézet vezérő bizottsága február hó 14-én ülést tartott, melyen jelen voltak: *Kohner* Zsimond, *Hatvany-Deutsch* József, dr. *Simon* József, dr. *Mezei* Mór, dr. *Mezey* Ferencz, *Boschán* Jakab, dr. *Bánóczy* József világi és a következő rabbi-tagok: dr. *Kohn* Sámuel, dr. *Klein* Mór, dr. *Szidon* Adolf, dr. *Neumann* Ede, dr. *Steinherz* Jakab, dr. *Fischer* Gyula, dr. *Kecskeméti* Lipót és dr. *Hevesi* Simon.

Dr. *Kohn* Sámuel alelnök az ülést megnyitván, meleg szavakban emlékezik meg *Schweiger* Márton, a vezérő bizottság elhunyt elnökének érdemeiről. A megürült elnöki tisztségre egyhangúlag *Hatvany-Deutsch* Józsefet választották meg. A választás általános örömet keltett, mert oly férfiú került a

bizottság élére, ki egyéb nagy érdemeitől eltekintve, a rabbiképző-intézetet évek óta nagy szeretettel veszi körül, annak minden ügye iránt érdeklődik és növendékeit már eddig is hathatós pártfogásába vette. Beszédében, melylyel az elnöki széket elfoglalta, megható szerénységgel azt hangsúlyozta, hogy őt e kiváló testületben csupán az atyjától és nagyatyjától örökölt zsidó tradíciók támogatják. Ezeket kívánja gyakorolni és fejleszteni. Nagy sajnálattal jelentette ezután, hogy dr. *Simon* József, az intézet egyik megalkotója és létesülése óta a vezérő bizottság titkára és lelke, e tisztségről lemond és ezen elhatározása megmáshíthatatlan. Helyébe dr. *Mezey* Ferenczet ajánlja, kinek képességeit és ügybuzgóságát a leghizelgőbb szavakkal emeli ki. Az elnök javaslatát egyhangúlag és nagy lelkesedéssel fogadták el, mire dr. *Mezey* néhány lelkes szóval köszönte meg a kitüntető bizalmat. Erre az újjászervezett tanügyi bizottságba megválasztották elnöknek dr. *Kohn* Sámuel rabbit és tagokul a bizottság összes rabbi tagjait és dr. *Bánóczy* Józsefet. A könyvtári bizottság elnökévé szintén dr. *Kohn*, tagjaivá pedig dr. *Fischer*, dr. *Hevesi* és dr. *Bánóczy* lettek megválasztva. Ezután elhatározta a bizottság, hogy *Schweiger* Márton elhunyt elnök érdemeit jegyzőkönyvbe iktatja és emlékének megörökítéséről az orsz. rabbiképző-intézetben alkalmas módon gondoskodott. Végül még egy ad hoc bizottság tanügyi javaslata tárgyalatott, melynek kétféle javaslatai elvették.

*

Hivatott oldalról arról értesítenek bennünket, hogy az 1863 óta a soroksári-uteza 33. szám alatt létező imaházat az épület közveszélyes állapota miatt a hatóság bezáratta. A hozzánk érkezett tudósításból idézzük a következő részletet: »Most pedig a kerületi zsidóság, azok, kik évtizedeken át ott végezték mindennapi ajtatosságukat, a környék árvái, kik ott rótták le elhalálozott szüleik iránt kegyeletüket, számos intézet ifjúsága, a mely ott tartotta szombatokénti ifjúsági istentiszteletét: mindannyian várva-várják az előljárásnak sürgős intézkedését, a Ferencz- és Józsefvárosi zsidósághoz méltó templomnak felépítését. A hívek, kik az immár bezárt imaház alapítása óta legalább tizszeresen meggyarapodtak, a legnagyobb áldozatra készek. A kerületnek második templomegylete, a

remete-utczában létező imaháznak hívei is csatlakoztak a mozgalomhoz, hogy vállalva, egyesült erővel tegyék lehetővé az intézmény létrejöttét. Mihelyt az akció megindulna: — ha például az előjáróság egy telket e célra kisajátítana — könnyű szerrel lehetne a templomi ülések eladása által az építésre szükséges költségeket előteremteni. Nem is szólnék arról, hogy mi az új intézményt épp úgy önnön erőnkől fenn fogjuk tartani, mint a régit és ez hozzá fog járulni a hitéletnek hatalmas fellendítéséhez. Mert egy új vallásos központ megteremtésével a régi tagokat, a kik távol lévén a központtól, eddig a vallásos életben részt nem vehettek és lassanlassan mint holt ágak letörtek a felekezetnek évezredes fájáról, vissza fogjuk hódítani; és új tagokat — belevonván őket a felekezeti ügyek intézésébe — fogunk megnyerni.«

Minden felekezet első kötelessége, hogy templomot tartson fenn a hívek számára és nem szenvedhet kétséget, hogy a fenti ügy sok évi vajadás után dűlőre kerül. Negyven esztendő után, mely idő alatt a fővárosi zsidó lakosság megötszöröződött, új templom fog épülni. Bécs és Berlin ezen idő alatt számos új templomot emelt, mert semmi sem oly veszedelmes, mint a hívek leszoktatása a templombajárásról. Hogy ennek mi a vége, mindenki könnyen kitalálja. A felekezeti életben egyébiránt a templomépítés minden tekintetben a leggyümölcsözőbb befektetés.

*

Apró hír jelent meg a napilapokban a folyó év elején: *Bickel Gusztáv*, a bécsi egyetemen a héber és szír nyelv tanára, öreg korban meghalt. Két héttel később ugyan csak a napilapok közölték, hogy a puritán életmódjáról híres tudós vagyona felett a bécsi törvényszék megnyitotta a csődöt, mely alkalommal napfényre kerültek a következő érdekes adatok: Bickel minden vagyona öt korona koronát erő öltözöt volt. A butorát 13 korona 35 fillérre becsülték, mert a professzor albérlésben lakott egy hónapos szobában, csak egy szekrény és egy bőrönd volt az övé. Könyveit 1200 koronával vették fel a leltárba. Ezzel szemben tartozása: ötszáz korona a lakásadónéjának, ezer korona egy unokaöccsének, aki Salz-

burgban orvos, és jótállás révén váltótartozás 380 korona. A koldusszegényen elhunyt tudós fizetése a bécsi egyetemen 9600 korona volt évenként. Bickel, ki 1883-ban Innsbruckban mint jezsuita élt, egyike volt azon három híres keresztény tudósoknak, kik a tiszta-eszlári per alkalmával a vérvád ellen nyilatkoztak. A másik kettő Delitzsch Ferencz lipseai és Nöldeke Tivadar strassburgi egyetemi tanár volt. Delitzsch rég meghalt és fia D. Frigyes az assyriológia nevében ostromolja a zsidóságot. Nöldeke, ki világhírnek örvend, csak az imént ünnepelte 70-ik születésnapját és nyugalomba vonul. A keresztény tudósok szakvéleményét követte sok keresztény hírlapíró hangos vádja, hogy a zsidók horribilis összegekkel vesztegették meg a szakvélemény szerzőit. Hol vannak — kérdjük most — Bickel százezrei? A zsidók ellen forgalomba hozott vad hírek hazugsága mindig kisül, csakhogy, sajnos, későn és az áldozatai nem támaszthatók fel többé.

*

A zsidóságnak a kereszties hadjáratok és az 1648. kozák felkelés idején sem volt több martirja, mint a közelmúltban az orosz birodalomban. A katasztrófa a világ zsidóságának a felét érte, mert Oroszországban közel hat millió zsidó él. A végtelen szerencsétlenség a kulturországok zsidóságát felrázta és tehetségén felüli adakozásra bírta. De az egybegyült milliókat — talán tiz — a pillanatnyi nyomor nyeli el, mert az orosz tönkrement existenciák megszámlálhatatlanok és a szenvedett anyagi kárt egy milliárd koronára becsülik. A baj nagysága nemzetközi tanácskozást tett szükségessé, a mely Frankfurtban gyült össze. Hazánkat, hol a segélyakció élén *Hatvany-Deutsch József*, az Alliance magyar elnöke áll, az ő kivánságára a konferencián dr. *Mezey Ferencz*, az orsz. iroda titkára, képviselte, ki a tanácskozásban élénk részt vett és az árvák ügyében életre való javaslatot tett, amely megvalósulásra vár. A tanácskozás több napig tartott, melynek eredménye a helyzetnek megfelelő határozatok voltak. Egy másik konferencia Brüsszelben gyült össze január hó végén. Ezt a czionisták hívták össze és az AIU. és az ICA. kivételével az összes zsidó jótékonyági és egyéb szervezetek képviseltették magukat. A zsidóság helyzetét világították meg és

ennek alapján határozatokat fogadtak el. A czionizmus holmi jótékony akciókat nem indít és így a határozatok csupán elméleti értékűek. Egyébiránt az orosz helyzet az utolsó hetekben javult.

*

A napi sajtót bejárta a hír, hogy egy zsidó festőt (Bihari), ki a budapesti zsidó kórházban betegen feküdt, felesége ugyanott egy polgári ruhában becsempészett katolikus pap által megkereszteltette. Midőn e sorokat írjuk, nincs módunkban a valódi tényállás részleteit megtudnunk, de akár mint történt, a felekezet ezt a rajta esett sérelmet hallgatag el nem tűrheti. A struczpolitika, mely a fővárosban rovásunkra üzött praktikákat éveken át elnézte, mérges gyümölcsöket érlel. A jog, melyet nem követel az, kit megillet, nem jog és végeredményben minden jogának megvetésére vezet. A szóban forgó eset minden jogtisztelő embert felháborított. Vajjon mi történnék, ha egy zsidó pap áruházban a római kathol. hitközség által fentartott kórházba lopózkodott volna be és a kath. beteg művészt »megzsidósította« volna? Jaj!

TUDOMÁNY.

A HAJ LEVÁGÁSA A RÉGI ZSIDÓKNÁL.

Jó régen sürgetik már a zsidó régiségek tüzetes és rendszeres feldolgozását. Fájdalom, mindeddig jámbor óhajtás maradt. Nem akadt gazdája. Az úgynevezett *héber* archäologiák valamelyest pótolják ugyan a hiányt, de célta nem igen érünk velök, a *mi* szükségünket nem elégítik ki. Már csak azért sem, mert ezek csupán a bibliai korszak szokásainak és intézményeinek ismerterését tüzték maguknak feladatukul és időbeli keretük legszélsőbb határa legfeljebb Hadrianusig terjed. Adataikat, híreiket a szentírásen kívül az apokrifákból, evangéliumból, Jozefusból és Filóból merítik. A midrás és talmud »tengerét« csak part mentiben járják meg, ahol a víz sekély és különös veszedelem nem fenyeget.

Ujabb időben azonban egyik-másik keresztény tudós a sík tengerre is kiszáll, de iránytű hijján eltéved vagy zátonyra jut. Mindazonáltal féltő, hogy korán-későn ezt a területet is elhódítják tőlünk, úgy hogy saját otthonunkban is idegenek leszünk. Van okunk tartani attól, hogy a zsidó archäológiával is úgy járunk, mint az exegezissel: kik valaha mesterei voltunk is világnak, most tanítványainkhoz járunk iskolába. Pedig nekünk, a biblia és talmud népének s mert *ישבי הארץ קומין לישיביה* a biblia és talmud népének, magyar zsidóknak becsületbeli kötelességünk, sőt valóságos életszükségletünk, hogy irodalmunkat, történelmünket föltárjuk, multunk összes emlékeit hozzáférhetővé tegyük, nem vagy legalább nemcsak a szaktudósoknak, hanem a művelt zsidó nagyközönségnek is.

Örömmel köszöntünk minden specziális munkát, mely ennek a célnak, habár csak közvetve is áll szolgálatában.

Ilyen Büchler J. érdekes, alapos értekezése a hajnyírásról a semitáknál.¹⁾ Munkájának vezérgondolata, hogy zsidó házasság-jog szerint is a házasságtörő asszonyt avval is infamálták, hogy feje haját lenyiratták. Roppant olvasottsággal, eleven kombináló képességgel, mélyen szántó elmével igyekszik ezt a derék tételét bebizonyítani. Merem állítani, nem nagyon sikerült. Mióta büntetőjogi autonómiánkat elvesztettük, az az élő jutott érvényre az uralkodó gyakorlatban: *מִן וְעוֹשֵׂן שְׂלֵא מִן הַתּוֹרָה* büntetések kiszabásában és alkalmazásában nem köti magát a bíró a tóra tételes törvényéhez, hanem a kor, a helyi viszonyokhoz, az eset súlyos vagy kevésbé súlyos voltához mérten fenyíthet és büntethet szabad belátása és jó lelkiismerete szerint. Elriasztás, egyházi fegyelmezés céljából éltek is evvel a kivételes joggal bőségesen. Egy gyilkosnak kitolatták a szemét. A szombat könnyű megszegéseért példaadás kedvéért megköveztetést ítélték. Egy izgága verekedőnek levágatták a karját. Másokat közszemérem megsértéséért, erkölcselenségért megkorbácsoltattak.

De ezeket és a hozzájuk hasonló fajtájú megtorlásokat csak szükségből, szórványosan és kivételesen alkalmazták s sohasem voltak általában dívó, jogi tudatból folyó, törvényen alapuló intézkedések. S íme, még ennek a kivételes törvénykezésnek példái között sem akadunk még nyomára sem annak, sem a talmudban sem a midrásban, hogy valaki, valahol a hűtlen asszonyt hajvételre ítélte volna. Ez olyan argumentum a silentio, melyet german, ind s arabs szokásjogból szorgalmasan összehordott analógiákkal sem lehet agyonvern.

Való igaz, a nagy tudású szerző is csak a talmud utáni irodalom egy híradására, jelesen egy gáón és Simon b. Cemah Dúran egy-egy döntvényére hivatkozik, de nem volt szabad ebből a ridegen, elszigetelten álló kivételes esetből ilyen meszszenő, általánosító következtetéseket levonnia. Ilyen eljárással bátran állíthatta volna, hogy az orrcsonkítás is az adulterium szokásos megbüntetése volt, mert Áser Askenázi tekintélyével támogatott egy jóváhagyás végett eléje terjesztett végzést, melyben egy házasságtörésről vádolt asszonyt arra ítél a bíró,

¹⁾ A Büchler, Das Schneiden des Haares als Strafe der Ehebrecher bei den Semiten.

hogy örök elcsuffítás céljából levágassák az orrát. Az efféle elriasztó büntetések eredetét nem a talmudban, hanem a *környezet* befolyásos szokásaiban kell keresni.

Csakhogy a legismertebb rabbinikus tekintélyek is fáznak, félnek az újítás szemrehányásától. Hogy a visszatetszést, melyet döntések idegenszerűsége kelt, némiképen enyhítsék, analógiák után néznek, célzásokat, utalásokat keresnek a talmudban. Így tett Simon Durán is. S szerencsére a Pirké d'r. Eliezer 14. fejezetében bukkan reá egy szentenciára, melylyel feltűnő, a talmudi jogszokástól elitő ítéletét megokolni, igazolni törekszik. S mert ez az adat az egész bizonyításnak saliens punctuma, érdemes közelebbről megnézniünk ezt a helyet és tüzetes tárgyalás alá fogunk.

Simon Duran responsumában III, 191. az idézett hely így szól: *וְרֵאוּ לְפָנֵינוּ אֵת רֵאשֵׁה וּלְגַלּוּ אֵת שְׂעָרָה כְּמוֹ שְׂמוֹנֵי בַּפְּרִק רִיאַ* בקללת שקלל הקב"ה את הוה שמנדלה שער כלילית ומגלהו מונות וכו' A Pirkében azonban a mi kiadásaink szerint ez áll: *וְנָתַן לְרֵאשֵׁה: אֵת שְׂעָרָה קְלֵלָה וְנָתַן מִנּוּת אֵת רֵאשֵׁה מְנוּסָה כְּבָל וְנָתַן מְנַלְתָּה אִתּוֹ אֵלֵא מִנּוּת תִּשַׁע קְלֵלוֹת וְנָתַן* — — — Ebből az egybevetésből legottan észre venni, hogy a citatum nem vág össze az eredeti szöveggel. Az első feltűnő eltérés, hogy a Pirké ezt a mondatot *שְׂעָרָה קְלֵלִית* nem ismeri. Ezt Büchler is konstatálja, de hozzá teszi, hogy Simon Durán szövegében szükségképen benne kellett hogy legyen, mert sehogy sem valószínű, hogy ezt a döntő bizonyítékot csak emlékezetből idézte volna, s máskülönbem sem tudná, mire mutatna vissza a *מְנַלְתָּה אִתּוֹ*. Hát ez vajmi keveset bizonyít. Büchler maga alkalmasint jól megnézte a Pirkét s mégis azt mondja három ízben: »unter den *zehn* Flüchen, die Gott als Strafe — ausgesprochen hat«, holott a Pirké csak *kilencz* átkot említ. De előtte lebegett a talmud (Erubin 100b) párhuzamos kijelentése *שְׂעָרָה קְלֵלָה*-ról és ez került tollára. Jóformán ilyen úton került a *שְׂעָרָה קְלֵלִית* Durán idézetébe is. A másik kifogás sem nyomósabb. Az *אִתּוֹ* egy szerüen *רֵאשֵׁה*-ra megy vissza. A kifejezés egészen korrekt volna s megfelelna a bibliai *אֵת רֵאשֵׁה אֵת* megnevezésnek.

De én éppen az ellenkezőt állítom, azt, hogy a *מְנַלְתָּה אִתּוֹ* nem is lehetett a Pirkében, mert ez már a tizedik átkot volna, holott a Pirké kifejezetten és ismételten csak *תִּשַׁע קְלֵלוֹת*-t említ.

A második eltérés, hogy a responsum *וּמְנַלְתָּהוּ מִנּוּת* mond

a szövegben pedig ואינה מנלחת אותו אלא מנות áll. De mit jelent ez a מנות אותו אלא מנות? Azt-é, amit Büchler mond: »dass sie — — und alle Frauen ihr Haar — — — nur schneiden dürfen im Falle des Ehebruchs?« Nur schneiden dürfen! Hogyan, hát a kopaszítás kedvezmény, ékesség számba ment, a haj meghagyása, megnövesztése ellenben büntetés és átok volt? Átok, mikor a talmud korabeli asszony — a férfi is — a dús hajzatban, a sűrű kontyban, a hosszú fonatokban látta a női fej legnagyobb díszét? Továbbá: eltekintve attól, hogy a מנות szó terjedelme sokkal szűkebb, semhogy a házasságtörés jogi fogalma egészen elférne benne, kérdem, ki nem nyírhatja le haját? az asszony? ő maga önön magának? Majd bolond lesz, hogy sajátkezüleg becsstelenítse meg maga magát. Pedig ואינה מנלחת אותו szó szerint ezt jelenti. Ámde minek itt a szót szaporítani. Röviden: מנלחת אותו vagy összevonva מנלחתו helyett אותו מנלה vagy מנלה-t kell olvasni. Minden kérdés, minden stiláris darabosság egyszerre elenyészik. ראשה מכוסה כאכל ואינה מנלה אותו אלא מנות egyszerűen elenyészik. מנלה-val szemben áll a מניסה. A gyászoló és nem takarja fel, csak czédaságból. Mert a hajadon fej — ראש פרונו — volt a ledér asszony ismertető jele.

Nem Simon Durán bizonyítékát akartam evvel devalválni. Igaz, nem czítal híven és szabatosan, emlékezetből, eszmetársulás útján, másunnan vett anyaggal toldja meg idézetét, de az kétségen felül áll, hogy ő מנלחת-t olvasott, mert erre alapítja végzését. Csak azt az egyet igyekeztem kimutatni, hogy sem a talmudban, sem semmilyen midrásban nincsen egyetlen egy adat sem, mely azt a föltevést akár közvetve, akár közvetlenül támogatná, hogy a házasságtörő asszonyt haja levágatásával büntették volna meg.

De nemcsak a kész ház kelti-köti figyelmünket, hanem az állvány is, melyet a szerző oly mesteri módon összerótt, hogy házát felépíthesse. Főczélja volt annak megbizonyítása, hogy a házasságtörőnek hajvétele a talmud korában is ismeretes és szokásban volt. Hogy az egész talmudi irodalom nem említi? Szándékosan hallgat róla. Készakarva, czélzatosan iktatta ki bünyfenyítő rendszeréből. Talán azért, mert a halálos büntetés, mely házasságtörésért kijárt, minden más megtorlást, becstelentést kizárt, absorbeált. De hiszen a főbenjáró bűnökben való törvénykezést jóval a másodlik királyság összeomlása előtt a

rómaiak bitorolták el, miért nem alkalmazták, mondták érvényben levőnek legalább a hajnyírás? Miért türték, gyakorolták az ostorozást? De nem feszegetjük tovább. Az író annyi talánnal, alkalmasinttal sánczolta körül állítását, hogy nem igen lehet fálnak szorítani és alaptételének bizonyosságát számon kérni tőle, habár ez volt a végczélja.

Hanem, hogy végczéljához eljusson, új csapásokat kellett magának vágnia és a zsidók hajviseletét általában értekezése körébe vonnia. Két fejezetet szentelt ennek a kérdésnek. Egyikben a nő, másikban a férfi hajviseletét tárgyalja bámulatos alapossgal és tudással. Avval az állításával, hogy a zsidó nő sohasem nyeste, rövidítette a haját, elvetette ugyan a sulykot. A Pirké idézete, amint kimutattam, kopasz bizonyíték. Még kevesebbet ér a מנלה שער כליילת. Hogy מנלה nem jelent fonást, hanem növesztést, egyszerűen kiderül מנלתי מנלתי-ből (ע"י 2b) שער כרוי. A nőszellemeket, kisérteteket, és boszorkányokat hosszú, dús hajuknak képzelték.¹⁾ Göthe is ilyennek mondja Lilitet Faustjában, de ebből még hol következik, hogy a zsidó asszony hajához olló nem ért soha?²⁾ Azt azonban bizonyosnak vehetjük, a zsidó asszonynak is disse volt a hosszú haj.³⁾ Ha tulajdon haja kurta vagy ritka volt, vendég-hajat, parókat viselt vagy más ilyenfélével pótolta a hiányt.⁴⁾ Haját az asszony megfésülte, elválasztotta, sütötte, megfonta, hajjal, szalaggal fonalszállal a végén lekötötte, tekerésre, kontyra gömbölyítette a kupára, haj-tüvel letützte, vagy körülpártázta fonataival a fejét aztán lefogta, letakarta a korát megillető reczével.⁵⁾ A kusza, boglyas haját

¹⁾ Jer. Sanhedrin VII. fej. végén בקליעתא דשערה הדא אינה אסק בקליעתא דשערה.

²⁾ A munkában idézett helyeken kívül utalok a következőkre: Eka r. II, 14. : קשרו שעריהו בננבי סוסיהו והו מריצין אותו. Jer. Ketubót V. fej. végén: אינה מנחה אם לא ראתיה קשורה בשערה בננב הסוס. Ber. 24 a : שער כאשה ערוה. Mikváot V, 5 : נתנה שערה כפיה. Sabb. 128 b : אשה שששל שערה ולא : Eka r. IV. 1 : מביאה האשה שמן להביתה בשערה, mert a hosszú haj volt a nő ismertető jele. Jer. Sabb. VI, 1 : אשה שהיא יודעת למבול קשרה שערה כננב הסוס לעיבורה : Sabb. 112 a : אישה חסה על שערה.

³⁾ פוקין l. Aruk. קפלטא, כבול, כבינה, ציפה, פיאה כבית.

⁴⁾ Mikváot IX, 1 : חושי צמר וחשי פשתן והרצועות שבראשי הבנות : Sabb. VI, 1. Rasi : שקהלעת בהן שערה. A pogányok máskép fonták hajukat. Men. 42, a : צוציאת דארמאי. Cant. r. I, 4 : במחש שאינה נקובה אשה אוננת : Sabb. 60 a : שערה לאחוריה הכשיט היא לה

jezője legyen. Ezt a meztelenítést mondják héberül פירע-nak, akár a fej, akár a test feltakarása forog szóban. Ez a bibliai פירע ראש litteralis sensusa. Ebben Büchlernek föltétlenül igaza van. Igy értették mindenütt a rabbik is. Ha a tanna más értelmet akar belőle kimagyarázni — a haj természetes, rendezetlen növesztését — azt csak külön hermeneutika útján érheti el. De azt az egyet mégis kifogásolandónak tartom, hogy Büchler a Szifrére hivatkozott,¹⁾ ahol a szöveg hézagos és hibás, holott sokkal nagyobb sikert ér el, ha a Szifra²⁾ következő helyét tartja szem előtt: ראשיכם אל תפרעו אל תגדילו פירע יכול אל תפרעו מן הכובע היו אתה דן נאמר כאן פריעה להלן פריעה מה פריעה האמורה להלן. גידול שער אף פריעה האמורה כאן גידול שער. A Szifré כמשמעו פירע-ja helyett itt világosan ki van téve, hogy פירע rendszeren³⁾ a főveg levételét jelenti. Különbösen is a két idézet egybevetése azt mutatja, hogy a פירע szó illetően értelme kiderítésének a Szifrá az eredeti forrása és innen került a Szifrébe. Onkelosz is minden פירע-t hajdon fejjel ad vissza, de ezt az egy helyet a halakának megfelelően kivételesen לא תגדילו פירע⁴⁾-val fordítja.

Pécs.

DR. PERLS ÁRMIN.

RAPOPORT S. J. L. NÉGY LEVELE.

Rapport S. J. L., a történeti kutatás előmozdítója és felelőresztője a zsidóságban, ki a történeti kritikát megteremtette, oly egyéniség, ki megérdemli, hogy minden levelét kegyelettel megőrizze a zsidó tudomány, fejlődése becses okirata gyanánt. Az ellenségeskedés és vádaskodás, melylyel legújabbban illették,⁵⁾ nem tudták személyiségének értékét leszállítani. Sokoldalú munkássága és széles tudása közel hozta őt korának kiváló embereihez, levelezése kiterjedt messzire. Luzzatto Sámuel Dáviddal folytatott levelezését Grüber

¹⁾ I. 25.²⁾ Joma 77 a: פירעין עמין Semúel r. XXXII. fej. פירעה את עצמה וישבה³⁾ Ez lerontja B. azon állítását (129. l.), hogy a כובע nem volt a közönséges ember mindennapi ruhája.⁴⁾ 4. 6a.⁵⁾ Weisz I. H. a פירעויות-ban. (Varsó 1895.)

tette közre,¹⁾ egyéb levelezéséről beszámol a gazdag bibliografiai rovat Kaufmann és Halberstamm összeállításában.²⁾

Levelezői közt ott találjuk Sámuel Chaj dalla Voltat, mantuai orvost,³⁾ ki nagy bibliophilus és gyűjtő hírében állott és ki korának legjobbjaival állott élénk összeköttetésben. Gazdag könyvtára, mely nagy részben Mortara Marco mantuai rabbi birtokába ment át, jelenleg boldog emlékeztető Kaufmann Dávid könyvtárának részét képezi. Szorgalmas olvasó, ki könyvekből és kéziratokból számos excerptiót készít és ki áldozatkész, csaknem szenvedélyes gyűjtő. Buzgó és igazhívó zsidó, ki, mint feljegyzéseiből látszik, a legnagyobb áldozatra kész, ha például circumcisio elvégzésére kell mennie, amiért tudvalevőleg nem járt honorárium. Igen sűrűn érintkezik levélben Luzzattóval, Reggióval [רעגיו]. Dukessel és más kiváló emberrel.⁴⁾ Egy fasciculusban, mely a Kaufmann könyvtárának birtokát képezi, megtaláltam levelezését, melyet az olasz Meászphim szokására megőrzött. Sajtát levelét lemásolta és azokhoz csatolta azután a hozzáérkezett leveleket. Rapoportot Luzzatto tette figyelmessé a mantuai orvosra,⁵⁾ ki azután több ízben felkereste azt leveleivel. A mantuai gyűjtő nagy elődök mintájára, kik olasz földön bőségesen voltak,⁶⁾ főleg irodalmi ritkaságok gyűjtésével foglalkozott, a régi agadákat gyűjtötte részben régi nyomtatványokból, részint Olaszföldön megmaradt kéziratokból. Amellett, olasz mestereihez híven, élénk történeti érzékkel bír az olasz rabbik személyiségei és azoknak szellemi produktumai iránt. Könyveit és iratait mindig gazdag bibliografikus jegyzetcsomóval látja el, melyben a szerzőt megmenti a feledés homályától. Szükség esetén a nyilvános-

¹⁾ אגרות ש"ר etc. Przemysl. 1885. 8 füzetben.²⁾ Kaufmann: Das Centenarium S. I. L. Rapoport's f. 411. l. még Büchler S. מורה שי למורה Budapest, 1895.³⁾ Mortara: מונרת הכמי אישליא 69. old. és Scherbel S. dr.: Jüdische Aerzte etc. (Berlin 1905.) 680.⁴⁾ Luzzatto itéletét róla l. אגרות ש"ר I. f. 169. old. Működéséről lásd: Kaufmann katalogusom: 482, 483, 484, 485, 486, 490, 473, 474, 475, 478, 481, 476, 477, 479, 480, 481. és 172. számait.⁵⁾ Luzzatto levelei f. i. h. és אגרות ש"ר I. 41. old. a III. levél végén.⁶⁾ Ábrahám József Salamon b. Mordechai Graziano Modenában, a két Simson Cohen Modon (= ש"ס) Mantuában, Marco Mortara újabbán és számosan mások.

ság előtt is rektifikál egyes tévhiteket. Erre czéloz a harmadik levélben említett Ábrahám Jaghel esete is, ki tagja volt az ismeretes *Monselise* családnak és akit Bartolocci, Wolf és De Rossi összetévesztenek az ismeretes censorral, Camillo Jaghellel és ezért kitért zsidóvá teszik meg. Sámuel dalla Volta kimutatja, hogy ezen Ábrahám Monselise, ki igen szorgalmasan művelte a zsidó irodalmat, soha ki nem tért.¹⁾

Rapoport 1831-ben keresi fel legelőször levelével (I. levél) és több rendbeli szivességre kéri. Az orvos igen örül *Rapoport* levelének és *שיר המעלות לשלמה* feliratú *ירו פרש שר* kezdetű levélben igen áradozó hangon sietve felel és *Rapoport*nak a kívánt dolgokat meg is küldi. A II. és III. levél igen érdekes fényt derít *Rapoport* akkori életére, mely küzdelmekben és nélkülözésekben oly gazdag. Kereskedő, ki gyűlöli pályáját, mert elvonja a tudománytól, melyet oly igazán szeret, melyet azonban oly nehéz művelni, mert ehhez is pénz kell; messziről int egy német község (talán Prága) rabbi széke, mely annyi alkalmat adna a tudomány művelésére.²⁾ (I. II. és III. levél.) A negyedik és a tudomány szempontjából legérdekesebb levél a palesztinai három évi tóraziklussal foglalkozik és hathatósan kiegészíti *Luzzattó*hoz intézett levelét, mely e kérdést csak érinti és erre a levélre hivatkozik. (V. ö. *שיר מכתב ד' אגרות שד"ל* ed. Gräber 43. és köv. és *אגרות שד"ל* I. N. XC. 281. ol. és köv.) A levelezés kettőjük közt sűrű nem igen lehetett. Dalla Volta kétszer is írt *Rapoport*nak, míg feleletet kapott és úgy látszik a levelezés azután megakadt.

¹⁾ *L. Mortara*: f. i. h. 25 old. 3. jegyzet.

²⁾ E levelek érdekesen egészítik ki *Kaufmann* életrajz-vázlatát I. *Das Centenarium* stb. 393. old. Itt emelem ki *Rapoport* ítéletét a harmadik levélben korának galicziai irodalmi produktumairól, amelyekről nem sokat tartott. A harmadik levélben említett *Makrobiotika*, úgy látszik, kora zsidó tudósai kedves olvasmánya volt. Az én birtokomban is van egy héber kézirat fordítása *Hufeland Makrobiotikájának*, melynek szerzője: *Dávid Hirs Löwinger*, ki 1830 körül rabbi volt *Nagy-Megyeren* (Komárom m.) és ki korának magyar jeleseivel áll élénk összeköttetésben. A *ש"ס*, melyben sok glossája van, a rabbiképző könyvtárában van. A fordítás czíme *סדר תיקוני ש"ס*, melyben *ש"ס* *ספר* *היי עולם* *והוא סדר תיקוני ש"ס* *הגוף והעמדתו על מנוי להיום ארוכים...* *Érdekes, hogy a kézirat kezdete gyanánt pilpult tartalmaz.*

I.

בזה יום ואו עשיק נצמים מיד אלול התקצ"א.

מיהוק אקרא לשלום נשא ונעלה חכם ונבון יקר רוח וטוב לבב, הושפך מצפונים מספרי קדמונים רופא בשר ונפש מהרורי שלמה חי דאלא וואלאמה מי. מאז ראיתי את תפלתך היקרה על נפשות נדיבי לב מאהוני [בכה"ע תקצ"ט צד ס'] נבכרת בעיני, ותגדל עוד בנפשי עת הכרתי טוב לבך להעניק גם לזולתך מנתי תבואות שכל ומעמרים נאספו אל-תוך ביתך מספרי הקדמונים אשר ברכך בהם הי למרבה, כי תל היטבת עם יודינו החכם ישור והעתקת למענו הפסיקא ומפישת בשלה אשר תיק! אני יצאתי ראשונה להעיר על מציאתה, ובאשר יאמר משל הקדמוני כן נאמר אנתו בהפך הענין: מצדיקים יצא צדק ומטובים טוב כי גם לי נצמחה צדקה על ירך אחרי נהונותי [?] בעיני יודינו זה לשלוח לי העתקת המדרש הנפלא ההוא ממעשה אצבעותך עם חתימת ירך היקרה. וככה הסיבות לי תועלת חדש מקיוב בהראותך את המחזור כי לירעי היקר החכם שד"ל. כי גם הוא הודיעני בקצרה שמות מחברי הפיוטים הנמצאים לא העתקתה לי. ואחה ירעת נבר יקר! רב צדיק לרשימות כאלה בהשלמת ספרי הגדול אנשי שם, ובירכתי להונן לאדם דעת וטוב לב כי בהר כך להחיות אדם רב, לכלכל את נפשו בלחם שמים, ולהשקותם מנחל עדנים ומבאר הפרוח קדמונים במחוקק במשענותם, והנה לא אעיר את לבי לבקש לי גדולות מלפניך ולהעמיס עליך העתקה מאוזה ספר גדול ככמות, כי ידעתי גם ידעתי רב יקרה הזמן לכל איש ואף כי לבון יודוע ספר כמורך, אך לנקלות אשא את נפשי העתקה ספרים קטנים ככמות וגדולים לי בתועלת. לכמותם המדות לבי, ולכל בהן הי רוחי. ומאלה הם הכתובים הנלוים אל המחזור כמו מוסר השכל לרב האי שחשי ברדי נסחא אתה ממני מעשה ידו החכם שד"ל אך משובשת (מאד) הלכות ואשרת היי עולם סי רופפות מסכת דרך איין (איין ספק כי יש בה נוספות על הגדפסת בש"ס) מדרש גלות שלחה. מדרש עקרת יצחק ופתרון הלומות המיוחס לר האי, וגם שיר של רב צהאל אם לא תכבד ממך העתקה, ולא אפונה כי עוד יש תחת ירך כמה חבורים קטנים קדמונים כמו אלה הנחוצים לי מאד, הנני נא הנני יודד אדם! וצוה להעתיק מהם למעני כל אשר יבין לבך כי יועילו להרשינותי ושלה אותם ליודינו החכם ישיר והוא יענים לידי בטה עיי הארון שמיד המדפס בוויין. ועל דרך זה אשלח ג"כ שברי כתובה באח"ל תודות. ואף גם זאת אשאל ממך, בהנני נא ונטי! שאל ממני לעשות למענך מאוזה, אם לא בכל כחי אעבדך, כי הוא חק השוקדים על דלתי התורה וההכנסה להועיל זה לזה בכל אשר יוכלו. ואני תפלה לאל חי כי יכתוב אותך בספר החיים בזה ראש השנה כנפש יודרך ומכבדך

שלמה ליב כהן רפאפורט.

A levél hátán: All. Ex. Sig. Dre Sig. Samuel Dalla Wolta in Mantowo. In Italie. [2. Sep. 1831. Lemberg].

II.

אל כבוד איש המשכיל והמן יקר הזה יקובץ על ידי ספדים רבים ויקים
 זמרת לזכות בהם מהרה שמואל חי תזאא וילטא מי, תפא מובתק ונמנחה
 במנובות.

עיינים שנינים זמרים המעצבים את הווי לא נמנו לי מנחה עד כה
 לזכוב על מכתבך הנעים כדאוי לי, כי במשך הזמן הווי נלקח תוסק מנחת
 הגברים אשר זה חמש עשרה שנה הייתי יודע להם וסוכן עלי, וממנו כלכלתי
 את נפשות אנשי ביתי כרח ונכבדו, ועתה רק ידעתי כאשר יעשו הוב אנשי עירי.
 לזיון אותה או ללכת בשוקים לבקש מסדי וקנין כאשר יעשו הוב אנשי עירי.
 לא אוכל כי לא נסרת וגם נמנע ממני להסמך לצמיחת חיי לעניי תועלת
 ולהשקיע אחרי ניוי כל עמלי בדעת אשר עמלתי עד הנה לא מעט לזכות את
 יועמי — זה כדודו ימים באו אלי אצות מאיין אשכנז מאנשים יקיים אשר
 יודעתי כי יביטו לעיני משפחת היהא בעיר נכבדה ששה, והנה נעשה הוב
 לאש לאבן, ואל אלה ונכבדו את אשר הוהלו, ונהמתי מינוני, והרי אשכ
 וזוהלי תשובה מקצות צפוני, אציתי להם ישב עוד יודעי באיין הנכב
 בכרה הירישת שלום ממני, קח לא עתה את לבינו הלק רצון לבן היקר לעשות
 טוב עמדי ואם כי לא אוכל מעט הוהאת עוד להזנינו ממוכר, כי כבר ממני עתה
 לפי מצבי להוציא סך מה אשר יבקש האיש בעד המהווי (אף אם לא רב הוא
 לפי ערך יקרת הספא) עוד הוון לעמלי ואקח כי יחבה לי האיש עוד ירה ימים
 ויהי, כי בא תבא תבשרה אשר קוהו נפשי או לא אצות את איין מולתי
 עד אשר אם שלחתי כקב מחר המהווי ליד ידינוי תהבם ישידל מי.
 מספר עבלי, עולם לא תרם עד עתה יוהי משני תהבם אשר המה באמנה
 אחר, שית טוב מחרהא תניא גם אחי אינו כי בשנת הדפסתי נכבד ממני רב
 עד כי נמנעתי מאד, מספר עולת שמואל לא שבעתי, אך מאשר משב ידי
 אשלוני לך לנחת ואם הרה הוא היה מעריך כמנחת עשוי ביתי ובכל
 מחסווי תהבם, והוא שתי מחבירתי, והיאשנה עולת תולדות רבתי נון וישאר
 נאנתי, הוהות רבתי האוי והמן וי אלעזר הקליר, והשנה תולדות רבתי הננאל
 וזכרתי ניסים וחסות לתולדות רבתי נון, והנה תולדות מה למטר אייה עיי
 עולת נישאת משא המלך [דיליאנץ וזאנן] והשני תצאה כי אשלים פה שבד
 תליבה, ויערות הן ליד ידינוי תהבם ישידל וגם שא ספדים תשלוח לי.
 והוא יעני המהרות לדרך בשתי והמי יודוך ונכבדך הויש בליתי שלחה לב
 כון האשפורט.

אצור עוד אולי יאהב בעל המחור לקחת אוה סך עקספסלואן
 במחבורתי, יאהב נא כמה הוא רוצה אולי, אצתי לו אף אם לא נישא לי רב
 מעט כמה כי המשים ספדים ככל מחבורת אשר תהבתי האזין עמיד כוהד
 למעני, שלחתי הרה מאד לירידים רבים בעיני והקחת ונפידתי אשר אזה
 יקרי, כוהד מהם, ויהי לא הדפים בשב.

7. Febr. 1832. Lemberg. Öztine ugyanaz, mint az első.

III.

ב"ה
 אל כבוד ידידי הבן המשכיל המפלא יקר הזה תפא הנניח והנפשת

מוה שמואל חי דילא וילמה מי.
 אל תשתומם על המראה, אוהבי, כי הלפני יודים מעת בא אצורך
 האשמה, ואף מעת בא השנה ליד, ותשובתי נשאה מעל, דע ידידי, כי
 עניינים רבים התאחדו ונאו אלי במשך הזמן הוהוא, לחמוס ממני כל עמתי שקט
 ומנחת אלב, כי לבד עסקי המוהט אשר הכניתי, ואשר הם רק לעוד מעט
 לכלבול ציני ביתי, תסרידתי כל היום, אך גם נשאו ביני המכורה הרה אשר
 תיל נגרתה לאיש ביהא אלוה הקצב וציני הוונ החדש ומפשה עד מאד, מאה וחיל
 אוהה העשים כמנהג אנשי אציר, ועוד תכלתי אשר כבדה עיי ואחזי על בני
 יהודי הרה וישכיל ואחזי על בני זאת הנשואה אשר כיום כספידים זה כמעט
 כבאר עד שעתי מוהי, והרי חלי ומוהי שלישנו כמקס כמנה בבית בליעת הוצאה,
 והחוס נכר עלינו ומחלה זאת הוהה מולכה בעינינו ומפשה עד מאד, מאה וחיל
 כלמי שבני לאיצב הביאותי, והארי סבה הוההה פניתי אליך אוהבי לשיכר
 הדבים על כל עניי אצורתיך.

(א) אצרות וי משה הרדישן הוהווי בראשית רבתי, שולו הלא תבתי מה
 שיש כירי בהוספות והקנים להעוה רבתי נון [ועייש להעוה 45-47] ובכדי
 הוכרת ספר וישנו בתנחומא, עי הפישת האינו על מקרא וכו' וכו' עולם.
 לעלם ספריק ארס בשמות וכו', הישות על שמות המגילים ואחרי שבעתי לכתבי
 הוא ספדים וכו' נמצא כמסר הרב וי משה הרדישן והוא נמצא בלי ספק גיב
 בתוספות של שני הדפוסים אשר אחר מפורש הווי.

(ב) נכסס אכני לעמוסי דבריך על דבר אבהם, יל אשר תולדת משאול
 נפשו ותלחם על במטליק וזולף האפסס ותוכל, כי ענמה נפשי המיד על הוע
 אצרות האיש הוהוא.

(ג) תפדים הרדישים הווגאם לאו באיצנו מעט הוהה וער יתכסם ולבד
 מספר עבלי, עולם אינו שוים כלם שוים עבר תולכסם להחוקק, פה העריק
 אחר את ספר מאקריבונאטיק מהאקפאקס הפולאנה, וקרא תהקתני בשם הוה
 הייס, וכל הוה הייס און בה, כי לא הוה להמפיקן ידיעת כוהדה בשתי הלשונות
 אשכנזית וצבית ומוהו אוהה עייים מצפפסס ומתים וכל הוה און בהם.

(ד) האביע הדי כפי הסברה על כל ספרי תוה, ואצמי שיא נמצא
 מפרשיתו על כל ספרי נביאים ואשונם ועל יזמה יזולקן ודוה, לא תרפוס
 ולא בקובצי מי שבאו ליד, נון וזולף האפסס, אך כוהה מים כמקומת
 אצרים כמו מפרשית דריק [שמואל א : ג : ח : וכו' ; שמואל ב : ג : ו ;
 מלכים ב : ג : א : וכו' ; יזמה לי : ו ; ד : ב : וכו' ; השנין והאביע בעצמו כהב
 כפרשיתו לספר רבדים [מא : יו : ו ; לפי הענין שכן פירושו ודו נא פי שנים
 בידוך אלי, כאשר פירשתי במקומי וי ידיעת הכרדשי כהב עלוי באות
 התגלותה שלו [ו] שית הישוא סי תפין] וזהו להם פי תהרה והתבאס.

בבחינת כבודו העומם לא יצאו עוד לאור, כפי דברי הגדולים בעבור י יעשו קריחה.

ג) כדבר היהודים אשר באצות עיב ומשי ובני משה והיה ספספיו נחם מני מחקר גדול איזה שנים נפרס נחם המצני מהחכם ישיי [ועין כבורי עיני הקפיד ציד 51 עד 77] המחקר הוא כולל מה שיש בידי לענינים הללו — י מאז היה יצחק שלוח צבנו חבר פשוים וגם בלשון אמת כמו אקדמות, ואלו פירו ימי צרפתי ובזמני רשיו, עיוני וקדמת היה לשמוח רשיו תוליים [עין 53] ולא נמצא עליו כיום ספר הגון שדלק לפרסוקו, ואין לו לשפת אל ספורים והיות היוצאים מקמני ערך ולא ידעו מהם גדולי ישראל — ולא ידו לך ספק כי השליח הנשלח בעת מאנשי א"י [אם אמת הדבר כי נשלח] יישוב ירוק כאשר שבנו כמה וכמה אנשים מלחמות האלה ולא הגידו דבר בלתי

אם היו לבוח איזה שבויים לשמה לב שוועיגער. א) מנפער הבין אם יכולתי בעתים ומצוקות אשר עברו עלי עד מה לחשוב על ספרי הגדולים ערך מלים ואנשי שם אשר גם רק הנחמה סודים, והנחמה לפרסם יבקשו רוח נכון וצחי וענינם בלתי הוכח התח על משא הפרדות וההאזנה, ובכל זאת לא שבתה כל מלאכת ספספיים הבה, עזרתי עמך בעיניכם כפי יכלתי וכפי ידעתי הונמני והענינים כמעט כמעט ומאז היות עלי י או שלחת לירי קנת דברים הנמצאים אהך על חולדות אותה חכמי יסאלי, כי או בכל מקום אשר הוכיחו את שפתי ספספיים וכוונתו, גם ענינם שעת חתיבתם ושם הנמצאים אצלך או אצל חולקי, הירחיני שפתי, ענינם שעת חתיבתם לי סד מלחמה, וענינם לא יכבר עליך אם הוציח לעשות למעני חלושים לי סד הפסקות דרב כהנא אשר אתך ככתב ומה שם כל הפסקה, תולתה וסופה ומאז כהנא נכנס אצבי לקנות את המחזור כי לולי כי בעלי ירבה מאז הכניס מחזורי והנה מבקש יודי הדבה מאיש נתן החכם שירלי בעד כל ספרי פה יצחק המדפסום, אחלי יודווי השתדל למעני והסב את לבבו לחרודי מעט מיוקר המקרה, וואו אשלח לירדן עד מורה כסף מלא ונקיתי למען חרודי אהיבך ובמקרה הדיש כל הדישים הכוונה פה לבוב ועתה כי כמה מעט הוציח כי נשלחה יהודה ליב סתן מאצתה.

Lemberg, 2. Nov. 832. Czime egyezik az I. czimével.

IV.

הנה דודאי הולפת יי. בית כואי אלי שלשת מכתבך הקיים זה אחד זה בני האמתו הפרדתי עד כמה, כי קבלתי עלי עבודה רבה ואעט לכדי אז אשר עשו המדי שלשת אנשים וכן צאת השדה עד אישון לוליה עמלתי ונתתי וגם בלילה לא שכחתי לבי ולכל זה הלמני מצבי כי ברע הוא ועתה כי כמה מעט הוציח כי המעשי

למבור יודרו הבנן המשביל המהלל הוקר לכל עיני החכם מיה שמאכל בית י. דודאי הולפת יי. בית כואי אלי שלשת מכתבך הקיים זה אחד זה בני האמתו הפרדתי עד כמה, כי קבלתי עלי עבודה רבה ואעט לכדי אז אשר עשו המדי שלשת אנשים וכן צאת השדה עד אישון לוליה עמלתי ונתתי וגם בלילה לא שכחתי לבי ולכל זה הלמני מצבי כי ברע הוא ועתה כי כמה מעט הוציח כי המעשי

עבודתי (וכו משמורה) רק למען שובו לנגינם אל אהבת נפשי הוא החקירה כדברי קדמוניי הלי, אשר גם אליך ידור ואל אגידוך חקירותי, ואשר עמיתו על הפרד.

א) בענין הפרשיות והספרים שכתובה שכתבתי בנתי מעטא לשעמיתיה דספקי סתם בלתי שניין ולכן הלכתי כי כל ספוק לשלשתי, דע קדויו כי מצאתי לוח ראיות גדולות, אך מתוכן יתבאר כי המניחה והחלוקת שהיה לקדמונים גם במספר הספרים גם במספר הספרים שכתובה נעלה במספר הספרים, הנה נזרע הבייחא [קדושין ל' א']. המשת אלפים וששעה מאות ושמונים וששעה פסקים הווי פסקין סתי, והגאון ר"ב יישם על הלכין וזיל כפי חשבון הנמשך בכל החומשים עולה פסקין החרדי המעט כעמל, והנה נקל הוה לנהיג בבייחא במקום היתנה, ובוית רעין גורם היא תהיב עמל, והנה נקל הוה לנהיג בבייחא במקום פיה מרה, אלא שום המספר הוויא של החומשים אינו טוב והכוון לדעתי, כי כפי שצנצנת כפראיות גדולות יישם אחד כל סד וסדר של שבת מיני הספרים עושי בו, כמו אהר סדר ביאשות קמיו אמציה סימן, ואהר סדר נה קמיו כעמלאל סימן, וכדומה בכל החרדי, ואלה הישיבות לא יתנונו כמה עמלים עם נוח המנין של הספרים אם נענה אותם אחד לאחד בסדר החרדי, ולא יתנו גם כן הקר אשר יעלה לנו אם נעקר כל אלה הסמינים בכל הספרים בספר אחד כמנחה חומשי הורה עם סדר הישום לפנינו כמות כל ספרי הספרי, ועוד מצאנו ריי בליון חול חרודיש גדול כי בכל חומשו וכן בתקונים מדויקים כפי צד סימן חו סוף פסקיא ויאפר לו בו נחם על צדו חצי החרדי פסקים עמל מעתה נתי

אנו כפי מספרים הישומים אצלנו בתומשים כוח
ספרי ביאשות 1584
ספרי שמות 1209
פ"ישות וקרא 96
פ"ישות צו 96
2985
29

במקצתו אי של צו פסקין וישם חצי הספרי בפסקים וכל הקשטיל עולה
36 איכ ייש לבנות
עולה חציו של פסקים
ואם נחשוב כפי הבייחא דמספר התנלה חצין של פסקים והיה המשכון כוח
2985
עד סוף צו 91
שעיני 40
היוע עד התנלה 3006
איכ יהיה מספר כל הפסקים ו'

אלפס ק"ב. יש לו אפוא איבעה עינים כפאריים הוא תת"ב הוא תת"ה
הוא תת"ה הוא ק"ב הוין מדישיות הלתי כמנחה אחת כל סדר וסדיו, אך
עכס כולם קרינים לחוקי, שאצלנו הוים התנלה הווי תול הוא רק במספר

שיך, והדוקים מאד מאד ממספר הפסוקים של בני מערבא דמחלקי כל פסוק שלנו לתלתא. אולם דברו הילקוט פ' עקב המובאים למעלה בדגתה ר"יב, הם בלי פסוק מאיזה מדרש של בני מערבא שהרי שם הוישב מספר הפסוקים של כל התורה מ"ו אלף ותדמ"ב. וזה קרוב לשלושה פעמים על אהרן ובן שליש הזכירים. אך עדיין יעלה ההבדל בין אחת מהרשימות האחד ובן שליש מספר של הילקוט בכמה מאות. אכן מצאתי עוד מספר אחר של פסוקי כל התורה והוא ג"כ של בני מערבא לדעתו. אשר הוא קרוב יותר לשלושה פעמים של המספרים שאצלנו. ממספר של הילקוט והוא בסוף תרגום הסורי של התורה הנקרא פשוטא, שהראתי ברור בכמה ראיות לידודנו הרב החכם שרדל כי מעשה ידי עברי הוא ולא כמו שחשבו הנוצרים עד הנה כי ממקורם יצא. והיה נא גם מספר הפסוקים הנרשם בו אחר כל ספר וספר ולבסוף אחר כל התורה לראיה על דעתו זאת אודות מחברו, ולכן אשאל ממך כי תמהול להעתיק למען שרדל כל אשר כתבתי לך בקודמת וזאת אודות סדרי ובסוף התורה למען יהיה שלם אצלו כל מאמרי על התרגומים, וכן הבטחתי לו לשאל ממך שאלה זאת. והנה נרשם שם בסוף התורה כזה «כלה דין כתבא דאורייתא איתיה פתגמא שתעבר אלפין ותשע מאא ויחא» ע"כ ובנוסחא אחרת שם של אוססעריוס «כלה דין אורייתא הויא שתעבר אלפין ותשע מאא ועסרין וחמשא פתגמין» ע"כ. נקח השולש ממספר של נוסחא השנייה יעלה היא תרמ"ב והיה ההבדל רק פחות מערך הו פסוקים בניו ובין מספרים שלנו. אך יותר היודש נמצא בפרטי המספרים הבאים אחריו כל ספר וספר מהמשה חומשי תורה בתרגום הזה שיש בהם קרובים מאד וממש מכוונים שלש פעמים במספרים הנרשמים אצלנו, שכן בסוף ס' בראשית נמצא אצלנו סכום הפסוקים אלף תקילד ובסורי «אסמחך ספרא הגא תקדיא דאורייתא בפתגמא ארבעא אלפין וחמש מאא ותשע» ע"כ. ובנוסחא אוססעריאס שם «פתגמא כלהון דבה ארבעא אלפין ושת מאא ותלתין וחד פתגמא במפקתא פשוטא» ע"כ. והכי מספר הנוסחא השנייה השליש ממנו אלף תקמ"ג או תקמ"ד והוא רק יותר תשעה או עשרה פסוקים הנמצא אצלנו, ובסוף ס' שמות נרשם אצלנו סכום הפסוקים אלף ריש, ובסורי «פתגמא תלתא אלפין ושת מאא ועסרין ואשתא» והשליש וזנוסחת אוססעריוס «פתגמא תלת אלפין וחמש מאא ואשתין» יעלה השליש פחות מעט ממספר איהו פסוקים ממספר שלנו. ובסוף ס' ויקרא נמצא אצלנו מספר הפסוקים תתנ"ט, ובסורי ב"א תניד והשליש ממנו תתי"ח והוא פחות מ"א פסוקים מהנרשם אצלנו, ובסוף ס' במדבר אצלנו מספר הפסוקים אלף רפ"ה, ובסורי ג"א תקב"א והשליש ממנו אלף קע"ד והוא פחות קצו ממספר שלנו. ובסוף ס' דברים נרשם אצלנו התקניה ובסורי ב"א תשי"ז והשליש ממנו ותקל"ב והוא פחות כ"ג ממספר שלנו, ואם נחבר כל המספרים היותר גדולים בתקליב והוא פחות כ"ג ממספר שלנו, ואם נחבר כל המספרים היותר גדולים כפי נוסחאות שונות בתרגום סורי יעלה מספר פסוקי כל התורה 17028 והשליש ממנו 5676 וכפי הרשימה שאצלנו (בפ"צ ז' א') עולה 5812 אי"כ ההפסוק רק 136 פסוקים אשר קטן הוא מאד בערך השינויים הרבים הנמצאים גם אצלנו

בישימות סוף כל סדר במל — ועכ"פ אין ספק עתה שהמאמר ז"ל בקדושין שם במערבא פסקו להאי פסוקא לתלתא לאו דוקא האי פסוקא אלו לדגמא נקטוהו. וכן מוכח בגמרא שם דקאמר בפסוקי נמי לא בקיאין דבי אתא רב קרא ב"ר אבא אמר במערבא פסקי לה אמקרא לתלתא וכי ואם איתא דהאי פסוקא בלמוד הוא דפסקא אכתי בקאין בגמרא אלא ודאי דהאי פסקי לתלתא וכן עוד הריב פסוקים אחרים הגדולים ואיזה מהן הקצרים חלקו רק לשנים, יע"ז לא יכלו [ידעו] עוד הויטב מספר הפסוקים למקומות חלוקתם.

האמנם נמצא לד"ל (מגלה כ"ה, א, תענית כ"ז א.) כל פסוקא דלא פסקיה משה אן לא פסקין ליה, נראה להם כי היה להם כבר מקומות ידועים עכ"פ להפסק המקראות. ועוד אמרו שם בשלמה יהי רקיע בחדר תלתא פסוקי הוה לאא בראשית בשנים המשה פסוקי הוו. ע"כ נראה ג"כ מספר הפסוקים שוה לאו שאצלנו היום. וכן בירושלמי שם ושם על בראשית ויהי רקיע והא לית בהון לאא תמיא ור"ל והאין קרוין אותן בשלשה. אולם בע"כ נאמר דהאי לישנא כל פסוקא דלא פסקה משה לאו דוקא הוא שהרי זו רק סברת רב ונגדו אמר שמואל חוקר, וכן איתפלגון בירושלמי שם כהנא ואפי חד אמר חזרו ור' אמר חוקר ור"ל חוקר פסוק אחד לשנים. ועוד אם איתא שהפסוקים שלנו נפסקים כבר מימי משה, האין אמרין בקדושין שם דלא בקיאין בפסוקים ובמערבא פסק להאי פסוקי לתלתא והואך הוה להם בני מערבא לפסוק נגד חלוקת משה וגם סתמא דלישנא במתניתין דתענית ביום א' בראשית ויהי רקיע ביום ב' יהי רקיע יקו המים (ובשני אלו הקריאות לא נמצא רק ח' פסוקים ובמ"ז תהלים ל"ג. ולקמן נראה עוד כי בחלוקה שניפי המסורה הוכרחו פעמים ג"כ לחלוק שגמא פסוקים שלנו גם לשבעה קרואים) מורה כי לא היו עוד הפסק המקראות קבועים ומתפשטים כמו אצלנו. והנה אמרו נמי (ברכות י"ב ב') על פרשה דלא פסקיה משה אן לא פסקין ליה וזה בע"כ לאו דוקא הוא שאם הכונה לפתוחות וסתומות והרי אנו מפסיקין ביניהם. ואם לחלוקת פרישות שלנו, והרי בני מערבא דמסקי סית בתלת שני מפסיקין יותר מאתנו. אלא ודאי רק לישנא מעליא הוא בלמוד, ורצו רק להראות שכבר היה להם קביעות בהפסק הפסוקים וכן בפרישות בישיבות בכל המאורות וכן גם בא"י בזמן ההוא כמו שהראינו מירושלמי אכן בימי בעלי המשנה וגם בימי שמואל עוד לא היה קביעות זו מתפשטת כל כך. וכן נראה מובאר מלישנא דר הנינא ר' אבא (מגלה שם בבבלי) צער גדול היה לו אצל ר' הנינא הגדול ולא התיר לו לקרא אלא להנוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשין ע"כ. הנה ר' הנינא ר' אבא שרקא בן בעבור שהיה בקי במקרא וקורא בו לרבים גם בשבתות. יעוין סדר הדורות ואנשי שם. ורצה להרשות לו לפסוק גם באמצע פסוקים הנקבעים לא מוזן כבוד. ור' הנינא התיר לו זאת רק בית הלמוד לתנוקה. ונשאר עוד אי"כ הפסק של בני מערבא דפסקו פסוקי דילנא לתלתא כפי מלמדי תנוקות. וכן כי ירושלמי דמגלה (פ"ד ה"ד) ר שמעון ספרא דטרבנת אמרין ליה בני קרתא קטע כרביינא דיקרונון בנין (ר"ל הפסק באמצע הפסוקים) אתא שאל לך הנינא איל אין קטעין רישך לא תשמע לון ולא שמע לון ושרון ליה מן ספרותיה. כתר יעוין נחת להבא (ר"ל לטבירה מקום

שלנו לשלשה רק הוסיפו להם פסוקים מסדר מאוחר כ"ל. אולם בהכרח שלא כן עשו בימים קדמונים ר"ל שלא משכו להם פסוקים מסדר המאוחר רק חלקן כל פסוק שלנו לשלשה שאל"כ לא היה ענין עשו להם חלוקת הסדרים מוז שיעמי הסטוריו שלא יוכלו לקרואו בהם בשבת ומה ראה על כזה המחלק. אם הוכיח בשבת בבית"כ לעזוב את חלוקתו אין ספק א"כ שאו חלקו ג"כ הפסוקים ולא הצטרפו א"כ עוד לקחת להם פסוקים מסדר מאוחר, אך אח"כ (בימי בעל מסכת סופרים) נתפשטה ונקבעה בכל מקום חלוקת הפסוקים שלנו, ורק חלוקת הסדרים נשארה עוד לקניה כמו שהיתה עוד גם בימי ר' בנימין בעל המסעות, ואז הוסיפו להם לפעמים פסוקים מפרשה מאוחרת. ודי בזה.

וכן בשאר ספרי תנך יש שינויים הרבה במספר הפסוקים ומקומות חלוקתם, שכן בכרייתא דקדושין יש יתר עליו (על מספר הפסוקים שבתורה) ספר תלים ששנה ומצנוח נישם נתי"ך שסמו פסוקי דהילים שני אלפים ותיקבו ושם עוד ספר דברי הימים וצנוח מסומו הפסוקים של כל דיה אלה תנ"ך, ימצאנו כבר תיבה אחת אשר אצלנו הוא מחוברת למקרא הקודם וכדברי רי"ל למקרא המאוחר והוא בעובדיה (פסוק ט' ו"י) למען יברת איש מהר עשו מקטל: מהמס ארין יעקב וכו' ובירושלמי (פ"א דפאה) מחשבה רעה הקב"ה מצרפה מקטל מהמס אהרן יעקב וכו' הרנו אלא מלמד שחשב עליו להרגו וכו', והדו"ש שישוה כאן נוסחת רי"ל לנוסחת העתקת השבעים וואולאטא תרגום הסורי והערבי ע' אייכארין מביא לספרי תנ"ך ח"א ס' ע"ו. — ונשוב על התרגום הסורי על התורה שהוכחתו ברור כי הוא היה בימים קדמונים תרגום של היהודים בקהלות של אסיה ההיצונות (ואח"כ לקחותו להם הנוצרים וכתבוהו ככתבם) לכן מספר פסוקיהם ג"כ כפי מספר הפסוקים של בני מערבא — והיה ראוי לפיו ג"כ שיהיה מספר הסדרים של כל התורה בתרגום זה קניה כמו לבני מערבא ומסימני בתלת שנין, אך לא למוסף נפשי והשערתי ראיתי כתוב אהר רשיבת המנין של פסוקי התורה שכתבתי למעלה «המילין בלהא (ר"ל המיבולים בחלקים) קב"ו, וכן בנוסחת אוסטרערוס שם בחשבון פרטי של מספר הסדרים מכל ספר וספר וסך הכולל קב"ו ועל כרחנו נאמר שזו חלוקה אחרת, ואולי אינו כולל לקראות השבתות של השנה או לא היה קהילות המסימי ס"ת בתרין שנין ופלאו אז רק למלמדי תינוקות ובהעתקת שבעים וקנים נמצאה עוד חלוקה אחרת והדשיה ברפרשיות שכן התרגום הסורי נמצא בסוף ס' בראשית כפי נוסחת אוסטרערוס מנו' שלם ספרא קדמו דארמיא תהוין בלהוין (ר"ל לקחו) תלתן ואיבעא, וקפלאא (קפיטל) עסרין והמיוא אך משלמנותא דשבעין ותרין (ר"ל כפי הקבלה של ע"ב וקנים) עד כאן. ומספר זה של כ"ה אינו כפי מספר הסדרים שלנו שהוא רק י"ב ולא כפי מספר הסדרים של המסורה שהוא מ"ג ולא כפי הסורי שהוא ל"ד ולא כפי חלוקת הקפיטל שלנו שהיא י"ג — נבא למספר קיעה פרשיות של מס' סופרים, הן מוישכלת השערותן שהיו מסימני בחלוקות על מספר קיעה והיו מהברים לפעמים שני סדרים בתוך כמו שאנו עושים בחלוקה שלנו, אכן לדעתי סוף המאמר יש במס' סופרים «הלך קובעין קיעה סדרים בתורה וכו' עד עולת תמיד» הוספה מאוחרת.

הבור הירושלמי והוא בעמק) קם עימה ריש בן יוסינה, א"ל מה את עבוד בההוא קתך, ותני ליה עובדא, א"ל ולמה לא שמעת לון, א"ל ולנין מקצועין לון בסידרא וכו' ר"ל לבני התינוקות, מכל זה נראה ברור שמלמדי תינוקות הרשו להם גם בא"י ובמקומות של החכמים כמו טבריה שלא להשיגה על חלוקה הנקבעת בפסוקים ולהפסק להם הרבה באמצע הפסוקים כפי איזה חלוקה אחרת שעלה מספר הפסוקים שלוש פעמים כזה שאצלנו ובשאר קהלות כמו הטיבת וכוונתה הרשו להם גם לקרות בשבת כפי חלוקה זאת אחרת. וכן הרשו להם עוד בימי ר' בנימין בעל המסעות באיזה קהלות מצרים לסיים התורה בשלוש שנים. לכן אחשוב שמה שאמרו בקדושין במערבא פסקו להאי פסוקא לתלמא, וכן במגלה (לט ב.) דבני מערבא מסקי לדאורייתא בתלת שנין אין הכוונה על בני א"י דוקא שהם אפשר כבר היה להם או בימי הבור התלמודים מנהג קבוע בחלוקת המקראות כמו זו שאצלנו, רק הכוונה על איזה קהלות אחרות השוכנים ממערב לכלל כמו מצרים טריבת אהלב ודמשק, ומאחר מאזן המקומות נובע המדרש של הילקוש עקב במספר המשולש של פסוק התורה, כמבנת או דמשק או שאר קהלות המסוריים נכתבו ג"כ בסוף כל ספר של תרגום סורי מספר המקראות המשולש על מספר שלנו ובכל זה עוד בימי רב נודעה גם במקום ישיבתו חלוקת סורי התורה כבני מערבא דמסקי לתלת שנין. שהרי הוא הודיש ואין קנה מנין קיעה, והחלוקה ההוא נשארת עוד בידנו עפ"י המסורה (בתחלת מקראות גדולות). לא כן חלוקת הפסוקים שלנו לשלשה שלא נודע מהם עוד רק מה שנישאר אצלנו בתלמוד קדושין מהאי קרא ויאמר ה' אל משה הנני בא אלך בעב הענין. אך עוד באיזה סדרים כפי חלוקת המסורה החכיה וירנו לומר כי חלקו בהם רוב הפסוקים שלנו לשלשה כמו בסדר כ"ה של ספר בראשית שגירשם ויוסף אברהם עד אלה תולדות יצחק ואין שם לפנינו כי אם י"א פסוקים. והוא"כ יכלו לקרוא בהם בשבת שבעה קראים. והמניין בסדר ההוא של לך עד דתי רעב ימצא אך היה נקל שם החלוקה של כל פסוק לשלשה. ונראה שרק בימים קדמונים חלקו כן את הפסוקים ואולי עוד בימי התלמוד כמו רב יוסף במערבא המקרא מהנה אנכי בא אלך, אך אח"כ כשנתפשטה החלוקה שלנו בפסוקים גם במערבא, ובכל זה חלוקת הסדרים לקניה שיעלו לשלוש שנים נשארו עוד בעינה. המציאו להם עצה בשארע להם שבת שהסדר שלו לא היה מחזיק כ"ה פסוקים ולא היה כן כדי חלוקה לשבעה קראים שאז לקחו להם איזה פסוקים מסדר המאוחר של שבת הסמוך אשר יש בו יותר מ"ה פסוקים ורק עפ"יו נבין מאמר במסכת סופרים (פ"א ח"ד) «ימלא שבע קראת ובלבד שיהא כסדר עשרים וא' פסוקים ליתן לכל קורא וקורא ג' ואם פחות יוסיף על סדר זה מפרשה אחרת» ע"כ והנה כפי חלוקת הסדרים שלנו לא נמצא שום סדר שיהיה פחות מן כ"ה פסוקים. ואין אני צריכין ג"כ לצמצם וליתן ג' פסוקים לבר לכל קורא, רק יותר מן כ"ה לרוב, אלא ודאי שמכונת בעל מסכת סופרים לחלוקת הסדרים שיע"פ המסורה לקניה ולשלוש שנים ואז היו נמצאים סדרים של י"ח ושל י"ג וגם של ח' פסוקים כמו שהראתו, וכימי בעל המסכת ההוא שהיה כפי הנודע בימי הנאונים לא חלקו עוד פסוקים

שכן החלה האמא אצל היביל עד הלכה נמצא בלשוננו ביושלי רשיו דשת
 ולא יותר, וכן הלכה י"א שם במס' סוהים קמיו ממוהים בתולים נמצא נ"ב
 ביושלי שם, רק הלכה שבאמצע עד עולת המיד נוסף הוא. ולא כמו שכתבתי
 באות מאגדתיו, והיל' א"שיר לא בן דתת היושלי שבת פמיו ומס' הספיק
 היל' שמונים קצויה סודים > ע"כ לשוק. ונאמת ביושלי שלט העולם קציו וקול
 פישיתו בתורה גישת בהם דברו אמרה יצונו, ונא איה אחיו החשב לו
 יחיי קצויה פישיות ומספר זה היה קרוב למספר קפסל שלט העולם קציו וקול
 לשעיר שהיו לאחיו הזה איה קפסל מאוהרים שולוקים אצלו כמו בתלים
 החלק אצלו לקין קפסל ולקצת סופיים לקציו, ע"י שם בסמוך במס' סופיים
 ביושוי שם.

(ב) הפלה אם אומי כי ביושוי במארי ה' אולעא מלכא שעבתי וכו'
 (מכדדיון מדי א) דחוק ביני שנים אם ידעו היל' והישי נעשיותא עוד לא
 דדכו דהון של המאוהרים להשוב המלה עם המולל יותר מזה עוד זאת האותיות
 ומלל כמו שיעדתי, וגם כשדרשו א"י נעשיות לא חדלו מהגיד זאת בפישות
 הוכח פלונית בנמסרוהו כ"י, אמנם כאן הגיד המיר בפישות את מנע דרושו
 שנאמר המשת גבו וגם מהחלה השב כמנהג כל המשתים גם בפישות.

(ג) דא לך היתקה מאשי ששטת ממנהיגות הלכות רבני גיסם סוק
 הערה 89 ממש במקום שפסיתת הערה זו בדפוס, היה כתוב אצלי כזה: "מן
 עוד נהנה ספור אחד > מרבני גיסם (ד' א) על ה' יוהשע בן לוי שהלך עם
 אלוהיו זה רק שהבשרה לו שלא לישאל לו ולא לכוהן על כל דבר אשר יהיה
 המוח בעינו ואפס"כ לא היה יכול להתאבק באהיותו ושאלו אלוהיו היל' הישבו

אך עזבו חכמי, והוא נחמד ויקי מאד בדרכי ההשגחה העלמית בהשקפת האשמה
 לעין בשר, ומתקדם רק לצדיקים שום מקור בתלמוד, אמנם כלי בסדר היהוה אצלי ריביל
 ולא נמצא לפנינו שום מקור בתלמוד, אמנם ויהי צד 249 בתעוקת וואהל) רק
 ממש נמצא בחרת הישמעאלים (קפסל יחי' צד 249 בתעוקת וואהל) רק
 בין הערבים הראשונים עבד חושם זה היה פתח בן אלעזר הקרא אצל הערבים
 אלהיו (י"ל ע"י ידן כל הדינים) וכפי דבריהם היה נעשיתו החלה בפנים ואח"כ
 מתללה באלהיו ואח"י בשאר חכמים צדיקים והוא מי עניו דב"י היל' פתח
 זה אלוהיו שהיו וקיים לעולם, וכבר נודע שהשומר השמחה הרבה באהותו שלטו
 ע"פי איה מוריס יהודים נעספום לו וא"כ הוליק רבן בשאל הוא שם ובגין אלוהיו
 דבניו עוד שם וגיסם החלה הישחה בין שניהם שהו ממש, שאמר לי אלוהיו
 וזיל לא חנכ' לכת עמי ולעצוי במלים מפלי השאלי, וכו'. אך כדברים
 הפלאים שיאה לא ישור רק במאד והוא בקיר גטת לישול אצל איה ישע
 (ברקנן אצל אשרי עד ריעם וחסאים) אשר יתן אותו אלוהיו ונתנה מודשו
 והמדו לו באהותו שהיה שם ממשות חתת חקיק, ואם היה נוסף היה מלעשעי הישע
 או הישעי חתת, ובשאר הפלאים יש המלבים כי מחזיקים אהב לישות כל סופה לפי
 הפשו וישיותה לבו וכן עשה גם לסיפורי חליל פנים ע"ת אהם ליוסף עילויים

יזפי לפי דעתו נעסע לתועלת התפשטת אמתו, ובספור זה שלמהוה נ"ב
 הירודים בלי ספק חז"ק שני הדברים בחד, החלוק שם היביל החלתי נודע לערבים
 במשה רבנו היה הנהיג לכל עמי אמצא הקרובים והרחוקים, להגדיל הענין בעניניהם.
 וע"י הוכיח נ"ב ללכת לאחוריו קצת באלוהיו, והצמיד החתיו עבד ה' בלשון
 ומינוו כפי המפשיים לפניהם אשר באמת הוא הוא רק פשטת מספרם זה היי בן לוי
 משה רבנו, אולם וכו' לרבר שבאנדה ישנה הרבנים נעספום זה היי בן לוי
 הירבה עם אלוהיו זה רק אלוהיו הנבוא נודע בתוך ואודות לעושה המיד נפלות
 ולא פתום, ולכן רק לשני אלה היה ראוי להם מעשה נורא כזה. וה"ן מהדדקה
 המוללה להוצידי פשה רבני מבהה הנביאים למשה ממנהיג שום אדם והלכו

בידעת דבני המעשה, גם תוספת עוד מוסיף שפניהם נ"ב חזק באהות ספיה כ"י
 שרשבו יושבה לא היה יכול להתאבק עוד ויצא מה עשית? ובאודות נלה כ"י
 פתח שרע אשר מלך אהרן הורק אהר"י ויהי נ"ב אשר הפסיה לקן נ"ב חזק היה
 למען שבעור עינהיו האנשים המלכט על נפשמ חלמטום והמלכטום בן מהרוך והוא
 ד"כ נאח בתחבולות ויצד כל יציה, אפי' הספיה אודות שפניהם חזק נע"י אהרן פתאום
 וגלה למשה באהר"י שרע הוא אשר זה הגע בעשיוניו ובפישותו ירה את לב

אבותיו המאמינים, מיהא בעליל את הווע מושבת מהמו שעה להחיה שפיות
 דם העניים אם יהלוקו על אבותם המאמינים כבר בתורתו ובספוריו, ושם לבני
 לרבר הזה בפרט בעבות ע"י ע"י יזב העניים הם המנהיגים לאמונה הישנה
 וספורים ברויים נד הדיקים והנקות אשר ימו אוזן למו וכה וכוה ידעה הישנה

בכל זה היה, ועכ"פ אין ספק ששטע מהמו סופה זה כלל ע"י איהו אנה
 ולקחו באהותו לעשות בו מה שלבו חפץ, והראתי בתעניתו על הקראן שרדנה
 השמשות באודות שלטו, ולפניהם נחל להוציא מהו ממשא, היי ענינא מבה
 עניים אשר יפצו אור על אהרן מאמר סתם בדרה"ל, ואין כאן מקומה, ועתה ע"י

בארת ישני שהוצאת הקראן הויה ספק ימי רבני סבורא, ורדע נ"ב מה
 קריתת סופיה זה אל רבניו גיסם, ויש לעידי שהו ספיהם באלה במהות
 מהדדקה כמו שנמצא אצלנו הנהגה מהדדקה עשית הדברת שהוה על קרבן
 ומפיעות המדות וגם רבני גיסם השמשע בו כמו בעשעת של ה' מארי

ומכפסות (הערה 88) וכן יש שם ספיה הכנת שלמה לעמוד על הקורה מ'
 משלמה האשים נ"ב המנין ששפוטו כלם בחד (כ"ח א) ובמדישם אלה
 שנאמר מאתו ה"י נמצאם בלי ספק ירה הספה שישפוטו, ע"כ השפחה
 והחשוב עתה כי גם מעשה החוש על נפשו שהתאם ספק הולדת ה' שישו
 מודון לקוחו הערבים במעשה החוש על פתום בלילום ומדישם ושבחה

לנכד וחסו המעשה לאיש יודי קרמו ויהי מפורסם, ויהיה דעו מבורהם
 והמדו חסו שמהם ד"ב מהם לרוב בקראן, וכוהה להשנות עצמו לפרהים.
 (י) מהדדקה כד הווא מילא קראתי בספר מעשה גיסם בלשון יהודית
 דיישע גיסם דאיה את המעשה של ה' מארי - כי יתקן הווא הקראן ה' מארי
 בעל ה"ס, ולא כמו שפוטום רבים שהוה ה' מארי הנהגה בעבות מה עשפתי ע"י

בתלמוד ע"ה, כי בשביל גם אחד לא נקרא ר' מאיר התנא בעל הסם בשום מקום בתלמוד, ויותר ניסים הרבה אירעו להנאים כמו לרש"בי לרפ"בי ולר"ח"ב.
(ה) תשואת חן לך על העתקת המאמר הפסיקתא דר' טוביה בעי שמות של הק"בתי וישראל והתורה ואין לי מה להוסיף כאן על דברך בפרושי הפיוטים רק לפרש דברי הפסיקתא באת ח' של ישראל העמוסים ונשואים שכתבת לא ידעתי פירושו, ובאמת צ"ל והנשואים והכוונה ללשון המקרא (ישעי' מ"ג ג) שארית בית ישראל העמוסים מני בטן הנשואים מני רחם וכן אנו אשכנזים אמרים אחר הוצאת ס"ת אב הרחמי הוא ירחם עם עמוסים ויציל וגו' ונוער ביצירת מן הנישואים, נקט ג"כ העמוסים והנשואים בסתם והכוונה ג"כ ללשון הכתוב

(ו) כבר הודיעני החכם שד"ל כי הרב אביד מפאדווה קנה לו פירוש ארוך על התורה כ"י מבעל הטורים, אך כבר השיבותי לו ג"כ כי נדפס בארצנו (בוארקווא) זה כמה שנים ומורי הנאון מ"ה יצחק ז"ל העיר בהסכמתו שם על פירושי החדש בפסוק והסגיר את הנגע, ע"ש בנף הספר.

(ז) רב תודות לך על שלחך לי מחברתך היקרה תולדות ר' שמשון כהן מודון ז"ל ולעת יזכר שמו בין אנשי שם וזכר גם שמך לטוב, ואחרי הואי כי ידוך ואל אסורות מהעלות על ספר תולדות מושכלות כאלה. אומר לך למה אחת באחרונים ובלתי מפורסמים כ"כ, הלא טוב לך לאהוז בגדולים קדמונים ומפורסמים והנה אוצר נחמד מספרי כ"י וגם מאשר תוכל להשאיל לך בארצך על אשר יורו לך רעיונך כי נחוי הוא לך, ואז יודוך הכל כי הוצאת להם פנינים מקרקע הים. וגם אני אורך לעולם וכל אשר תשלח אלי אדרוש ואחקור בו ואסיפה עוד דברים ושמך יהיה לאות ולמופת בספר א"ה. חוק ואמין אפא ידידי יותר בספרי הקדמונים בחפש מחפש, ואז תענני ותמצא חן רב. וכפעם בפעם הענק תענק מנרנך גם לדיודך ואיש בייך, ותעתיק למעני אוזה מחברת קמתי כ"י קדמונית, — ולא אבקש ממך העתקת שום ספר גדול רק מאיזה ספר קטן אשר ימעשו הזמן והמלאכה בהעתקתו כאשר עשית לדיודך החכם ישר בהעתקת פסיקתא דויהי בשלח, וכן תוכל לעשות כעת למעני בהעתקת פסיקתא על המש מנילות ואם עוד גדולה היה המחברת לפיך תמחול להעתיק מנלה מנלה, באגרת אחת מנלה זו ובשניה אחרת עד תומך, ואני כל אשר בכחי לעשות למענך עשיתי ואעשה, הלא שלחתי לך מהברתי וכן הוספתי לך עתה ככתב כל הנשטמ בדפוס, ומה מעוד ענמה נפשי כי לא אוכל עוד מלא משאלות נפשך בהיבור של החכם צונץ, ובאמת איך יודע מה כבד לפעמים גם לי להשיג ספר נדפס בא"צות אהרות, וזה ספר של החכם צונץ השגתו במתנה הצי שנה אחר צאתו לאור, והחכם יוסט הדפים יותר מהצי שנה מחברת מן וצנה על ישראל נגד המדפים שטרעקפוס, ועוד לא השגתי אותה, וכבר שנית ושלשתי אודותך להחכם צונץ ואולי יקרה לעיניו נוסע וישלח לך בלא ספק על ידו, וככה החבור תעודה בישראל בכבוד גדול שלח לי המחבר ספרו זה כי בפקודת הממשלה נמנעה הולכת ספרים עכרים מארץ רוסיא, ואחר הבא ליד ר' שמואל ליב הר הזהב הוישב על הגבול נשלח למנה ליד החכם שד"ל, ומה אעשה לך איפוא

היום? ודע כי מספר מצרף (אשר לא צורף) לא נדפס רק ה"א ולא יותר, והנני מבטיחך כי בעת שיבא אוזה ספרי לירי אשר יכון גם לפיך אשלחתי לך בשמחה ובטוב לב כי ידורך ומכבדך אנכי ההותם פה לבוב יום א' צום העשירי תקציר.

שלמה יהודה ליב כהן רפארטר.

Lemberg, 23. Dec. 833.

Budapest.

Dr. Weisz Miksa.

RAPOPORT TÉVEDESEI A BIBLIAI VERSEFELSZTÁSRÓL.

Dr. Weisz Miksa jeles munkatársunk által az előző közleményben kiadott Rapoport-féle levelek közül az utolsó főképp a versfelosztásnak van szentelve. R. itt kifejtett nézetét 1845-ben, tehát 12 évvel a levél kelte után a Pollák által kiadott »Halikhóth Kedem« című gyűjtő kötetben közzé tette. Azért mégis lenyomattuk, mert először nem akartuk a levelet megcsontítani; másodszer pedig, hogy összehasonlítás által láthatóvá váljék, hogy R., a nagy kritikus, mikép kutatta éveken át ugyanazt a témát. A nézet, melyet a versfelosztás történetéről felállított, általánosan elfogadtatott, csupán Baer utasította vissza, de nem czáfolta.

Rapoport nézete az, hogy a régiek versfelosztása egészen elütött attól, amely a maszórában reánk maradt. Palesztina és Babylónia külön versfelosztással bírt, sőt a maszóra maga különféle versfelosztást hagyományoz. Maszoretikus tanulmányainkban, melyeket egyidejűleg a Jewish Quarterly Review-ban és a Magyar-Zsidó Szemlében közzétettünk, a talmud, midras és maszórából vett nagyszámú adattal döntöttük meg ezt a nézetet és bebizonyítottuk, hogy ősidők óta ugyanaz a versfelosztás járta (M.-Zs. Szemle, XIII. 304—315., XIV. 230—242. és 316—328., XV. 41—49. és 334—343.). Nem ismételtük e levél alkalmából az összehordott terjedelmes bizonyító anyagot, ugyanezért csak ráutalunk majd R. egyes állításainál cikkünk azon lapszámainra, hol a czáfolat bizonyítékai találhatóak. Rapoport állításait számozzuk, hogy az áttekintést megkönnyebbítsük.

1. A rabbinikus bibliákban minden heti szakasz után feljegyzett versösszegek több esetben nem egyeznek azokkal a

versösszegekkel, melyeket a versek egyenkénti megszámlálásából nyerünk. Részletes bizonyítást R. nem adott. A tóra versszámáról szóló értekezésünkben (M.-Zs. Sz. XIV. 325. kk.) hat lista összehasonlítása alapján kimutattuk, hogy »lényegükben egy forrásból erednek, azaz hogy mindnyájuknál ugyanaz a versszámítás szolgál alapul. A legtöbb esetben megegyeznek egymással és az aránylag csekély számú differenciánál ezeknek eredete teljesen világos« (323). Miután a praemissa hamis, a belőle vont következtetés is hamis és nem szorul külön czáfolatra.

2. A talmud (Kiddusin 30 a.) adatából a tóra középső verséről, mely szerint az Lev. 13, 33-ra esik, az következik, hogy a pentateuch verseinek számát 6132-nek vette. Ez nem áll, mert a barajtha maga csupán 5888 verset számlál a pentateuchusban, tehát csupán 43-al többet, mint a maszóra, holott Lev. 8, 8—13, 33-ig 152 vers van (részletesen a M.-Zs. Sz. XV. 45., hol a talmud emez állításának magyarázatára két feltevést adottunk). A 6132 helyett különben 6164-et kellett volna felvennie, amint a következő pontban kimutatjuk.

3. A kiadásokban jelzett versközből R. azt követelteti, hogy a tóra versösszege 5812 (nem 5845), még pedig a következő összeadás alapján:

Genesis	1534
Exodus	1209
Lev. אֲשֶׁר	96
$\text{וְ$	96
Összesen ...	2935

Mint hogy a versközeptől a nevezett szakasz végéig még 29 vers van, ezt le kell vonni és akkor marad 2906. Vegyük ezt kétszer, akkor a végösszeg 5812. R. azonban tévedett, midőn a אֲשֶׁר szakasz versösszegét, úgy mint a וְ -ét, 96-nak vette fel, mert az 111. Az 5 fejezet versszámai ugyanis a következők: 17+16+17+35+26. Világos, hogy R. a második fejezetet átugrotta és ezenfelül az összeadásnál eggyel többet számolt. Ha ezt az elnézett 15 verset (96+15=111) a szóban forgó 2906 összeghez hozzáadjuk, akkor a tóra versösszegének fele 2921. Ha ezt kétszer vesszük, akkor 5842 verset kapunk. Ehhez járul még az, hogy וְ verseinek száma 97 (nem 96. V. ö. Szemle XIV. 327.), úgy hogy még 2-tőt

kell a végösszeghez hozzáadni és akkor 5644-et kapunk, tehát a maszóra végszámát egy hujján. R. ezen számítás alapján állítja, hogy a talmud versközepe szerint az egész tóra verseinek száma 6132, de minthogy 16-tal kevesebbet számolt az első felénél, a végösszeget 32-vel többre kell tenni.

4. R. maga konstatálja, hogy az általa kihozott versösszegek nem differálnak túlságosan és egy felosztási elvre vullanak. De a Jalkut I. 855. a palesztinai elvet mutatja, mely szerint minden versünk három versre osztandó. Ott ugyanis a tóra versösszege 15,842-re tétetik. Ez nagyjában = 5645×3. Téves itt a kiinduló pont. Az egész azon alapszik, hogy a bab. amóra R. József azt mondta, mi nem tudjuk megállapítani, hogy a tóra középső verse az első vagy a második félhez tartozik-e, mert hiszen jött egy palesztinai tudós és azt mondta, hogy ott Ex. 19,9 három verset osztatik (Kidd. 30 a.). Ebből látható, hogy József csak azt állítja: nem ismerjük teljes minutiosítással a versfelosztást, hiszen egy versről megtudtuk, hogy Palesztinában három. Ez teljesen elegendő arra, hogy a versek megszámlálása alapján ne állapíthassuk meg, hogy a tradált középpers a tóra első vagy második feléhez tartozik-e. Ha azonban igaz volna az, hogy a palesztinaiak minden verset 2—3 versre osztották, amint R. feltételezi, akkor József azt mondta volna, hisz mi azt sem tudjuk, melyek az egyes versek, hát hogy számláljuk. Sőt ellenfele ilyen propozícióval elő sem állott volna. Lehetséges ugyanis, hogy arról nem volt tudomása, hogy 1 vagy 2 verset Palesztinában másképp osztanak fel, de arról csak tudomással hírt volna, hogy minden verset ketté vagy hárommá vágnak (részletesen Szemle XIV. 242. köv.). Egyébként is gyanus, hogy a Jalkut száma csupán 10,000-rel differál, de az ezresekben, százasokban, tizesekben megegyezik (15,842 : 5845). Mindezek arra a feltevésre vezetnek, hogy a Jalkut adata téves számfeloldásból ered. Az eredeti adat így hangzott:

$\text{הַ$ הַ הַ הַ הַ הַ הַ (a hét így írták: הַ), ezt félreértették és הַ (= הַ) 15-nek vették (Szemle XV. 42.). Egyébiránt számos adatot hoztunk fel a hagyomány, úgy pal., mint bab. termékeiből arra nézve, hogy verseik ugyanazok voltak, melyek a maszoráéi és melyek a mieinkkel azonosak (Sz. XIII. 305—315., XIV. 230—242.).

R. a szakaszok felosztásának kérdését is felveti. Ezt is csak a található összes adatok alapján lehet majd eldönteni. Az összes tények ismerete nélkül csak ötleteket produkálunk.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

ADALÉKOK AZ ÓBUDAI HITKÖZSÉG ÉS CHEVRÁK TÖRTÉNETÉHEZ.

I. A frigyláda függőnyeinek feliratai.

Midőn Mózes a pusztában a hajlékot felállította, az egész nép sietett ajándékaival, hogy az méltóan felszereltessek. Ki-ki áldozott tehetsége szerint, sőt tehetségén felül. Bátran hirdethetjük: ilyen volt Izrael mindig. A frigysátor mindenha és mindenkor áldozatkészésre sarkalta, valamint az iránta való szeretet a szépérzeket is ébresztette, fejlesztette és növelte, akár ha mint szabad nép »fügefája és szőlője alatt« élvezte az »igéret-föld« üdítő levegőjét, akár a diasporában élve jobb vagy középkeri viszonyok közt.

Eme állításom igazolását leszok több cikkben a dicsőségben megvénült hitközségem — Óbuda — története alapján kimutatni, amely egyúttal adalékuul szolgál a hitközség életéhez és történetéhez.

Izraelnek az idők folyamán három szentélye volt: 1. a pusztai hajlék, 2. a szentély, 3. a zsinagóga. Az utolsó egyidejűleg tanház, iskola is volt és részben még ma is az. Mind e három Isten háza három részre van felosztva, melyek: a belső szentély, a szentély és az udvar. A belső szentélyben volt hajdanában a két kőtábla, de a zsinagógában is pergamenten írott tekercsalakú tórát néha több példányban is tartalmazza az *ארון הקודש* Arón Hakódes. Úgy ezek, mint az istentiszteletnél szükséges *כלי הקודש* szertartásos edények, hol közöltségen, a község pénztárából szereztetnek meg, vagy egyesek — *נדיב לב* — nak az önkéntes adománya; melyek rendszeren az ajándékozott tárgyon az adományozót megörökítik.¹⁾

¹⁾ Szerintem czélszerű volna, miután ilyen felírások sokszor történeti adaléku is szolgálnak, azoknak hibátlan és hamisítatlan szerkesztését és szövegezését a hitközség részéről jobban ellenőrizni, és visszautasítani mindazt, ami ellenkezik az igazsággal.

Ilyen feliratokat találunk a következő tárgyakon: *בפורת פיוכה עין החיים כמותה מפה כלי הקודש ציין יה הופה כוס הדם קלפה קופה מנורה מנסה סידור כורה נביע נר תמיד; קרן קימתה ספר קברנים. סכין מולג מצבה* és *שוות*.

Említett szertartásos tárgyak, hol a hitközség, hol a hitközség kebelében fennálló különböző egyletek tulajdonát képezik. Utánjárásom mellett sikerült nekem, úgy a község mint a többi egyletek birtokában levő felirások szerelvényeket lemásolni és kronologice rendezve csoportonként, lehetőleg az adakozók némi életrajzával e becses folyóiratnak rendelkezésére bocsájtani. És ha ezáltal csak némileg is hozzájárulok feleketünk szent ügyének előmozdításához, fáradságom meg lesz jutalmazva.

Kezdem a *פיוכה* függőnyvel, mert ez a legkezdetlegesebb és legszegényebb hitközségben is található. *פיוכה*-nek rendeltetése már a szó jelentésében található: Függöny, amely alkalmaztatik a frigyszekrény előtt. Készül valamivel hosszabb és szélesebb kelméből, mint amilyen a frigyszekrény, hogy azt jól betakarja és mindig előtte függjön és csak akkor huzatik félre, ha a frigyszekrényt kinyitják tórafelolvasás vagy más czélból, melyek után megint helyreigazítják. Ez a czélja. Értékre nézve nagyon különbözők. Van egyszerű, mondhatni primitív kiállítású és megint a legdrágább és becsesebb szövetekből remeknél remekebb arany és más műhímzésekkel tele, úgy, hogy néha ezeket képvisel az értékük.

Elmaradhatatlan az abbrev. *כתר*, ami annyit jelent mint *כתר תורה* = a tóra koronája. Azonkívül szoktak rávarrni, vagy himezni: koronát, tíz ígét két kőtáblaalakon, szarvast, oroszlánt, oszlopokat, fákat és az adományozó, felesége, szülei nevéit is, valamint azt, hogy milyen alkalomból történt az adakozás. *כתר פיוכה*-t találtam a hitközségnél 20-at, a chevra kadisánál 7-et és a Bachurim Bikur Cholimnál 2-öt, amely a chevra kadisa után, a hasonnemű chevrák közül, a legrégebb.

A legöregebb *פיוכה* a chevra kadisáé — 1747-ből. Ami nem azt akarja bizonyítani, hogy a *כברה קדישא* régiebb a hitközségnél és csak ezután alakult volna a község. Mert aki ismeri a hitközségek fejlődését, tudja, hogy a község chevra kadisa nélkül alig létezik, de chevra kadisa község nélkül lehetetlenség. És azonkívül van községünknek egy tóravértje

(צ״ן) 1718-ból. Hanem valószínű, hogy a hitközség régiebb פריכת-jei elrongyosodva elkallódtak és nincsenek már meg: és jogosan érvényesíthetjük a «לא ראינו אינו ראינו» elvet a hitközségi jegyzőkönyvnél is. Ha eddig nem akadhattunk régiebb jegyzőkönyvre, mint az a sokszor említett és talán igazságtalanul bántott 1742-ből való jegyzőkönyv, az még nem bizonyítja, hogy a még mindig rendező kézre váró levéltárban nincsen régiebb jegyzőkönyv, amely több világosságot vetne a hitközség korára, keletkezésére. Az említett, צרקה birtokát képező צ״ן 1718-ról kívül, elég világosan bizonyít az 1737-ről szóló Zichin Susana grófnő fele adásvevési levele, ahol a »Schuhl«, a házak és temetőről emlékszik meg. Mert ahol »Schuhl«, házak és temetőhely fekvő birtokát képezik a községnek és ahol az említett szerint 20 évvel előbb már כלי קודש birtokában van a hitközség, ott már rendezettebb hitközségi élet lehetett.

Sajnálatomra még nem láthattam Trebitsch Ábrahám ama hitközségünk történetével foglalkozó értékes munkáját, amely B. szerint¹⁾ »קורות העתים« és R. szerint²⁾ »קורא הדורות« és így türelemmel kell lennem, míg talán a véletlen megint fog kedveskedni oly okirattal, mely teljes felvilágosítást fog adni e homályos kétes dologban. Addig is elégedjünk meg azzal, ami van.

A צרקה vagy másképen a hitközség függőyei díszesebbnél díszesebb kiállításúak, úgy hogy alig van 3—4 csekélyebb értékű. Különböző alkalomkor mindig más-más használtatik. U. p.: hétköznap, újhold, körülmelés, közönséges szombaton, kiváló szombaton, félinnepen, örömnapiokon, böjt- és gyásznapokon, שלש הנגלים, שלש נראים, és הוכרה ימים נראים, és más ünnepélyes isteni tiszteleten megvan a külön függöny.

Hitközségünkben még most is végzik minden szombat és főnnep reggelén a השבחה istentiszteletet. Azaz már reggel elvégzik a tórafelolvasást, valamint a t-השרית, és, idejében a t-הזכרה is. És pedig a chevrá kadisa aegise alatt, azaz ő funkcionál akkor, tehát akkor a פריכת-jeit is használja.

¹⁾ »A Zsidók története Budapesten«, 269. l.

²⁾ L. »Magyar-Zsidó Szemle« 1905. évf. 327. l.

A Bachurim Bikur Cholim pedig az ő helyiségeiben rendezendő istentisztelet alkalmával függőyeit is alkalmazza.

Mint mondám, említett czélból kezdem a függönyök feliratainak közlésével és iparkodásom és fáradságom utánjárásom után sikerült is egy kis világosságot hozni a mult homályába. Ha talán adataim nem eléggé megfelelőek, azoknak kiigazítását már előre is köszönettel honorálom. Esetleg magam is bukkanok még adatokra. A 29 פריכת feliratai a következők:

I.

זו האלוף והקצין ה' ועקל בן המנוח ה' שמעון האליטש ז"ל זונתו מרת בילא בת האלוף הקצין ה' וואלף אבלי נרו נעשה בשנת תקל"ז (1747) [ח"ק]

II.

זאת שייך לה' יהודה ליב בן הקצין הרר ועקול האליטש נרו נעשה בשנת תק"ז (1757) [ח"ק]

III.

זאת עשיתי לעבודת המקום ב"ה האלוף הקצין הרר אברהם בן ה' ישראל ז"ל מנש ואשתו הנעוזה הקצינה מרת ליבלה תחי' בת הקצין ה' גומפל ז"ל בשנת תקל"ט (1769)

IV.

שייך להקצין פו הרר דוד ז"ל במהורר משה נרו מכאסקאוויטץ עם זונתו הקצינה ונבירה אה לאה תחי' בת הקצין פו הרר וואלף אבלי ז"ל פריכת המסך נשלמה מלאכתו קודם ביום ההוא אז נתן דויד בראש להורות לה' לבק (1772)

V.

זאת נדב ה"ה האלוף והקצין כהרר נתן בן מהרר מענדל אופנהיים ז"ל לבקש נתן בשמחת תורה לבק (1800)

VI.

זו עי בחורים הרבה רקק אי ש תקל"ד ל (1804)

VII.

זו ב"ה חיים שפיץ זונתו מ' אסתרל בת כה יצחק גרשון בין מאקווע פה אובן ישן תקל"ה ל. (1808)

VIII.

כפורת: קודש לה' והיו הכרובים פורשי נפים למעלה סוככים ונפיהם על הכפורת ופניהם איש אל אחיו פריכת: זו ה"ה הירש קרעמורר עז מ' צירל בת ה' גרשון מאקווע בין פה אי א' דפסה תקל"ט לבק (1809) כוור זכנו

IX.

זאת שייך להאלוף הקצין המרומם הרר אוצק טאטים נ"י עם זונתו החשובה מרת קעלי ה' נעשה בשנת הקע"ד לבק (1814)

XXII.

נעשה עי נבאי צדקה דקין אוכין ישן בשנת תרו לפק (1846)

XXIII.

כתר כהונה. וידבר די אל משה לאמרי. פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן
(השיב וכו')¹⁾

כום ישועות אשא ובשם די אקרא. כום של אלי הנביא באתי אמהע
בפאנו באתי אמהע אשר קדש ידוד מבטן וכו')²⁾ נעשה עי אלופי נבאי דצדקה
דפה בשנת ידאח די טהורה עומדת לעד לפק (1851)

XXIV.

זו כהרר ליפמאן בן די משה פיליפ וזונתו מי עלקעלא בשנת תרו
לפק (1857)

XXV.

זי די שלמה קאהן בן די וואלף ואשתו שרל תחי בת די יהודא שטיינער
לגמח חק בתד לפק (1860) [ח"ק]

XXVI.

זו הרר שלמה בן די וואלף בן או מי שרל בת די יהודא בשנת תרכט
לפק (1869)

XXVII.

זו הקצין די אברהם בן די וואלף אבעלעם ואשתו מרת רחל לאה בת די
יוסף פרידמאן בשנת תרלב לפק (1872)

XXVIII.

כפורת: ודברת אהך מעל הכפית. פיוכת: זו האשה המהוללה מי אסת-
עירענסטיגע ווייס תחי לכבוד נשמת בעלה הקצין המיומם כהר די משה מאיין
ווייס עה בשנת תרנז לפק (1897)

XXIX.

זו מי יחוקאל באגארט וזונתו הגה להחביא דבחה

A héber feliratok magyarázatai.

Az I. sz. alatti szerint az adakozó apósa Abliz Wolf még élt, mert azt jelenti: נטרם והמנא ופיקה. Nagyon előkelő és tekintélyes ember lehetett, mert a IV. sz. szerint veje Boszkovits egy drága ajánlott fel a községnek. Akivel pedig ilyen tekintélyesek sógorságba léptek, nem lehetett közönséges ember. És ahol ilyen birka ajánlának fel, — e kettő művészies és gazdag kivitelük által az 1896. kiállításon feltűnést keltek; a pesti

¹⁾ Itt tulajdonképpen נבאי ninesen, hanem a vers, azaz שלום végeig.

²⁾ Itt szintén nem נבאי áll, hanem a ברכה befejezéséig.

X.

שייך האלמנה רייצל אשת התורה מוהי שמעון נראן זצ"ל עשתה לכבוד
אביה תחו מוהי גרשון אלטוטישין זצ"ל אמה הצנועה מי בילא זל שי תקעד לפק
(1814) [ח"ק]

XI.

שייך להקי הרר די דוד כמוי זל זצ"ל קוטיין עיז איה מי שרל תחי ש
תקעה ל. (1815)

XII.

כפורת: ציין זהב, שולחן לחם הפנים, כור נחשת, עשרת הדברים, מוכחי
מגורת זהב, אפודי.¹⁾
פיוכת: זי: להק הייה די משה פאלל עז מי צירל בשנת תקעה (1818) [ח"ק]

XIII.

זאת נרב הקצין חק די נומפל ביה ליב טריכטש ז"ל להקי אי עבור מעות
קבורה שלו [ח"ק]

XIV.

חק די אברל יצו וזונתו מי מרים תחי. [ח"ק]

XV.

זו מי יצחק קרוב עז הגלה תחי שנת תקפ לפק (1820)

XVI.

שייך להמרום הרר יעקב רייס בהרב מהורי שמשון זצ"ל עם וזנתו מרת
גאלדא תחי נעשה בשנת תקפו לפק (1826)

XVII.

נעשה עי נבאי צדקה דקיין אוכין ישן שנת תקין לפק (1830)

XVIII.

המרום הרר אביהם ראב עם וזנתו הצנועה מרת דבורה תחי שנת תקין
לפק (1830)

XIX.

כפורת: קודש ליהוה! פיוכת: הפרכת הזאת תחי לדי קדש לפאר מקדשו
מידי חדש בחדשו. זו היה הנה העניך ליב סופר יצו וזנתו הצנועה מרת שרל
תחי לפרט אך טוב וחסד ורפנוי כל ימי חי (תקצד = 1834)

XX.

זו שייך להאלוף כה יונה מיכאל וואסערמאן עז מי פרומט תחי נעשה
בי תקצט לפק (1839)

XXI.

לברכת החודש זו המרום ביה מענדל נראן יצו וזנתו מי הענדל די תחי
שנת תרד לפק (1844)

¹⁾ E felemlítettek alakjai ki is vannak himezve, mint a 7. tárgy.

hitközség ünnepélyek rendezése alkalmával, pl. a chevra kadisa tagok felvételekor ezeket is el szokta kérni nagytermének díszítéséhez — ott chevra és község már csak rendezettebb viszonyok közt lehetett.

Abliz, máskülönb en ükapja dr. Wellesz nagybittsei rabbinak, valamint dr. Atzél orvosnak, a »mentők« főnököknek.

Az itt említett adakozó Zekel Holitsch ükapja a rabbi Zekel Budaspitznek, akinek nevét is viseli, aki sok éveken át Nagykorörsön mint főrabbi, később en pedig szülőföldjén, Óbudán, mint rabbisági ülnök működött, ahol el is van temetve. Tanítványa volt a híres pozsonyi jesivának, de azért érettségi bizonyítványa is volt; sőt mint főrabbi már magyar hitszónoklatot tartott. Szép könyvtárát az örökösei a budapesti rabbiszemináriumnak ajándékozták. Említett r. Budaspitz mostohaatyja volt dr. Rakonicz M. W.-nek és édesatyja dr. Budai székesfőv. gyakorló-orvosnak, aki veje a boldogemlékü Brill, pesti hitközség híres rabbisági elnöknek.

A II. sz. alatti adakozó az első sz. alattinak fia.

A III. sz. alatti 3 fia a szülőik emlékére egy remek kivitelű כלי קודש-t ajánlottak fel 1806-ban. Majd alkalomadtán többet. A פרכת ugyan minden tekintetben a legértékesebbek közé tartozik, de megbocsáthatlan felületesség következtében a dekalógus szövegezésében botrányos hiba történt. És pedig לא העשה לך hiányzik és helyette לא תשא áll.

A IV. sz. alatti adakozó sógora az első sz. alatti adakozónak, veje az említett Abliznek; nagyatyja ama nemesszívü Boskovits Simonnak, aki az óbudai híres templom építéséhez 50.000 frtot előlegezett volt.

A פרכת szövege szerint Mária Terézia uralkodónő ajándéka lett volna. A kiállítása pazar és művészi.

Az V. sz. alatti rokonságban volt a pesti hitközségi R. Simon dájjannal.

A VI. sz. alatti a szfv. chevraák legöregebbek egyikéé: a Bachurim Bikur Cholim egyleté.

A IX. sz. alattitól ered még a שויה a templomban, a legnagyobb קיבה קין, melyekről annak idején és helyén majd bővebbet. Családjáról azt tudhattam meg, hogy Leni nevü lánya férjhez ment egy Mandl nevü emberhez és ezek szülei Mádaí ismert vizsgálobírónak.

Avidgor fiának Emma nevü leánya férjhezment az emberbaráti működéséről ismert fv. k. tiszti orvoshoz, dr. Tatay Adolf királyi tanácsoshoz; aki ifjú korában vallásos éneket írt a pesti hitközség számára. Hertzberg ékszerész szintén unokája a boldogemlékü Totisnak. Jellemzésére még fel kell említenem két közzsájón forgó érdekes mondat. Az egyik, hogy szombat és ünneppan még a kocsisnak is az előkelő gazdájukkal egy asztalon tálaltak. A másik, hogy egyik kocsisa az országúton álló kereszt szt. jelvénye előtt elhajtván, anélkül, hogy megadta volna az előírt vallásos tiszteletet, gazdája T. ezt észrevevén visszahajtatott haza, a kocsissal nem is ment többé, hanem el is bocsájtotta. Mondván: »aki saját vallását kellőn nem becsüli, mint ember sem állhatja meg helyét, bizalmat nem érdemel.«

A X. sz. alattival rokonságban vannak: Zerkovits, Jaszovitz és Büchler családok.

A XI. sz. alattinak 3 fia volt, ú. m.: M. L., M. H. és Wolf, M. H. nagyapja Weisz Berthold volt orsz. képviselőnek, apósa a híres Boskovits Hirsl óbudai hitközség elnökének; úgyszintén rokonságban volt Machlup bőrnagygyárossal.

A XII. sz. alatti borkereskedő és nagy תלמיד חכם volt; fia a széchenyi rabbinak.

A XIV. sz. alatti ükapja Stern Mihályné, szül. Bichler Rozaliának, aki éveken át a hitközség jószívü elnökneje volt. De az »Izr. nőegylet«-nek még most is példás elnöke és nyagarányü jótékonytságot gyakorolt és gyakorol. Nem tudom, van-e szfv. humanistikus intézmény, hol Stern Mihályné, mint jóltevő ne fordulna elő. Férje, Stern Mihály, az egykori elnök 90 éven felül van és még most is teljes egészségnek örvend mindnyájunk örömére. Két leánya közül az egyik dr. Grünwald kir. tanácsoshoz, a másik dr. Unger orvoshoz ment férjhez.

A XV. sz. alatti rokona a pesti Karef családnak.

A XVI. sz. alatti fivére Reisz Hirsnek és nagybátyja néhai Reisz Károly a pesti chevra kadisa nagyérdemü volt elnökének.

A XVIII. Rab azaz Györből származott Óbudára mint szegény szücsinas, de családi neve Goldstein. Jólétre szert tevén, nőül vette Heidelberg Debórá, később óbudai népszerű

hitközség elnöke lett. Fiai Pesten családot alapítottak, ő is odaköltözött, ahol meg is halt és eltemettetett.

Egyik fia hevési Bischitz D.-nek leányát vette el és most nagybirtokos Ozorán, akinek leánya férjhez ment toronyi Fellner Sándor szfv. neves műépítészhez, aki a pénzügyministeriumi palotának sikerült építése jutalmául nemesítettett.

Rudolf fia pedig a pesti rabbi unokáját, Wahrman Mórnak a pesti hitközség hajdani elnökének, az V. ker. orsz. képviselőnek nővérét vette feleségül, kinek egyik lánya férjhez ment Radó Vilmos, képz. igazgató és évek hosszú során át női képz. tanárához, neves paedagogiai író. Egyik fia Baumgarten leányt vett nőül.

Az egyik — Manó — mint szobrász halt meg Németországban család nélkül.

A XIX. sz. alatti óbudai születésű; családi neve Hellschein; neves kalligrafus; de legnagyobb érdeme: Pestre költözve megalapítója lett a pesti שׂים הבריה-nak, amely az anyahitközség védnöksége alatt ma is működik.

A XX. sz. alatti bevándorolt Németországból, kékfestő volt Spiczter Gerzon gyárában. Jó módban élt és gyermekek nélkül halt meg.

A XXVIII. sz. alatti szintén rokonságban van a Machlup családdal; örökösei a világhírű Spiczter Gerzon kékfestő-gyárnak; szülei a szurdai Weiszoknak, jelenlegi tulajdonosai az említett kékfestő-gyárnak.

A XXIX. sz. alatti a B. B. Cholim egyesület régi בית אדומאניו-ja családi neve: Kaufmann, Bonyhádról származott.

Budapest.

BARÓ J. LIPÓT.

BUDA 1684. ÉVI ÉS ÉRSEKUIJVÁR 1685. ÉVI OSTROMÁHOZ.

Egy régi, az itteni (Hildesheim) városi könyvtárban őrzött ujságban, a »Relations-Courier« (S. A. XIII. A. 3¹) 1694-iki évfolyamában találtam néhány érdekes közleményt,

¹) Öt évfolyam van 1864-től 93-ig terjedő időből. L. »Bücherverzeichniss der Städtischen Bibliothek in Hildesheim. Ausgearbeitet von Robert Feldhaus, Hildesheim, Gebr. Gerstenberg, 1900, Sonder-Abteilung. (S. A.). Hildesheimisches,« 57. l.

amelyek Buda zsidóinak az európai török hatalom ezen legszélsőbb várának ¹) a császári hadsereg által történt ostromoltatása alatt való viselkedésére vonatkoznak s amelyeket ezen folyóirat olvasói elé terjeszték.

Miután az 56. számban (jul. 11-ikéről) »Buda és Pest városok leírása és vázlata« közöltetett, ahol a tervezeten C) alatt a »vizi- vagy zsidóváros« ²) is meg van jelölve, a 62. számban (aug. 1-éről) Bécsből jelentik jul. 30-án, hogy az ostromoltak semmit sem mulasztanak el s folytonos ágyúzással a puskaport nem kímélik. S ezen resistenciánál a zsidók nagyon is kooperálnak. A 64. számban (aug. 8) találunk aug. 6-áról kelt bécsi jelentést, hogy »a zsidók, kik nagy tömegben gazdag kincscsel vannak Budán, a törökök mellett minden képzelhető ellenállást fejtenek ki.« A köv. 65-ik számban (aug. 12-ről) is jelentik Linzból aug. 12-én: »Magyarországból hallatszik, hogy Buda előtt igen véres fejek vannak, mert az ostrom alatt levők, (különösen a zsidók), keményen ellentállanak, amennyiben azok igen gazdagok és nem szívesen válnának meg vagyontuktól.« Ugyanígy szól 66. számában (aug. 15) az Elbstrohmból kelt közlemény, hogy a »zsidók és törökök mint kétségbeesett emberek védelmeznek, mert állami jogaikat és javaikat védik«; ellenben a 68-ik számában (aug. 22) van egy szintén »Elbstrohmból kelt aznapról szóló hír, mely szerint a zsidók a táborba küldött férfiak által kéretik a lotharingiai herceget, hogy »kímélje meg a város elfoglalásakor embereiket a kifosztástól s ők adnak neki tiszteletük jeléül hat tonna aranyat.« A köv. 69. számban (aug. 26) két jelentésre akadunk a budai zsidók magatartására vonatkozólag. Az egyik szerint »az ostromoltak, különösen a zsidók, akik nagy gazdagságukat védik, kemény ellenállást fejtenek ki,« sőt arra is kiterjed a jelentés, hogy »egy bizonyos zsidó fizeti az egész garnizon és lelkesíti a törököket.« E szám másik híre szerint, mely Bécsben, aug. 24-én kelt — míg az első jelentés Donastrohm, aug. 25-éről való — a zsidók Budán azt ajánlották, hogyha a garnizon a felszabadításig

¹) Kaufmann D. Die Erstürmung Ofens u. ihre Vorgeschichte stb., Trier, 1895., 24. l.

²) Kaufmann ibid. 35. l.

tartja magát és hű marad a portához, úgy nemcsak a garnizon költségeit fizetik, hanem évente 30.000 forintot hajlandók fizetni.« A 70-ik szám (aug. 27) Bécsből jelenti, (aug. 30-áról!) hogy Budán már csak 3000 harczképes egyén van, akiket azonban a zsidók és a rácok (törökországi gazdag kereskedők) nagy ajándékokkal a további védelemre lelkesítenek. Ezenkívül hírül hozza, hogy »a lotharingiai herczeg megizente a budai zsidóknak, hogyha nem teszik le fegyvereiket és a törököket további kitartásra buzdítanak, a császár Ő Felsége el van határozva, hogy az összes zsidókat valamennyi örökös tartományából kiüzze és elpusztítsa.« A 82-ik számban (okt. 10) találjuk azon hírt, hogy »egy foglyul esett zsidó meg-erősíti, hogy az ostromoltaknak eleségben és készletben nagy hiányuk van s egy font lóhus ára 6 garas¹⁾ s így az erősség nem igen tarthatja már magát sokáig.«

Mint ismeretes, Buda ostroma 1684-ben a császári sereg visszavonulása folytán véget ért és csak 1686. szept. 2-án hullott le erről a várról a félhold.

Megjegyzendő, hogy egy másik »Nordischer Mercur« cz. ujságban, mely szintén megvan az itteni városi könyvtárban (S. A. XIII. Ab)²⁾ az 1685. évfolyam 58-ik számában van egy hír az érsekujvári erősségre vonatkozólag, amely szerint »Oppenheimernek,³⁾ a zsidók fejének (Bécsben) megparancsoltattott, hogy vásároljon 1000 róf durva vásznat, amely-lyel különféle dolgokat, mint pl. zsákokat és más efféléket, a támadásnál szükséges dolgokat készítsen, amiről Olmützba kellett írnia.« Érsekujvár erőssége ez év (1685) aug. 19-én került a császáriak kezére.

Hüdesheim.

DR. LEVINSKY A.

¹⁾ Az akkori budai drágaságról l. Kaufmann i. h. 35. és מלת אובין (héber rész) 13. lap.

²⁾ Az 1685. 88., 93. évfolyamok vannak meg. V. ö. Feldhaus i. h. 57. lap.

³⁾ Ez Oppenheimer Samuel. L. The Jewish Encyclop. IX. 419. (arczképével.) Az ttani »bibliografia« kiegészítendő a következőkkel: Kaufmann Samson Wertheimer 1, s köv., Urkundliches stb.; továbbá Löwenstein, Geschichte der Juden in der Kurpfalz 87. és 1. jegyz.; Levinsky, Löwenstein lapjában, »Blätter für jüd. Gesch. u. Literat.« (az »Israelit« melléklete) 2. évf., 63. 1., 6. jegyz.

PÓTLÁSOK »LANDAU EZÉKIEL« CZIKKEMHEZ.

»Landau Ezékiel« prágai főrabbival levelezésben állott magyar rabbikról szóló értekezésem bevezetésében (Magyar-Zsidó Szemle XXII. 298—343.) az érdeklődők pótlásait kértem, mivel csak nyomtatott könyvek és nem írásbeli feljegyzések vagy szájhagyomány alapján dolgoztam. Kérésemnek eleget tett Stein Mayer nagyszombati főrabbi a folyóiratában (Magyar Rabbik II. 43. l.). Azzal az örvendetes kijelentéssel kezdi, hogy a pótlások egy teljesen új munkát képeznének. Nagyon várjuk e munkát, mert a XVIII. század másik felében élt magyar rabbikra új fényt van hivatva deríteni, csupán azt engedje remélnünk, hogy e munka sokkal rendszeresebben s kezelhetőbben lesz megírva a folyóiratánál.

A M.-Zs. Sz. i. h. 311. lapján megjegyeztem, hogy Landau-nak 1785-ben Deutschhoz intézett levele az utóbbit úgy nevezi משה ד"ק. Mivel ez utóbbi kifejezéssel a talmud (Kiddusin 32. b.) az ősz embernek diametrális ellentétét jelzi, föltettem, hogy Deutsch akkor legfeljebb 22—24 éves lehetett s megjegyeztem, hogy St. szerint 1755-ben született s így akkor 30 éves lévén, a fenn írt megnevezés egy kissé furcsa. St. most azt hozza fel ez ellen, hogy a bibliai Józsefet is a bölcsék harminez éves korában »években ifjúnak s a bölcsességben öregnek« neveznek. De ha az aggadikus vonatkoztatásokból akar czáfolni, akkor Kohelet 4. fejezetének 14. verséből, melyet a midrás József-re és Faraóra vonatkoztat, azt is bizonyíthatta volna, hogy a 30 éves ember »gyermek.«

Sokkal fontosabb az a kijelentése, hogy Deutsch születési évét apjának feljegyzéseiből tudja s nem ugyan 1755-ben, hanem 1756 marchesvan hónapjában született. Most már kíváncsiak vagyunk, mi is áll ama régi feljegyzésekben. Mert Frankfurter Arje sirköve szerint (II. évf. 36. l.) י"ט טבת ה'תצ"ו halt meg, ezt St. 1736. évre számítja át. R. Ábrahám Dávid oroszvári rabbi halálozási napja (I. évf. 34. l.) ה' שבט תקי"ב ה' [sic], ami szerinte 1835-ben történt. Pserhoffer Ábrahám (I. 35. l.) elhunyt (מ"ה שנת ה'תק"ט) szerint e 1869-ben van. Az első száma a folyóiratának nincs kezemnél, de arra emlékszem, hogy Ábrahám munkácsi rabbinak elhalálozását ה'טוה לחסדו egy évtizeddel előbbre teszi. Tehát, ha Deutsch születésnapja meg-

van pontosan, akkor ez oly »hagyomány, melyet el kell fogadnunk, de ha csak következtetés, akkor lehet fölötte vitatkozni.«

Schnitzer komáromi főrabbi megemlékezik (Oesterreichische Wochenschrift 1905.) arról, hogy Deutsch Dávid napjait a szerdahelyiek elkésértették s azért ott hagyta őket. Ez az akkori időkben nem szokatlan jelenség, legfeljebb a községekre vet árnyékot, hisz Asch Mérnek napjait sem igyekeztek a gyarmatiak megédesíteni. St. ezt a dolgot kiméletből Deutsch Dávid megszökésének nevezi s alaptalannak mondja minden indokolás nélkül. A kétségbevonás azonban nem érvelés, különösen történeti anekdotáknál nem. Így pl. én a Chaszam Szófer és Deutsch közötti apróságokat, melyeket St. elbeszél, Broda Hirschról hallottam elbeszélni, aki a Pozsonyhoz közeli Köpcesényben lakott. Schnitzernek egyáltalában nincsen historiai hitele St. előtt. Előbbi szólna elődeiről, felemlíti Ábrahám Freistadtot, aki 1805-től 1830-ig működött. Ez az idő kevés neki s ezért írja: (II. évf. 18. l.) »Abraham Pressburger komáromi rabbi . . . harmincz éven át viselte a rabbi hivatalt«. Vajjon neveztek-e Pressburgernek, a forrás kimutatásából ki-venni nem lehetett, mert például Sivasz Czion 78. sz. csupán az van: »Ábrahám פ"ט" azaz Freistadt, de a komáromi főrabbi bizonyára jól van informálva elődeinek működési éveiről.

St. máskor is meghosszabbítja ügyszeretéből a rabbik működési éveit. Így Tannenbaum Ábrahám kereszturi rabbiról azt mondja, hogy 1780-tól 1815-ig működött mint rabbi (I. 34. l.), holott 1785-ben még Landau Eliezer volt ott, azután következett Wahrman Izrael s csak utána Tannenbaum (M. Zs. Sz. XXII. 317 l.) A N. B.-ban (II. C. 19.) említve egy Mendel liszkai rabbi. Erre azt jegyeztem meg (Sz. i. h. 318 l.), hogy nem a magyar község értendő alatta, hanem valószínűleg olvasni kell Lissát. St. ezt a rabbit Magyarországnak reklamálja. Ugyanaz a tiszteletreméltó magyarosítási vágy tűnik ki folyóiratának több helyén. Így pl. említve van a N. B.-ban (I. B. 42.) egy Arje Löb rabbi, kinek működési helye זכארי. St. ebből Zborót csinál s megteszi magyar rabbinak (II. 36). Aki azonban belenézi a döntvénybe, menten látja, hogy זכארי azaz Zbaraz nevű galicziai helységről van szó. Ép oly kétséges előttem Galgócznak tulságos szerepeltetése. A pesti dajjának Oppenheim Simonnak apósa, Galgóczon működött (I. 33. l.)

A már említett Ábrahám Pressburger ugyanitt született (II. 18. l.) Áron Holits itt látott napvilágot (II. 52.) Az általa idézett könyvekből pedig egyáltalában nem világlik ki, hogy itt Galgóczról volna szó. Egyéb bizonyítékok híján a névből nem lehet itélni, különben úgy járunk, mint azok kik a zsidó irodalomban előforduló »hagar« szóból Magyarországra kerestek és találtak vonatkozást. Vagy nem kétséges-e az ő azonosítása נ"ט = Nagy Szombat (I. 57.), holott jelentheti ezenkívül még a csehországi Turnau-t, a galicziai Tarnow-ot, a bulgár Tirnowa-t. De térjünk vissza Galgóczra. Hogy Oppenheim Löb Galgóczon működött, ez azon alapszik, hogy unokája Har Eval munkájának 8. lapján azt írja nagyatyjáról אב"ד אב"ד. Ez lehet az ilyenév morva város is, s tekintve azt, hogy Simon Krumau-ban született, tehát morvaországi volt, sokkal valószínűbb is. — Pressburgerről sem tudjuk, vajjon Galgóczon született-e. De nagyapja, Menachem, kinevezetik tábori, tučapi, bechini rabbinak, (Zichron Jehuda, 4 b) Freistadt-ban fekszik, ami megint nem jelenthet Galgóczot. Vagy ott van R. Menachem eltemetve?

Áron Holits hüniliás könyvének bevezetésében elmondja Kallir Eleasar kolimi rabbi, hogy évekkel ezelőtt átutazott פ"ט városán s beszélt R. Áronnal. Tekintve azonban, hogy mint szomszédja említettik a brandeisi rabbi, megint kétséges, vajjon פ"ט = Galgócz.

Hogy én a II. C. 19 és II. C. 135 alatt említett két Mendel nevű rabbit azonosítottam, ez a következőkön alapult. A második helyen a lissai gaon fiának van nevezve R. Mendel. Ez a lissai gaon (II. C. 11) Dávid Tevle lissai rabbi volt, akiről Lewin, a lissai község történetírója azt mondja »sein Blutsverwandter der Oberrabbiner von Prag R. Jecheskal Landau« (M. Zs. Sz. i. h. 318). Mivel a II. C. 19-ben az van ... מהר"י mi sem fekszik közelebb, minthogy egyszó embernek szólnak. St. azt gondolja, hogy ha már nem lehet a magyarországi Liszkát érteni alatta, akkor érteni kell a lengyelországit (I. i. Lisko). Ezt hosszasan bizonyítja. Érdeemes követni érvelését. A responsum megvan Teutelbaum döntvénytárában, melynek neve nem Jiszmach Mose, mint ő írja, hanem Hesiv Mose. De Landaunál, illetőleg a hozzá intézett kérdésben a dolog lényegére nézve fontos körülményekről szó

sem esik, ami valószínűvé teszi azt, hogy egy mindenki által ismert esetről van szó, amelyet L.-hoz s Tb.-hoz is intéztek. Különben feltűnő volna, hogy a döntvénytár tudós kiadói észre sem vették volna a kérdés azonosságát. Abból, hogy T.-hoz fordul, ki Olasz-Liszka közelében működött, St. azt szeretné következtetni, hogy R. Mendel Magyarországon volt. Csakhogy a responsum elején ott díszlik a nagy címzés, mely R. Móset, a sieniaiwei rabbít dicsőíti. Majd elmondja, hogy Olasz-Liszka milyen híres volt a század elején. Rappaport is dicsőíti és 1805-ben ott élt tudós rabbija Prisker Menachem. Itt megint az a baj, hogy a Hesiv Móse 48 száma, melyben Rappaport szerepel, 1805-ben íródott s intézve van a Galicziában működő Tb.-hoz, tehát nem is magyarországi községről volna szó. Adhuc sub iudice lis est.

St. azt is említi »Bodrogkeresztúron 1782-ben meghalt R. Chajjim; elődje London Eliezer.« Ha tényleg akkor halt meg, úgy London az utódja volt, nem elődje. Egy későbbi keresztúri rabbiról Glanz Hirschról azt mondja, hogy Teutelbaum unokája. A döntvénytár 72 és 103 számaiban azonban az van זיתו tehát veje volt.

Az oroszvári rabbik közül felsoroltam egyet, aki Pinchasz Horovitz rokona (327 l.). Hogy »chaszno di bé neszio« vőt jelent, azt én is tudtam, de mivel Horovitz ilyen nevű vejére nem akadtam, s az említett rabbinak a nevét sem állapíthattam meg, csak jelezni akartam a rokonságot az ismertebb Haflo szerzőjére való vonatkoztatással, mert hisz apósa nem is Pinchasz volt, hanem testvére Smelka Horovitz.

A 322. laphoz azt jegyzi meg: »Glogau Rafael fia volt Michael rabbinak s mint rabbi helyettes követte őt.« Ez nem lehetséges. Mert Asch Méir 10 éves korában tanult R. Rafael-nél (Zichron Jehuda bev.) s amikor Michael volt a rabbi, akkor Asch Méir Baján működött s így legfeljebb R. Asert követte, de helyesen mondja, hogy a rohonczi Áron nem volt soha Trencsénben s azért a 320. lap 19—21. sora tör-lendő, a 322. l. utolsó sorában olvasandó Méir Eisenstadt fia Benjamin, a 329. l. 5. jegyzetében olvasandó Spitz Méir.

Itt jegyzem meg utólagosan, hogy Aser Lemil approbálja (321. l. 4. jegyzet) a következő könyveket: זרע יעקב (Fürth 1775) יפהל שלמה (Livorno 1786) ארץ צבי (Prága 1786). Utóbbi

aláírta R. Jeremias nagymartoni rabbi (314. l.) és Kallir Eleasar (304. l. 4. j.) Utóbbi még Rohonczon approbálja שילוחי הגביר (Livorno 1779) könyvet. Kallirt említi Szántó (Kalender für Israeliten, Bécs 1867, 274. l.) a következő anekdotában: Landau Ezékiel fia utazást tett s hazatérve a Kallirtól hal-lott igen éles elméjű magyarázatot elmondotta apjának. Ez arrogancia részéről — mondja nevetve az apja — ha te ily kitűnő dolgon nem követsz el plágiumot s nem monod el saját nevedben, mily kiválóaknak kell akkor tartanod saját szellemi termékeidet.

A függelékben felsoroltam egy Bia ביאה nevű községet s mivel nagyon hasonlít a pestmegyei községhez, kérdőjelet tettem melléje. Mint utólag látom, joggal. Bia ugyanis Neu-hydschow cseh várost jelenti. (Jüd. Centralblatt, VII., 40.)

Bloch Isachar (335. l.) állomáshelyeinek elseje א״ינין = Eiwanovitz, Boskovitz-on is működött, de Szenicz után, nem mint Brüll írja Szenicz előtt (Ben Ch. V. 319), hanem mint Kaufmann helyesen megjegyzi (Monatschrift 1893. 379. l.) Mandl Bernát szíves közlése szerint Stuppava József szeniczi rabbi 1776-ban halt meg s így Bloch elődje volt. Bloch Boskovitzben egy aggadikus könyvet approbált, a címére nem emlékszem. Hogy mennyi egyenletlenséggel kellett megküzdenie Boskovitzban, arról szól a Jewish Encyclopedia III. 328.

Budapest.

DR. RICHTMANN MÓZES.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Dr. Löw Immanuel szegedi főrabbitól vettük a követ-kező megjegyzéseket: M.-Zs. Sz. 1905. évf. 299. l. 7. sor nem Back Izrael, hanem Bak Hirsch!, mint a 336. old. Hirs. — 347. l. téglá helyett vályog, mert így a másol hamis. A téglá nem foszlik szét a vízben s a vakolat jobban fogja, mint a követ. — 349. l. אלה אני אימר לכם így nem lehet formulázni, hanem ואני vagy אבל.

FOLKLORE.

ZSIDÓ SZOKÁSOK, KÖZMONDÁSOK ÉS SZÓLAMOK.

Áfikajmon. A gyermekeknek a széder-estén való ébren-tartását az áfikajmon is elősegíti; nem az ő anyagával — liszt és víz nem stimulantiák, mint például coffein vagy thein — de igenis az ő ellopásával, elrejtésével. A szédernek jáchác nevű fázisakor a családfő az áfikajmonnak szánt máczét valami alkalmas szövetbe legtöbbször vétába (serviette) göngyölgeti és háta mögé dugja, hogy onnét — lopják el. A gyermekek közül hol az egyik, hol a másik ott settenkedik a rejtékhely körül, míg egyiküknek leginkább valamelyik süldő leánykának (Backfisch), sikerült az áfikajmont elcsenni. Az érdeklődés feszültségének evvel még nincs vége; a lopás sikerülte nemcsak nem lohasztotta, inkább fokozta azt. A »bűncelekmény szellemi auctora«, a mama már eleve felbujtogatta kedves csemetéit arra, hogy a vacsora vége felé nagy zavarban lesz a családfő, ha a »gondosan« elrejtett áfikajmont, a széderlakomát befejező máceadagot, nem találja majd helyén; hogy ilyenkor a megszorult papáktól vagyonukhoz mért váltságdíj-ígéreteket: ékszer, tolettet, szivart, ponylovat, készpénzt, manapság gyakran körutazást és talán már autóbilit is kipróbálhatni, kialakudhatni. Az élelmes tolvaj a vergődő családfőn megkönyörül, a váltság díjára nézve létrejön az egyezkedés és bár nem azonnal, de csakhamar megkapja a sarczot és pedig nemcsak ő egyedül, mert vigasz-ajándékokat kapnak még a »felbujtogató« mama, valamint a többi »bűnrészes« és »bűnpártoló« is.

En ad normám »vásárfia« de nem ad normam »krisztkindli« az efféle ajándékok jó magyaros neve gyanánt ajánlanám a »széderfia« szót. Az ilyen széderfia-osztogatásnak szemtanuja, sőt részese voltam magam is 1865-ben Pozsonyban néhai nagybátyámnak a

»kszáv Szajfernek« זיאל széderjénél. Az asztal fehéreneműje és a különféle ezüsttárgyak majdnem mindegyike Izrael valamelyik nagyjának ereklyéje. Nekem a »Thüimim« (Eibenschütz Jonathan), asztalszomszédomnak a »Pné Jesüe« ezüst serlege volt kijelölve. »Valamelyiktek cserélje ki serlegét egy távolabbi asztaltársával, nehogy a széder hangulata elromoljék — így szellemeskedett jó kedvében nagybátyám — mert — a nevezettek egykori antagonismusára czélozva úgymond — ezek képesek még ma is és itt is hajbakapni egymással«. Míg a nagy rabbi a széderasztalon végig járatta szemléjét, azalatt gyermekei és vendégei az asztal körüli székek támláiról és ülőhelyeiről félrehordták a nékiek, kinek-kinek a székére, odarakott vagy aggatott széderfiát. A támlákon a nyári új ruhák kerültek el vagy csüngtek, a szék ülőhelyein csomagokban, katulyákban carubbék (itt csak nem nevezhetem Szent János kenyérének?) mandola, mogoró és egyéb édességek persze של פסה, dohány, szivarok és cigaretták. Úgy tudom, rajnamelléki szokás, melyet nagybátyám apja a »Chászám Szajfer« hozhatott magával majnai Frankfurtból.

Nem mindenki eszi meg áfikajmon-adagját egészen. Sokan félretesznek belőle egy darabkát és azt valamelyik ruhadarabjuk zsebében vagy bélésének csücskében hordozgatják magukkal talizmán gyanánt. Olyik házban az óratokban, valamelyik héber könyvben, szekrényben tartogatják. Olyik házban pedig vagy a mizrach-tábla, vagy a jórczeit-tábla szegére aggatják az átylukasztott áfikajmon-maradékokat; akár a katolikusok, kik a rekettye-füzzől — többnyire a salix caprea-ról, imitt-amott az arbuscula, a daphnoides, a myrtilloides, a repens vagy viminalis salixfajokról szedett és virágvasárnapkor megszentelt barkavesszőcskéket a jövő év virágvasárnapjáig folyton ott tartogatják valamelyik szentjük képe vagy a szenteltvíztartány felett vagy mellett. Ezek a barkát, azok az áfikajmont tartják villámhárítónak.

Mikor a mult XIX. század ötvenes éveinek elején »Mónis« a miskolczi zsidó hitközség »nemzeti iskolájának« szolgálja a csengeri csodarabbit, Rabbi Áncsel Óser Jungreist felkereste, hogy tőle feleségének meddőségét megszüntető tanácsot, segítséget — hony soit qu mal y pense! az asszonyt otthon hagyta — kérjen, akkor neki ez a rabbi adott egy kmé-et, amit felesége viseljen; felírt neki néhány zsolnárt, olyat amit csak ő, olyat,

amit csak az asszony és olyat, amit mindketten fogjanak imád-
ságaik közé és adott neki készen néhány porocskát az asszony
részére azon megjegyzéssel, hogy ha van házukban áfikajmon-
maradék, akkor törjék azt igen finomra és mindenik poroc-
kába keverjenek belőle egy-egy csipetnyit, ha nincs, akkor az
utolsó porocskával várjanak a jövő áfikajmonra.

*

Vegetarismus. Carnivorismus. A karaiták és sokan a
chaszidim közül délelőtt soha húst nem esznek és délután is
lehetőleg estefelé csak keveset. Ők betű szerint magyarázzák
az Exodus XVI. 12 versét:

בֵּן הָעֵרִיבִים הֵאֵלֵךְ בָּשָׂר
וּבְבֶקֶר שֶׁשֶׁבֶט לָהֶם

A kenyérrel, vegetabiliákkal délelőtt jól laknak, húsból
estefelé esznek.

*

Sólet (csólent, Schalet) »Éden kertnek csábos étke! Falat-
jaiddal egybevetve ördögmoslék, ördögtrágya, Hellasz minden
istenének nagyhírű ambróziája. Égi étel, melyet hogy miképen
főznek, Isten megtanítá Mózeset fönn a Szináj szent hegyén«.
Igy énekl meg Heine a zsidóság ezen nemzetközivé fejlődött
szombati eledelét az ő Prinzessin Sabbath-jában, melyet nem
tudom hányadszor olvasok most, de ez egyszer magyarul Bodrogh
Pál úr fordításában. A sólet főzését Heine poetica licentiája
Istentől taníttatja, én azonban — si parva licet componere
magnis — nem; én következő soraimmal nem azt szándékozom
közölni, miképen főzik ezen közkedveltségnek örvendő zamatos
ételt, hanem az ellene imitt-amott támasztott aggályt és neve
eredetét.

Az Exodus XVI. 23. és XXXV. 3. versekből, de egyéb-
űn is megállapíttatván a szombati tüzelés, sütés, főzés
tilalma, a karaiták nem is gyujtanak péntek este semmi vilá-
gítót, nem fűtenek, nem sütnek, nem főznek. Másképen cselek-
szünk mi, kiknek a rabbinizmus az ő magyarázatával amott
szigorította, imitt enyhítette a thóra parancsait, illetve tilalmait
melyeket egyébiránt leghathatósabban módosított az élet, a
már ősidóktól zsarnoknak nevezett szokás, az usus tyrannus.
Felkérem a nyájas olvasót: nézzen be egyszer a fővárosban

annak túlnyomólag zsidólakta utczáiban, valamelyik pénteken
estefelé olyan sütőhelyiségbe, ahol sóletet »zeczolnak«, be-
rakosgatnak a lege artis fűtött kemenczékbe. A jelen zsidó
évben nálunk december 22-én és 29-én volt a szombat leg-
korábbi beállta délután 4 órakor, június 15-én, 22-én és 29-én,
július 6-án, 13-án és 20-án lesz a legkésőbbi beállta délután
7 óra 50 perczkor. Toldjuk meg ezen délutáni időpontokat,
amikorra a péntek esti istentisztelet kezdete van kitűzve, még
40—40 perczcel, melyet a hétköznapi minchának, a 95—99.
és 29. számú hat zsolnárnak és a »lechó dajdi«-nak osztunk,
elértük a 92-ik zsolnárt, mely valamint utána a 93-ik a kán-
tortól is reczitáltatván, újabb 10 perczig tartott. A fenti téli
pénteken délután 4 óra 50 perczkor, a nyáriakon pedig 8 óra
40 perczkor a szombat beállta már minden kétségen felüli;
de a sólet megfőtte sehogysem az. Hogy is főhetett meg a
szombat beállta előtt, mikor később került a kemenczébe, mint
gazdája a zsinagógába? De még a legkorábban a kemenczébe
került edények tartalma sem főhetett meg 4 óra 50, illetve
8 óra 40 előtt, mert a zárórát, amikor a kemenczét betapasztják,
későre halasztják; már pedig a főzés tulajdonképeni folyamatja
csakis ekkor veszi kezdetét. Száz szónak is egy a vége: a sólet
a szombat beállta előtt nincs megfőve, már különben is hosszabb
tartamú főzést igénylő alkatrészeinél — hús, velős csontok,
bab vagy borsó — fogva sem. Rituális állapota olyan pati
posse-féle. Aki tehát teljes megnyugvást akart arra nézve,
hogy szombaton főtt ételt ne egyék, az a még pénteken már
megfőtt ételt tette el magának mégis úgy, hogy lehetőleg
melegen kaphassa. Így cselekedtek a középkor legszigorúbb
vallásosságú zsidói, a lotharingiaiak és a provençalok. A pénteken
teljesen kész ételüket ágyakba rakosgatták és tehetőségük szerint
mentől több és rosszabb hővezető anyagokkal takargatták be.
Ebből a meleg ágyból, *chaud lit* (olvasd *só li*) eredt a par
excellence szombati ételnek a neve.

Jellemző a sólet egy szokásos inkább kísérőjének, mint
váfajának a neve is, a *gánev*-é. Gyakran a sólet közé egy
félíg száraz lisztkeverékből készült tölteléket tesznek, hadd szíjja
magába a sólet fölös zsiradékát, úgyszólván lopjon belőle ma-
gának; aki lop az tolvaj, ennek zsidó neve pedig gánev. Már
a sólet egy másik váfajának, a borsosnak vagy édesnek —

pészachkor máczeszéből — készült *kügel* nevének etymológiája nem oly egyszerű. Nem kugli az, hiszen nem gömb- vagy golyóalakú, hanem magyarul kúp, mert a kügel nem a Kugel = golyó de igenis a Kegel = kúp argotja, amint a fazékból csonka kúp alakjában kerül ki a kügel. A kügel egy inkább tréfás leszármaztatásának voltam föltanuja szabadság-harczunk idejekor Miskolczon. Öregapámnak, Fischmann Mózes főrabbinak, Schiller (Sziesi) eperjesi rabbinak, Heilprin Mihálynak és még számos vendégnek, a nagy tudományú öreg Heilprin következőleg magyarázta a kügel szót. Innen ered *k'igel* = mint a *piócza* = mint a nadály, mert úgy tartják a litván gourmetek, a kügel akkor tökéletes, ha színének árnyalatai olyanok mint a *pióczái*. Aki most még az iránt is érdeklődik, hogy a sólet hogyan és miből készül, annak nem szakácskönyveket ajánlok, de igenis azt: Olvassa az 1895 január 9-én és 12-én kelt »Pesti Hírlap« szerkesztői üzeneteit.

*

Tküfe fervórnen, Sicz ausz desz vászer. Aboth III. 23 alatt Rabbi Eleázár ben Chismá szerint a tküfék vagyis a csillagászat és a mértan a kinnnel és niddával szemben, melyek a háláchá lényegét képezik, a bölcsességnek csak afféle peripheriái. Én itt a tküfének csak peripheriáját érintem, lényegébe azonban hatolni nem *szándékozom*, de nem is tudnék; nem ismerem a tküfének az ünnepeink meghatározása körül volt és ma is fennforgó mérvadását; nem hallottam semmit a hozzá fűződő kaballisztikumokról sem, csak arra emlékszem, hogy régibb zsidó községekben, in specie ghetto'kban, évente négyszer hangzik az »utczában« a »tküfe fervórnen« elrikkantása a hitközség valamelyik »domestik«-je szájából. Azt is tudom, hogy némely hitközségben a tküfét az almerről élő szóval hirdették az istentisztelet végeztével hazamenő híveknek egyebekkel, például zócherre, váchná'chtra való meghívással együtt. Máshol pedig kifüggesztették a zsinagóga pólesnek nevezett előcsarnoka fekete táblájára. A most folyó zsidó évben 1905 október 27-ére és 1906 január 6-ra esett, április 8-ra és július 15-re esnek majd a tküfék, melyeknek az a rossz híruk, hogy az égből vagy világürből akkor véreseppék hullanak víztartányainkba. Ezen véreseppék ellen az illető tartányok, edények betakarásával és a minden varázslattól immunissá mentesítő vassal t. i.

vasdaraboknak, vastárgyaknak a vízbe helyezésével védekeznek azok — akik védekeznek, de a vizet nem kell kiönteniök.

Kiöntögetik azonban a vizet mindmégannyiszor, valahányszor a »mesz miczve« vagy a »sicz ausz desz vászer« hangzik el az »utczában« vagy portájuk előtt. Ilyenkor az utca valamelyik házában haláleset fordult elő és — a számos hívőkkel dicsekedhető babona szerint — a halál angyala a szomszédság valamelyik víztartányában mosta le öldöklő kardjáról a vér nyomait.

Annak magyarázata, hogy miért nem kell kiönteni a tküfevéres vizet — ami vízhiányos helységekben a híveket kellemtelenségtől kiméli meg — és miért kell kiönteni a vizet a fenn előadott másik esetben, szembeötlően világos. A tküfét a »baj« bekövetkezte előtt hirdetik, lehet a vizet »fervórniolni«; a másik esetben a »bajt« csak annak megtörténte után hirdetik, mikor már nem lehet ellene praeventive védekezni.

*

Körömnnyírás. Tisztasági czélból azt tartja a zsidó hagyományos szokás, hogy aki keze ujjai, lába ujjai körmeit lenyírja, az eltávolított körömszeleteket tartsa együtt, égesse el és valahogy ne dobja el azokat. Az elégetéssel némi kegyelet tanusíttassék oly hulladékok iránt, melyek a testnek azon részeivel voltak összenöve, melyek miczvéket gyakoroltak, így például a kezek a cziczeszt tekergették ujjaikra és a tfilin szíját viselték, a thóra pergamenjét és hengerfogantyuit érintették, alamizsnát osztogattak stb., lábaikon pedig Isten házába járogattak a hívek. A tisztaság érdekében, esetleges fertőző contagiumok meggátolása czéljából, még a babonás ijesztgetésekhez is folyamodtak őseink. Avval fenyegetőztek ugyanis, hogy aki körömnnyíraskor a hulladékokat nem szedi össze, el nem égeti, annak majd vissza kell jönnie értük a másik világból. Ezen sanctio'hoz fűződik a mult XIX. század közepének következő adomája: Kitseer Victor pozsonyi »eretnek«, a Geist des Talmud szerzője, a bécsi Burgszínházban körmeit nyirogatja és a pallóra ejtegeti a hulladékokat. Szomszédaitól ezen viselkedéséért kérdőre vonatván, imígyen mentegetődzik »Nem tettem neveletlenségből, csakis theatromaniából. Annyira bolondja vagyok a színháznak és különösen a Burg-nak, hogy még a másvilágból is ide visszajönni szeretnék; hogy ezt tennem muszáj is legyen, a pallóra hanytam körmeim hulladékát. Majd eljövök értük.«

Hagada vulgo Góde של פסה. Csak néhány nappal jelen második évnegyedi füzet megjelenése után, április 9-én, hétfőn tartjuk az első széder-estei ünnepséget. Az asztalon, ha számosan ülnek körülte, számosak a gódek is, melyek régiebbek, újabbak, különféle rétiük és többnyire képekkel illusztráltak a czélből, hogy a gyermekekben érdeklődést keltsenek a peszach iránt és hogy ébren tartsák őket a széder-estén. Hát bizony ezek az illusztrációk nagyon is rudimentalis fametszetek. Tudjuk, hogy azon árért, melyért az efféle gódek adatnak vétetnek, nem igen követelhetni holmi műbecscsel bíró illusztrációkat; de igenis elvárhatni annyit legalább, hogy a gódek kiadói számoljanak immár a sokszorosító művészet mai minőváltával is és cseréljék ki újabbakkal az ő kopott clichéiket, melyek közül egyet többé ne alkalmazzanak az ő mai conceptiójában. Azt a különféle editiókban azonos képet értem, mely a hárfás Dávid királyt ábrázolja térdelve és mintegy glorificálva a vele szemben sugárzó saptól, melynek korongjában, a különféle gódekben azonos sajtóhibával t. i. 7 helyett 7-el, olvashatni e két szót: ריה הקיש. Hát kérem szépen! Tessenek csak elhagyni azt a »szent lelket«, melyhez nekünk semmi közünk, akár a nap korongjában akár galamb alakjában kínálkozik; hagyjuk ott »harmadiknak a fiu mellett« és elégedjünk meg apánkkal, királyunkkal, aki אהד egyetlenegy. Ha jól tudom, akkor a zsidóság csak egyetlenegy alakjának volt némi gloriolája és pedig az Exodus XXXIV. 29—35. szerint, Mózesnek.

Áttérek most némely gódeának fordítására. Elöttem egy nem is nagyon régi, egy 1868-ban megjelent nagy negyedréti úgynevezett álsichgóde, melynek 46. és 47. lapjain következők is foglaltatnak a héber álfábétnek sorrendjében.

Állmechtiger Gátt nun bau dájnen tempel síróh. álzó sír. und álzó báld in unzeren tágen síróh. Ja síróh. Nun bau, nun bau dájnen tempel síróh. (Most következik 21 jelző és mindegyik után Gatt, mely nevet én csak az első és az utolsó után irok ide). Bärmhercziger Gatt, grószter, démütiger, hajcher, verdiger, zíszer, chéniser, tauglicher, jidiser, prechtiger, lebendiger, mechtiger, námháftiger, zenftiger, éviger, furchtbärer, czimlicher, kéniglicher, rájcher, séner, trajszháftiger Gatt. Du biszt Gatt und kájner mer. Valóságos הויכא שלוליא megbotránkoztató neveltség, miféle tarka-barka, szedett-vedett epi-

theta ornantiákkal járul ezen góde jargonistája Isten szent neve elé; csakis alfabétikus systemája kedvéért? Oh nem! Még ez sem sikerül neki a 7 helyén levő »prechtiger« tanúsága szerint.

Azt hinné az ember, hogy ez a góde valahol Lwow-ban! Varsóban, Vilmában, Minszkben, Zolkieuban jelent meg?! Oh nem! Pesten, bei M. E. Löwy's Sohn. Czime בעלה ביה הויכא.

Ad vocem הויכא! Ezen 'chüche szótól ered a jargon következő két kifejezése és pedig chacheczen = csufondárosan haczagni, gechachecz = csufondáros kaczagás.

Ide iktatok néhány közmondást a góde köréből.

X. gebt vósz men peszach asz den glóz várft. (Fösvény.)

Pürem iz e móg, peszach iz e müz.

Ví kümt Hómen in de mánistáne?

X. chezs bent ví de dráj rebónem in de góde. (Vigyázat!

X. dupla krétával számol. Onnan ered, hogy R. Jósze, R. Eliezer és R. Akiba az egyiptomi és a vörös tengeri csapásokat sokszorozzák.)

Af cherajszesz brauchen, ájnmáchen, aufhében. (Hasonlatlan tárgy. Kell a fenének!)

Fün frád zen fáczen dájenuš ách nit e szách, fün lád iz sajn ane iber dájénü.

X. hat bekümen slek vagy mákesz dájénü.

Glaczt án ón ví der támm in de góde.

Ákerát e zaj stén ze in de góde. (Ha a játékos rossz kártyát kap, úgy is mondja: Nit emól in de góde stén ze e zaj t. i. a különféle csapások.)

Lád ligen af X. dé stén nit in de góde.

Erczél't ám e gáncze chád gádje.

Dü kenszt (ze kenne) jeczt essen gezájertesz ader üngezájertesz = válogathatsz vagy válogathattok.

*

Álesz hászt e béged. Mi mindent tekintenek ruhának?! Mi minden szerepel ruha gyanánt?! A talmud a ruha fogalmának megállapítása körül a kelmének csodálatosan kis méreteivel elégszik meg; így például ami normalis zsebkendőink jóval nagyobbak azon kelmedaraboknál, melyek a talmudban már ruha gyanánt járvák. Már most, ha a hétszilvafás magát földesurnak, a szatócs kereskedőnek, a kisiparos gyárosnak tartatja; ha a lugoldatot ivott szakácsnékat, utczaí verekedéseket

regisztráló reporter publicistaként és a habilitációja óta egyetlen előadást sem tartott magántanár professor úr gyanánt szerepel; ha valamely szövetkezetcskének vezetője akár egy nagy banké, vezérgazgató úrnak szölvittatja magát; ha valamennyi vagy akár melyike ezen kicsi alakoknak nagyságotlatja magát; ha a vendéglőben egy kicsinyke filet-et beafsteak számba tálalnak a zsidó elé: akkor ez, akár tudva szavai talmudi eredetét akár mások után helyesen alkalmazva azokat, imígyen ironizál: álesz hászt e béged.

*

Dü vaszt nach älez lüch ersájnen. Te majd igen kicsiny alakban (megczibáltan, megnyirbáltan, leszállítottan stb.) jelensz még meg. Budapesti eredetű ma országsherte használt megfenyegetése a fennhéjázó nagyzolárnak a tartalom, a vagyon, az erő hiányát pótolni akaró külsőségeknak, nekigyürkőzésnek. Ezen közmondás a mult XIX. század hetvenes éveinek elejeker származik a »Borsszem Jankó«-ból. Mikor Horn Ede (meghalt 1875 november 2-án, mint az akkori földmivelés, ipar és kereskedelemi miniszterium államtitkára és a főváros mai VII. kerületét is magában foglaló Terézváros országgyűlési képviselője) 1869 tavaszán Párisból hazajött és a Tisza Kálmántól vezetett balközéphez csatlakozott, akkor ő és illetve pártja német *napilapot* indítottak a »Neuer Freier Lloyd«-ot, melynek szerkesztője gyanánt Horn Ede szerepelt. Ez az ujság a mai »Egyetértés«-ét a »Times«, a »Temps« lapokét túlhaladó és mindamellert csak háromhasábos formátumban jelent meg; monstruosításánál fogva úgyszólván halva született. A közönség sehogy sem akarván megbarátkozni az esetlen formátummal, a N. Fr. Lloyd csakhamar változtatta alakját és a bécsi »Presse« nagyságában jelent meg, de ebben sem sokáig. Most már az ujság külalakja tetszetősebb, kezesebb volt, de más bajok keletkeztek: elszerették legjelesebb munkatársait, köztük a már akkor feltűnő és kitűnő Veiglberg Leót; a balközépben szakadás állott be, a N. Fr. Lloyd ismételen redukálódott és nagy negyedrértben jelent meg. Ezek a gyakori vedlések és összetöpörödések váltották ki Csicseri Borsból (dr. Ágai Adolfból) ama jóslatot, mely szerint a N. Fr. Lloyd, ha a zsgorodások lejtőjén tovább imígyen halad, csakhamar mint lüch חל fog megjelenni. Hát a jóslot formátumig épen nem züllött Horn Ede ezen

szerencsétlen ujságja, de kevés híjával megközelítette azt, amikor oszt mint kis negyedrértalakú *hetilap* csendesesen kimult. Ágai jóslata szösz szerint ugyan nem teljesedett, de frappáns jellemző voltánál fogva bejutott a zsidóvilág szitkozódásai közé; mellé pedig emennek »*dü vaszt nach far bagó tánczen*«, mely utóbinak magyar származása fülbe ötlük. Az előbbit ma már a nem magyar zsidóság is reczipiálta és annak oly rétegei közt hallatszik az, melyeknek sem Hornról, sem Ágairól, sem ezeknek egykori ujságaikról még csak sejtelmük sincs.

*

Sálesüdesz báj gróf Pálffy. A pesti izraelita hitközség ülésterméből a nép közé szivárgott közmondás, melyet gyakran alkalmaznak olyanokkal szemben, kik fényes öszeköttetésekkel, a hatalmasoknál való bennfentességükkel kérkednek.

Mikor az 1860-iki októberi diplomával a magyar szabadság kissé helyreállt, akkor dr. Hirschler Ignác a pesti izraelita hitközség előljároságának elnöke, a zsidó iskolaalap mibenléte és hovafoordítása tárgyában terjedelmes memorandumot terjesztett fel a helytartótanácsshoz. De ennek a magyar érának alig egy év multával vége szakadván, gróf Pálffy Móríc altábornagy a megyék bizottságait feloszlatta, de a pesti izr. hitközség előljároságát is és Hirschler helyébe Sáje Volf Schossbergert, a mai tornyai bárók öregapját nevezte ki előljárosági elnöknek. A választmánynak egyik buzó és később számos érdemjelei után is közmondásossá vált tagja, kétszer-háromszor meginterpellálgatta az »aulikus rasekolt« az iskolaalap mibenléte iránt, de hiába. Schossbergertől nem bírt választ kapni. Az öreg jól tudta, hogy annak, aki akarata érvényesítésére *nézve minden hatalom nélkül szükölködik, legokosabb a quietanon movere élvének követése.* Mikor egy ízben X-edszeri kérdésére sem kapott választ a kifáraszthatlan interpelláló, akkor az méltatlankodva következőleg fakadt ki: Ám jól van, majd szerzek én magamnak felvilágosítást a magasabb, a mérvadó forumnál. A jargontól épen nem idegenkedő öreg Schossberger ezen kifakadással szemben végre véget szakított begomboltóságának a következő ripozzttal: »Venn men den herren fon Póznér rácht ferstét, kenn men mánen er eszt alle sábesz sálesüdesz báj zájner ekszczellenz den grófen Pálffy.« Tableau!

Budapest.

VADÁSZ EDE.

IRODALOM.

ÉVKÖNYV.

(Kiadja az Izr. Magy. Irodalmi Társulat. Szerkeszti *Bánóczy József*.
1906. Budapest.)

Az idei Évkönyvben is ismeretes alakokkal találkozunk, kik mintegy levetették tudós ruházatukat, hogy a nagy közönséghez szóljanak az ő szája íze szerint.

Hol is kezdjem? Persze a szépirodalomnál, mely ez ízben figyelmünket első sorban köti le, *Ágainál* a tősgyökeres magyar humoristánál, mint mesél régi időkről, mikor még szekeren jártak az emberek, édes anyjáról, ki a kisvárosi intelligencia színelőadásáiban zsidó létének dacára részt vett, a helyi művelt körnek szívesen látott és beczézgetett vendége volt, orvos-apjának küzdelmes éveiről, vagy önön magának gyermekkori pajkos játékaikról. Költeményeken akad meg szemünk. Mózes ibn Ezra, azt hiszem a német Heine említi valahol, milyen rokonszenves poéta, mily bájosan zeng a valódi szerelemről, meghatottan búcsúzik kedvesétől, akinek kezét tőle megtagadták, de a távolban is sóhajtozik utána, felemészti a bánat, haláláról értesül, de szívének sebe nem heged. Életerejé meg van törve, csak a barátság nyújt némi vigaszt és gyenge támaszt. Költő barátjainak panaszoja keservét, reményeinek meghiúsulását, nekik mutatja az ősz borus hangulatát, mely kedélyét megszállta, miután az ifjuság virágzó levelei lehullottak. Lemonadás tölti meg szívét, eltűnődik a sors csalfaságán, de az elcsüggedéstől megmenti Istenbe vetett bizalma, lelke a halál után »az örök fényben lel majd nyugvóhelyet«. És milyen mestere a nyelvnek e szerencsétlen poéta, a költői formák mekkora gazdagságával tünik ki! A középkori zsidó költészetet még *Manuello* képviseli. Milyen más kedélyű ez, mint Mózes

ibn Ezra. Zsidó troubadur, szerelemről dalol, de sokszor meg is kóstolja, meghódítja a szép nőt, a rútat a gúny élével sebz meg: »megmondták régen, előre, aki vigyáz a nőre, a csúnya egyetlen biztos öre«, megcsalt férjeket sem szán meg. Humoros, vig, pajkos és mint ma mondjuk: pikáns. Szívesebben keresi fel a poklot, mint a mennyországot. De férfi korában megkomolyodik, már csak saját nejét dicséri, az élet keservei őt sem kimélik meg, elmélázik a halálról, az ember mulandóságáról. Temetői hangulat szállja meg lantját, bolyongásnak indult elvesztvén vagyonát, öreg korára nemes pártfogóra talál, de szerelmi ömlengéseit moralizálás váltja fel. Mintha modern poétákat olvasna az ember, úgy megbűvölik ezek a nagy zsidó költők átültetései, melyeket művésziesen végeztek *Patai József* és *Gábor Ignác*, kikhez mint harmadik *Kis Arnold* csatlakozik *Juda Halevi* »Oh. Zion« versével. De vannak eredeti költemények is. *Lenkei Henrik* a hős Juditról énekel, bánatáról a megmentett nép örömeivel szemben, esküvőjére készülnek rokonai, de ő a halálba menekül, mert nem akar új ellent Izraelnek szülni. Ugyancsak ő dolgozza fel Izraelnek elégületlenségét a pusztában, a keménynek és komornak látszó mesterrel, Mózessel szemben. Szép gondolat lüktet *Szép Ernő* versében a két (zsidó és nem zsidó) koldusról: A nyomor és az inség ledönti a válaszfalat az emberek között, a koldusból teremti meg a szeretetet. *Fehér Jenő* a poétáról mesél, aki nem dalol parancsszóra, még akkor sem, ha királynő hívogatja, míg *Sebestyén Károly* három látomásban simbolizálja a zsidóság eltérítésére való törekvést. A vándor (zsidóság) nem hódol meg a kincseket, ifju leány szerelmét és hatalmat ígérő kísérteteknek, hanem tovább indul a vértanuk útján. Megható a Mózes zsidó sorsa (*Avar Pál*). Az orosz japán háborúba indul a fia, majd zsidó zavargás támad falujában, kiűzik a vén zsidót, földönfutóvá válik, már indul bolygó útjára, mikor híriül hozzák neki, hogy odaveszett a csatában egyetlen fia, a hazáért áldozta ifju életét, míg apját a hazából kiverik. Hány ilyen tragikus eset volt Oroszországban! Végre *Varsányi Gyula* Dávid király hárfája örök alkotásáról, a zoltárról énekel.

Bővelkedik az Évkönyv uti leírásokban. *Kelemen Adolf* beszámol jeruzsálemi útjáról, a szíves fogadtatásról Kairóban és Alexandriában, mely városoknak zsidó viszonyait ismerteti,

leírja a meglátogatott szentföldi gyarmatokat, Jeruzsálem és Palesztina nevezetességeit. A szentföldre vezet *Krausz Sámuel* is, de nem a maiba, mely nagyjában sivár és pusztá, a nyomor és szegénység hazája, hanem ama Palesztinába, melyben virágzó városok, termékeny földek voltak, amikor ipar, kereskedelem és tudományos élet nagy lendületnek indult. Ügyesen használja fel a hagyományos irodalomban szétszórót adatokat és élénk kinézését, a bazárokat, az utcái zsvajt, a templomot és iskolát, a házi mulatságot stb. Felléptet két görög zsidót, kik szemlélve az élet változatos formáit, összehasonlítják a palesztinai viszonyokat a más országokban fennálló zsidó viszonyokkal.

Palesztinától nincs messze Konstantinápoly. Ennek zsidó viszonyairól elbeszélget *Rubinyi Mózes*, közben a multról is megemlékezve, Tudelai Benjamin leírásáról, egy V. századbéli Sára nevű zsidó költőnőről, II. Mahmud szultánnak Carmona nevű bankárjáról, akinek mint annyi más török nagynak, a selyemzsinor jutott osztályrészül, a rhodosi vérvádról és a szultán fermánjáról, mely a zsidó alattvalókat a jövőre minden a vérvádból kifolyó érszakoskodástól megvédi. Amde Marokkóig nem jut el a padisa hatalmas szava. Ott még most is irtózatot a zsidók helyzete. A kikötőkben még megjárja, az idegen konzulok védelme alatt állanak, míg iskoláikról a párisi Alliance gondoskodik, de az ország belsejében örökös halálos félelemben élnek, végnélküli zaklatásnak vannak kitéve a rablók részéről, kik legszívesebben rabbszíjra fűzik, hogy nagy váltságdíjat préselhessenek ki hitsorsosaiktól. Ezért minden zsidónak arabs pártfogója van, aki vérét is kiönti pártfogoltjáért. Természetes, hogy ily körülmények között legnagyobb részük szegény ember, Ghettóban laknak, házaik üregek, butoruk alig van, rémületben élnek, cipőben nem járhatnak az arabs utcában, ifjan házasodnak, amuletekben hisznek, de templomukban példás rend uralkodik. Trónváltózáskor rémnapok következnek reájuk, amint ezt 9 évvel ezelőtt *Lúvison Sándor* maga is keservesen tapasztalta.

A kegyeletnek van szánya a mult évben elhalálozott két kiváló férfinak szentelt emléklap. Mind a kettő vezérszerepet vitt, *Schweiger Márton* a magyar zsidó felekezeti életben, *Kayserling Majer* a tudomány és hitszónoklat terén. *Richtmann*

Mózes az előbbinek érdemeit az országos iroda és a zsidó oktatásügy előmozdítása körül eseteli, Kayserling életrajzát pesti rabbivá történt megválasztásáig — aki erre leghivatottabb — *Neumann Ede* vázolja, világot vetvén a mult század reformmozgalmaira, amelyek K. ifjúságába belejártanak, valamint ennek a svájcei zsidók egyenjogosításáért és a rituális metszés tilalma ellen folytatott erélyes küzdelmeire.

A jelenkorba vág még *Frisch Ármin* elmékedése az állam és vallás közötti viszonyról. Fejtegetései oda konkludálnak, hogy a felekezeti élet hasznos tényező az államra nézve, mert leghatásosabban segíti elő ennek célját a közjót, a közboldogítást, az állam érdeke tehát a felekezeti életnek megszilárdítása. Az állami törvény nem képes erkölcsi nevelésre oly intenzíven hatni, mint a vallás, sem eszményeket ébreszteni. Azt a vallás sem érheti ezt el ideáival, hanem formáival, életművelésével, melyekben tanai és eszméi megnyilatkoznak, azaz határozott felekezeti étellel, amilyen a zsidóságban mindig élt. Ez a felekezeti élet a művelődés terjedését is kitűzte céljául. Hogy a zsidóság mindig hathatós tényezője volt a művelődésnek, *Blau Lajos* bizonyítja a történet nyomán, keresztény tudósok iratából vett idézetek kapcsán. Érdemet is szerzett magának a kultúra terjesztése és fejlesztése körül, az ó-világban a biblia görög fordításával és a nagy hellen-zsidó alexzandriai irodalommal, a középkorban a görög és arabs filozófusok fordításaival. A zsidók voltak általában a kultúra közvetítői az arabs és a keresztény világ között. A középkori szkolastikus és az újkori kritikai filozófiának egy-egy zsidó a megindítója — az újkorban Mendelssohn hatással van kortársaira. Ha a kereszténység kulturáatterjesztő intézmény, akkor nagy érdemeiből jelentékeny rész anyjára a zsidóságra is esik. Ezt a régi igazságot szeretik elfelejteni, azért jó, hogy *Edelstein Bertalan* az evangéliom nyomán feleleveníti. Ambár egy evangéliomi versről sem állítható, hogy Jézus mondta el, tehát azokról sem, melyekben Jézus határozottan a zsidó vallás alapján áll, de mindenesetre Jézus szellemét tükrözik vissza és ezt a zsidó szellemet képviselték az apostolok egészen Pálig, aki mint a modern tudomány kimutatta, a kereszténység valódi megalapítója, mert ő idézte elő a szakadást, nem követelvén az áttérő pogányoktól a körülmételést és a többi zsidó rítus betartását és új tant hirdetve a hit általi üdvözülést. A zsidó-keresz-

tények ugyan továbbá is zsidók maradtak életmódjukban, de számuk mindinkább apadt a pogány keresztények nagy tömegével szemben, míg végre a 4. században a szakadás teljes lett. Ennek fázisait az első három század zsinatainak határozatai mutatják.

A régi zsidók azt tartják, hogy a talmudban minden benne van. Ha nem is e tétel szözerinti felfogása mellett *dr. Löwy Ferencz* felhoz egy sor elbeszélést, mondatot, eszmét és gondolatot a talmudból, melyekhez hasonlókat találtak más, különösen magyar irodalmi termékekben. Épúgy megvan a múlt század végén divó pessimizikus világnézet már a *Prédikátor* könyvében. Schopenhauer és Kohelet megegyeznek abban, hogy az élet üres és hiu, de más korban és más milieuban élve, más-más végeredményre jutnak. Az előbbi a nirvána hive, az utóbbi az isteni hitben találja meg az egyensúlyt (*Rubinstein Mátyás*). Alaposan vázolja végre az idevágó irodalom nyomán *Heller Bernát* az igaz gyűrű mondjának változatait. A középkori írók e mondat felhasználják apologetikai célra, a kereszténységet értve az igazi gyűrű alatt, Abulafia meg a zsidóságra vonatkoztatja. Juda ibn Vergánál a tendencia a türelem elvének hirdetése, amivel nagyjában Lessing is megegyezik.

Végére jutottam e sokfélet tartalmazó, de minden részében érdekes könyvnek, mely *Bánózi József* szerkesztő ügyes kezére vall. Tökélyre igényt nem tartó böngészetem is mutatja, hogy minden zsidó tanulhat és ismereteket nyerhet belőle, amellet a szépirodalom iránti hajlama is kielégítetik.

Zágráb.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

AZ AMÓRÁK BIBLIA- ÉS HAGYOMÁNY-MAGYARIZÁCIÓJÁNAK TERMINOLÓGIÁJA.

(Bacher W., Die exegetische Terminologie der jüdischen Traditionsliteratur. Zweiter (Schluss)-Teil: Die Bibel- und Traditionsexegetische Terminologie der Amoräer. Leipzig J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung 1905. Ára 10 márk.)

A »szóbeli tan« főforrása az »írott tan«: a tórából ered a zsidó hagyomány törzse. Az eleven élet a régiéknél is sokat és sokszor változtatott a meglévő állapoton, de azért mégis bizonyos, hogy a biblia és annak magyarázása teremtette meg a talmud név alatt összefoglalt »halákhái« irodalmát. Az »agáda«

még inkább a szentírás új hajtása. Az agáda a szentírással való kapcsolatot mindvégig külsőleg is megtartotta: »ez az, ami írva van« az állandó formulája. Még a legkésőbbi agádai termékekben — pld. a Pirke Rabbi Eliezerben vagy a Jellinek által összegyűjtött kis midrasokban — sűrűn kerülnek elő a bibliai versek, vagy legalább a háttérben lappanganak. A szentföldi zsidóság a szent könyvekben élt, érzelmeit és gondolatait azok kötötték le, a talmid chákham tréfás beszédje is tóra. A »törvény« természeténél fogva neveit az »isteni írott szóból« szitta, külső formájára nézve mégis emancipálta magát tőle s a misna tételei feltételezik a tóra írott szavait, de nem idézik. Biztos azonban, hogy a tórából erednek és hogy legrégebbi alakjukban eredetük bélyegét külsőleg is magukon viselték, más szóval, hogy a törvény primitív alakja a *midras* és nem a *halákha*.

A történelmi fejlődésből tehát az következik, hogy a hagyományos irodalom mindkét fajtájában a legrégebbi elemek, melyek legkevésbé változtak, azok a műszók, melyek az exegézisben használtak. Találón nevezte Bacher a terminológiát »prae-historikus«-nak. A hagyomány szókinésének azonban ezek a terminusok kimutathatóan nemcsak a legrégebbi, hanem a legsűrűbben használt elemei is és e két oknál fogva a hagyomány világos és szabatos megértéséhez a legfontosabb elemek. Bacher tehát igazi kulcsot nyújtott mindazoknak, kik a zsidó hagyomány hajlékába be akarnak lépni, midőn a szóban forgó terminusok szótárát összeállította.

Ezelőtt hét évvel becsátotta közre a tannaita szentírás magyarázat terminológiáját és egy év előtt az amórakét. Ez utóbbiban, mely ismertetésünk tárgya, eredeti feladatát három irányban bővítette ki, miről az előszóban így nyilatkozik: »Sie umfasst ausser der Bibelexegese auch die Traditionsexegese, d. h. die Erläuterung der in der Mischna enthaltenen und sonstigen tannaitischen Traditionssätze, wie sie in beiden Talmuden niedergelegt ist; sie hat ausser Palästina, auch Babylonien zur Heimat, indem sie aus den im 3., 4. und 5. Jahrhundert tätigen Schulen beider Länder hervorgegangen ist; sie ist endlich zweisprachig, da neben das Hebräische, die fast ausschliessliche Schulsprache der tannaitischen Epoche, das Aramäische tritt und ein grosser Teil der von den Amoräern

verwendeten exegetischen Kunstausrücken und Formeln dem Aramäisch der palästinensischen und babylonischen Juden angehört».

A feladat e kibővítése folytán a cikkek száma majdnem megkétszereződött, de azért a tannaitikus exegézisnek vagy 50 cikke ebben a második részben nem fordul elő. Közös vagy 200 cikk. Teljesen új több mint 80 terminus, melyek közül körülbelül 60 a palesztinai exegézisé. A babyloniai talmudból körülbelül 80 aram terminus származik, a babyl. és pal. talmud közös aram terminusainak száma 40 körül van. Több mint 50 aram műszó héber alakban a tannaita exegézisben is található. Ezt a statisztikát szerző maga készítette, ki szótárában a babyl. talmudból vett aram anyagot könyvében apróbb betűkkel nyomatta, hogy a palesztinai forrásból eredő szókincstől már külsőleg is megkülönböztesse és így szembe-ötlőbb legyen.

Amily szerencsés ez az ötlet, épolý szerencsés B. számos terminus új magyarázásánál, miről az olvasó lépten-nyomon meggyőződhetik. A fődolog azonban az, hogy itt először vannak a terminusok rendszeresen összegyűjtve és módszeresen feldolgozva. Ez a szótár nemcsak megérteti a terminusokat, hanem egyszersmind szilárd és megbízható alapot teremt a további kutatás számára. Benyomásunk szerint ugyanis a babyl. talmud terminusai nincsenek oly gazdagon összegyűjtve, mint a midrasé és pal. talmudé és több terminus nincs még kellően felderítve.

Ezen általános ismertetés után technikai okokból csupán néhány részletre terjeszkedünk még ki, a többit más helyre tartván fenn. Első helyen feljegyezzük, hogy sajtóhibák a következő helyen ötlöttek fel. 58. lap, 28. sor; 81, 2; 83, 10; 90, 19; 170, 16; 170, 3. jegyzet; 193, 5; 218, 26; 230, 26.

2. lap אֹת. A ראשי אותיות kitételhez idézzük a Numeri rabba 13. fejezetéből (109 a Wilna): שלשה אותיות שבראשי ג היבות; mert belőle ered rövidítés által a később gyakori ראשי היבות (l. Perles, Analecten zur Textkutik d. A. Ts. 8. lap és M.-Zs. Sz. XII. 572).

5. lap וְאֵל. Sz. szerint וְאֵל-ből lett összevonva és értelme: ha így van. Luzzatto talmudi grammatikájában 97. §. 9 szintén így magyarázza. De nem ad jó értelmet; »ha így van, hisz' tanultuk?«; továbbá hiányos lenne a kitétel, mert nincs

benne az »igy« kifejezve; végül a hagyományos kiejtés וְאֵל. Valószínűbb tehát, hogy וְאֵל-ből van összevonva. Hasonló a וְאֵל szóhoz, amely = וְאֵל.

11. lap, II. A bibliai idézetek sűrűn 2. személyben (te mondod) vezetettek be. B. ezt helyesen értelmezi, hogy a magyarázó a hallgató szájába adja az idézetet. Csupán azt kell még hangsúlyozni, hogy az iskolából eredő formula (l. pl. a 7. lap, 6 sorában idézett helyet).

A 20. lapon van וְאֵל és a 43. lapon וְאֵל. Mindkét szónál vagy pathach, vagy kámez. — וְאֵל (105. l.) nézetem szerint וְאֵל-ből lett összevonva. 125. l. jegyzetben adott magyarázatot nem Jastrowtól ered, hanem Luzzattótól (Talm. gramm. 97. §., 37). Egyebekről más helyen.

Budapest.

B. L.

MAGYAR ZSIDÓ KÖNYVTÁR.

(Szerkeszti Patai József I—VII. szám).

Folyóiratunkban az évek folyamán különféle alkalmakkor több ízben hangoztattuk, hogy felekezeti irodalmunknak égető szüksége van népszerű és olcsó iratokra, mert van zsidó nép, csak nincs, aki gondozza. A többi hazai felekezetek már régóta gondoskodtak a nép széles rétegeiről és hogy csak az utolsó években keletkezett vállalatot említsük, a protestánsok e czélból a koszoru-füzeteket adják ki. Örömmel üdvözljük tehát a czímben nevezett könyvtárt, melyet jeles munkatársunk megindított.

Az eszme kitünő és barátait az anyagi oldala nem aggaszthatja, hisz a Reclam német kiadásai és a Magyar Könyvtár is bevált. Az olvasni szerető zsidó közönség kétségtelenül szintén elég biztos alapul szolgál az ily füzetek számára. A kiállítás szép és az egyes füzetek terjedelmükhöz képest felette olcsók. Az új vállalat tehát technikai és kereskedői szempontból jól indult meg és a legszebb kilátásokkal biztat.

Irodalmi és felekezeti szempontból egyaránt már most csak azt kell kívánni, hogy a kiadványok a kellő magaslaton álljanak. Első sorban természetesen népszerűek legyenek és az előttünk fekvő 6 füzet tényleg az. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ez csak az egyik szempont. A másik szempont az, hogy az

olvasmányok ne csak mulattatók legyenek, hanem hasznosak is. Ezt azért emeljük ki, hogy erre a népszerű vállalkotknál könnyen háttérbe szoruló követelményre ráutaljunk. Zsidó Tatór Péterre nincs szükség és az a meggyőződésünk, hogy éppen a nagyközönségnek szánt olvasmányoknál könnyű formában a legtartalmasabbat kell adni, mert Goethe mondását variálva mondhatjuk: a népek, e nagy gyermeknek, a legjobb éppen elég jó.

A szóban forgó füzetek czimeit az Irodalmi hírekben közöltük és a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe. A szerkesztőnek pedig, ki buzgó tevékenységet fejt ki és kellő kitartással van megáldva, új vállalkozásához sok szerencsét kívánunk.

IRODALMI SZEMLE.

Meinhold J., »Sabbat und Woche im Alten Testament« cz. irata (Göttingen, 1905) érdekes tárgynak van szentelve. Ha sz. a bibliában található anyagot teljesen összeállította és áttetszően rendezte volna, kétségtelenül érdemesebb munkát végez, mint a jelen füzetben tette. Mert a tények ebben keveset nyomnak, addig kritizáltak, amíg nem marad semmi. Az újabb bibliakritika általában abból indul ki, hogy semmi sem történt úgy, ahogyan a forrásokban el van mondva. Az ellenkezőt kell kihozni, különben nem kritika. Meinhold ezt bravúrral eszközöli. Szerinte a régi izraeliták nem is ismerték a hetet. Deut. 16, 9. 10 azt mondja, számlálj hét hetet stb. Ebből M. szerint csak az következik, hogy tavasszal számláltak 50 napig heteket, de máskülönben nem (32. lap). Végeredmény az, hogy a szombatot csupán a makkabeusok korában vitték végleg keresztül és hogy Jézus a zsidó szombat ellen is küzdött. A makkabeusok serege szombati napon ellenállás nélkül lekasabolgatta magát az ellenségtől. Ezt oly intézményért tette, melyet még akkor végleg meg sem erősítettek volt?

*

Luncz A. M. jeles héber folyóirata, a *Jeruzsálem*, VII. évfolyamának első (kettős) száma gazdag és változatos tartalommal jelent meg. A 180 lapra terjedő füzet 11 cikkke közül 4

geográfiai tartalmú, csupa hozzá értő szerzőktől. 5 cikk a szent föld történetének van szentelve, melyek közül aktuális jelentőségű a Chaluka eredetéről és fejlődéséről szóló értekezés (Luncz). Dr. Grünhut munkatársunk Jakob ben Nethanel útirajzát adja ki bevezetéssel. Felette érdekes rovat az, melyben egyes bibliai helyek a szentföld a jelenkorig élő sajtáságaiból magyaráztatnak. A szerkesztő a jeruzsálemi talmudot újra kiadja és új rovatot nyitott ehhez a talmudhoz, melyben észrevételeket gyűjt.

*

Seeligmann S. érdekes pótlásokat ad Grünwald »Portugiesen-Gräber« cz. iratának egyik pontjához ugyancsak Grünwald »Mitteilungen A.« cz. folklorisztikus folyóiratának legújabb füzetében (új sorozat II. 1, 1—13. lap.) A zsidók első letelepedéséről Amsterdamban van szó. A kérdésnek egész irodalma van, melyet S. ismertet. A nézetek megszlanak az 1590. vagy 1593. év közt, de aktaszzerűen az első marannosok jelenléte csupán 1598-ból konstatálható (5. lap). Az adatok gyéren folynak és azért talán némi fontosság tulajdonítható Modena értesítésének, mely szerint Pardo József (mh. 1619) 1601 után tönkre menván, Velenczét elhagyta és Amsterdamban telepedett le. (Modena levelei, héber rész 80. lap, jegyzet). Ha egy keleti zsidó — Pardo levantinus volt — 1601 körül Amsterdamba vándorolt ki, még pedig távol eső helyről, akkor ott már biztosan nagyobb számban laktak zsidók.

*

Annak idején jeleztük, hogy *Luncz A. M.* jó hírnévnek örvendő jeruzsálemi tudós és könyvkiadó a jeruzsálemi talmud új kiadását tervezi. A hozzánk érkezett ivekből látjuk, hogy a munka serényen folyik. A szöveget két oldalról jegyzetek kísérik, melyek közül az első »cizjunim« cím alatt szövegvariánsokat s hasonló észrevételeket ad, a másik pedig rövid és egyszerű magyarázatokat. Papiros és nyomás kitünő és a berendezés is igen ügyes, úgy hogy minden könnyen áttekinthető. Az egyik lapszálon van még a babyl. talmud mintájára utalás a kódexekre (Maimuni stb.), melynek czíme »Én Mispát«. Az átnézett részlet a legszebb reményekre jogosít és óhajtható, hogy a buzgó kiadót anyagi nehézségek ne akaszszák meg nagy

és nemes vállalkozásában. Aláírások az alábbi címre intézendők: *Luncz A. M. Jeruzsálem.*

*

Marmorstein A. doktori értekezést adott ki e címen: »Studien zum Pseudo-Jonathan Targum. I. Das Targum und die apokryphe Literatur« (*Pozsony* 1905). Tíz lapos bevezetés után áttér tulajdonképeni tárgyára és kezdi »a zsidó Ádám könyv«-vel (15—22). Bevezetőleg említi a talmudban idézett Ádámkönyvet (Bába Meczia 86a és párhuzamos helyek, *Zunz G. V.*² 136; Müller, *Responsen etc.* 131. szám; *Harkavy, Responsen d. Geonim* 119). Jól látja, hogy ez nem legendakönyv, de nem értjük ezt a mondatot: »Allein diese Nachrichten sind . . . ephemeren Charakters« (15. lap). *Zunz* sem tudta, mit csináljon az idézetekkel, melyek történelmi adatokat tartalmaznak. Nézetünk szerint tisztán krónika volt, amely zsidó szokás szerint a bibliai Krónika mintájára a történetet Ádámmal kezdte. Ez okból nevezték a könyvet — szintén régi szokás szerint — az elejéről vett névvel ספרא דרמא דרמא. Az ilyen krónikát ugyancsak zsidó szokás szerint az idők folyamán kiegészítették, vagyis tovább vezették, úgy hogy egyre nőtt. Így érthető, hogy belékerült az is, hogy Sámuel csupán »chákham« névvel, de nem »rabbi« névvel fog neveztetni. A Széder Ólam Zutta ilyen az idők folyamán megnövekedett krónika. Ez a könyv tehát egyáltalában nem tartozik szerző témájára körébe. Az összehasonlítás eredménye az, hogy a régi Ádámkönyv a Jubileumkönyv szerkesztése után és a misna szerkesztése előtt íródott (22). De a targumnak forrásul szolgált. Ez nagyon kétes. Ugyanis nem szabad a későbbi irodalmi viszonyokból kiindulni, melyek könyvekről tudnak. Sokkal valószínűbb az, hogy az Ádám személye körül keletkezett mondanakör mint szóbeli hagyomány élt a zsidó nép kebelében és ebből az élő forrásból merített a Pseudo-Jonathán és az Ádámkönyv szerzője egyaránt. Hisz a targum maga sem volt eredetileg könyv. Ez a megjegyzés áll egészben vagy részben a Jubileum- és a 12 patriarcha testamentoma könyvéről is, melyekről *M.* külön-külön értekezik. Az bizonyos, hogy a mondák — csekély kivétellel — zsidó talajon keletkeztek. Hisz a biblia zsidó könyv volt és a pogány kereszténység megerősödése idejében már sok század óta képezte a zsidó nép

egyedüli szellemi táplálékát, szeretetének és büszkeségének kizárólagos tárgyát. A targum (*Gen.* 37, 28) és a midras (*Tanchuma* e helyre és *Pirke Eliezer* 38) szerint József testvérei a Józsefért kapott pénzért szandálokot vettek. A 12 testamentom (VI 3) szerint maguknak, feleségeiknek és gyermekeiknek vettek sarukat. *Marmorstein* 29. 1. 4. jegyzet *Deut.* 24. fejezetében keresi a monda keletkezését, ami talán sajtóhiba 29, 4 helyett. Kétségtelen azonban, hogy a monda alapja Ámosz 2, 6 (és 9, 6) versében keresendő, amely így hangzik: »Így szól az Örökkévaló: Izrael három büntette miatt stb., mert eladták pénzért az igazat és a szegényt egy pár saruért (בעבור עלים). A régiek szemében világosabban már beszélni sem lehetett. Szamael angyalról (17. lap) 1. *Samael* cikket a *Jewish Encyclopediában*. Pontatlanul idéz 33. 1. 1. jegyzet *Schürer, Geschichte* 253. (kötet?). *Grünbaum, Neuere Beiträge* (18, 2 és 39, 2) helyesen 29, 2 *Neue Beiträge*. A sajtóhibák száma aránytalanul nagy. Pl. a 12. lapon lent *Deuteronomium* rabba mellett áll במדבר רבה és *Numeri* rabba mellett רבבים רבה. Sajtóhiba 29, 1 נביא e helyett גבייא (*Jonath. Gen.* 37, 2). *M.* ezt vesékkal (*Nieren*) fordítja, helyesen »farkok« (aram *הנב* = héber *הנב*). A beduinok az állatok füleit és farkait szokták levágni, ha az állatnak valami baja van, hogy meggyógyuljon, azért említi a targum ezt a két állatrészt (kommentár a targumhoz a bécsi 1794. pentateuchus kiadásban). Ezzel elesik *M.* kérdése a. i. h. feleletével együtt. Kiváncos, hogy szerző dolgozatát folytassa.

*

A babel-bibel herce-hurca után jól esik a tudományos nyugalommal előadott tárgyi felvilágosítás a babyloni vallásos élet egyik érdekes megnyilatkozásáról, himnuszairól és imáiról, melyet a következő népszerű iratban olvasunk: *Zimmern H., Babylonische Hymnen und Gebete in Auswahl, Leipzig, 1905.* (*Der Alte Orient VII.* 3.) *Z.* konstatálja, hogy a héber zsol-tárok individuális jellegűek, míg a babyloni himnuszok általános jellegűek. A fordításban közölt részletekben bibliai kitételek és fordulatok nem ritkák, de kérdés, hogy ezek nem irandók-e a német fordító kontójára? Nagyon lutheresen hangzanak. Érdekes pont a versforma. »Denn speziell die Hymnen und Gebete — entsprechendes gilt aber auch von der epischen

Poesie der Babylonier — werden auf den Tontafeln durchweg so geschrieben, dass jeder Vers stets eine besondere Zeile einnimmt, was allein schon ein wichtiges Hilfsmittel für die Erkenntnis der poetischen Versform bedeutet. Dazu kommt aber weiter, dass auch, wenigstens bei den Hymnen und Gebeten, die Halbverse vielfach schon für das blosse Auge in der Schreibung hervortreten, indem nämlich die je zweiten Halbverse ebenso mit ihren genau untereinander stehenden Anfängen eine besondere Kolumne bilden, wie die ersten Halbverse. In vereinzelt Fällen wird dies Verfahren sogar noch auf die Viertelverse und damit bei den fast durchweg vierhebigen Versen zugleich auf die einzelnen Versfüsse ausgedehnt«. (5. lap). A főpontra nézve a héber költői irodalom a babyloniaival megegyezik, mert a Zsoltárok, Jób és Példabeszédek könyveiben minden vers egy-egy sort alkot. Ez elkerülte Z. figyelmét, mert előzőleg azt jegyzi meg, hogy a héber irodalomban a versmegállapítás felette nehéz. Versformában iratnak Mózes II., 15.; V. 32.; Birák V. és 2. Sámuel XXII. Ezek külső írása mesterként, de nevezetes, hogy a talmud utasításaiban téglá és féltégla játszsza a főszerepet. Vajjon nem függ-e ez össze a babyloniai cseréptáblákkal? Az minden kétségen felül áll, hogy a régi izraeliták és az assyr-babyloniak közt a könyvre és írásmódra nézve bizonyos hasonlóság fennáll. Bizonyos pl., hogy a régi izraeliták épolj apró betűkkel írtak, amilyenek az ékiratokon láthatók, melyek nem ritkán szabad szemmel nem is olvashatók.

*

Frohnmeier és Benzinger »Bilderatlas zur Bibeldkunde« cz. műve (Stuttgart 1905) felette hasznos segédeszköz úgy a tanító, mint a tanuló számára a biblia tanulmányozásánál. Képeinek száma nem kevesebb, mint 501, melyek ügyesen vannak összeválogatva és szemléltetés által a bibliaismereteket kellően megvilágítják. A képek 5 csoportra vannak felosztva és ezeknek megfelelően a szerzők 5 szakaszban adják a következő vázlatokat: 1. A bibliai geográfia. 2. Izráel története. 3. A kultusz. 4. A régi izraeliták köznapi élete. 5. A bibliai természetrajz. A szöveg nem adja e szakok kimerítő leírását, hanem csupán azt, ami a képek megértéséhez szükséges. A mű meglepően olcsó, összesen 9 korona. A mű keresztény iskolák

számára készült ugyan, de tárgyai tisztán zsidó természetűek, még Pál térítő utazásainak térképe is zsidó jelentőséggel bír, mert azt mutatja, hogy ezelőtt 1850 esztendővel mérre laktak zsidók tömegesen. A modern kutatások nagy mértékben lettek kihasználva és sok az Egyiptomból és Babyloniából eredő kép. A fontosabbak mind benne vannak.

*

A falasák (abesszíniai zsidók) sorsával az európai zsidók 40 év óta nem törődtek többé és azóta az európai misszionáriusok majdnem teljesen tönkre tették őket. Nem győzték meg a falasákat, hanem legyőzték őket furfanggal — zsidóknak adták ki magukat és az evangéliumot hirdették — és erőszakkal. A helyzet most rosszabb, mint négy évtized előtt, midőn Halevy J. kereste fel őket, kinek nyomdokaiba most egyik tanítványa, Faitlovitch J. lépett. Egy évig tartózkodott a falasák közt és útjáról Rothschild Edmond báróhoz intézett jelentésben számol be, melynek czíme: Notes d'un voyage chez les falachas (juifs d'Abyssinie). Rapport etc. (Páris 1905). F. utazásának tudományos eredményeiről külön kötetet fog kiadni, a 26 lapos jelentésben csupán egyes külső vonásokat emel ki. Ezek között nézetünk szerint vannak olyanok, melyek talmud előtti korból erednek. A szombatot szigorubban tartják, mint a rabbinikus zsidóság. A talmud kétségtelenül a könnyebb gyakorlatot terjesztette el. A templom elpusztulása emlékére rendelt két böjtnapot *tammuz 9-én és ab 17-én* tartják! Az ab havi és az engesztelőnap böjt rendkívül szigorú. Ez szintén talmudelőtti korból ered (22—23 l.). A samaritánusok még mai napig szigorubb böjtöt tartanak, pl. a csecsemőket sem szoptatják. A falasáknál a 8 éves gyerekek is kiböjtölnek. Áldozatokat ma már nem vágnak, csupán a húsvéti bárányt és még gyászeseteknél. A talmud szerint a római zsidók is vágtak húsvéti bárányt, amit a palesztinai tudósok rosszaltak. A tisztasági törvényeket szintén szigoruan tartják, ami szintén talmudelőtti korra nyulhatik vissza, mert csak a palesztinai tudósok tették általánossá azt a felfogást, hogy a szentföldön kívül minden ország tisztátalan, tehát a tisztasági törvények egyáltalában nem tarthatók meg és így megszűnnek.

*

Adler Elkan Nathan, az angol főrabbi öcse, ügyvéd létére tisztán a zsidósággal és irodalmával foglalkozik. Beutazta az egész világot — fővárosunkban is volt — és utirajzait most külön könyvben adta ki e czímen: *Jews in many lands* (London 1905). A szent földön kétszer volt (1888 és 1895); ezenkívül Egyiptomot, Perzsiát, Dél-Amerikát és Oroszországot utazta be. Csupa tényt ír le, még pedig röviden, úgy hogy 245 lapos könyve az ismereteknek valóságos kincsháza. Bár nem féceseg, előadása mégis vonzó és érdekfeszítő. Oly sokféléről beszél, hogy a tartalomjegyzék maga nagyobb tért venne igénybe, mint amennyit e helyen egy könyvnek szentelhetünk. Be kell érniünk a mű általános ajánlásával és néhány megjegyzéssel. Aleppóban híres bibliakódexet őriznek, melyet állítólag 980-ban írt Áron ben Áser. Adler a Wickes és Neubauer nézetén van, mely szerint ez a kódex 2—3 száz évvel később másoltattott le a nevezett Áron példányából. Ezután közöl két eddig ismeretlen kolophont, melyek így hangzanak:

a) קדש לה' על ישראל הרבנים השכני' בעיר הקדש לא ימרו ולא ינאלו
לעולם ולעולמי עומים

b) קדש לה' על בעלי התלמוד השכנים בעיר הקדש

Adler (163. lap) azt hiszi, hogy a kódex a jeruzsálemi rabbaniták birtokába ment át. De azt hiszszük, hogy itt épp az ellenkező áll, mert קדש על ישראל csak azt jelentheti, hogy szent a jeruzsálemi zsidókra nézve, azaz nem szabad a kezükbe juttatni. A Mózes ben Áser kódexéről l. a 21. lapot. Fostatban van az »Ezra-zsinagóga« és ott a bennlakók állítása szerint egy Ezra által írt tórapéldányt őriznek. A. ezt látta és nem tartja egyáltalán réginek (29). A legenda nézetünk szerint a zsinagóga nevéből eredt. Teheránban szintén van egy Ezra névvel jelölt zsinagóga. Az összes Ezra-tórapéldányok — mi is láttunk egyet — az említett módon kapták neveiket. A törökországi régi heber könyvek, mint már Zunz és Steinschneider hangsúlyozták, a gyakori tűzvészek által, melyek Salonichiben és Konstantinápolyban dühöngtek, elpusztultak és ma ott ilyeneket hiába keresnek (143. lap). De azért nem régen egy az összes bibliografusok előtt ismeretlen kiadás két lapját fedeztük fel, melyről bővebben a Zeitschr. f. Hebr. Bibliographie-ban szólunk. — Adler utirajzait 19 képpel díszítette és indexxel

látta el. Mikor fog a mi sok ügyvédünk közül egy utra kelni, hogy a világ zsidóságát tanulmányozza?

*

A »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums« kiadásai közt az imént felette hasznos és érdekes kötet jelent meg, melynek czime: »Ueber Juden und Judentum. Vorträge und Aufsätze von Prof. Dr. H. Steinthal. Herausgegeben von Gustav Karpeles« (Berlin 1906). A 306 lapos kötet összesen 37 dolgozatot ölel fel különféle tárgyakról, melyek Steinthal dicső szellemének egy-egy gyöngyét mutatják. Sokféle, de azért valamennyi egységes és harmonikus lélek megnyilatkozásai. A négy csoport közül az elsőt a szerző maga rendezte és a »Schema Jisroel« czímmel látta el, de meghalt, mielőtt sajtó alá adhatta. Ez a csoport prófétai ihlettségű parainesis a szerző hittestvéreihez és 11 számot ölel fel. A 2. csoport czime: »Zur Abwehr« és az antisemitizmus ellen irányul. A 3. csoport czime: »Wissenschaft und Leben«, amely 17 dolgozatot ölel fel és talán a legbecsesebb. Az első három a sémi népekről szól és igen nagy hírre tettek szert. Végül a 4. csoport két emlékezést tartalmaz. Részleteket nem emelhetünk ki, mert az egészet kiemelni nem lehet. Valamennyit olvasni kell.

*

Kuttner B. »Jüdische Sagen und Legenden« cz. gyűjteményéből megjelent a IV. kötetecske (Frankfurt a. M. 1906). 15 monda van benne. Az összes eddig feldolgozott mondák száma 97, az utolsó előtti czime: Saul Wahl, der Eintagskönig von Polen. A legendát Bloch Ph., a lengyel zsidók történése után ismerteti. Magyarul utoljára Dr. Vajda Béla foglalkozott Wahl Saullal 1905 őszén Budapesten tartott felolvasásában.

*

Landesberg L., szeghalmi rabbi, »Chikré Léb« cz. könyvében (Szatmár 1905. 1. és 2. rész) főképp R. Abahu és R. Zéra palesztinai amórák életét ismerteti. Közben más amórákról is beszél, mondhatni: de omnibus rebus et quibusdam aliis. Kevesebb több lett volna. Szerző szép ismeretek felett rendelkezik; a talmudon kívül újabb irodalmat is idézget, de módszere a pilpul, melyet a történeti kutatásra alkalmaz. Mindjárt az első kérdése, hogy melyik Abahuról van szó, minthogy

több említettik, fölösleges szószaporítás, mert Abahu alatt az értendő, ki atyai név nélkül említettik. Furcsa kérdés az is (3. lapon), hogy miért változtatták meg Abahu nevét? Még furcsább a felelet: mert nem akarták vonalozás nélkül írni a bibliai nevet. E szerint a József és hasonló neveket is meg kellett volna változtatni. Furcsa homilia a קנדישין-ra vonatkozó (II. 115. lap). L. következetesen יהושיע-t ír. A מועשה מרכבה-t metafizikának deklarálja (II. 87), amit ma már nem szabad tenni. Hasonló dolgok nagy számban vannak iratában és a be nem avatottakat félrevezeti. A történetben sem nagyon járatos. Pl. azt mondja (II. 88), hogy Mózes de Leon 1393-ban élt (1305-ben halt meg). Midőn elismerjük L. tudását, sajnálattal kell megjegyeznünk, hogy a tudás még nem tudomány.

*

O. von Lemm a sz.-pétervári császári akadémia »Mémoires«-jai közt (VIII. sorozat, VII. kötet, 6. szám) »Iberica« cz. iratot tett közzé (Sz.-Pétervár, 1906.), melyben kopt és arabs forrásokból adalékokat nyújt Iberiáról és az iberekről. Legendák vértanukról, melyek azt mutatják, hogy a koptok az iberek (georgiaiak) történetéről jól voltak informálva. Lemm irata végén iratunkból »Zur Einleitung in die heilige Schrift« több lapot idéz (70. kövv.) azon kérdés eldöntésére, hogy mit jelent עברית a következő helyeken (Sabbath 115 a.): הו כתובין נפשות מדינת עברית עולמית יונתא אעפ"י שלא ניתנו לקרות בהן מעגלין אותן קראה נפשות עברית עולמית מדינת יונתא; מפני הדלוקה נפשות לניפשים עברית לעברים עולמית יונתא ליוונים; לא יצא A német kiadás 71. és a magyar kiadás 61. lapján iparkodtunk ezeket a helyeket megmagyarázni, a nélkül, hogy עברית és עברים neveket Palesztinán kívüli zsidó nemzetiségre kellene vonatkoztatni. A lehetőséget persze feltételeztük, most valószínűnek is tartjuk. A kérdés csupán az, hogy mely külföldi zsidókat nevezték עבריים-nek? Lemm szerint az *ibereket* jelöli: »Meines Erachtens ist עברית, עברים ganz richtig und entspricht einem griechischen *ἰβηριστί, *Ἰβηρες. Es ist hier also nicht von »hebräisch« und »Hebräern«, sondern von »iberisch«, »georgisch« und von »Iberern« die Rede, neben Kopten, Elamitern, Medern und Griechen« (38. lap). Brosset az Ἰβηρία nevet tényleg עבריים-ből származtatja (39. lap, 74. jegyzet).

Georgiában sok zsidó lakott és jelentékeny részük zsidó származásu. Nem lehetetlen tehát, hogy nagy számban vándoroltak vissza Palesztinába és érthető, hogy külön említették.

*

Vogelstein H. megírta a königsbergi Chevra Kadisa 200 éves történetét (Festschrift stb., 1. Irodalmi hírek) és irata érdekes adalék a német-lengyel zsidók történetéhez. Königsbergbe természetesen lengyel zsidók telepedtek le. Már századokkal azelőtt fordultak meg zsidók az »Ordenslandban«, de rövidebb-hosszabb tartózkodás után kiutasítottak. A kiutasító rendeletek sűrű ismétlődése azt mutatja, hogy a zsidó nélkülözhetetlen volt. Állandó letelepedésük azonban 1704-től datálódik, midőn temetőre tettek szert. Azelőtt 30 mértföldnyire szállították a halottakat (állítólag Johannsburg és Bialystock). Königsbergben (mint Berlinben, Stettinben stb.) előbb volt Chevra Kadisa, mint község. V. iratát a königsbergi rabbik arcképével és más képekkel díszítette és a kellő indexekkel is ellátta. Birnbaum E., königsbergi kántor, a temetőt írja le e cízzel: Die Gräber unserer Lieben.

*

Frankl-Grün A. monográfiája »Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod« (Wien, 1905.) magyar szempontból is figyelemet érdemel. A nevezett község sok időn át Trencsén és más határvárosokkal egy hitközséget alkotott és rabbijai az utolsó században magyar származásuak voltak. Annyira magyar, hogy az egyetlen hitközség Morvaországban, a melyben külön orthodox hitközség létezik. Régebbi időben a brodbeliek akár egész évben hazánkban tartózkodtak és csupán a nagy ünnepekre tértek haza. Az első zsidók 1270 körül telepedhettek le, de a történet tulajdonképp csupán a XVI. századdal kezdődik. A kuruczok 1683-ban rettentő dolgokat műveltek Brodban. (14. s kövv.). Egyébiránt sok ismert rabbi származott Brodból vagy működött ott. A talmudisták ma is emlegetik az egyik-másik »Brojde«-t, de alig tudják, hogy hol van. A Perlsék őse (Mózes), ki Brill S. L. tanítója volt, nevéhez a »mibroda« szót fűzte (életrajza 48. s kövv.). Grätz a morva zsidókról kemény nyilatkozatokat tesz történetében és Frankl-Grün védi őket, csupán némely gyengeségeket emlegetvén. A brodi rabbik

sorsa nem volt irigylésre méltó. Roth, Perls Mózes veje, miskolczi születésű volt és 1864-ben, fiatal korában, sok keserűség közepette halt meg. Sz. nagyon dicséri és egyebek közt ezt mondja: »Seine Reden ühten eine überwältigende Wirkung aus. Dieser geheimnisvolle bezaubernde Einfluss der Predigt ist auf jenes Element zurückzuführen, durch welches gegenwärtig fast jede bedeutende Kanzel Deutschlands mit einem Ungar besetzt ist. Dieses lebhaftes Temperament, dieses Feuer war es auch etc.« (72. l.). Nascher nála még most is »Prediger in Berlin« (u. o.).

*

Vassel Eusebe, nem zsidó tudós, a tuniszi népies arab-zsidó irodalomról külön iratot tesz közzé, melyből az első füzet (külön lenyomat) e címmel jelent meg: »La littérature populaire des Israélites tunisiens« (Paris, 1905). Bevezetőleg szól a tuniszi zsidók multjáról és jelenéről, kiket »asszimilálni« kell, továbbá arab dialektusukról s egyebekről. Az irat zöme és jelentősége az érintett irodalom bibliográfiai felsorolásából áll. Ez az irodalom meglepően nagy, mert V. 143 termékről számolt be. Jelentékeny folklore-anyag.

*

Dujardin Édouard 416 lapos művet bocsátott közre a régi zsidóság és az őskereszténység történetéről, melyből az első, a zsidósággal foglalkozó könyv az imént került ki a sajtó alól e címmel: »La source du fleuve Chrétien. Histoire critique du Judaïsme ancien et du christianisme primitif. Le Judaïsme« (Paris, 1906). A könyv a nagy közönség számára készült a legszélsőbb kritika álláspontjából, melyhez képest a Wellhausen-Graf-féle iskola álláspontja bátran orthodoxnak mondható. Szerző művét Vernes Mauricenek ajánlotta, kinek szellemében van tartva. Vernes ugyanis az egész bibliai irodalom keletkezését körülbelül 200-ra (időszámításunk előtt) helyezi. Ezt már csakugyan bajos lesz letromfolni. Azt hiszszük, hogy az irányról többet nem kell mondanunk. A stílus kitünő és élénken szikrázik a francia esprit. Pl. »la religion est une création du judaïsme« (308). »Le livre de Daniel est une philosophie de l'histoire« (327). »L'évolution du peuple juif doit être étudiée avec la même froideur que l'évolution de n'importe

quel peuple de l'ancienne Asie« (276). Ez az utolsó mondas mint motto is olvasható a könyv elején és szerző híven követte.

*

Dr. Venetianer Lajos, jeles munkatársunk, Ezekiel trónkocsi víziójáról a következő című értekezést tette közzé: »Ezekiels Vision und die Salomonschen Wasserbecken« (*Budapest*, 1906). Ebben kimutatni iparkodik, hogy a héber יְשַׁנְּא assyr kölcsönszó, azonos »epinu«-val, a mely vízcsatornát jelent. A bibliában tengely és vízmerítőkerék értelemmel bír (16. s köv. lap). Ebből a feltevésből kiindulva I. Kir. 7, 27—36. verseinek egészen új magyarázatot ad. Ennek alapján azt állítja, hogy Ezekiel I. fejezetében eredetileg nem is volt kocsi-ról szó, hanem vízcsatornáról. A prófétai irat szerkesztője az יְשַׁנְּא-szót félreértette. Ez a merész feltevés veleje, melyet V. a részletek megvilágításával keresztül visz. A bibliai kutatás feladata ezt a feltevést alaposan vizsgálni, melyre nézetünk szerint jogosan igényt tarthat.

*

A német »Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur« 1906-ra (9. kötet) a rendes terjedelemben látott napvilágot. Mint minden évben, úgy az idén is *Philippson M.* az elmúlt év eseményeiről, *Karpeles G.* pedig az elmúlt év irodalmáról ad képet. *Bacher V.* ünnepi cikket irt Rasiról és dr. *Schächter M.* közzétette az asszimilációról tartott szép előadását. *Franzosa K. E.*: Leopold Kompertről közölt cikke nagyon ismerős előttünk, *L. Stein* »Der Weiberfeind« pedig csak bevezetésében új. *Rahmer L.* képviseli (az utóbbival egyetemben) a szépirodalmat. Szép rajzokat ad három orosz zsidó alakról. Az Évkönyvhöz adott lajstromból megtudjuk, hogy Németországban 206 zsidó irodalmi egylet működik. Az egyletekben tartott felolvasások czímei is közöltetnek. Sok helyen referátumok és vitathémák kerültek a napirendre, ami talán a felolvasásnál is többet ér.

*

Dr. Lucas, glogani rabbi és a »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums« titkára, a nevezett társaság 1905. decz. 27-én tartott közgyűlésén »Die Wissenschaft des Judentums und die Wege zu ihrer Förderung« cz. előadást tartott, melyet a társaság kinyomatott és iratai közt

kiadott (Berlin, 1906). A bevezetésben találóan mondja: »die Wissenschaft ist ihrer innersten Eigenart nach, die erhaltende Macht unserer Gemeinschaft.« Röviden, de világosan vázolja a zsidótudomány fejlődését a lefolyt században és ennek útmutatásából kiindulva, programot állít fel a jövőre, mely három pontból áll: 1. Nagy irodalmi vállalkozások szervezése. 2. Fizetett tudományos állások szervezése. 3. A zsidóság tudományának a zsidó közösség műveltségi szükségleteinek szolgálataiba állítása. Más szóval ez annyit jelent, hogy minden művelt zsidó érezze azt, hogy műveltsége hiányos, ha nincsenek zsidóismeretei. Ez a pont, úgyszintén a második, teljesen új, mert sok művelt zsidó éppen a tudatlanságot zsidó ismeretekben tartotta az általános műveltség egyik jelének, zsidó tudományos állások pedig az ellenkező közhit daczára nincsenek.

*

Dr. Eisler M. szerkesztésében megjelent »A kolozsvári izr. felolvasó-egyesület Évkönyve I.« (Kolozsvár, 1906), a mely az I. M. I. T. Évkönyvének mintájára egyesületi értesítéseket és irodalmi dolgozatokat ad. A szóban forgó Évkönyv, mint-hogy az első, terének majdnem felét szenteli saját ügyei ismertetésének. A nyolcz irodalmi közlemény szerzői dr. Krausz S. (A zsidó könyha), dr. Eisler M. (A zsidók legrégibb nyomai Erdélyben), Patai I. (Poetikai epistola) s mások. Ha az egyesület jövőre a drága teret tisztán ismeretterjesztő közleményekre fogja kihasználni, felekezeti irodalmunknak jó szolgálatot tehet. Egyben megemlíttjük, hogy ugyancsak dr. Eisler buzgóságát dicséri »A kolozsvári izr. nőegylet tiz éves történeté«-nek megjelenése is.

*

Az angolok között sok nő akad, kik theológiai tanulmányokkal foglalkoznak, sőt némelyek nagy hírre tettek szert. A régi héber nevekről csak az imént tett közzé egy gyönyörűen kiállított kis kötetet Letitia D. Jeffreys e címmel: »Ancient Hebrew Names: Notes on their significance et historic value« (London 1906). Művét, mint az előszóban említi, egy tudós rabbi nézte át a héber nyelv szempontjából és két más szakember támogatva tanulmányában. A téma nem új, csak utóbbi időben foglalkozott vele Homel (német) és Gray (angol) tudós és

a régibb irodalom elég tekintélyes. A források azonban egyre szaporodnak, különösen az arab és asszir világból és a bibliai nevekhez tanulságos párhuzamokkal szolgálnak. Az Abraham, Izsák, Jákob és József nevek más régi sémi népeknél is megtaláltattak. Szerző hét fejezetre osztja az anyagot, melyhez nemcsak a személy, hanem a népnevek stb. is tartoznak. Szerző műve végén odakonkludál, hogy a nevek az isteni kinyilatkoztatás mellett tanuskodnak. A könyv használhatóságát részletes index könnyíti meg.

*

Dr. Bischoff Erich műve: »Jesus und die Rabbinen. Jesu Bergpredigt und Himmelreich in ihrer Unabhängigkeit vom Rabbinismus dargestellt« (Leipzig 1905), mint már a cím mondja, új dolog bizonyítására vállalkozik. Az általános nézet eddigelé az volt, hogy Jézus kora vallásos eszméiből, tehát a rabbinismusból merített. Ez ellenében B. azt akarja kimutatni, hogy Jézus tanai a rabbinismustól függetlenek. Próbakép a hegyi prédikációt és az »égi birodalom« fogalmat veszi elő. Sorra veszi az elődök (Nork, kitért zsidó, kinek neve Korn volt, s mások) által idézett párhuzamokat az egyes kitételekhez és azt állítja, hogy ezek nem fedik a hegyi prédikáció kitételeit. Erre a bizonyítási eljárásra azt az általános megjegyzést kell tenni, hogy végeredményben a legkedvezőbb esetben azt mutatja, hogy a hegyi prédikáció nincs meg szöröstül bőristül a rabbinikus irodalomban, de nem azt, hogy ez az eszmekör nincs meg benne. Hasonló módon azt is lehetne bizonyítani, hogy minden egyes tanna és amóra csupa eredeti dolgot mondott, mert mondásai szó szerint másnál nem találhatók. Nem arról van szó, hogy Jézus nem formulázott valamely gondolatot egyéni módon — ezt minden rabbi megtette — hanem arról, hogy eszméi és tanításai lényegüket tekintve nem újak. Nem is lehetnek, mert hallgatói más esetben meg sem értették volna. B. többnyire ahhoz ragaszkodik, hogy a szó vagy a mondás más színezetű, árnyalatú. Egyik fő argumentuma, amely a legsűrűbben kerül elő, az, hogy a párhuzamul idézett mondás szerzője Jézus után élt rabbi. A prioritás e fajta bizonyítása nem ér semmit, mert figyelmen kívül hagyja, hogy a zsidó hagyományban az egyes mondások annak nevéhez válfűződnek, ki a béth hamidrasban előadta, vagy valamely vál-

tozatban adta elő, vagy megtoldotta, vagy valamely bibliai helyhez fűzte s hasonló, de a mondás vejeje régibb.

Egyébiránt B. talmudtudása meglepően fogyatékos a bevezetés önérzetes hangja mellett. A 12. lapon azt mondja B., hogy »Rab Jakob in Babylonien (Ende II. Jh. nach Chr.) vonatkoztatja a misna szavát stb.« Jakob nem volt amóra, tehát nem magyarázhatja a misnát, nem is élt Babylóniában, mert Acher (Elisa ben Abuja) leányának volt a fia (Bacher, Agada d. Tannaiten II. 395—97). B. nem értette a talmudot, hol ez áll: Raba mondá: a misna Rabbi [nem Rab, mint B. mondja] Jakob nézetét vallja, ki azt állította, hogy a *parancsolatnak nincs a világon jutalma*, mert a barajthában találjuk: Rabbi Jakob mondá stb. B. azt hitte, hogy az aláhuzott szavak (שמר מצוה בהא עליה ליתא) Jakob szavai, holott azok Raba amórától erednek. Micsoda talmudista az, ki ilyesmit félreért? Egy lappal később ismét blamálja tudományát, midőn azt mondja: »beweist schon die Formel תנו רבנן (Unsere Rabbinen haben gelehrt) . . . dass diese aus späterer als Jesu und des Ev. Matth. Zeit stammt, zumal sie zwischen Aussprüchen von Rabbinen des III. Jahrh. n. Chr. (Rab. Jochanan) steht.« Szó van az ismert mondásról העלבים וינין עליבם (Sabb. 88b; Jóma 23a; Gitt. 36b). Hogy gondolhatja B., hogy a »Tanu Rabbanan«-nal bevezetett barajtha nem lehet régibb, mint a Máthé evangeliuma, hisz a »rabbik tanulták«, nem azt jelenti, hogy a mondás tőlük ered, hanem csak azt, hogy ezt a barajthát az iskolákban előadták? A tartalma esetleg időszámításunk előtti időből is eredhet. És mi legyen — a talmud nyelvén szólva — a »zumal«. Mit bizonyít az a korra nézve, hogy a barajtha III. századbéli rabbik mondásai közt áll? Állhat akár az V. századbéli rabbik mondásai közt is és mégis tannaita termék, azaz legalább régibb a II. század végénél! Hogy mennyivel, az persze minden egyes esetben külön kutatandó. B. »bizonyításai« elején álló eme két példa nem nagyon bizalomkeltő.

*

Peters Norbert, »Die älteste Abschrift der zehn Gebote, der Papyrus Nash« cz. irat (Freiburg im Breisgau 1905) 51 lapon tárgyalja azt a papyrust, melyre a Tízparancsolat van írva és melyről e helyen már megemlékeztünk. A papyrus

részletes leírása és egyebek után lenyomatja és lefordítja a tízparancsolatot. Ezután grammatikai eltéréseket konstatál, hogy végre a 21. lapon a szöveget a maszóra és a többi fordításokkal összehasonlítsa. Végeredmény: a Papyrus Nash jobb, mint a maszorétikus szöveg, a Septuaginta azonban még a Papyrus Nashnál is jobb. Ez a kis rongy, amely papyrus (nem pergament), nincs vonalozva, ligaturák vannak benne, szóval minden jel szerint véletlen szöveg eredetibb a hivatalosnál. Az ilyen »Untersuchung« csak azt mutatja, hogy mindent lehet bizonyítani.

A főkérdés az, hogy ennek a papyrusdarabnak mi az eredete? Azt mondták, hogy phylacterium számára vagy ima vagy iskolai czélra készült. Ámbár nem lehetetlen, hogy Palesztinában magában írtak bibliai részleteket papyrusra (Óhéber könyv 19), tehát annál inkább Egyiptomban, a papyrus őshazájában, mégsem valószínű, hogy papyrusunk iskolai czélra készült, mert kérdés, hogy az alexandriai zsidó gyerekek, akár az első században is, héberül tanulták-e a bibliát? Bizonyos ugyanis, hogy a nép zöme nem értett héberül, különben nem olvasták volna a szombati Istentiszteletnél a heti szakaszt görögül, (Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 74 köv.). Még olyan tudós és jámbor férfiú, mint Philó sem tudott héberül. Ez nem volna érthető, ha az iskolákban héber eredetben tanulták volna a bibliát. Ugyanezen okból nem valószínű, hogy liturgiai czélt szolgált volna. Mert bizonyos, hogy az ima nyelve is görög volt (i. m. 75). Az pedig, hogy a görög zsidók tefillint használták-e időszámításunk első vagy második századában, nagyon kétséges azok után, mit ennek történetéről tudunk (l. Phylacteries cikket a Jew. Encyclopediában). Akárhogy forgassuk a dolgot, nem marad más feltevés, mint az, hogy a szóban forgó papyrus amulettül szolgált. Erre vall az összehajtás és az, hogy a bűvészetben az idegen és érthetetlen nyelv divott. Ezt tartották hatásosnak (A kérdés irodalma Petersnél 9). Valamely szentföldi zsidó, kit már ezen származásánál fogva bűvésznek tekintettek, a dekalógust és a semát írta le az amulettre, melyet az, ki kapta, nem értett és éppen ezen oknál fogva azt lihetete, hogy ki tudja, milyen titkos és hatásos varázsfórmula van az ő papyrusán. Annak sem voltak skrupulusai, aki adta, hisz a

tízparancsolat és a zsidó hitvallomás nem varázsszó. Minthogy amulettet adott, emlékezetből kellett leírnia, nem pedig írott tóra-példányból. Ebből érthető, hogy a tízparancsolatot és a semát írta, melyeket legbiztosabban tudott és az is, hogy a pleneírást alkalmazza pl. a לוי és néhány más szónál. Ebből a körülményből származik az is, hogy az Exodus és Deuteronomium dekalógusait összezavarta és hogy nem híven reprodukálta. Ez utóbbinak körébe tartozik az, hogy שנה után a 10. versben בנה-t írt. Ez kétségtelenül nőnemű és nem pontozandó בנה-nek, mint Peters 17 javasolja. Az emlékezetből való leírás magyarázza meg, hogy a tízparancsolat és a sema között van ez a nem létező vers:

אלה החקים והמשפטים אשר צוה משה
את בני ישראל בדרך בנאתם מארץ מצרים

Ez Deut. 4., 45. és 6., 1. verseiből van összetéve. Igaz, hogy a LXX-ben ez a vers Deut. 6., 3. után található, de ott sem áll Mózes, hanem Isten (*z'ruos*). Hogy ez nem állhatott eredetileg a szövegben, következik abból a tényből, hogy ott nincs a helyén. Először azért, mert az utána következő semára nem illenek a »rendeletek és törvények« szavak; másodszer azért, mert előzőleg (6., 1.) már állott ugyanaz, tehát fölösleges ismétlés volna. Nézetem szerint a papyrusban ez a vers nem vonatkozik mint bevezetés az utána következő semára, hanem mint befejezés az előtte álló tízparancsolatra. Minthogy a papyrus szerzője emlékezetből írt, érthető, hogy a Deut. dekalógusa körül levő versekből komponált, bizonyára emlékezeti tévedés folytán. (Erről a versről l. Peters 38. köv.).

Mindezek alapján nem tartjuk a Nash-papyrust a szövegkritika szempontjából fontos dokumentumnak.

*

Krengel M. kiadta Azulai Ch. J. D. ismert biográfiai szótárát e címmel »Sém Hagedólim Hasalém« (Podgorze 1905). Min-tául Maszkil-Leethan »Széder Hadoróth« kiadását vette (Varsó 1883) és a nevezettől helyeslő levelet közöl. K. egyes cikkekhez megjegyzéseket fűz »Menáchém Czijon« cz. alatt, de ezeken kívül a könyv végén még két függelék ad. Az egyik az észre-vételek folytatása, a másik Azulaitól mellőzöttek névlajstroma. Különös figyelmet fordított szülővárosa, Krakó, tudósaira. Bevezetésül Azulai életrajzát adja. Mindez nagyon szép és

hasznos és csak az sajnálatos, hogy nem megbízható és hogy iránya bombasztikus és borzas. Az a néhány cikk, melyet közelebbről vizsgálat alá vettünk, tele van tévedésekkel és néhányat egyáltalában nem találtunk. K. megnevezi a forrásokat, melyekből pótlásait vette (p. I. 1. jegyzet), de nem világos, hogy milyen elvek vezérelték. Itt-ott önkéntelen »megidesz«-szel is szolgál olvasóink és a metempsychosist már a talmudban találja. Ugy látszik, hogy maga is hisz benne. K. nagy munkát végzett, de az örömet fölötte megzavarja az aggodalom, hogy nem esik-e felhasználója szerző tévedésének áldozatul. A csak nagy óvatossággal használható művek el vannak paprikázva.

*

A bolygó zsidó mondája ép oly elterjedt és költői feldolgozásra ép oly alkalmas, mint akár a Faust- és a Tannhäuser-monda. Tényleg akadt is sok kutatója, kik eredetét és elváltóságait keresték és sok poetikus feldolgozója, kik a benne rejlő problémát feszegették. Prost J., Die Sage vom ewigen Juden in der neueren deutschen Literatur (Leipzig 1905). cz. iratában a második pontra 69 iratot állít össze, az elsőre pedig 22-öt. Magyar nyelven szintén vannak idevágó dolgozatok, melyeket Prost természetesen nem ismer. Thémáját a bevezető 3 fejezet után 13 fejezetben dolgozza fel: Goethevel kezdi és Lienhard-dal (1903) végzi. A bolygó zsidó az irodalomban 1602-ben jelenik meg először. Befejező észrevételeiben az összes feldolgozásokat három csoportra osztja, ami nem teljesen pontos. Végül ugyanonnan ideiktatjuk a következőt: »Bewundernswert ist es, wie diese einfache Sage sich dichterisch ausgestalten liess; ein unscheinbares Motiv und doch so fesselnd in seinen Konsequenzen, ein dürftiges stoffliches Interesse und doch so gewaltige weltgeschichtliche Perspektiven, ein zeitferner und weltentlegener Schauplatz und doch die völkerbewegende Idee des nimmer ruhenden Fortschritts! Dass dabei das Hastende, immer Vorwärts strebende, ruhelose, philosophische, kosmopolitische XIX. Jahrhundert sich dieser Gestalt mit Vorliebe angenommen, darf uns nicht wundern« (163. lap). A népszerű felolvasók ezt a könyvet fényes sikerrel használhatják. Talán akad valaki, aki a magyar irodalomból hasonló művet készít.

AZ ÜNNEPI IMÁBÓL.

(Áto bochártonú.)

Minden népek közül
Kiszemeltél minket;
Kedved tellett bennünk,
Szeretél bennünket.
Minden népek között
Magasztos a nyelvünk:
Szent törvényeiddel
Mert megszenteltettünk.
Mert Téged szolgálunk,
Vagyunk Hozzád közel.
Királyi palástod
Reánk szent fényt lövel.
S minden erényeink
Tőled úgy erednek,
Hogy szent, nagy neveddel,
Jeleznek, neveznek.

Oh Istenünk, Urunk és őseinknek
Hatalmas nagy és szent egy Istene.
Lengjen, lebegjen, tűnjön fel s lobogjon,
Fennen lobogjon minden érdemünk.
Hallgattassék meg és meg is jelenjék
Emlékezésük, emlékeztetésük
Hatalmas Úr — a trónusod előtt.
Az ősök érdeme és dalnokodnak
Dávid királynak minden érdeme.
Jerusolájim pusztult városodnak
Jelenjék meg előtted tünt emléke,
És szétszórt néped minden hű fiának
Erénye, hűsége és érdeme.
És hozza meg mindez a szabadulást,
Az irgalmat, kegyelmet és megszánást,
Az üdvöt, békét és az életet
A szabadságnak e nagy ünnepén! . . .
Emlékezz meg Adonáj oh már mostan,
S legyen már sorsunk jóra forduló.
S áldást fakaszszon megemlékezésünk.

Üdv s irgalom hulljon alá reánk,
Szánj meg bennünket mennyei Atyánk.
Kegyelmezz, irgalmazz meg és segíts,
Minden ígéretteddel boldogíts.

Ezért adtál nekünk
Örök nagy Istenünk
Ünnepi napokat,
Hogy Véled örvendjünk.
Szombati napokat
Pihenésre szánva,
Derüs ünnepeket,
Zengő ujjongásra.
Megszabott időkben
Hogy felvidulhassunk:
Páskák ünnepén im
Felszabadulhattunk.
Oh megnyilatkozott
Szent emlékezések!
Egyiptomból hogy Te
Kiveztedted néped.

Mert rajtad csügg esdön könyes szemünk,
Mert Te vagy az irgalmas Istenünk.

Áldással tér így ünneped hozzánk,
Életet, békét, örömet hoz reánk.
Kedvet, ujjongást, derüt, bizalmat,
Rendeltetését mert Te így szabta.
Áldást ígértél Istenünk nekünk,
Ünneped ellen hogyha nem vétünk.

Fogadd hát kedvesen
Ilyetén ünnepiünk.
Add, a törvényével
Hogy megszenteltessünk.
Tanodban ilyképen
Lészen örök részünk.
Jóságodban bizva
Lelki örvendésünk.
Segíts meg bennünket
Égi segélyeddel,
Hogy Téged szolgáljunk
Ígaz szeretettel.
Ilyképen légyen óh
Sok ünnepben részünk,
Derűben, örömben
Zengő ünneplésünk
Hogy örvendve zengjen
Izraelnek sarja,
Aki szent nevedet
Megszentelve vallja.

Hogy zengve zengjen hálánk így felöled:
Hogy megszenteltél, napokat, időket.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

ORSZÁGVILÁG.

ANCONA.

Az olasz zsidók történetében Ancona kiváló helyet foglal el, mert a pápai tartomány kikötő városa volt és élénk kereskedelemmel bírt. A tenger volt a multban a népek közlekedési utja és a tengerparti városok voltak a távol eső népek találkozó helyei. Mint kereskedelmi góczpont Ancona jelentékeny volt és a XVI. század első felében spanyol marannosok ide is menekültek. A pápa fenhatósága alatt biztosabbnak érezték magukat, mint a jámbor Hispaniában. Titokban tartották meg vallásukat és az inquisitio nem leselekedett itt oly dühvel utánuk, mint távoli hazájukban. Nagy kavarodást okozott azonban a zsidó vallásra való nyílt visszatérés, ami a XVI. században éppen olasz földön sűrűn ismétlődött. E megbocsáthatatlan bűnért sok zsidó halt vértanuhálált: Anconában egyszerre 24 spanyol menekült (XVI. sz. közepe). A keleti zsidók, kik a levantei kereskedelmet uralták, az anconai kikötőt bojkottálták és valóságos harc folyt köztük és a pápai hatóság közt.

De hát nem Ancona történetét akarjuk megírni. Pedig érdemes volna és az anyag sem hiányzik. Nem kell sem kiásni, sem felfedezni: ott van szépen rendezve az anconai hitközség levéltárában. A kezemben voltak a pápák pergamentre írt szabadságlevelei, melyek közt a legrégebb a XVI. század elejéből való, a községi és egyleti életről szóló nagy foliánsok és sok egyéb, mi után a történet bűvárai kapkodnak. Az okmányok latin nyelven, a többi olaszul és ritkábban héberül van írva. A község élő és elhalt tagjairól pontos lajstromot vezettek, kétségtelenül a világi hatóság kívánságára és saját érdekeik megvédése céljából. Az anconai zsidó község életfonalát számüzés

nem vágta el, mert még akkor is, midőn a pápa tartományából a zsidókat kiüzte, Rómát, Avignont és Anconát e rendelkezés alól kivette. Az anconai zsidó község sorsa változó volt, de erőszakos halál nem érte. Története kicsiben képet adna az egész olasz zsidóság multjáról, mert mindig az események színterén állott, ha nem is első helyen.

A hosszú és jelentős mult üdvös hatásai mai napig láthatók, mert az egész zsidó lakosság csupán 1250 lélekből áll — 3—4 ház a Király-utczában — de azért minden intézménye megvan, melyet a zsidó hitélet megkíván. Temploma kettő van és mindkettő igen szép. A főtemplom az »olasz« (italiano, italki), minthogy a község többsége ezt a ritust követi. A »szefard« templom körülbelül 30 év előtt lett újjá építve és igen szép. Ez utóbbiban a péntekesti Istentiszteletnél mindössze 15 embert láttam. A spanyolok egyre kevesbednek, a főrabbi az olasz templomba jár. A szombat reggeli Istentisztelet az utóbbi templomban eléggé látogatott volt, ugyszintén a délutáni és estéli. A téli szombat napot az Istentisztelet és az előírt szombati étkezések majdnem teljesen lefoglalják. — A mincha-imát egykor végzik és azután következik a szombati ebéd (cena), melynek végezte után már közel van az esti imádság ideje. Bizonyára így telt el ősidőben a szombat a szent föld városáiban.

A főrabbi *Tedeschi J. R.*, ki Korfuból került Anconába, 80 éves aggastyán és nagy tiszteletben áll. Az Istentisztelet végén a község apraja-nagyja eléje járul, hogy megáldja őket. Akárhány öreg ember akad közöttük. Művelt ember, ki több héber és olasz apróbb irat szerzője. ¹⁾ A hitoktatást a Talmud Tórában ő végzi és *Coen Umberto*, ki a hitközség jegyzője. Külön zsidó népiskola tudtommal olasz földön sehol sincs. A laikusok közt zsidó tudás alig van már, de azért a templom-épület egyik külön helyiségében valami jesiva-fele gyűl össze külön Istentiszteletre és főkép thillim mondásra. Itt-ott egy-egy előadás is előfordul.

¹⁾ Rövid kis történet a következő: הולדות בני ישראל ומצבם המדיני והחמרי נגזרות אשליה בקוצר אמרים מדורות הראשונים לספחה עד הדרו הנכחי מאת יצחק רפאל אשכנזי (Krakó 1901). Franck ismert művéhez fűződik a következő írata: *La Caballa o la Filosofia religiosa degli Israeliti* (Triest 1901. Corriereből).

A zsidó tudás kihalóban van: a zsidók többnyire kereskedők, kik egyébre nem érnek rá. A kereskedelem az 50,000 lakossal bíró Anconában nagyrészt az ő kezükben van. Szegény ember csak igen kevés akad, úgy hogy a hitközség adózó tagjainak száma 250, kik 7 és 1200 lira közé eső évi kultuszadót (tassa culto) fizetnek. A kultuszadóból fedezik az összes kiadásokat. Ebből fizetik a rabbino maggioret, a kántorokat, saktereket, a talmudtóra tanítóit stb. A Talmud Tórának gazdag könyvtára van, mely régi könyvekből és kéziratokból áll. — A község élén kilencz tagból álló előljáróság áll, amely a Rattazzi-féle törvény (Piemont és a Marcha számára) szerint kormányoz. E törvény szerint minden zsidó köteles a kultusz költségeihez hozzájárulni, melyet minden év október havában vet ki az említett »Consiglio«. Az 1906. évre ez az adó 19,296 lirában lett megállapítva. Az »Universita Israelitica di Ancona« a vallási funkcionáriusokon kívül titkárt, pénztárost, beszédőt és szolgát tart.

Kitünően van szervezve a jótékonyság. Első helyen áll a »Societa Israelitica di beneficenza«, melynek héber neve »Chevrath Maaszé Ha-Czedáka«, amely a szegény litrokonokat támogatja állandó segélyösszegekkel, házbérrel, iskolakönyvvel és mesterségre tanítással. Ez az egyesület a városi kórházban külön osztályt tart fenn, hol a zsidó betegeket elhelyezi és rituális étellel ellátja. Husvétkor pászkáról gondoskodik. — A »Bikur Cholim« azokról a betegekről gondoskodik, kik otthon akarják magukat ápoltatni és a »Chevrath Malbisé Arumim« ruhával és fehérművel látja el a szegényeket. A »Confraternita di Gemilud Hasadim« ugyanaz, mint nálunk a Chevra Kadisa, önálló testület, de tisztán a halottak eltakarításával foglalkozik. A szegényeket ingyen temeti el, a gazdagoktól a kultuszadóval arányos díjat szed. Ez az egyesület tartja a fent említett jesivát, amely szombaton összegyül és a halottak emlékére áldoz. A betegek ellátása szintén egyik czélja. A »Baalé Berith Abram« egylet minden tagnak 4 scudit (21/26 lirát) ad, ha fia születik és a »móhel«-ről szintén gondoskodik.

Az ősi jámborság sokat szenvedett, de azért szombaton aránylag ötször annyi ember volt a templomban, mint pl. fővárosunkban. A zsidó érzés eleven és majdnem mindenki tagja a

ezionista egyletnek. A kelettel való összeköttetés élénk: a főrabbi és a főkántor onnan származnak. Mindkettő görögül is beszél. A község összes alkalmazottai tanult emberek és külsőleg is kitünő benyomást tesznek. Nálunk az ilyen kinézésű emberek sechitája eo ipso »pószel.« Az olasz zsidóknál pedig a művelten ember pószel, mert ők ősidők óta műveltek. Évszázados irodalmuk számos olasz és latin könyvet számlál és világhíres régi talmudistáikat hazánk nagy falvaiban manapság művelt-ségük teljesen kompromittálná.

KÜTFÖK.

300. szám.

LUKÁCS GYÖRGY VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERNEK 102284/1905. SZÁM ALATT KELT KÖRRENDELETE AZ ORTH. ÚJ SZABÁLYZAT TÁRGYÁBAN.

Addig is, míg hazánk izraelitáira vonatkozólag az országos autonómia megfelelő módon közmegegyezésre létesíthető nem lesz, avagy a vallás- és közoktatásügyi királyi kormányzat az orthodox izraelitákat érdeklő más rendelkezéseket nem tesz, a legfelsőbb felügyeleti jog alapján érvényre emelem azt a szabályzatot, melyet az orthodox izr. hitfelekezet közvetítő bizottsága a múlt év november havának 29-én 10,874. szám alatt kelt felterjesztésével hozzám bemutatott és a mely szabályzat az 1871. évi november 15-én 26,915. szám alatt kelt vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet alapján ideiglenesen működő orthodox izr. közvetítő bizottság helyébe lépő orthodox izraelita országos képviselőség, központi bizottság és központi iroda szervezetét és működését rendezi.

Megjegyzem, hogy ezen szabályzat nem befolyásolhatja azon jogoknak körét, amelyeket a fennálló szabályok szerint a főfelügyeleti jogból folyólag a vallás- és közoktatásügyi kormányzat az orthodox izraelita ügyekre gyakorol, s amely jogból folyólag a közvetítő bizottság helyébe lépő új szervezetek intézkedései e kormányzat által felülbírálat alá vonhatók.

Megjegyzem továbbá, hogy ezután is teljes hatályában marad az orthodox izraeliták szervező alapszabályzata, melyet Ő Felsége 1871. évi október hó 22-én kelt legkegyelmesebb felhatalmazása alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanazon évi november hó 15-én 26,915. szám alatt kelt rendeletével közzétett.

Megjegyzem végül, hogy törvényeink — noha a szervezetek többféleségét nem gátolják — csak egy izraelita hitfelekezetet ismernek, minélfogva ezzel ellentétes értelmezésre a jelen szabályzat sem szolgáltatathat alapot.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Magyar-Zsidó Könyvtár, szerkeszti Patai József. Kiadja a Magyar-Zsidó Könyvtár Kiadóvállalata, *Schlesinger J.*, Budapest, Királyuteza 1. I. *Szabolcsi M.*, Gyöngyszemek a talmudból és midrasból. II. *Révész B.*, Rejtett utakon, novellák. III. *Patai J.*, Héber költők, szemelvények az új-héber költészetből. IV. *Gábor A.*, Zangwill elbeszélései. V—VI. Chanuka (23 közlemény). VII. *Kiss A.*, Ifjak és öregek. Novellák. — Dritter Jahresbericht der Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums (Berlin, 1905.). — *Horowitz S.*, Die Psychologie bei den jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters von Saadia bis Maimuni. Heft III.: Die Psychologie der jüdischen Neuplatoniker. B. Josef Ibn Saddik (Boroszló, 1906. A boroszlói szeminárium Értesítőjében). — *Grunwald M.*, Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde, Neue Folge II. 1. (Berlin, 1906.). — Évkönyv. Kiadja az IMIT, szerkeszti dr. *Bánóczy József.* (Budapest, 1906.). — *Dr. Wellesz Gy.*, Rasi élete és működése. Az IMIT. megbízásából (Budapest, 1906.). — *Krengel M.*, Sém Hagedélím Hasalém (Podgorze, 1905.). — *Margulies S. H.*, Un Congresso di Notabili Ebrei Tenuto in Firenze nel 1428. (Firenze, 1905. Külön lenyomat a Rivista Israelitica-ból). — *Dr. Venetianer L.*, Ezekiels Vision und die Salomonischen Wasserbecken, (Budapest, 1906.). — *Lemm O. von*, Iberica. Mit zwei Tafeln (Petersbourg, 1906. Memoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg, VIII. série, vol. VII. No. 6.). — *Wetstein F. H.*, Le-Toledoth Gedólé Jiszráél (Krakó, 1904. Külön lenyomat a Sokolov-jubileumi iratból). — Festschrift zum zweihundertjährigen Bestehen des Israelitischen Vereines für Krankenpflege und Beerdigung Königsberg i. Pr. 1704—1904. (Königsberg i. Pr. 1904.). — *Dr. Löwy M.*, Ruth könyve (Temesvár 1906. Kül. lenyom. az »Arany János Társaság« könyvei II. kötetéből). — A pesi Chevra Kadisa izraelita szent egylet előjárásához benyújtott előterjesztés a létesítendő izraelita menedékház (ingyenlakások szeretetháza) szervezése tárgyában.

(Budapest, 1906.). — *Dr. Weisz M.*, Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professor dr. David Kaufmann s. A. beschrieben (Frankfurt a. M. 1906). — *Butin R.*, The ten Nequodth of the Thorah or the meaning and purpose of the extraordinary points of the Pentateuch. (Baltimore 1906). — A kolozsvári izr. felolvasó-egyesület Évkönyve, I. Szerkesztette *dr. Eisler Máttyás* elnök. (Kolozsvár 1906). — A kolozsvári izraelita nőegylet tíz éves története. Összeállította *dr. Eisler Máttyás* (Kolozsvár 1906).

Kitüntetés. *Széckely* Ferenc bankigazgató udvari tanácsossá nevezetett ki.

Rabbiavatás. Az orsz. rabbiképző-intézetben febr. hó 19-én *dr. Borsódi József*, *dr. Drobínski Jakab dr.*, *Groszmann Zsigmond*, *dr. Richtmann Mózes*, *dr. Schönfeld Armin* és *dr. Weisz Sámuel* rabbikká avattattak. Ezek közül *dr. Borsódi Szarvason*, *dr. Schönfeld Besztercebányán* és *dr. Drobínski Fridek-Mistegen* működnek.

Dr. Mezei Mór, az orsz. iroda elnöke, január havában töltötte be 70-ik születésnapját. A közélet sok mezején nagy tevékenységet kifejtett kiváló férfiút, ki a zsoldtáros korát teljes testi és szellemi erőben érte el, ez alkalmából számos odalról üdvözölték.

Dr. Büchler Adolf, a bécsi rabbiszemináriumnak megnyilta (11 év) óta tanára, a londoni *Jewish College* igazgató helyettesévé választatott meg a 75 éves *dr. Friedländer M.* igazgató mellé, ki aggkora miatt egymaga nem képes többé a nagy felelősséggel járó állást teljesen betölteni. A *Jew. Chronicle* ezen hírrel kapcsolatban azt is közli, hogy *lord Rothschild* egy levelében oda nyilatkozott, hogy a nevezett intézet f. évi június 15-iki jubileumán maga kíván elnökölni és ez alkalmából a *College* számára 600,000 koronás alapítványt tesz. *Dr. Büchler* az orsz. rabbiképző-intézet volt növendéke és a tudományos világban kiváló hírnévnek örvend. Kitűnő munkatársunk ez újabb nagy sikere bennünket is örömmel tölt el és e helyről is sok szerencsét kívánunk nagyjelentőségű új munkágréhez.

A berlini »*Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums*« harmadik jelentése szerint a törzsvagyon 37.500 márka és tagdíjakból a lefolyt évben kerek összegben 18.000 márka folyt be. Eddigi kiadványai csupán 4 számra ruagnak, de kiadja a *Monatsschriftet* és 6 munkát támogatott kisebb-nagyobb összegekkel. A folyó évben már megkezdte a nagyobb munkák kinyomását, minthogy egy teljesen (*Güdemann*, *Apologetik des Judentums*) és a másik (*Caro*, *Wirtschaftsgeschichte der Juden*) félig elkészült. A tagok száma elég tekintélyes, köztük 19 örökös tag. A legtöbb tag *Berlin*, *Glogau*, *Frankfurt*, *Boroszló*, *Bécs* és *Budapest* városokból rekrutálódik.

Zsidó statisztika. A német birodalomban összesen 1855 községi zsinagóga van: Poroszország 1089, Bajorország 233, Württemberg 50, Baden nagyhercegség 117, Hessen 144, Elsass-Lotharingia 140. A többi a kisebb szövetséges állam közt oszlik meg. Az antiszemita Szászországban mindössze 3 zsinagóga van. Az összbirodalomban átlag 311 lélekre esik egy zsinagóga, Poroszországban 360-ra, Schwerin-Mecklenburgban már 98-ra. Városok közül Berlinben 10,400-ra, Hamburgban 5893-ra. Ezek a számok nem egészen pontosak, mert az idevágó kérdésekre néhány község nem reagált. A zsinagógák közé csak a községek által fenntartottak számítottak az egyletek és magánosok imaházai nincsenek felvéve. A német birodalomban van 217 községi rabbi, 1101 kántor, 369 hitoktató, 180 sakter és 404 hitközségi szolgál. Feltűnő, hogy a rabbik száma a sakterekét meghaladja. A magánrabbik és magánmetszők száma fordított arányt mutathat, mert kis községekben ezt a tiszteletet a mészáros maga végzi. A német birodalomban Isteniszületet tartanak: mindennap 487, szombaton 1147, ünnepnapokon 216, összesen 1850 helyen. E tekintetben kiváló valamennyi közül Hessen-Nassau. (Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden I. 9, hol részletes és még egyéb érdekes adatok közöltetnek.)

»**Der Wunderrabbi**« cz. alatt *Galgóczy Ábrahám*, galgóczy tanító, ki a zsidó népeletet kitűnően ismeri, idevágó közleményeit folyóiratunk is felhasználta, elmés drámát boesátott közre. Ebben a jesiva-életet ecseteli, különféle típusait mutatva be. A sajtó ezt a modern világra nézve exotikus terméket kedvezően fogadta és mi is ajánljuk olvasóink figyelmébe. Megrendelhető szerzőnél, Galgóczon.

Zsidó képviselők az angol parlamentben. Az angol parlamentbe beválasztott zsidó vallású képviselők száma nagyobb, mint valaha. 670 képviselő közül 16 zsidó. A mult választás alkalmával tizenketten jutottak be az alsóházba. Most 31 zsidó jelölt volt, 15 konzervatív és 16 liberális.

Ormódi Ormódy Vilmost az Első Magyar Általános Biztosító Társaság vezérigazgatóját a király főrendiházi tagnak nevezte ki. — Zsidó főrendek: *Dr. Hirschler Ignác*, meghalt; *Sváb Károly*, el; *Kisteleki Lévy Henrik*, akkor még zsidó volt, meghalt; *Dr. Chorin Ferenc*, el; *Hatvani Hatvany-Deutsch Sándor*, el; *Bródy Zsigmond*, meghalt.

Egy rabbi fia mint tábornok. *Gundrin Wolf* hajóskapitányt a tengerészeti miniszteriumhoz tábornoki ranggal osztályfőnöknek neveztek ki. Az új tábornok a volt stockholmi rabbinak *Ephraim Wolf dr.*-nak a fia, aki jó talmudista volt és egy prágai családból származott.

Hirsch Márk hamburgi főrabbi, 1833 február 9-én Tiszabeőn született hazánk fia, volt karczagi, tiszabeői, óbudai és prágai főrabbi, niszán hó 3-án (márczius 29-én) ünnepli — ha ünnepli — aranylakodalmát. Ugyanis 1856 április 8-án kedden kelt egybe Miskolczon a borsodmegyei főrabbi Fischmann Ezechiel Mózes leányával Miczi-vel, ki második felesége.

Kaufmann-könyvtár. Utolsó füzetünkben már közöltük, hogy a nevezett könyvtár ajándék útján a Magyar Tudomány Akadémia birtokába került. Azonban igen sok könyvet Schlesinger budapesti ügyes könyvkereskedő vett meg a családtól, melynek egy részét az orsz. rabbiképző-intézet könyvtára vásárolta meg. Sajnos, csupán egy részét, mert a könyvkereskedő — saját kijelentése szerint — abban a hitben, hogy a rabbiképző a Kaufmann könyvei közül már mindent megkapott, amit kívánt, az általa megvásárolt könyveket előbb fűnek-fának kínálta, úgy hogy magánosok között szóródtak el és részben a bécsi könyvpiacra dobattak. Kaufmann saját művei és cikkeinek külön lenyomatai, melyek közül többön bold. Kaufmann saját kezeirása látható, szintén Schlesinger boltjába kerültek. A földön heverő nagy tömeget átnéztük és ezekből Kaufmann azon munkáit, melyek a rabbiképző értesítőiben láttak napvilágot és már kifogytak, de tekintélyes oldalról több izben kérték, az intézet más értesítőiért becsértük, ugyszintén több külön lenyomatot is, melyek nehezen hozzáférhető folyóiratokból erednek. Tanácsunkra a könyvkereskedő Kaufmannnak makulaturakép hozzákerült cikkeiből sorozatokat állított össze és azokat bold. Kaufmann volt tanítványainak olcsón adta és adja. Más részével berlini antiquarius próbálkozik.

A Jewish Encyclopedia munkatársai. Dr. Bacher Vilmos a berlini »Allgemeine Zeitung des Judentums«-ban a Jew. Encyclopediáról az utolsó (12.) kötet megjelenése alkalmából a nagy mű jelentőségéről cikket írt. Egyebek közt a munkatársakról statisztikát ad és konstatalja, hogy Európában csupán négy tudós van, ki az Encyclopedia minden egyes kötetébe dolgozott. Mind a négy budapesti: *Bacher V., Blau L., Kayserling M. és Krausz S.*

TÁRSADALOM.

AZ IZRAELITA KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK EMLÉKIRATA.

Az izraelita községkerületi elnökök 1906. évi június hó 11-én tartott gyűléséből az izraelita hitfelekezet ügyeiben gróf Apponyi Albert m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerhez benyújtott emlékirata.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Minister Úr!

Kegyelmes Urunk!

A hazafias megelégedés érzésével köszöntöttük mi is ama válságos idők megszűntét, melyek lidércnyomásként súlyosodtak alkotmányos életünk minden nyilvánulására.

Reménnyel és bizalommal várjuk, hogy az alkotmányos kormányzat helyreállta végre valahára a mi felekezetünknek is meg fogja hozni, amit oly régóta és oly fájdalmasan nélkülözünk, felekezetünk jogállásának, az államhoz való viszonyának végleges rendezését, amaz egyedül törvényes alapon, hogy a »bevett« izraelita hitfelekezetet ugyanazok a jogok illetik meg, melyeket hazai törvényeink a bevett vallásfelekezeteknek biztosítanak.

Mi nemcsak mint ez országnak hű, alkotmányos érzésű polgárai szenvedtük át az imént letűnt kormányzat súlyos sérelmeit, de mint a nemzet erkölcsi közösségébe beolvadt izraelita vallásfelekezet képviselői, ügyeinek intézői és érdekeinek őrei is fájdalmas megütközéssel tapasztaltuk a közvetlenül előző kormányzatnak felekezetünk ügyeiben tett intézkedéseit, melyeket minden előzetes tárgyalás és az érdekeltek meghallgatása nélkül, meglepetésszerűen zúdított reánk, és melyekkel amúgy is rendezetlen viszonyainkat még zavarosabbakká tette, sőt teljesen felforgatta.

Felekezetünk ügyeiben történt emez önkényes kormányhatósági rendelkezések, megbolygatták hitfelekezeti testületeinknek amúgy is ingatag rendjét, ügykezelését, megakasztották fejlődésüket, de legfőképpen mélyen sértették a recipiált izraelita vallásfelekezetet törvényes jogállását.

Régóta szenved hitfelekezetünk törvényben biztosított és törvényből folyó jogainak megvonása alatt. A különböző kormányokhoz intézett panaszos előterjesztéseink és emlékirataink elintézetlenek. Az ezek kapcsán tett kormányígéretnek bevéltatlanok. A felekezet jogállása figyelembe nem vétetett. Meghallgatásunk nélkül a kormányintézkedések elszomorító gyűjteménye keletkezett. Ez egymásnak gyakran ellentmondó rendeletek tömkelegében az eligazodás nehézé. A vallásos testületek létalapja ingatag, holott a fejlett viszonyok között velük szemben az igények fokozódnak. A vitás kérdések eldöntése gyakran önkényes, felek és hatóságok tájékozatlanok. A nagy jogbizonytalanság következtében az eljárások, a hatáskörök, az illetékesség kérdései zavarosak. A megoldatlan kérdések garmadával hevernek. A régi szabályokat és rendeleteket kellő megfontolás nélkül kiadott új rendeletek fosztják meg erejüktől. Majd már megszünt rendeletek feltámasztatnak. A felekezet orgánumai átalakulnak, megszűnnek, nevet, hatáskört változtatnak. A politikai hatóságok a szolgabírótól a miniszteriumokig a zsidó vallás ügyeiben rendelkeznek, szakkérdésekben döntenek, az egyes vallástestületek jogait korlátozzák vagy tágítják, máról holnapra tetszés szerinti módon.

A hitközségekben ez állapotok hatása alatt örökös a viszálykodás, hol az egyesek panaszkodnak a testület ellen, hol a testület nem bír az egyessel. A hivatalnokok jogviszonyai rendezetlenek, e miatt a perek állandóan terhelik a hatóságokat. A döntés nehéz. Egyöntetűségről szó sem lehet. A felekezeti bíráskodás majd fennáll, majd megnyirbáltatik, majd megszűnik, hogy ismét sírjából kikeljen. A politikai hatóságok nem boldogulnak a vallási kérdésekkel. Tehetetlenül állanak a jogkeresőkkel szemben. Hitközségek keletkeznek, átalakulnak és a megoldatlan kérdések egész sorozata kél nyomukban. Olyanok, melyek az egyes jogait érintik, meg olyanok, melyekhez kulturális vagy más fontos érdek fűződik. A hitközségeket érintő vagy terhelő rendeletek keletkeznek, tudtuk, hozzájárulásuk nélkül. És mindez történhe-

tik a történelmi vallásfelekezetek közé befogadott izraelita vallásfelekezettel, mely így erkölcsi és kulturális feladatainak megoldására tehetetlenné válik.

Amidőn most Nagyméltóságodat, mint Magyarország vallás- és közoktatásügyi miniszterét emez állásában hazafias tisztelettel üdvözljük, egyszersmind Nagyméltóságod bölcs belátásába és rendíthetetlen igazságérzetébe vetett erős bizalommal újítjuk meg azon régi kérelmeinket, melyeknek elintézését hazánk törvényhozásától és kormányzatától immár több mint három évtized óta hiába várjuk. Előterjesztéseinket ime meg kell toldanunk azzal az új kéréssel, kegyeskedjék megszüntetni azokat az új sérelmeket is, melyekkel az immár letűnt áldatlan időszak súlyosbította helyzetünket.

Erős a mi bizodalunk, hogy Nagyméltóságod el fogja ismerni azt a tételt, hogy »bevett vallásfelekezetet törvény által biztosított önkormányzat illet meg«, és hogy ebből folyólag az állam beavatkozásának, — a miniszteriumának úgy mint az alantás közigazgatási hatóságokénak — határát az állam érdekének megóvása szabja meg; a mi ezen kívül esik, az a hitfelekezet saját intézkedési jogkörének tárgya lehet csak.

Bízunk benne, hogy Nagyméltóságod meg fogja találni módját annak, hogy ezt a jogkört csorbitatlanul biztosítsa az izraelita hitfelekezetnek, mely azt ebben az országban az összes bevett hitfelekezetek közül egyedül nélkülözi; viszont mi is ünnepelesen kijelenthetjük, hogy ahol a magyar nemzeti érdekek megvédésében ez a felekezet tényező lehet, hogy amivel ez a felekezet a magyar nemzeti kultúra fejlesztését előmozdíthatja, ez a felekezet hazafias kötelezettségének a jövőben még fokozottabb mértékben és teljes odaadással fog eleget tenni.

Hogy Nagyméltóságodat felekezetünk mai helyzetére nézve teljesen tájékozhatassuk, kell hogy ismertessük azokat az előzményeket, melyekből a jelenlegi állapotok kialakultak. Ezeknek megvilágítására vissza kell nyúlnunk az *emancipationalis törvényre*, melynek előtte az izraelita hitközségek feladatainak úgy a hogy megfeleltek, saját belátásuk szerint rendezkedtek be, de törvényesen elismert szervezet nélkül működtek, mindazonáltal mindenkor egy egységes hitfelekezetet képeztek.

Összetartó kapcsolat, egyöntetű szabályok létesítése tehát elutasíthatatlan szükség volt. Az 1867: XVII. törvényezikk az ország izraelita lakosait a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánította. A keresztény vallásfelekezetek tekintetében fejlődött közjogi gyakorlat hatása alatt az a felfogás emelkedett érvényre, hogy az emancipationális törvény mellett az izraeliták hitfelekezeti ügyeinek szabályozása külön intézkedést igényel. E végből a magyar és erdélyi izraeliták 1868. évi december hó 10-ikére egyetemes gyűlésre hívtak egybe, hogy választott képviselőik a főfelügyeleti jog teljes megóvása mellett »rendezzék a felekezetek egyházkormányzati és hitfelekezeti közoktatási viszonyait».

Az 1868. évi december hó 14-én Nagyméltóságod dicső emlékü hivatali elődje báró Eötvös József nyitotta meg az egyetemes gyűlés tanácskozásait. Megnyitó beszédében köszöntötte a testületet, *»melyben most legelőször gyűltek egybe Magyarország izraelita vallású polgárainak választott képviselői, hogy mint önálló és szabad vallásos társulat egyházi ügyeiket önmaguk szervezzék és rendezzék».* Tehát az állami kormányzat az emancipatio alapján, amikor az izraelita vallás még a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé fel sem vétetett, elismerte az izraelita hitfelekezetek ama jogát, hogy autonom szervezetét megállapítsa. *»Az 1867: XVII. törvényezikk — folytatta a minister — az izraelita lakosokat az ország keresztény lakosaival egyenjogú polgároká tette a polgári és politikai jogok gyakorlatában, a congressus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezet mint vallásos társulat is épen oly szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak.»*

A cél nyilvánvaló volt és a congressus feladata abban állott, hogy a hazai izraelita hitfelekezetet szervezze, hogy megállapítsa ama szabályokat, melyek alapján e szervezet az állam keretében érvényesülhet. Ezt a célt a kormány tüzetesen meghatározta. A tanácskozások és határozatok körvonalait eleve kitűzte és minden vallásbeli aggodalomnak és vitáknak elejét venni törekedett. A tulajdonképeni vallási kérdéseknek napirendre hozatala által támasztható érzékenységgel számítva, már a congressus előkészítésénél eleve is kirekesztetett minden oly tárgy, mely a vallás- és lelkiismereti szabadság elveivel jogosan összefüggésbe lenne hozható. Erre való vonatkozással mondotta dicsőült báró

Eötvös József már érintett megnyitó beszédében: *»Az egyházi ügyekre nézve azonban meg kell jegyezmem, hogy e congressus a kormány által csupán az izraelita vallástestületek külső szervezetének és hatáskörének megállapítására és a közoktatás rendezésére hivatván össze, a hitelvek és vallásának tanácskozásának tárgyát nem képezik.»* Az egybegyűltek e nyilatkozatot zajos tetszésnyilatkozatokkal kísérték. A congressus minden ezzel ellenkező irányú szándék legyőzésével e programhoz mindvégig hű maradt. Hozott határozatait ezt híven tükröztetik vissza. Nincs közöttük egy sem, mely a vallási és lelkiismereti szabadságot a legkisebb tekintetben korlátozná. Tartalmuk lényegileg a testületek szervezésére, a felekezeti intézmények kereteinek megállapítására, a helyes administratio alapjának megteremtésére, a kulturális érdekek védelmére vonatkozik. E szervezet határvonalai között minden vallási irányzat érvényesülésének, a szervezet átalakulásának, és tökéletesítésének útja nyitva hagyatott. Első kísérlete volt ez a hazai zsidóságnak, hogy hitfelekezetét rendezetlen állapotából kiemelje és történelmi multjához méltó alapra helyezze. E törekvés akkoriban az állami kormányzat teljes méltánylásával találkozott, minden kétségen felül állván, hogy a szervezet jog alapján álló magyar izraelita vallásfelekezet tevékenysége állami és nemzeti érdek. A hazai zsidóság is örömmel látta, hogy felekezeti alkotmányának kiépítésével erkölcsi és kulturális érvényesülésének új erőforrásai nyíltak.

Ó császári és apostoli királyi Felsege 1869. évi június hó 14-én báró Eötvös József ellenjegyzése mellett ünnepélyes formában sanctionálta a congressus határozatait. E legfelsőbb szentesítési záradék alakja, tartalma egyaránt tanuszkodik a mellett, hogy az Ó Felségét az egyházak felett megillető legfelsőbb felügyeleti jogot gyakorló kormány a hozott határozatokat helyeseknek, üdvöseknek és állami tekintetben is czélszerűeknek találta. Hitfelekezetünk autonómiájának ilyen elismerése emelte a zsidóság önértetét és e történeti jelentőségű tényben a magyar izraelita felekezet nemzeti és ethikai feladatainak szilárd alapját látta. Meg is indultak ez alapon a rendet czélzó alakulások. Nemzeti szellem honosult meg iskoláinkban, melyek annyi küzdés daczára azóta is fejlődnek, szaporodnak, úgy hogy Nagyméltó-

ságod ministeriumának jelentései szerint a magyar népoktatás legértékesebb elemei közt foglalnak helyet.

A hitközségek igazgatása, mely akkoriban felette hézagos, szertehúzó volt, egységesen újjá szervezkedett. A magyar nyelv itt és a szószerkezeten tért foglalt. Magyar nyelven megszólaló zsidó felekezeti irodalom első alapvető művei jelentek meg. Egész-séges közszellem hatotta át az egész felekezetet, mely a községkerületek megalakulásában és a felekezeti élet minden vonatkozásaiban praegnans módon jutott kifejezésre.

Azonban alig hogy a congressusi határozatok szentesítve lettek, a felekezet egy része országszerte izgatni kezdett ellene. Hiába volt Nagyméltóságod dicső elődjének intése, hiába abbéli felvilágosítása, hogy itt lényegileg csak közigazgatási szabályokról van szó, amelyek a hit kérdését nem érintik. A zsidó vallás veszedelmét hirdető izgatások lecsillapíthatók nem voltak.

Bizonyítékokat igyekeztek összehordani, melyek a mellett tegyenek tanuságot, hogy a congressusi szabályok vallásellenes tanokat tartalmaznak. Mi e jelenségekre valami túlságos súlyt nem helyezhetünk, hisz oly vallási tekintélyt, mely a zsidó história által megczáfolt tévtanoknak erőt adhatna és oly világi fórumot, mely hazai jogtörténetünk idevágó tanítását megerőtleníthetné, soha elismerni nem fogunk.

A lelkiismereti és vallásszabadság jelszavai a zsidóság ügyeit, törekvéseit, történetét nem ismerőket mégis megtévesztették. A mesterségesen szított agitasiót bevitték Magyarország törvényhozó termébe is, mely ép akkor a vallásszabadságra vonatkozó törvényjavaslattal foglalkozván, ez okból, utalással arra, hogy e javaslat rövid idő alatt a törvényhozás által tárgyalatni fog, 1870. évi márczius hó 18-án hozott határozattal úgy rendelkezett, hogy addig is, míg a törvényhozás tüzetesebben intézkedik, az izraelita congressus határozatainak végrehajtásánál a vallás- és közoktatásügyi minister az érintett elvekkal egyezően járjon el, és az e tárgyban már tett, a fentebbi elvekkal netán ellenkező intézkedéseket szüntesse meg.

A képviselőház tehát épen nem kívánta, nem is czélozta, de nem is szándékolhatta, hogy e határozatával az izraeliták szervezési ügyét eldöntse, azt fordulóra vigye vagy ennek irányt szabjon. Célja csak az volt, hogy addig is, míg a törvényhozás

tüzetesebben intézkedik, az izraelita congressusi határozatoknak hatósági segédkezés mellett való végrehajtását felfüggeszse.

A hitközségek egy része nem nyugodott meg e határozatban, mely az izraelita hitfelekezetet választott képviselőinek részvételével, a kormány tekintélye alatt és legfelsőbb szentesítéssel ellátott szabályok végrehajtását kétségessé tette. Tiltakoztak tehát ellene és új határozatot kértek. Kérték, hogy e tiltakozásuk akkor, midőn az izraelita hitfelekezeteknek az államhoz való viszonya törvényhozási úton szabályoztatik, figyelembe vétessék.

A congressusi bizottság pedig a görög keleti felekezetéről intézkedő 1868 : IX. t.-cz. példájára támaszkodva, az 1868. évi december hó 10-ére meghívott izraelita egyetemes gyűlés utólagos törvényesítése iránt folyamodott.

Az emlékiratokat és az ezek folytán beérkezett ellenkérvényeket a képviselőház 1871. márczius hó 30-án tárgyalta és arra való tekintettel, hogy az izraelita vallásügy minden érdeket megnyugtató megoldást a vallás és lelkiismeret szabadsága és egyenlősége iránt *minden vallásra kihatólag* hozandó törvény alkotása alkalmával nyerhet, úgy határozott, hogy ezen az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejtegető és felvilágosító kérvények a ház által most tudomásul vétetnek, »a *vallás- és közoktatási miniszternek azon czélra adatnak ki, hogy azokat tanulmányozza és azon esetleg előterjesztendő javaslatánál, melyek az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkoznának, figyelembe vegye.*

E határozat alapja tehát az a vezérgondolat, hogy egy minden vallásfelekezetre kiható általános törvény fog alkotatni, mely mellett hazánk többi történeti vallásfelekezetének ügyei is rendezetni fognak. Arra az esetre pedig, ha ez nem történik, a kormány megbízott, hogy az izraelita hitügy szervezésére vonatkozólag esetleg előterjesztendő javaslatánál e kérvényeket vegye tekintetbe. Akár általános törvényről, akár az izraelita hitügy külön rendezéséről lett legyen szó, a képviselőház *az ügynek törvény által való rendezését kívánta.*

Minthogy e képviselőházi határozat azt a czélt, melylyel a hitfelekezetnek két részétől eredő beadványok a szakminiszternek kiadattak, félremagyarázhatlanul megjelölte, nyugodtan vártuk, míg a képviselőházi határozatokban jelölt esetek valamelyike bekövetkezik, vagyis míg egyik vagy másik javaslat formájában hitfelekezetünk ügye a törvényhozás elé kerül.

Ilyen javaslat azonban a törvényhozás elé sem az egyik, sem a másik formában nem került, de ezzel egyenes ellentétben *dr. Pauler Tivadar* akkori vallásügyi és közoktatási miniszter 1871. november hó 15-én 26.915. sz. a. kelt rendeletet bocsátott ki, melyben az 1871. márczius hó 30-án hozott képviselőházi határozatra helytelenül akként hivatkozott, mintha a zsidóság különböző részeiből kiinduló kérvényeknek a hitügy szervezésére vonatkozó *intézkedéseinél* leendő figyelembe vételére hivatott volna fel, holott e határozatban világosan *javaslatok előterjesztésére* nyert felhívást. És ez eljárása alapján, mely hitügyünk fejlődésére végzetessé vált, szemben egy a felekezet választott képviselői által megállapított és már jelzett módon szentesített szabállyal, szemben a képviselőház határozatával, a Hitöregylet által előterjesztett szabályzat alapján a felekezet egy részének a külön szervezkedést megengedte. Nem volt többé szó sem a minden vallásra kiható általános törvényről, sem hitügyünknek törvény által való rendezéséről. Régi kötelékek ketté szakítottak, a rend mindenütt felbomlott. A hitközségekben anarchikus állapotok származtak, amelyekről a Nagyméltóságod miniszteriumához intézett beadványaink, a terhelt hatóságok panaszai, a temérdek panaszok és vizályok elég példát tartalmaznak. A felekezeti szervezet alapját képező hitközségek megrendültek és amúgy is aránytalan áldozatokkal fenntartott intézményeink zéróskadtak. Egyidejűleg 1871. évi november hó 15-iki 26.905. számú rendeletével a congressusi határozatokhoz képest felállított országos izraelita irodához intézett leiratában kijelentette néhai Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy körrendeletét *azon biztos reményben találta kibocsátandónak, hogy ezen intézkedés folytán a congressusi és az orthodox fél közt előforduló vizályok meg fognak szünni.*

Néhai Pauler Tivadarnak ez a feltevése végzetes tévedés volt; az ő intézkedése, mely mellőzte úgy az Ő Felsége által szentesített, az egyetemes magyar zsidóság által megállapított szervezeti szabályokat, mint a képviselőház utasítását egyaránt, épen ellenkezőleg, állandóvá tette azt a vizálykodást, melyet megszüntetni remélt, elmérgesítette azt, amit enyhíteni akart, egyszerre megingatta az országban fennálló összes zsidó hitközségek történelmileg fejlődött létalapját, mert míg addig mindenütt az országban csak egyetlen zsidó hitközség létezett és létezhe-

tett, egyszerre meg volt adva minden békétlenkedőnek a mód arra, hogy az egyből váljon kettő, három vagy négy, minden átmenet nélkül, a kölcsönös jogviszonyok szabályozása nélkül, a fennálló intézmények biztosítása nélkül. Ez az intézkedés a voltaképeni megteremtője annak a jogbizonytalanságnak, melyben az országban létező összes izraelita hitközségek küzködnek, annak az állapotnak, hogy egyik hitközség sem tudja, mennyi a joga ma és mennyi lesz meg a mai jogából még holnap is.

Mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy ez az intézkedés, melynek törvényeinkben és a törvényhozás szándékának nyilvánításában semminemű jogalapja nem volt akkor és nincsen ma sem, nem lehet irányadó sem a Nagyméltóságodtól kért és várt intézkedésekre nézve, sem arra nézve, hogy a felekezet egybehívandó egyetemes gyűlése miként rendezze hitfelekezetünk ügyeit; mindamellett nem zárkózunk el attól, hogy ennél a rendezésnél méltányos figyelemmel kellend lennünk azokra az alakulásokra, melyek az idők folyamán felekezetünk közéletének élő tényezőivé váltak.

Az 1868-iki egyetemes gyűlés óta csaknem négy évtized múlt el: normális viszonyok között is, a szervezetnek egészen szabályos működése mellett is, a körülmények és állapotok természetes fejlődése és változása elkerülhetlenné teszi minden szervezeti szabályzatnak időnkénti revízióját, módosítását, javítását. Ámde mi ezen szomorú időkben nem örvendhattünk normális viszonyoknak, békés fejlődésnek; félreértések, tévedések és hibák megteremtették a maguk fájdalmas következményeit, és mi ezen egész hosszú idő alatt meg voltunk akadályozva abban, hogy saját szervezett közegeink czéltudatos munkájával tartsuk fenn az összhangot törvényeink és a létező állapotok igényei között.

Tehetetlenül, megbénítva kellett túrnunk a viharokat, melyeket a magyar zsidóságra zúdítottak, amikor, akik azt hitték, hogy kormányoznak bennünket, a rendszeres anarchiát szervezték a mi felekezeti életünkben.

Tudjuk mi azt nagyon jól, hogy 1868-ban megállapított szabályaink sok részben elavultak és gyökeres változtatásra szorulnak, ezért kértük folytonosan és ezért kérjük most is Nagymélt-

tóságodtól egyetemes gyűlésünk megtarthatásának engedélyezését. Tudjuk mi azt nagyon jól, hogy sürgősen helyre kell állítanunk azt, ami az idők folyamán megromlott; hogy jóvá kell tennünk azt, amit lehet, hogy talán magunk is vétkeztünk, de jóvá kell tennünk azt is, ami a mások vétkének, hibájának következménye.

És mentül nehezebb lesz ennek a mi feladatunknak sürgős teljesítése, annival inkább várhatjuk azt, hogy az államkormány minket ebbeli munkánkban ne hátráltasson, sőt annival inkább kérhetjük, hogy ebben az állam minket saját erejével, hatalmával is támogasson, mert akkor, amikor a magyar zsidóság a végből szervezkedik, hogy a magyar kulturális fejlődésnek egyik alkalmas tényezője maradhasson, az államnak is fontos, kívánatos szolgálatot teljesít.

Igy élt át a magyar zsidóság keserves negyedfél évtizedet, megfosztva attól a lehetőségtől, hogy kiválnalmait formulázhassa, saját ügyeit intézhesse. E szomorú időszaknak egyetlen vigasztaló jelensége az országos rabbiképző intézetnek az orsz. izraelita iskola-alapból történt felállítása volt, mely kormányzati ténynyel Nagyméltóságod boldogult hivatali elődje, *Trefort Ágoston*, felekezetiünknek örök háláját szerezte meg. Ez intézet, mely magyar hivatását fényesen tölti be, művelt zsidó papokat nevel, akik a hitközségeket nemzeti szellemben átalakítják. Az iskolák emelése körül buzgó tevékenységet fejtenek ki. Megteremtették a magyar zsidó tudományos irodalmat, mely nemcsak köreinkben terjeszti a tudást, hazafíú érzést, nemcsak növeli hazánk kulturkincseit, hanem messzeföldön is becsülést szereztek hazánk tudományosságának és a felvilágosodás ügyének. A rabbiseminarium hatalmas oszlopává vált a magyar zsidóságnak, mely hitügyünk szervezetlenségében a már régebben fennállott, de szintén újjászervezett országos izraelita tanítóképző intézetünk mellett majdnem egyedüli tényezője volt közművelődési törekvéseinknek.

Nem érdeknélküli és a felekezeti különválás lehetetlenségét megvilágító az a tény, hogy mindkét intézet növendékeinek nagyobb száma az orthodox szervezethez számított szülők gyermekeiből kerül ki, és hogy a tanítóképzőben nevelt tanítókat felekezeti iskolákban előszeretettel alkalmazzák az orthodox szervezethez tartozó hitközségek is. És a harci eszközként színelte ellenszenv folytán a magyar országgyűlés képviselőházának

nehány évi szünet után ismét alkalma nyílt, hogy hitügyünkkel foglalkozzék. Felekezetiünk »orthodox« elnevezés alatt szervezkedett része az 1870. évi március hó 18-iki határozatra való hivatkozással ismét arra utalva, hogy hazánkban két izraelita hitfelekezet létezik, azt kérelmezte, hogy utasítsa a képviselőház a vallásügyi ministert arra, hogy a jelzett két intézet fenntartásának szolgáló országos izraelita iskola-alap a két izraelita hitfelekezet között barátságos egyezés, ennek nem sikerülése esetében pedig bírói eldöntés útján felosztassék.

Az erre vonatkozó beadvány 1880. évi március hó 12-ikén nyert elintézet, amikor is a képviselőház azt határozta: »hogy az országos izraelita iskola-alap jövedelme az összes hazai zsidóság közoktatási szükségleteire, az alapítás értelmében és bent a házban fordítottassék akként, hogy a belőle fentartott közös intézetek, minők a rabbiképző és tanítóképző, akár adminisztratívjukat, akár szervezetüket illetőleg, a hazai összes zsidóság közművelődésére szolgáló magyar intézetek legyenek.«

A képviselőház tehát elutasította magától azt a gondolatot, hogy két izr. hitfelekezet van és azt a szándékot, hogy az egyseges zsidóság közös intézményeinek létalapja megrendítettessék. Nemcsak mi mondjuk tehát azt, hogy csak egyetlen egy zsidó vallásfelekezet létezik, de a képviselőház is híven megmaradt a magyar corpus jurisban századokon keresztül változatlanul fentartott hitoriai alapon, mely csak egy zsidó hitfelekezetet ismer, a »hazai összes zsidóságot«, és elismerést nyert az a tény, hogy az eminenter vallási tanházakban az osztatlan zsidóság közösége intézményesen él.

* * *

A hitközségek életében a zavarok egyre tartottak.

Ugyancsak *Trefort Ágoston* rendezte ő Felségének 1885. évi június hó 17-ikén Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával nyert felhatalmazás folytán, 1885. évi november hó 13-ikán 1924. elszám alatt kelt körrendeletével az izr. anyakönyvek vezetését. A rendezet némely vonatkozásában áttörte azt a szerény kerítést is, mely egy félbemaradt autonómia maradványát jelölte. De azért nem tagadható, hogy ez az intézkedés bizonyos irányban rendet létesített, nem egy bizonytalanságot megszüntetett és kereteket teremtett, melyek között legalább a felekezet alsófokú szerveinek

léte nyert támaszt. És ez a rendelet szintén csak az egységes izr. hitfelekezet alapján áll.

De az anyakönyvek rendezése voltaképen mégis csak egy speciális célból indult ki. Nem orvosolhatta tehát azt a sok bajt, mely a hitközségi szervezet terén felmerült és állami tekintetben figyelembe veendőnek látszott. Ezért bold. *Trefort Ágoston* kultusminister a nagy zavarok eloszlatása iránti kísérletezéseivel egy lépéssel tovább haladt. Hasztalan kérelmeztük a törvény által védett autonómia biztosítása iránti intézkedését, hiába sürgettük a congressus újból való összehívását. A ministeriumban a felekezet benső egyenetlenségére való utalással a kormány által a felekezetnek tett biztató ígérétei ellenére, a központi hatósági intézkedés helyessége iránti felfogás jutott túlsúlyba.

A kultusminister úr ő császári és apostoli királyi Felségétől felhatalmazást kért tehát arra, hogy a megkezdett úton tovább haladva, az izraelita hitközségek ügyeinek rendezésében ismét intézkedést tehessen, és a tarthatatlan és tűrhetetlen bajokon segítsen. A Bécsben 1888. évi június hó 5-én kelt legfelsőbb elhatározással az engedélyt meg is nyerte. És ez alapon adta ki 1888. évi június hó 21-én 1191. eln. sz. a. kelt körrendeletét. E rendelet át meg át lyukasztotta úgy a congressus határozatait, valamint azokat a szabályokat is, melyeknek alapján az érintett határozatokon kívül állók szervezkedtek. Majdnem egészen elhantolta az önkormányzat szerény maradványait, hogy felettük új rendet építsen.

Ez utóbbi rendeletben a minister kijelenti ugyan, hogy: *»kétséget nem szenved, hogy úgy a congressusi, mint az orthodox és a status quo ante alapon álló izraelita hitközségek összevéve úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság álláspontjából is egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartozóknak tekintendők: mert hazai törvényeink csak egy izraelita hitfelekezetet ismernek és legutóbb az országgyűlés 1888. évi márczius hó 12-én hozott határozatával az országos izraelita iskolaalaprak vitássá vált ügyét szintén az izraelita hitfelekezet egységének szellemében oldotta meg, mert továbbá az egész világon csak egy zsidóság ismeretes és az administratio terén szerzett tapasztalatok is emellett szólnak, hogy az izraelita hitközségek minden külső ok és intézményeiknek megváltoztatása nélkül csatlakoznak hol az egyik, hol a másik szervezethez, úgy hogy egy és ugyanazon szervezethez tartozó hitközségek semmi*

különös kriteriummal, sőt istentiszteleti intézmények egyidomúságával sem bírnak, amennyiben mindegyik szervezetben művelhető valamennyi rítus, mely a zsidóság egységes lényegének sérelme nélkül, annak közepette szétszórtsága óta kifejlődött, melyek jellemeleg együttesen mindegyik szervezet kebelében felfalálhatók. Jóllehet tehát nem foglalna magában lelkiismereti kényszert, ha az izraelita hitközségek szervezete országszerte egyöntetűvé tétetnék, mindazonáltal nincs szándékomban az izraelitákat korlátozni az érdembeli elhatározási szabadságukban, hogy hitközségeiket congressusi, orthodox vagy status quo ante alapon szervezhessék, valamint abban sem, hogy ott, hol mindegyik párt létszáma s anyagi ereje megengedi, egynél több izraelita hitközséget is tarthassanak fenn.»

A felekezet egysége mellett felhozottakból folyólag a kormánynak az izraelita hitfelekezet ügyeinek törvény útján való rendezésére kellett volna áttérnie.

De azért e rendelet kétségtelenül elősegítette a hitközségek consolidációját és a helyi testületek jogi helyzetének szilárdulását. Felekezetünk jogállása szempontjából minden rendeleti kormányzás sérelmes, de tárgyilagosan elismerjük, hogy a jelzett szabályozással a hitközségek anyagi és némely egyéb érdekei némi védelmet nyertek.

A felekezet vigasztalan állapotában már az is nagy áldásként hatott, hogy a továbbfejlődés útja valamiképen tágult és hogy ez elé újabb torlaszok nem emelkedtek.

Nagy tekintettel volt a körrendelet a hitfelekezetek különböző szervezeti árnyalataira, de az orthodoxia közvetítő bizottsága ez ellen mégis előterjesztéssel élt. Nagyméltóságod akkori hivatali elődje gróf Csáky Albin e körrendelet visszavonása iránti kérelmet 1888. évi december hó 31-én 2304. sz. a. kelt rendelettel visszautasította, egyebek közt azért is, *»mert különösen az utóbb nevezett rendeletben lefektetett azon elv, hogy hazánkban csak egy izraelita hitfelekezet létezik, országos törvényeinkben és a zsidóság történelmi fejlődésében teljes igazolásra talál.»*

E visszautasítás után újabb mozgalom indult meg, melynek alapja nem a felekezethez méltatlan rendeleti kormányzás sérelme volt, hanem a teljes különválásra irányzott szándék.

Ezúttal az orthodox rabbik tömegesen szálltak síkra e tévten mellett, újfent eszközeivé válva ama pártos elemeknek, akik az izraelita vallás és a történelmi igazságain túlhelyezkedtek. Gróf

Csáky Albin e beadványokat 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. kelt rendeletével terjedelmes megokolás mellett visszautasította. Egyebek között kijelentvén, hogy »a bemutatott egyöntetű rabbinyilatkozatokra nézve megjegyzem, hogy az azokban foglalt kijelentés, mintha hazánkban két egészen különböző hitfelekezetet képező orthodox és neolog izraeliták léteznének, sem törvényeinkben, sem az eddigi kormányrendeletekben, sem végre az administratio terén szerzett tapasztalatokban és az izraeliták felekezeti élete körül észlelt jelenségekben általános támogatásra nem talál, de ezenfelül a rabbiknak eme felfogásában a nem orthodox izraeliták nem osztoznak, az orthodox részről pedig nem bizonyított az állítólagos dogmatikus különbség.«

»Léteznek — folytatja a minister — *tényleg hitközségek, melyek az egyetemes gyűlés (congressus) által alkotott szabályokat fogadták el, továbbá oly hitközségek, melyek az orthodox szervező szabályzatot követik, és olyanok is, melyek mindkét szervezettől távol maradva magukat status quo ante alapon álló vagy pedig szefarad hitközségnek nevezik. Ezek azonban összevéve egy és ugyanazon hitfelekezethez tartozóknak tekintendők, amint azt az eddigi felhozatokon kívül még azon körülmény igazolja, hogy a híveknek az egyik szervezetből a másikba való átlépését és a különböző szervezetekhez tartozó hívek közötti házasságkötéseket eddigelé semmiféle átérési vagy vegyes házassági szabályoknak alávetni nem óhajtották. A ritusra nézve elismerem, vannak az izraelita egyházban eltérések, de ezek sem állapítanak meg felekezeti, sőt szervezeti különbséget sem, amennyiben mindegyik szervezetben valamennyi rítus képviselve van, sőt egy és ugyanazon hitközségben is többféle rítus szerint berendezett imaházak állanak fenn.«*

A magunk részéről ugyanakkor az izraelita hitfelekezet egységes szervezetének mielőbb törvény által való biztosítása iránt is folyamodtunk, de a minister idézett rendeletében oda nyilatkozott, hogy a felekezet ügyeinek consolidatiójában tovább kíván haladni, hogy a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen.

A többféle izraelita hitfelekezetről szóló tan ezúttal is elutasított, de mivel ködhomályként mégis ráborult felekezeteinkre, sőt itt-ott még hazajáró lélekként kísért, helyén valónak

tartjuk, hogy ezzel szemben az izraelita szervezeti ügyre vonatkozólag egybegyűjtött, történetileg is feldolgozott adatokból merítve általánosságban rámutassunk arra, hogy ez a kérdés a más államokban élő izraelitákra nézve mily alakulást mutat.

Ausztriában legutóbb 1890. évben szabályozták az izraelita hitközségek jogviszonyait. A törvény, melynek címe: »Grundgesetz zur Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgenossenschaft«, *szintén csak egy izraelita vallásfelekezetet ismer el*, megállapítja a hitközség céljait, egységét, védi a hitközségeket a szakadásoktól, meghatározza a hitközség organisatiójának főbb vonásait. De ámbár közismeretű, hogy Ausztria területén, különösen Galicziában legtömegesebben találtak olyan hitközségeket, mint aminők magukat nálunk orthodoxoknak nevezik és olyan intézményekhez ragaszkodó zsidók, mint amilyenek magukat nálunk orthodoxoknak mondják, mégis az izraelita hitközségek viszonyait rendező osztrák törvényben semmi nyoma annak, hogy még a hitközségi administratio szempontjából is tért engedne annak a tévtannak, hogy két különböző izraelita vallásfelekezet állana fenn, vagy hogy az ilyen irányzatú községek számára külön szervezet volna engedélyezhető.

E törvény alapján 1891. évben egy kultusministeri rendelet Csehország minden hitközségére egyaránt kiterjedő hatályal kimondja, hogy rabbiállásra csak azok pályázhatnak, kik főgymnasiumi tanulmányaikat jó eredménnyel elvégezték. Midőn tehát az állam, mint az a legtöbb más államban megtörtént, a rabbiqualificatio világi részébe a nemzeti közművelődés érdekében beleszól, intézkedésének a különböző vallási irányzatokra való tekintet nélkül igyekszik hatályt szerezni.

Jellemző, hogy az osztrák törvény megokolása egyenesen perhorrescálja »az orthodox« vagy más hason elnevezéseket, melyek a zsidóság egyéb részére bántók. »Überdies würde damit dem Staate eine Entscheidung über Glaubensstreitigkeiten zugeschoben, an welcher er kein Interesse und zu welcher er keinen Beruf hat.« Az osztrák felsőház bizottsága ehhez hozzájárult »im Hinblick auf die ungünstigen Erfahrungen in jenen Ländern, wo man die Bildung israelitischer Kultusgemeinden nach solchen ritualen oder sonstigen Unterschieden zuliess.«

Ez a »Hinblick« nyilván csak nekünk szólhat.

Angliában a zsidók községe szervezete annyiban — tisztán területileg — oszlik két részre, hogy a London területén fennállt külön községek (zsiganógák) és az ország többi hitközségei megint külön egyesülésben mozdítják elő a felekezet érdekeit. A felekezet azért egységes és ez az egység az egész felekezet érdekeit képviselő Board of Deputies államilag is elismert központi szervének működésében jut érvényre. Részt vesznek ebben a fővárosi hitközségek, valamint Anglia és Irland hitközségeinek képviselői. És habár Angolországban spanyol és német ritust követő hitközségek, sőt a legszélsőbb reformnak hódoló izraelita hitközségek is vannak, a felekezet magát egynek tartja, az állam itt is csak egy izraelita hitfelekezetet ismer el.

Franciaországban az 1806. évi május 30-iki császári rendelettel egybehívott izraeliták gyülekezete a francia császárság s az olasz királyság területein lakó zsidók vallásgyakorlatára s hitközségi igazgatására szabályzatot állapított meg, melyet Napoleon 1808. márczius 17-én kelt rendeletével hagyott jóvá. Ez a szabályzat is egységes izraelita hitfelekezetre vonatkozik. Ezt a szervezkedést, melyet autokratikus jellegénél fogva a későbbi kormány tarthatatlannak s részben már elavultnak talált, újabb rendelkezés váltotta fel, melyet 1844-ben maga a kormány kezdeményezett. E szervezetet maga a zsidóság állapította meg és mint az izraelita hitfelekezet szervezési szabályait Lajos Fülöp 1844. évi május 25-én szentesítette. A különböző zsidó vallásfelekezetekről vagy zsidó szektákról szó sincsen, pedig tudvalevő, hogy a Franciaországban letelepült spanyol zsidók és más, kivált német zsidók között a liturgia tekintetében tetemes különbségek voltak és vannak. De azért Franciaországban különböző zsidó vallásfelekezeteket nem ismertek. A szervezetet az állam sanctionálta. Ezen belől az istentisztelet rendje vagy bármely vallási kérdés szempontjából felmerült differenciákat a zsidóság saját kebelében, közös tanácskozásban intézte el. E kérdéseket, melyek koronként a liturgiára, régi intézmények megszüntetésére, átalakítására, esketési és temetési szertartásokra és szorosan vallási ügyekre vonatkoztak, a felekezet a maga körében tartozott rendezni. De az állam csak egy egységes izraelita hitfelekezetről vett tudomást, ennek egy egységes szervezetét ismerte el, aminthogy a felekezet megosztására vonatkozó irányzatok teljesen hiányoztak és a kormányok felfogása mellett soha életre sem kelhettek volna.

Az állam és egyház közti viszonyra nézve legújabb időben beállott változás mellett sem változott a francia izraelita hitfelekezeti egysége, sőt az állami ingerencia megszüntetése máris új és a felekezeti egység megerősítésére vezető alakulásokat eredményez.

Németországban az egyes tartományokban az izraelita hitközségek szervezeti ügye különböző formákat vett. A birodalmi egység e téren nem vont maga után átalakulást. Sőt magában Poroszországban is egymástól különböző szervezetek állanak fenn. Messze vezetne, ha az egyes törvényeket és rendeleteket ismertetnénk, melyek a német birodalom különböző részeiben a zsidó hitfelekezet külső viszonyainak rendezésére nézve fennállanak. Elég, ha e részben csak arra utalunk, hogy a sokféle szervezetben *sehol sincsen nyoma annak, hogy akár a zsidóság maga, akár az állam többféle zsidó vallást ismernének.* Így Berlinben a szombat helyett vasárnapot ünneplő, hajdon fővel imádkozó, radikális vallásújításokra alakult, és e szellemben működő reformhitközség a berlini ősi hitközség administratív kapcsolatába tartozik.

A külön szertartásokhoz ragaszkodó, teljesen konzervatív jellegű hitközségek sem hirdetik a két vagy többzsidó felekezet tévtanát, arról nem is szólva, hogy az egyes államok az izraelitákra nézve tett intézkedéseikben, hozott törvényeikben szintén csak *egy izraelita vallásfelekezetet* ismernek. *Hamburgban* például, a hol a portugál és német eredetű zsidók illetve községek között mindig nagy különbség állott fenn, I. József császár 1710. évben kiadott Reglement-je a különböző hitközségeket egyöntetű szervezettel látja el, és a szénátusnak 1864. november 7-én elfogadott és 1865. február 1-én életbe lépett törvénye egységes szervezetet létesít, melyen belől a különböző irányzatokhoz való szabadsága érintetlen maradhat. *Frankfurtban*, a hol a legerősebb konzervatív hitközség áll fenn és az elkülönzés már némiképp a mi viszonyainkra emlékeztet, az államhoz való viszonyban, a szervezet kérdésében a felekezet testületeinek egysége soha kétségbe nem vonott. És bármely német tartomány e részbeli jogviszonyait tekintjük, pedig nem kevesebbről mint huszonhárom ország illetve tartományról van szó, nem találjuk nyomát sem annak, hogy a történeti zsidóság különböző hitfelekezetekre szakadt volna, vagy hogy ily szakadás államilag bármily tekintetben figyelemre méltattatott volna. A törvények vagy rendeletek vonatkoznak a felekezet

külső rendjére, a kiváltságok védelmére és külön az állami tekintetben is nagy fontosságú rabbi-qualifikációra, melyek a jogos nemzeti és közművelődési érdek mellett mindig az osztatlan hitfelekezetet veszik kiindulási alapul.

A hollandiai viszonyok a történetből eléggé ismeretesek. A spanyol zsidó üldözötték letelepedése folytán a hollandi hitközségek belső életében mélyreható zavarok keletkeztek. A spanyol és német zsidó községek között éles ellentétek keletkeztek és habár az egyes előljárók túltengő hatalmat gyakoroltak, ennek ereje csak a felekezet belső viszonyaira szoríthatott.

A tizenharmadik század végén kísérelte meg egy elmaradott rész, hogy az emancipálás ellen a zsidóság külön érdekeinek szempontjából állást foglaljon. De a műveltebbek törekvése végre itt is győzött. Napoleon 1808-ban meghonosította itt is a központi szervezetet. Majd I. Vilmos 1814-ben új szervezetet állapított meg, melyben azonban a különböző irányú hitközségek képviselői találkoztak, anélkül, hogy több vallásfelekezet létezése elismertetett volna. Az 1835-ben a rabbik megvizsgálására létesített bizottságban a két irány szintén egyenlően volt képviselve.

Az 1848. évi németalföldi alkotmány a teljes vallás szabad gyakorlatot declarálván, a szervezkedés ügye egészen a hitközségekre szállt. 1870-ben az ellentétek végleg megszűntek, s az egységes felekezet élére egy központi bizottság került, mely az egész felekezet ügyeit intézi és melyet a kormány az államnak a zsidó felekezettel való viszonylatában elismer. A vallás- és lelkiismereti szabadságot ez az organisatio nem érinti.

Belgiumban a zsidóság szervezeti ügye szintén sok viszontagság után jutott el a mai rendig. Az 1830. évben a zsidók megnyerték az egyenjogúságot és egyuttal a községeket is, mely szintén csak egy zsidó hitfelekezetet ismer. A hitközségek élén álló központi konzistoriumot és ekkép a felekezet önkormányzatát országos törvény ismeri el. E bizottság őre a felekezet közügyeinek a felekezetben, képviselője az állammal szemben. Vallási kérdésekben is döntő szerepe van, holott Belgiumban sem hiányoztak azok a törekvések, hogy különböző jelszavak alatt a történelmi zsidóság egységét megbontsák.

Dániában az állam egy időben mélyen belenyúlt a zsidó ügyekbe, de azzal a határozott célzattal, hogy a zsidóságot a jogokra képessé tegye. Meg is adta nekik a teljes egyenjogu-

ságot. De azoknak, a kik a törvény által a zsidóságnak és testületeiknek adott jogot igénybe venni nem akarták, a közséből való kilépését megengedte.

Ebben az országban is az állam csak egy izraelita vallásfelekezetet ismer el. A kik az egységből kiválnak, azok a történelmi zsidóságból kilépteknek tekintetnek.

Olaszországban történeti okokból a piemonti, toscanai és a lombardia-velencei részekre nézve különböző szervezkedési szabályzatok létesültek és az olasz királyság egységesítése óta sem történt e részben lényeges változás. De a zsidóság önmaga és az állam, valamint a legfelsőbb bírói gyakorlat is csak egy izraelita vallásfelekezetet ismer. Aki pedig reá nézve illetékes hitközségből kilép, úgy tekintetik, mintha a zsidó vallásközösségből is kivált volna.

Törökországban a török zsidók szervezve annyiban vannak, hogy a Chacham-basi képviselőket, ki rangban mindjárt az örmény patriarcha után következik. A török birodalomhoz tartozó országokban különböző vallási irányokhoz tartozó zsidók vannak. Különböző testületekben szervezkednek. Így Jeruzsálemben különböző országok zsidói külön hitközségeket alkotnak. Vallási irányuk sokkal elágazóbb, mint amilyen elágazás constatálható hazánkban a legelmaradottabb és a legelőrehaladottabb magyar zsidó hitközség között. De soha, sem a zsidóknak elhatározásaiban, sem az államnak rendelkezéseiben az a gondolat, hogy többféle izraelita hitfelekezet létezik, fel nem tűnt. Sőt az úgynevezett német (askenázi) zsidók bizonyos vallási és administratív relatióban az autochton török zsidók hitfőnökének fenhatóságát készséggel elismerik és hierarchikus alapon valamennyi irányzat egyesül.

És ugyanaz állapítható meg több más országra nézve is. Tehát sehol széles e világon nem találjuk nyomát sem annak, mintha a zsidóságban különböző hitfelekezetek léteznének vagy ilyenek államilag elismertettek volna. Sőt ez idő szerint egyetlen egy államban sem ismeretesek olyan szabályok, melyek az izraelita vallásfelekezet egyes részeinek külön képviselőket, külön szabályzatokat és így külön közigazgatást állapítana meg, vagy ismerne el. Már pedig kétségkívül és Nagyméltóságod előtt bizonyítást nem igényel, hogy a föld kerektségén élő zsidóság a különböző nemzetekbe való beolvadás mértékéhez képest más-más kulturális hatások alatt fejlődött. Szokásaik és kultusügyük

egyben-másban — amint az ugyan a keresztény hitfelekezeteknél is tapasztalható — különböznek, de vallásuk egy és ugyanaz. És eszerint azok, akik ennek ellenkezőjét hirdetik, kiváltnak az ősi zsidóságból, alkothatnak más vallást — így hazánkban a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény korlátai között — de ezzel a világtörténelemben ismeretes izraelita vallás közösségéből elszakadottnak tekintendők. Épen csak minálunk vélte Pauler Tivadar az állam hatalmát felhasználandónak arra, hogy a magyar zsidóságban szakadást teremtsen.

Az 1888. évi szervező rendelet nyomán keletkezett mozgalom csakhamar lecsendesedett. Ez alapon rendezkedtek a hitközségek. Az administratio ehhez alkalmazkodott. De mert e rendelet is számos kérdést megoldatlanul hagyott, gyakran fordult elő, hogy a hitközségek és egyáltalában a felekezeti érdekek szenvedtek. Szabályok nélkül a legtökéletesebb közigazgatás is csak nehezen oldhatja meg feladatát, kivált ha vallási ügyekben kell intézkednie. Szinte óvhatatlan, hogy panaszok ne keletkezzenek. Keletkeztek és idők múltán nagyon megsokasodtak.

Ily helyzetben találták hitfelekezetünket az egyházpolitikai törvények, melyek közül minket illetőleg kiváló fontosságú volt az 1895: XLII. t.-cz., mely az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánította, megváltoztatván ekképen az izraelita hitfelekezet közjogi helyzetét, eldöntve így egyszersmind a különböző izraelita vallások léte körül fennállott vitát.

Az egyházpolitikai törvények közül az állami anyakönyvekről szóló 1894: XXIII. t.-cz. is érintette hitfelekezetünket, amennyiben Nagyméltóságod ministeriumának az izraeliták anyakönyvi ügyeit szabályozó 1885. évi november hó 13-án 1924. eln. sz. a. kiadott körrendelete több olyan intézkedést tartalmazott, melyek a hitközségek és organumainak jogviszonyaira nézve nagy kihatással voltak.

Pótló és magyarázó rendeletek jelentek meg, melyek az új helyzetre vonatkoztak. A régi alapon álló rendeleteket a törvényhez idomítani kívánták. A gyakorlati élet számos, mindeideig is eldöntetlen kérdést vetett fel. Ezekkel szemben a központi administratio esetről esetre rendelkezett. De általánossá vált az a nézet, hogy a rendeletekkel való kormányzás ideje lejárt, hogy a törvényesen recipiált, egységes izraelita vallásfelekezettel

szemben az eddigi gyakorlatnak többé helye nem lehet. Felekezetünk jobbjai gyülekezetekben és irataikban méltán követelték, hogy a kivételes, lenyügöző állapotnak vége szakadjon és hogy az évtizedekkel ezelőtt is jogosnak elismert törekvésünk a receptio után ennek természetes folyományaképen megvalósuljon.

Elérkezettnek láttuk immár az idejét annak, hogy helyzetünket a kormány előtt feltárjuk, és az új törvényre való hivatkozással az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának biztosítását kérjük. Az 1896. évi január hó 6-ik napján tartott ülésünk-ből dr. Wlassics Gyula kultusminister úrhoz memorandumot nyújtottunk be, melyben az izraelita egyetemes gyűlés egybehívását kérelmeztük. Az volt a célunk, hogy a felekezet, melynek ügyeit 1868 óta megkérdetése nélkül intézik, végre a maga érdekeiben szóhoz jusson. Azt kívántuk, hogy az egyetemes gyűlésen nyilatkozzék meg a felekezet akarata ama szervezet iránt, melyben a törvényesen bevett izraelita vallás hívei összes felekezeti ügyeiket és intézményeiket saját közegeik által önállóan kezelhetik és intézhetik.

Bizvást reméltük, hogy jogos kérelmünk teljesedésbe megy és hogy addig is, míg ez meg nem történik, a vallásügyi kormány minden olyan intézkedést mellőz, mely a jelenlegi amúgy is eléggé visszás helyzet megrontására vezethet. Megerősítette felekezetünket ebben a törvényiszteletbe vetett erős hitünk és dr. Wlassics Gyula akkori kultusminister úrnak érintett emlékirat átnyújtása alkalmával 1896. évi január 19-én tett nyilatkozata is: *hogy semmit sem tart oly természetesnek mint azt, hogy az izraelita vallás recipiáltván, e vallás hívei iparkodnak annak autonómiáját szervezni és biztosítani. E törekvéshez a kormány is hozzájárul.* Hason szellemben nyilatkozott dr. Wlassics Gyula több alkalommal és e szerint elvárhattuk, hogy ügyünk az egyedül irányadó törvényes alapon fog tovább fejlődni.

Nem kis megütközésünkre a »Budapesti Közlöny« f. év január hó 11-én kelt számából azonban azt kellett látnunk, hogy aki Nagyméltóságod előtt a kultusministeri tárczát vezette, túlhelyezkedve törvényen, túl a közigazgatás érdekein és az ily természetű ügyek igényelte megfontoláson, a felekezet meghallgatása nélkül 1906. évi január hó 9-én 102.284/1905. sz. a. kelt rendeletével egy a »közvetítő bizottság« nevében 1905. évi május hó 30-iki kelettel bemutatott és a »magyarországi autonóm ortho-

dox izraelita hitfelekezetek» országos képviselőségének, központi bizottságának és központi irodájának szervező szabályzata» című statutum felét emelt érvényre, közölvén új elhatározását valamennyi törvényhatósággal.

A tiszteletteljesen előadottak után felmentve érezzük magunkat, hogy ezt az intézkedést tüzetesebben jellemezzük.

Nem foglalkozunk tehát a szabályzat eredetével, a formával, mely között a kormányhoz felterjesztetett, az idővel, melyben érvényre kelt.

Mert e rendelet kibocsátója, *Lukács György* volt minster intézkedésének ingatag talaját önmaga is ismeri, midőn kijelenti, hogy e rendelkezéseket addig véli fenntartandóknak, míg a közoktatásügyi kormány az orthodox izraelitákat érdeklőleg más rendelkezést nem tesz. Az elmulás eme sejtelmében a főfelügyeleti jogból folyólag az eme szervezet alapján történő intézkedések felülbírálati jogát fenntartja. A nagy sérelem tudatában menteni törekszik a rendelet reputációját, midőn törvényeinkre, melyek csak egy izraelita hitfelekezetet ismernek, utal. Ámde hiába igyekszik az érvényre emelt szabályzatnak a törvénnyel ellentétes magyarázatát kizárni, a rendelet maga, amidőn «az orthodox hitfelekezetéről szól», feltámasztja halottaiból amaz eszméket, melyeknek tévessége ellen pedig a látszat szerint önmaga is állást foglal.

E rendelet sérelmes a törvény által bevett izraelita vallásfelekezet egyetemére. Sérelmes, mert a felekezet tudta és hozzájárulása nélkül keletkezett. Sérelmes, mert ha állana is az, a minthogy nem áll, hogy a felekezet egy része a felterjesztett szabályokat magáévá tette, vagy hogy dr. *Berzeviczy Albert* akkori kultuszminister kijelentése szerint egy «magángyülekezet» e szabályokat fogadta volna el, minthogy nem is e szabályokhoz járult, a felekezet ez a része azt nem abban a formában tette, azt nem abban a formában nyilvánította, melyet hazai jogszokásunk ily tényekre megkíván. Jogfosztók eme oktroyált szabályok az ennek alapján szervezkedő hitközségek területén lakó és az ottlakás tényénél fogva megkötött, az önkormányzat iránt helyes jogérzékkel bíró zsidókra. Sérelmes magára az orthodoxiára is, melynek körében a megrendszabályozás miatt a zúgolóadás oly nagy, hogy egyik legnagyobb hitközségéből e miatt már Nagyméltóságodhoz is óvás adatott be, mely szerint tiltakoznak az alkot-

mányellenes kormány által a zsidóság meghallgatása nélkül hozott rendelet ellen. E rendeletet törvénytelennek és hazafiatlannak mondják. Tiltakoznak az ellen, hogy ezen rendelet a zsidóság bármily ügyében alkalmaztassék és kéri Nagyméltóságodat, hogy tiltakozásukat fígyelmebe venni méltóztassék.

Eddigélé a felekezetnek egyáltalán nem adatott alkalom arra, hogy minden kétséget kizáró formában kifejezésre juttassa, hogy egységes vagy elkülönített szervezetben óhajtja-e céljait megvalósítani.

Ugyanennek az idegen, magyartalan felfogásnak megnyilatkozását látjuk abban a felszólításban, melyet Lukács György volt minster 1906. évi január hó 22-ikén 6725. és 1906. évi márczius 2-ikán 6892. sz. a kelt leirataiban intézett hozzánk és amelyekben azt czélozza, illetve rendeli, hogy hitközségeink régi hagyományos elnevezésükbe vegyenek fel olynemű új jelzőket, melyek az úgynevezett kongresszusi szervezethez való tartozásukat fejezik ki.

Idegennek és magyartalannak mondjuk ezt a felfogást, mert a magyar nemzet és minden magyar kormány, minden időben és még legradikálisabb reformjainak végrehajtásában is, a vallási felfogásokkal, a vallásbeli hagyományokkal szemben, a legnagyobb kiméletességet tanúsították és azokhoz csak a legnagyobb óvatossággal nyultak. Nekünk pedig *Lukács György* kormányzata részéről csak kiméletlenségekben, meg nem gondolt megbolygatásokban volt részünk.

Számolva hazánk szomorú közviszonyaival, tartózkodtunk a remonstrációtól, de a jogosulatlan felhívást egyszerűen mellőztük. S most bizalommal tekintünk Nagyméltóságodra, abban az erős meggyőződésben, hogy Nagyméltóságoddal győzelmesen tért vissza a vallásügyi kormányzatba amaz ősi magyar szellem, mely tiszteletben tartja a régi vallások történelmi hagyományait. Hiszszük tehát, hogy Nagyméltóságod gondoskodni fog arról, hogy a jövőben vallásos érzületeinket sértő minden túlkapától meg legyünk kimélve!

Kegyelmes Urunk!

Mi az egyetlen történelmi zsidó vallás alapján állunk; ezen az egyetlen-egyen kívül más zsidó vagy izraelita vallást (ami mind egy és ugyanaz) nem ismerünk, más zsidó vallásról nem tudunk.

Igy ismer minket a magyar nemzet törvénykönyve is, mely

a zsidókra vonatkozó legrégebbi törvénytől, Szent László király 1092. évi törvényétől kezdve, egész a legutolsó »*az izraelita vallásról*« szóló 1895. évi XLII. t.-cz.-ig csak egyféle zsidó honlakót, csak egyetlen izraelita vallást ismer.

Ez a vallás, ez a név több évezrednek reánk szállott öröksége; ennek a névnek történelmi zománczát szentségtelen kezekkel nem érintjük; ezt a mi történelmi nevünket semminemű toldással, bővítéssel, változtatással meg nem másítjuk, és e tekintetben semmiféle földi hatalom parancsszavának nem engedelmességek lehetünk!

Azt, hogy valamelyik zsidó hitközség, az esetleg létesíthető többféle adminisztratív szervezetek közül, melyikhez csatlakozik, megmondhatja és meg is mondja a maga alapszabályaiban; mert felekezeti szervezetek, szabályzatok és alkotmányok az embereknek és időknek alkotásai, mulékonyak és változók, de ősi vallásunk egységére és felekezetünk történelmi elnevezésére ezek nem tartoznak.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Addig, míg hitfelekezetünk közjogi állása törvény által biztosítva nem volt, felette fájdalmasan juttott minket az az állapot, hogy az alkotmány visszaállítása után a fenkölt lelkületű első magyar kultusminister néh. báró Eötvös József által megindított önkormányzati szervezkedésünk megakasztott és sokszor önkényes, sokszor avatatlan rendeletekkel kormányoztattunk; igazságtalanság volt, de oly tételes törvényre, mely vallásunkat a hazai törvények által befogadott más vallásokkal egyenjogúvá tette volna, nem hivatkozhattunk. Ámde amióta az egységes izraelita vallás a törvény által becikkelyezett és a bevett valásfelekezetek, a hazai történelmi vallások sorába emeltetett, az izraelita vallásfelekezetnek az államhoz való jogviszonya csakis a hazánk egyéb bevett felekezeteire nézve fejlődött közjogi gyakorlatnak megfelelően, törvény által biztosított önkormányzat alapján szervezhető.

Nem kételkedünk benne, hogy Nagyméltóságod ez álláspontunkat osztja; bölcs belátással és igazságos elhatározással lehetővé fogja tenni azt, hogy egyetemes gyűlésen magunk intézhessük felekezetünk ügyeit és megállapíthassuk a felekezetünk közviszonyainak megfelelő adminisztratív szervezetünket, fenntartván most is az első egyetemes gyűlésünkön híven betartott azt a sza-

bályt hogy az egyetemes gyűlés, vallási kérdésekkel, a lelkiismereti szabadságot érintő hittételek és hittörvények megvitatásával, mint amelyek az egyetemes gyűlés hatáskörébe nem tartoznak, nem foglalkozhatnak.

Vallásfelekezetünknek az államban elfoglalt állásával összefüggő számos kérdés között ez alkalommal nem hallgathatjuk el Excellenciád előtt, hogy anyagi tekintetben aránytalanul terhelt testületeinkkel szemben az állam a jogegyenlőség elveit eddig szintén nem vette tekintetbe.

A receptio törvénybe iktatásának idejéig a kormány az állami segítség ügyében, ha nem is teljesen elfogadható okokból, kivételes eljárásra nézve némi igazolást meríthetett.

Kezdetben azt a csekély államsegélyt, melyben felekezetünk részesült, inkább erkölcsi jelentőségénél fogva értékeltük, hiszen anyagi támogatásként, — tekintve felekezetünk lélekszámát — az összeg csekély volta mellett számba nem jöhetett.

Felekezetünk nem tartozott a bevett vallásfelekezetek közé, nem volt törvényes alapunk arra, hogy az egyenlő elbánást követelhesünk és habár az államsegély összege alig haladta meg az alacsony mértékét, azt akartuk benne látni, hogy ebben is megnyilatkozik az elismerés felekezetünkkel szemben. De midőn az 1895: XLII. t.-cz. az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánította, az állami segítség kérdésében is előállott felekezetünk számára a jogalap, hogy az egyenlő elbánásban részesüljünk és felekezetünk államsegélye a népesség arányában állapíttassék meg.

Kérjük Nagyméltóságodat, hogy ezt már a legközelebbi állami költségvetés előterjesztésénél figyelembe venni méltóztassék, annyival inkább, mert hitközségeink erre a segélyre a legnagyobb mértékben rászorulnak.

Azok a rendezetlen viszonyok, melyekbe hitközségeinket éppen az előbb felpanaszolt kormányrendeletek sodorták; az a helyzet, hogy minden elégedetlenség a szakadás előidézésének veszélyével fenyegeti a hitközségeket, nagyon megnehezíti a létező istentiszteleti és kulturális intézmények fenntartását és fejlesztését, a hívek nagyobb mérvű anyagi megterhelését. Másrészt nemcsak felekezeti, de országos érdek is az, hogy ezek a kulturális intézmények fenntartassanak, fejlődjenek és erőteljesen működ-

jenek, mert ezek az intézmények teszik lehetővé azt, hogy felekeztünk a jövőben is, magyar nemzeti szellemtől áthatott, erőteljes tényezője lehessen a magyar nemzet kulturális életének.

Ha pedig a segélyezés tekintetében az 1848: XX. t.-cz. egészében vagy fokozatosan nyerne alkalmazást, mely törvény 2. szakasza az »e hazában törvényesen bevett minden felekezetre nézve« különbség nélkül a törvényes egyenlőséget és viszonyosságot állapítja meg, míg 3. szakasza »minden bevett vallásfelekezetek egyházi s iskolai szükségeknek közálladalmi költségeik általi fedezését« biztosítja: az eme törvényből folyó kedvezményeket az izraelita hitfelekezetekre is egészen egyenlő, illetve arányos mértékben kiterjeszteni kérjük. Nagyméltóságod igazságszeretével kétségtelenül elismeri, hogy az 1848: XX. törvényezikben lefektetett elvnek reánk való kiterjesztése az állam létének alapját képező jogosság sérelme nélkülőlünk meg nem tagadható.

Még több oly kérést terjeszthetnénk elő, melyek hitfelekeztünk jogállásából folyólag figyelembevételt érdemelnek. De tudva, hogy Nagyméltóságod mélyen látó államférfiúi bölcsesége az eddig előadottak alapján is megállapíthatja hitfelekeztünk kötelességszerűen feltárt helyzetének tarthatatlan voltát, tudva, hogy a hazai zsidóság minden rendű ügyét a törvény világánál méltóztatik vizsgálni és ennek szellemében eldönteni, mély tisztelettel esedezünk Nagyméltóságod előtt:

hogy az 1895: XLII. törvényvel a bevett felekezetek közé beizajkelyezett izraelita vallás közjogunk szerint biztosított autonómiajának a főfelügyeleti jog korlátai között leendő megállapítása végett az izraeliták egyetemes gyűlésének egybehívását engedélyezni és addig is, míg hitfelekezeti autonómiaánk törvényes szervezete megfelelő alapot nyerhet, az izraelitákra nézve fennálló rendeleteket behatározásánál felekeztünk államsegélyét, az igazságnak és jogegyenlőségnek megfelelő mértékben megállapítási kegyeskedjék.

Az izraelita községkerületi elnököknek Budapesten 1906. évi június hó 11-én tartott üléséből.

Nagyméltóságod alázatos szolgálai:

Az egybegyűlt községkerületi elnökök megbízásából:

Dr. Mezey Ferencz s. k.
orsz. izr. irodai titkár,
mint a gyűlés jegyzője.

Dr. Mezei Mór s. k.
orsz. izr. irodai elnök,
mint a gyűlés elnöke.

AZ ÚJ KULTUSZMINISTER ELŐTT.

Esemény hitfelekeztünk küzdelmekkel telt történetében az az emlékirat, melyet az izraelita községkerület elnökök gyűlése folyó hó 11-én Magyarország vallás- és közoktatásügyi miniszterének ünnepelesen reménykedő bizodalommal átadott. Esemény az a beszéd, melylyel a haladó zsidóság ezt az emlékiratot a szakminiszter kezébe átadta. De ép oly nagyjelentőségű esemény az a beszéd, melylyel a miniszter ezt a memorandumot átvette.

Egy nagy államférfi, a nemzet közművelődési érdekeitől igazán áthatott lánglelkű hazafi, gróf Apponyi Albert lesz tehát hivatva arra, hogy a művelt magyar zsidóság ügyében döntsön. Reá vár ime a feladat, hogy az előző alkotmány és törvény ellen eljáró kormányunk a zsidóság ügyében tett önkényes rendelkezéseit, úgy mint e kormány sok más hason ténnyét, eltakarítsa a közélet útjáról, ahol azokba megbotránkozva ütközik a jogi lelkiismeret. Reá vár az a nagy feladat, hogy annyi hibát helyrehozva, rendet alkosson a zsidóság szomorú helyzetében és hogy megadja e felekezetnek a módot arra, hogy erkölcsi és művelődési téren szárnyait kibonthassa.

Feltárja ez emlékirat hitfelekeztünk közállapotát. Teszi ezt a tényekhez hiven. Bevett vallást törvény által biztosított önkormányzat illet meg. Ez az igazság hatja át az utolsó négy évtized történetét megörökítő iratot. Amde ez idő szerint — az lángol ez iratban — önrendelkezési jog helyett, rendszer nélküli következtelen állami centralisatio nehezedik reánk. Rendeletekkel kormányoztatunk, mintha a receptió ténye be sem következett volna. Intézkedésekkel, melyek korlátozóbbak, mint a melyek az elismert vallásokkal szemben helyet foglalnak. Eredményük testületeink kötelekeinek meglazulása, erőnknek szétforgácsolása. A már-már erősbült összetartás helyett újabb meghasonlás jelei tűnnek fel. A békés együttmunkálkodás szárnyát török az egyenetlenségnek szolgáló egyoldalú intézkedések.

Avatatlan kezek nyúlnak bele legszentebb ügyeinkbe és az ekként támadt zavarban erőre kapnak a szétbontó elemek, melyek minden gyengített szervezetre vészthozók. Hamis jelzavak kerülnek felszínre, melyek az összességre károsan kiható elhatározásokat szülnék. Ekként foszlik szét az az erő, mely erkölcsi és közművelődési okoknál fogva a szorosan vett felekezeti érdeken kívül is nagy érdekekkel bír. Ekként válik hatálytalanná a törvény és pusztul el annak szelleme. Az emlékirat nem színezi ki a helyzetet. Az egyes események sokkal riktóbbaknak tüntetik azt fel. Az emlékirat szerzője igyekszik túlhelyezkedni minden olyan kérdésen, mely az egységes izraelita vallásfelekezet adminisztrációját érintő kérdésekből

eredő pártok szempontjaival függ össze. Szeme előtt csak az osztatlan zsidó felekezetnek hazánk érdekeivel összhangzó feladata, és a feladat kifejtésének törvényes alapon szervezett védelme áll. Az emlékirat megírójának az a célja, hogy e dokumentumban a hazai egyetemes izraelita vallásfelekezetnek országos törvényeink szerinti jogállapotára, az államhoz való viszonyából eredő helyzetére, belső ügyeinek kialakulására, a nemzet szervezetében betöltendő erkölcsi hivatására őszintén rámutasson, hogy az eme tényekből leszűrődő igazságokra a kormány figyelmét és érdeklődését felhívja.

Megingathatatlan ama hite, hogy a kormány a kifejtendők méltányolása mellett oly kormányzati elhatározásra jut, mely hitfelekezetünk bajainak orvoslására vezet. A törvény megadja erre a módot, a közcél az okot és egy igazságos kormányra a sor, hogy kijelölje a célhoz vezető eszközöket.

A felekezet kipróbált régi oszlopos tagjai híven és lelkesedéssel követik az új irányítás buzdító munkáját. Jogérzet hatja át ez emlékirat minden gondolatát. Úgy csoportosulnak a községkerületi elnökök dokumentumában a múltnak jelenségei, a jelennek állapottai, a jövőnek feladatai, hogy szinte lehetetlenségnek látszik, hogy ez elől hazafias igazságos kormány kitérjen. Úgy rajzolódik le a felekezet küzdelmeinek eseményei, hogy szinte elképzelhetetlen, hogy a felekezet minden rétegét át ne járja a jogért való harcz felemelő és nemes elhatározásokra ösztönző tudata. Lehetetlen, hogy az ekkép nemesbülő légkörben a testvéri béke szelleme még sokáig folytassa álmát.

Sőt inkább hinnünk kell, hogy testvéreink egyesülni fognak, hogy az új és réginek kölcsönhatása megteremtse a tiszta vallási erkölcsösség és egészséges haladás alapját, melyen hitünk és felekezetünk ősi alkotmánya a jog és igazság uralmának diadalára felépülhet.

Reményünk nyílik ekképen arra, hogy az izraelita vallásfelekezet jogviszonyai végre gyökeresen rendeztetnek, hogy e felekezet annyi jogtalanság elszenvedése után egy új és nemzeti irányban cselekvő kormány elhatározásai révén elfoglalhatja a nemzeti egyházak sorában azt a helyet, melyre jogos igénye van, melyre erkölcsi céljainak kifejtése végett törekszik és a hova azt lelkes vezérei emelni kívánják.

E hitünkben üdvözljük magasztos hivatásában *gróf Apponyi Albert* kultuszminisztert, ezt a messze elvilágító nagy szellemet. És üdvözljük felekezeteink vezetőit is, a kik annyi balsors, annyi csalódás, annyi jogtalanság elszenvedése után megóvták zászlónk tisztaságát és a felekezet eszményi feladataiban vetett bizodalunkat!

*

A községkerületi elnökök gyűlése június hó 11-én a pesti Chevra Kadisa üléstermében tartott meg. Az egyes kerületek képviselőitében a következők jelentek meg:

Mezei Mór dr., az országos izr. iroda elnöke, *Mezey Ferenc* dr., az országos izr. iroda titkára, *Hatvany-Deutsch József*, a VI. kerület elnökhelyettese, *Simon József* dr., kir. tanácsos, *Politzer Bernát* dr. (Rózsahegy), a IV. ker. elnöke, *Singer József* dr. (Liptószentmiklós), a IV. ker. elnökhelyettese, *Kohn Károly* dr. (Újvidék), a VII. ker. elnöke, *Barta Antal* dr. (Szabadka), a VII. ker. elnökhelyettese, *Rosenberg Gyula* dr., a VIII. ker. elnöke, *Bakonyi Ferenc* dr. (Kaposvár), a II. ker. elnöke, *Leopold Sándor* (Szekszárd), a X. ker. elnöke, *Wolf Zsigmond* (Mohács), a X. ker. elnökhelyettese, *Wertheim Ármin* (Székesfehérvár), a XI. ker. elnöke, *Pfeiffer Fülöp* dr. (Győr), a XII. ker. elnöke, *Sichermann Bernát* dr. (Kassa), a XV. ker. elnöke, *Lippe Vilmos* dr. táblabíró (Szolnok), a XVI. ker. elnöke, *Berkovits Ferenc* dr. (Nagyvárad), a XXI. ker. elnöke, *Schütz Albert* dr. (Nagyvárad), a XXI. ker. elnökhelyettese, *Löw Immanuel* dr. főrabbi (Szeged), a XX. ker. elnökhelyettese, *Schul Győző* dr. (Szászváros), a XXIV. ker. elnöke és *Weisz Mór* (Kolozsvár), a XXV. ker. elnöke.

Elmaradásukat kimentették, *Guttman Vilmos* báró, nagypéli *Sternthal* Salamon (Temesvár), várhelyi *Rósa Izso* dr. (Szeged) és *Pilitz Benó* dr. (Veszprém).

Mezei Mór dr. elnök bemutatta elnöki jelentését. A jelentés első helyen *Schweiger* Mártonról, az orsz. izr. iroda elhunyt elnökéről emlékezik meg.

Szól ezután a Lukács György volt kultuszminiszter rendeletei által teremtett zavarokról. Az egyik rendeletben azt követelte, hogy a hitközségek czimeikben és pecsétjeiken a szervezetet megjelölő elnevezést használjanak. Valamennyit keményen elítéli a jelentés.

A hitközségi hivatalnokok számára létesítendő nyugdíj-intézethez csupán 174 hitközség 528 taggal jelentette be csatlakozási készségét. E sajnálatos indolencia dacára az iroda erőlyesen fog előrehaladni a megkezdett úton, hogy a nagypontosságú intézetet megteremtse és kéri a kerületi elnököket,

hogy a hiányzó adatok beszerzésében közreműködjenek kiki saját hatáskörében. A közalap az évi költségvetésbe 5000 koronát vett fel a nyugdíjalap javára, a dotációról jövőre is gondoskodik és ezt az összeget mint külön alapot kezeli, hogy a létesült nyugdíjintézetnek rendelkezésére bocsáthassa.

Az »egyetemes hitoktatás tantervét« az orsz. bizottság elkészítette és rövid időn belül kibocsáttatik és a Jelentés arra kéri a kerületi elnököket, hogy azt kerületeik iskoláiban bevezessék. A tanterv költségeit (5000 korona) a közalap fedezte.

A tetszéssel fogadott elnöki jelentés után *Mezey* Ferenc dr. felolvasta a fent teljesen kinyomatott emlékiratot, melyért szerzőjének jegyzőkönyvi köszönetet szavaztak. Az orsz. irodának és elnökének működésükért szintén jegyzőkönyvi köszönetet szavaztak.

A kerületi elnökök ezután az orsz. iroda elnöke vezetése alatt gróf *Apponyi* Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternél tisztelegtek, kihez *Mezei* Mór dr. a következő beszédet intézte:

Nagyméltóságú miniszter úr, kegyelmes Urunk!

A mai napon megtartott gyűlésünk alkalmából a kongresszusi alapon szervezett izraelita hitközségi kerületek elnökei az egész ez alapon szervezett zsidóság képviselőitében megjelentünk nagyméltóságod előtt, hogy államférfiai bölcseségébe és igazságszeretetébe vetett bizalmunknak kifejezést adjunk és ezen bizalmunk alapján előadjuk kérésünket. A kérésünket írásba foglalva nyújtjuk át.

Elsősorban azt kérjük nagyméltóságodtól, hogy a már 1868-ban *Eötvös* József báró által megindított azon munkát, amely hivatva volt a mi önkormányzati szervezetünket megállapítani, ismét folytathassuk. Azóta ismételten és ismételten kértük az engedélyt arra, hogy egyetemes gyűlésünket megtarthassuk; sajnos, mindaddig nem teljesítették kérelmünket. Igen természetes, hogy a 40 évvel ezelőtt megállapított szabályzat nagyon sok tekintetben változtatásokra, módosításokra szorul; a kialakult új tényekhez, új viszonyokhoz kell alkalmazkodni. Mindamellett és ámbár tudjuk, hogy ezt a szerve-

zetet akként kell megállapítani, hogy abban minden irányzat megtalálhassa a maga szabadságát, de az egész felekezet a maga egészében megtalálja a maga önkormányzati jogát, mégis eddig nem volt alkalmunk arra, hogy ezt a feladatot teljesíthessük és a mi kulturális intézményeinknek, a mi vallásbeli ügyeinknek megadhassuk azt a formát, amely alkalmassá teszi arra, hogy a magyar zsidóság teljesíthesse a nemzet iránt is azon kötelességét, hogy a magyar nemzeti kulturális életben őt megillető kötelességeket betöltse és ennek a kulturális életnek élő tényezője maradjon.

Tudjuk, illetve félünk tőle, hogy megint meg fogunk gyanúsítani azzal a jelszóval, hogy »lelkiismereti szabadság« és azért ezen alkalommal kötelességünk hangoztatni azt — ami különben az ő felsége által szentesített szabályzatban is benne van — hogy a mi egyetemes gyűlésünk semmiféle vallásbeli vagy istentiszteleti kérdéssel nem foglalkozhatik, ez ki van zárva. A múltban sem foglalkoztunk vele, a jövőben sem fogunk vele foglalkozni. Amivel foglalkozni akarunk, az a mi felekezetünk jogviszonyának rendezése az államhoz, hitközségeink adminisztrációjának szervezése. A mi közoktatási, jótékonyági és kulturális intézményeinknek nemzeti irányban való fejlesztése. Tudjuk, hogy mi a teendők. És ha mi a kormányhoz fordulunk, tulajdonképpen az a kérésünk első sorban, hogy azok az akadályok legyenek megszüntetve, azokat méltóztassék kegyesen elhárítani, amelyek államhatalmi ingerencia folytán a mi feladataink megoldása elé tornyosultak.

Nagyméltóságod ismert politikai meggyőződésénél fogva merem hinni, hogy helyeselni méltóztatik, hogy mi azt az alapot, amelyet leraktunk, könnyelműen feladni nem óhajtjuk, hogy a jogfolytonossághoz ragaszkodunk, hogy tehát tovább akarunk építeni azon az alapon, amelyet 1868-ban leraktunk, azon szabályzatok alapján, amelyeket akkor megalkottunk és amelyeket ő felsége szentesített, amelyeket mi igenis most a viszonyok igényeihez képest módosítani kívánunk. Igen sok akadály gördítettett e tekintetben elénk, a kormányzat részéről és különösen a Nagyméltóságod kormányát megelőző időszakban, amikor *Lukács* György meglepetésszerűen, anélkül, hogy nekünk előzőleg arról legkisebb sejtelmünk lett volna, egy rendeletet adott ki, amely direktissime az egyetlen magyar

rezipiált zsidó hitfelekezetből két felekezetet csinált. Sehol a világon nincsen többféle zsidóság és a magyar törvénykönyv nem ismert többet, mint egy zsidóságot és a recepczionális törvény sem fogadott be többet, mint egy zsidó vallást. Ha élő példára akarunk hivatkozni, itt van Ausztria. A galicziai falusi zsidó hitközség és a bécsi hitközség között kétségtelenül van akkora különbség, mint a pesti hitközség és mondjuk, a máramaroszigeti hitközség között. És ott sem jutott eszébe senkinek ezen külön kulturális fokon álló községekből kétféle, vagy többféle felekezetet csinálni. Kérjük Nagyméltóságodat, méltóztassék saját miniszteriumában revízió tárgyává tenni, különösen ezeket a legutolsó időben kiadott rendeleteket és amiről úgy találja, hogy az ellenkező a magyar törvényhozás által a zsidó kérdésben kezdettől fogva elfoglalt állásponttal, azt méltóztassék megváltoztatni, mert ez sokkal inkább meg fogja könnyíteni nekünk feladataink megoldását, mintha megmarad a jelenlegi állapot, amely veszélyeztetné a hitközség létalapjait, annyiban, hogy minden hitközség minden pillanatban ki van téve annak, hogy ha valamely békétlenkedő embernek igényeit ki nem elégíti, ketté válik.

A zsidó hitfelekezet számára az évenkénti költségvetésben megállapított állami dotációt oly mértékre kívánjuk fel emelni, amely a felekezet lélekszámának megfelel. Amikor a zsidó felekezet először kapta ezt a dotációt, az régen megelőzte a recepcziót. Akkor az erkölcsi elismerés volt a magyar törvényhozás részéről a zsidó felekezetekkel szemben, amelyet nagyon méltattunk, nagyon értékeltünk. Ma azonban a viszony más. Amit kapunk, ami a költségvetésben a zsidó felekezet dotációja címén felvéve van, nagyon kevés. Nagyon szegény ez a zsidó hitfelekezet. Különböző gazdasági viszonyok folytán a kisebb hitközségek, különösen vidéken, alig bírják fenntartani az ő kulturális intézményeiket és nem tudják megterhelni, nem is lehet tőlük követelni, hogy nagyobb mértékben vegyék igénybe a tagok áldozatkészségét éppen azon politikánál fogva, amelyet velünk szemben a kormány követett, ha ugyanis erősen megadóztatják híveiket, keletkezik belőle egy új hitközség.

Kérjük mindezek alapján Nagyméltóságodat, legyen kegyes írásban előterjesztett kérésünket beható figyelmében részesíteni

és mentől hamarabb teljesíteni. Ami pedig a dotációt illeti, amennyiben a költségvetésből talán ezen kérelemmel lekétségvetés pénzügyi bizottsági tárgyalási alkalmát felhasználni arra, hogy méltányos kérelmünk teljesíttessék.

Gróf *Apponyi Albert* kultuszminiszter a következő választ adta:

Igen tisztelt uraim!

Nagyon köszönöm azt a szíves bizalmat, amelytől indítatva engem megtiszteltek jelenlétükkel és én csak azt mondhatom — gondolom, ennek a nyilatkozatnak őszinteségében senki sem fog kételkedni, mert annak némelyik indoka nagyon is kézzelfogható — hogy én volnék a legboldogabb, mint ezen tárcza élén álló férfi, hogy ha sikerülne a zsidó hitfelekezet ügyeit a mostani zilált állapotából kivezetni. Méltóztassék elhinni, éppen a zsidó hitfelekezettel szemben a mai helyzetben és a mai állapotok mellett erre a miniszteriumra olyan feladatok hárulnak, amelyeknek megoldására én legalább magamat a legteljesebb mértékben illetéktelennek tartom. Hiszen itt oly kérdések fordulnak elő, ahol a miniszterium hivatik fel arra, hogy döntsön zsidó rituális kérdések felett, ami a legnagyobb abszurdum, ami csak elképzelhető a lelkiismereti szabadság alapjára és a vallási élet önállósága eszméjének alapjára fektetett államban. (Úgy van, úgy van!)

Én nagyon boldog volnék, hogy ha sikerülne nekem — amint elődeim egyikének sem sikerült — kibontani azt a csomót, amely a hazai zsidóságnak jelenlegi helyzetében van. De ámbár igen t. barátom és volt képviselőtársam, önkönc szónoka és elnöke kifejtette, megengedem, hogy néha hibásan történt hivatkozás a lelkiismereti szabadság elvére, de nekem mégis kell, hogy ez vezéricsillagul szolgáljon az én működésemben. Megkülönböztethetem, hogy mikor történik rá hivatkozás alaptalanul, mikor alaposan, hanem én ezen vezéricsillagnak és vezérelvnek követelésétől természetesen el nem térhetek semmiben.

Ezt előre bocsátva, én csak ismétlem, hogy nemcsak az önök felekezetének érdeke, de nemzeti érdek, állami érdek és legutolsó sorban emlitem, de ennek a miniszteriumnak is

egyik legnagyobb érdeke, hogy a zsidó felekezetnek ügyei ebből a ziláltságból kivezettesenek és az egész magyar zsidóságra kiterjedő olyan szervezésben részesüljenek, amely mindenben megfelel az egyházi önkormányzat és a lelkiismereti szabadság követelményének. Magam részéről mindent el fogok követni, hogy ezt elérhessük. Megvallom egész őszintén, hogy akkora tájékozottsággal ma még nem bírok ezekben az igen bonyolult ügyekben, hogy ennél továbbmenő nyilatkozatot tehessek. Legyenek meggyőződve — és erről biztosíthatom az urakat — hogy a dotáció tekintetében is minden tényező a legnagyobb méltányossággal fog eljárni.

Nem ismerem, csak látom a mostani állapotnak összes inkonvenienziáit, de a problémák összes elemeit még nem ismerem annyira, hogy ezen általános kijelentésnél messzebbmenő nyilatkozatot tehessek. Meg lehetnek győződve arról, hogy a legnagyobb elfogulatlansággal és a legnagyobb objektivitással fogom az ügynek megoldását előmozdítani.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR IZRAELITA KÖZALAP TISZTIKÁRÁNAK JELENTÉSE AZ 1904. ÉS 1905-IKI KÖZIGAZGATÁSI ÉVEKRŐL.

Előterjesztett az 1906. évi június hó 11-én tartott bizottsági ülésben.

Tisztelt Bizottság!

Mielőtt utolsó két évi munkásságunkról számot adnánk, kegyelettel idézzük emlékezetükbe *Schweiger* Márton úrnak, bizottságunk elnökének 1905. évi december hó 31-ik napján bekövetkezett halálát. Hitfelekezetünk e lankadatlan buzgalmú vezérlő tagjának elhunyt nagy veszteséget jelent az országos magyar közalapra is, melynek megalakítása óta mindig tette kész elnöke és nemes jótévője volt.

Az a nagy szeretet és hűség, melylyel a magyar zsidóság nemzeti szellemben való fejlődésének előmozdítására hivatott közalapunk iránt eltelve volt, nem kis mértékben növelte a boldogultnak vallásfelekezetünk egyéb feladatai körül szerzett kiváló érdemeit, melyek számára köreinkben maradandó emléket biztosítanak. A Tisztelt Bizottság, mely élete végéig nem szünő buz-

galmának tanuja, munkásságának osztályrészese volt, bizonyára hozzájárul oda irányuló indítványunkhoz, hogy bold. *Schweiger* Márton, néhai elnökünk érdemei a mai ülés jegyzőkönyvében megörökíttessenek.

A halál még két férfit ragadott ki körünkől, kik mindenkor szeretettel és áldozatkészséggel támogatták közalapunkat. Elvezettük megyeri *Krausz* Lajos és *Sternthal* Adolf urakat, hitfelekezetünk két rokonszenves és tisztelt alakját. Közalapunk megalakításakor mindkettő nagy alapítvánnyal gyarapította tőkénket, és tanácskozásaiban nagy érdeklődéssel vettek részt. Boldogult *Sternthal* Adolf úr pedig végrendeletében nagyszabású és nemes czélú hagyomány rendelkezésével az országos magyar izraelita közalap történetében külön is megörökítette elmékét és t. neje nevét. Elhunyt tagtársunk tisztelt nejevel közösen alkotott végrendeletében ugyanis következő intézkedés foglaltatik:

„Az országos magyar közalapítványnak hagyományozunk 70.000 frtot (140.000 koronát) azon meghagyással, hogy ezen összeg kamatjövedelmei hazánk nemzetiségek által lakott vidékein egyaránt neolog vagy orthodox izraelita szegényes hitközségek kulturális intézményeinek felállítására és fenntartására, de csakis hazafias magyar szellemben fordíttassék és hogy örök időkn át *Sternthal* Adolf és *Terézia* alapítvány czímen kezeltessek.»

E végakarati rendelkezés a dicsőültnek és t. hitvestársának zsidó érzéssel párosult hazaszeretetét fényes világításba helyezi.

E hagyomány, melyben eddigi szerény felekezeti és kulturális munkánknak méltatását és jövőndő működésünk erőntevőinek növelését is látjuk, a jótékonyság terén oly bőven áldozó hitfeleinknek figyelmét más nagyobb és általánosabb czélok felé tereli. Ezért ez alapítvány a magyar zsidó felekezet életében mindig nemes példaként fog világítani.

Legyen áldva az elköltözöttek emlékezte.

Boldogult elnökünk hosszas és gyakori betegeskedései alatt is gondoskodtunk az ügyek rendes folyamatáról. De néhai elnökünk iránti tekintetből a t. bizottság egybehívását többször halasztanunk kellett és e miatt, valamint számvivőnk gyógyíthatatlanná vált betegségének közbejötténél fogva, csak most vagyunk abban a helyzetben, hogy az 1904. és 1905. évi működésünkről együttesen számot adjunk.

Miőn a rajtunk kívül fekvő okokból eredt késedelemért

szíves elnézésüket kérjük, kiemeljük, hogy működésünk ama rendes mederben folyt le, melyet számunkra a közalap szerény viszonyai kijelölnek.

Közalapunk a lefolyt két esztendő alatt a Sternthal-féle későbbi időben esedékes nagy alapítványon kívül egyedül *Weisz* Manó J. urnak, a pesti Chevra Kadisa előljárójának 2000 koronás új adományával és a számadásaink szerint mutatkozó kamatmegtakarításokkal gyarapodott. Hitfelekezetünk közállapotai lehetetlenné teszik, hogy anyagi erőnket nagyobb akció kifejtése útján növeljük és így még nem érkezett el az ideje annak, hogy a nagyobb alkotásokhoz fogjunk.

Szük tehát még a keret, melyben a közalap szerény áldozatait meghozhatja és még messze vagyunk ama nagyobb czélektől, melyet az alap életbehívásánál szem előtt tartottunk, de a jövő feladatok megmunkálendő talaján tett kísérleteink és egyes területeken kifejtett munkánk üdvös hatása mindinkább megerősít bennünket abban a hitünkben, hogy hitügyeink rendezésével kétségtelenül megerősödő közalapunkra felekezeti és közművelődési érdekeink szempontjából nagy feladatok várnak.

Igy is oda törekedtünk, hogy a közalapban megnyilvánuló felekezeti áldozatkészségnek lehetőleg termékeny talajt szerezünk. Kiindulva abból, hogy a közalap voltaképpen egyetlen felekezeti intézmény, melyben az ország különböző részeiben különböző czélokkal kapcsolatosan felmerülő szükségletek szerény ki-elégítésre és gyámolításra számíthatnak, segítő munkánkat úgy rendeztük be, hogy most még kicsiny áldozataink több irányban hassanak és neveljék az összetartozandóság érzetét.

Segítséggünkkel főleg a szegény küzdő felekezeti iskoláink felé fordultunk és immár számos esetre utalhatunk, ahol a mi segélyünk biztosítja az iskola fennmaradását. Nem maradhattunk közönyösek a szánandó sorsu tanítók, egyéb hitközségi hivatalnokok gyakran ellátás nélkül maradó özvegyeik és árváik kérelmével szemben. Segítettünk rabbikat, hitoktatókat, zsidó tudósokat műveik kiadásai iránti törekvéseikben, tudományos utazásaikban, betegségükben és egyéb súlyos helyzetükben. Egyes iskoláknak tankönyveket adtunk, egy tanítóképzőintézetű növendékek számára szervezkedő internátust gondjainkba vettünk. Több kiválóbb és nagyjövőű művészi tehetséggel bíró ifjút karoltunk fel, hogy a nagy életharczban felekezetük szeretetét érezzék.

Ekképen a közalap rövid fennállása óta amaz intézménynyé fejlődött, ahova hitközségek és az összesség támogatására jogosítottak bizalommal fordulhatnak és fordulnak is. Eközben megelégedéssel látjuk, hogy *orthodox hitközségeink* is testvéri bizalommal fordulnak hozzánk, ezzel is dokumentálván a felekezet egységes szervezetének szükségét és előnyét.

E mellett azonban szűkes viszonyaink között sem feledkeztünk meg nagyobb és általánosabb czéljainkról sem. Így anint az országos izraelita iroda kezdeményezésére az *izraelita hitközségi hivatalnokok számára létesítendő nyugdíjintézet szervezése* iránt a mozgalom megindult, ez ügygel behatóan foglalkoztunk és egyelőre 1906. évi költségvetésünkben a jelzett czélra szolgáló külön kezelendő és kamatozandó alapra 5000 korona összeget vetjük fel. Önként értetődik, hogy ezzel csak a szervezkedést akarjuk biztosítani és hogy a t. Bizottság hozzájárulásával e téren áldozatainkat fokozni is fogjuk.

Méltóztatik tudni, hogy az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évek óta a *Szentírás magyar fordításával* foglalkozik. A nagy fontosságú munkának befejezése azonban az ezzel foglalkozó tudósok hálás elismerésre méltó buzgalma daczára megakadt.

Anyagi okok hátráltatták a mű befejezését. De mihelyt erről tudomást nyertünk, mint f. é. költségvetésünk mutatja, e czélra 3000 korona összeget vettünk előirányzatba.

Az I. M. I. T. *vidéki felolvasásait* az eddigi módon tovább szubvencionáljuk és a hozzánk érkezett értesítések szerint e felolvasások nagy erkölcsi hatással járnak.

Az *egységes egyetemes vallásoktatási tanterv* munkálata már befejezést nyert. Az ezzel kapcsolatos összes költségeket a közalap vállalta magára. Reméljük, hogy ez a felekezet előnyére szolgál.

A *körösmezei iskola* hiven teljesíti feladatát. Már a harmadik tanerőt, *Fodor* Gábort, véglegesítettük állásában. Az iskola máris szűknek bizonyult, de az aránytalanul nagy áldozatoknál fogva kibővítésére nem gondolhatunk. Az 1904. évben 6732 K 36 f és 1905. évben 5164 K 36 fillért fordítottunk az iskolára. Nagy áldás ez iskola ottani hitfeleinkre nézve. Hatása máris érezhető. *Schnabel* Dávid úr, az iskolaszék elnöke nagy szeretettel viseli gondját ottani érdekeinknek. Dr. *Grünwald* Zsigmond máramaros-

szigeti ügyvéd úr a tavalyi vizsgálatokon szokott készséggel és ügybuzgalmával képviselt bennünket.

A megyebeli kir. tanfelügyelő úr az iskolának *államosítása* érdekében kezdett velünk tárgyalást. A tisztikar azonban tekintettel eddigi nagy áldozatainkra és a megindult nagy kulturális eredményre az iskolának államosítását ez idő szerint javaslatba nem hozhatja. E részben azonban a t. Bizottság határozatához kívánunk alkalmazkodni.

Az 1905. évi költségvetésünkben egy zenész és egy theologus részére két, *egyenként 2000 koronás utazási ösztöndíj* adományozására 4000 korona összeget vettünk fel. A kihirdetett pályázat folytán beérkezett a zenészre 11 pályázati kérvény, a theologusok ösztöndíjára 3 folyamodás.

A zenészek kérvényeit *Bloch József, Kemény Rezső, Popper Dávid és Thomán István* zeneakadémiai tanár urak vizsgálták meg, akiknek véleményéhez képest az utazási ösztöndíjat *Lendvay Ervin* zeneszerzőnek ítéltek oda, aki Olaszországban folytatta és már be is fejezte tanulmányait.

A theologusok kérvényeit *dr. Bacher Vilmos, Bloch Mózes és Blau Lajos* dr. országos rabbiképezdei tanár urak vizsgálták meg, akiknek egybehangzó véleménye szerint mindhárom kérvény hiányosan van felszerelve és így az ösztöndíjat egyik folyamodónak sem tartják odaitélhetőnek. Ennek folytán e 2000 koronás utazási ösztöndíjat 1906. évi március hó 1-én újból kiirtuk a *zsidóság tudományának művelői számára*. Pályázhatnak életük 30. évét túl nem haladt magyar állampolgárok, akik bölcsészettudori oklevéllel bírnak, és a megjelölt tudomány valamely ágában külföldi egyetemeken vagy könyvtárakban beható tanulmányokat tenni szándékoznak. E pályázati hirdetmény 1906. évi június hó végén jár le.

A közalap részéről Ő császári és apostoli királyi Felsége dicső nevére a *honvédségi Ludovika Akadémiánál létesített 150.000 korona* alapítványok élvezetében a honvédelmi miniszterium 1905. évi október hó 31-én 85.100/14. szám alatt kelt értesítése szerint az 1905. évben még pedig a honvéd főreáliskolában megüresedett két helyen:

Hentler Guszláv egri lakos *Ferencz* nevű fia és *Kürty Antal* aranyosmaróti földbirtokos *Ernö* nevű fia.

A honvéd Ludovika Akadémián megüresedett egy helyen pedig:

Zrinyi József légszeszgyári üzletvezető szombathelyi lakos Ferencz nevű fia részesültek.

Röviden utalunk még vagyonkezelésünk főbb adataira.

Az 1904. évi költségvetésben előirányoztunk:

szükségletként	28.110.—	korona és
fedezetként	28.800.—	koronát.

Tényleg azonban

a szükséglet volt	16.014-53	korona
ezzel szemben a fedezet	30.925-08	korona
lévén, kezelési feleslegként.....	14.910-55	korona

összeg maradt.

Az 1905. évi költségvetésben előirányoztunk

szükségletként	28.100.—	korona és
fedezetként	30.000.—	koronát.

Tényleg azonban

a szükséglet volt	23.552-18	korona
ezzel szemben a fedezet	34.952-73	korona
lévén, kezelési feleslegként.....	11.400-55	korona

összeg mutatkozott.

A mérleg-számlát mellékelten van szerencsénk közölni.

Az 1906. évi költségvetésben

szükségletként	37.100.—	korona és
fedezetként	31.800.—	koronát
vettünk fel, és így	5.300.—	korona

hiány lenne, mely azonban a hátralékosok kamatfizetéseiben és egyéb megtakarításokban remélhetőleg fedezetre talál.

A közalap tulajdonát képező értékpapirokat a *Magyar Általános Hitelbank* a cél iránti tekintetből díjtalanul kezeli, amiért is e helyen nevezett intézet igazgatóságának hálás köszönetet mondunk.

Tisztelt Bizottság!

Felhatalmazásuk értelmében intézkedve, oda törekedtünk, hogy intenczióik szerint járjunk el. Kérjük, hogy az ügyek intézésére részünkre az 1906. közigazgatási évre újabb általános fel-

hatalmazást adni méltóztassanak. Önként értetődik, hogy ha időközben szerény jövedelmünk által meghatározott munkakörünk támogatására, nagyobb alkotásokra alkalom nyílik, nem fogjuk elmulasztani, hogy a t. Bizottság határozatát külön kikérjük.

A számvizsgáló bizottság behatóan foglalkozott kezelésünk és számvitelünk vizsgálatával. Jelentését van szerencsénk előterjeszteni, kérve, hogy az elmúlt 1904. és 1905. évek kezelése tekintetében nekünk a felmentvényt megadni és az 1906. évi költségvetést elfogadni méltóztassék.

Kelt Budapesten, 1906. évi június 11-én.

Az országos magyar izraelita közalap tisztikara nevében:

Dr. Mezey Ferenc s. k.
biz. jegyző.

Mezei Mór s. k.
biz. másodelnök.

A számvizsgálók Kohner Zsigmond és Weisz Berthold voltak.

A bizottság a tisztikar jelentését helyesléssel vette tudomásul, a felhatalmazást megadta és magát néhány taggal kiegészítette.

A ZSIDÓK A TÖRTÉNELMI JELSZAVAKBAN.

Korunkban virázik a jelszó, minthogy a legalkalmasabb a nagy tömegek megmozgatására, melyek hosszú elméleteket nem vesznek be. Egy csillogó szó többet ér nemcsak egy könyvnél, hanem egész könyvtárnál, különösen ha az a szó sok szint játszik, úgy hogy mindenki megtalálja benne a kedvelt színét. Más szóval mindenki azt érti alatta, amit szeret, ami jól esik neki. Minden meghatározásnál és fejtegetésnél világosabban mondhatjuk meg, hogy mi a jelszó, ha a közelmúltból két példát idézünk. *Darabont, passiv resistentia*. Ez előtt csillogott a »törvény, jog és igazság«, jelenleg a »nemzeti korszak« és a kettő között sötétlett *Chlopy*. Ezeket természetesen nem politikai célzattal hozzuk fel — ez teljesen távol áll tőlünk — hanem csupán annak illusztrálására, hogy mi a jelszó és hogy mily döntő hatása van a tömegek lelkére.

A koponyamérések azt mutatják, hogy az európai zsidók már nem tartoznak a sémi, hanem az európai embertípushoz.

Midőn sok év előtt a müncheni egyetemen egy hazai zsidó hallgató koponyáját anthropologiai kutatások alkalmával megmérték, ugyanezeket a méreteket találták. Ennek a lelkes hazafi annyira megörült, hogy izibe jelentette egy felekezeti lapnak »Én kazár vagyok« cz. cikkben. Az Egan-féle »kazár« forgalomba jövétele után bizonyára elégette zseniális produktumát, még mielőtt bejelentette a parokhián a »kazárok« közül való ki lépését.

Mikor az »Üsd a zsidót« elkopott, nagyúri pártfogói a magyar föld, fajmagyar, szövetkezet, improduktív munka és keresztény állam szürét adták reá. A »kivándorlás« és »szövetkezet« hangoztatása sem egyéb a zsidók üldözésére kitalált tetszetős jelszavaknál. A »demokrata« nevet a hazai sajtó álszabadelvű organumai az által iparkodtak kompromittálni, hogy a zsidó szóval azonosították, beszélvén a »mádi demokratá«-ról és hasonló jókról.

E pár hevenyészve összehordott példával csupán nyelvünk ez irányú jelenségeire utalunk abban a reményben, hogy akad majd hivatott kutató, ki a zsidókra vonatkozó hazai jelszavakat az irodalomból és a napi sajtóból összegyűjti és megvilágítja. Igen tanulságos lesz és ad oculos fogja demonstrálni, hogy a régi faj- és felekezeti gyűlölet miként változtatja köntösét a divatos szellemi áramlatok szerint.

Az angol Darwin kutatásaiban az állatvilág megfigyeléséből indult ki és fajméletét konkrét tényekre építette fel. De némely német követőjében — tudva vagy nem tudva — a zsidógyűlölet dolgozott. Ez rávezette arra az elméletre, melynek népies, egyidőben nálunk is népszerű formulája az volt: Nem a vallás, hanem a faj. Egészen bizonyos, hogy sok más politikai és társadalmi jelszó, melyek történelmi vagy nemzetgazdasági vagy más tudományos jelmezben jelentek meg az európai népek forumán, közös anyától, a régi zsidógyűlöletből eredtek. Származásukat természetesen gondosan titkolták, hogy a népek ne ismerjenek rá a felekezeti gyűlölködésre, erre a vén boszorkánnyra, mely reájuk annyi csapást mért.

A németek, kik mindent kutatnak, a jelszavakat is alaposan tanulmányozzák és egy újabb könyvben (Ladendorf, Historisches Schlagwörterbuch, Strassburg—Berlin 1906) már másfélezer van összegyűjtve. Ezek közül kiszedjük azokat, melyek

a zsidókra vonatkoznak, vagy velük összefüggésben állanak. A gyűlölet találékonyságának és változatosságának eme termékei itt ábecéé sorban következnek.

Az első helyen természetesen az »antisemita« áll, amint már a talmud mondja: »Ki a zsidókat üldözi, vezér lesz«. Ezt a szót Marr W. alkotta 1879 táján és csakhamar átment a francia és angol nyelvbe. Az »antisemitizmus« harczi szó alatt indult meg a zsidóellenes agitáció Stöcker vezérlete mellett, melynek már 1880-ban volt eredménye: számos röpirat, a birodalmi gyűléshez beadott kérvény és a megalakult »Antisemitenliga«. A mozgalom ellenzőit a »Philosemit« szóval igyekeztek kompromittálni. Nietzsche 1886-ban így nyilatkozott: »Ich bin noch keinem Deutschen begegnet, der den Juden gewogen wäre, ... so unbedingt auch die Ablehnung der eigentlichen Antisemiterei von seiten aller Vorsichtigen und Politischen sein mag« (VII, 218).

Az »antisemitizmus« ikertestvére a »keresztény-szocializmus«, melynek Stöcker az atyja és korszerű jelszóként először az 1878-ban Berlinben megalakult »Christlich-soziale Arbeiterpartei« használta. Csakhamar kivált egy csoport, amely a gyűlöletet egymagában nem tartotta elégségesnek a tömegek maszlagolására és a »national-social« jelszóval próbált szerencsét. A »keresztény állam« azonban nem az antisemiták találmánya, mert már a XVIII. században járta. De 1843-ban már a zsidókkal kapcsolatban emlegetik. A »Grenzboten« (1843. évf. 1057. lap) így szól: »Das hebräische Geld ist im christlichen Staate von jeher ein guter Leckerbissen gewesen«. Hasonló jelszó a »Praktisches Christenthum«, melyet Bismarck 1881 ápr. 2-án Bamberger zsidó képviselő ellen tartott polemikus beszédével hozott forgalomba, de éle nem irányult a zsidók ellen, hanem inkább pozitív tartalommal bírt, amennyiben a munkásosztályra vonatkozó törvényeket jelölte meg.

Miután a nemzetközi munkáspártot »rothe«, a nemzetközi klerikális pártot »schwarze Internationale« nével bélyegezték meg, 1876-ban Willmann K. közrebocsátott egy röpiratot, melynek címe »Die goldene Internationale«, amelyylel a zsidó magas pénzügyi köröket illette. Marr W. »Der Sieg des Judentums« (1879, 44. l.) így gúnyolódik: »Die goldene Internationale kennt eben so wenig ein Vaterland, wie die

schwarze und rothe«. Lagarde, az ismert theologiai tanár, az »Alliance Israelite«-re alkalmazta a »Jüdische Internationale« jelszót, de ez Ladendorf szerint (143) nem talált visszhangra.

Tiszta német találmány a Hep, Hep!, melyről (120) ezt olvassuk: »Ursprünglich ein namentlich in Mitteldeutschland heimischer Lockruf für Ziegen, der seit 1819 zum leidenschaftlichen Hohn- und Hetzruf gegen die Juden wurde, denen ja ein Ziegenbart oft nachgesagt wird«. A Grenzboten (1843, 1471) a következő szavakkal kelt ki a mozgalom ellen: »Ein feiger Pöbel, wenn er einmal emeutirt, fängt damit an, dass er am Judenquartier sein Muthchen kühl und seinen kleinen Muth übt; der grosse furor teutonicus von 1819 hat auch seine Marsellaise hinterlassen, das berühmte »Hep, Hep!« welches damals durch ganz Deutschland scholl.« Két könyv címében is szerepel a szóban forgó gúnyszó.

Közel esik hozzá a szótárban a »Hetzkapläne«, de eredetére nézve nincs összefüggésben a zsidókérdéssel. Ez természetes, mert nem a zsidók ellen, hanem csak a zsidók mellett lehet használni. Bismarck alkotta ezt a röpke szót 1875 márczius 18-án a katolikus alsópapság ellen, amely a kancellár politikai terveinek útjában állt. Nálunk újabb időben a néppárti »heczkáplánok« járnak.

Az emancipációról, melynek hosszú története van, e czikk keretében nem szólhatunk. Ladendorf is a »Judenemancipation«-nak csupán a legrégibb felemlítéseit jegyzi fel. De szólhatunk a »zsidó állam«-ról. A »Judenstaat« nem Herzl találmánya és nem is azt jelentette, amit a czionista mozgalom óta alatta értenek. Először 1783-ban Michaelis ismert göttingai orientalista használta a zsidók ellen. Midón Dohm, Mendelssohn kortársa és barátja, javaslatokat tett »a zsidók polgári javításáról«, iratának bírálatában M. szóról szóra így nyilatkozott: »Stände gar den Juden frei, Äcker oder adelige Güter an sich zu kaufen, und reiche Juden, die in anderen Ländern nicht dergleichen Rechte hätten, wünschten ihr Geld anzulegen, so würden sie unsere Deutschen auskaufen, und dann hätten wir den wehrlosesten und verächtlichsten Judenstaat.« A szó hatékony volt és nem csoda, hogy a porosz nemesség felkapta és a porosz állam regenerátora ellen használta. Stein miniszter ellen dörögtek a főnemesek, ki »vakmerő idegen létére

Nagy Frigyes államát modern zsidóállammá akarja átváltoztatni. Szóval már 100 év előtt is zsidónak nyilatkoztattak ki minden reformot, amely a nép szélesebb rétegeire terjedt ki. A socializmus is »zsidó« és minden, ami vele összefügg, általános szavazati jog stb. Nincs semmi új az ég alatt.

A »Gründer« szó a nagy »Krach« idején vált megbélyegző jelszóvá. Minthogy ez a gazdasági csapás az újabb antisemitia mozgalom megindulása előtt történt, a felkapott jelszó nem bírt zsidó mellékízzel. Egy lustrummal később minden zsidó koldus »Gründer« lett volna, különösen a »zsidó gyerek«. A »Klassenkampf« ugyanezen okból mint zsidómentes jelszó indult hódító útjára. A »koszopolita« sem a zsidóra lett szabva és csak később lett rákenve, mint minden szó, amely a nép nyelvében gyűlöletes értelmet kapott. A »Krämervolk« pl. eredetileg az angolokat jelentette. A zsidók ellen kiadott jelszavak meglehetősen számban vannak, de kevés a mellettök kiadott jelszó. Ilyen pl. a »Judenschmerz«, melyet a »Weltschmerz« mintájára valószínűleg Börne alkotott. Zsidóérdekű jelszavak még a *Pleite, Presse, Rassenkampf* és *Schmök*.

Ha a német jelszavak történetét veszzük szemügyre, azt látjuk, hogy ezek efemer virágok, melyek époly hamar elhervadnak, amily hamar kinyíltak. A szomorú, de nem meglepő eredmény az, hogy a jelszavak között a legszívósabbak a zsidók ellen forgalomba hozottak: a szeretetet hirdető népek között csak a gyűlölet állandó. Akad közöttünk is itt-ott romlott szív, melyben gyűlölet, még pedig tisztára zsidógyűlölet lobog. Szálmás tulajdonosaikat az itt közölt jelszavak sorozata talán gondolkodóba ejti és nem trágyáznak oly mezőt, amely nélkülük is bőven termi a dudvát.

A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS JELENLEGI ÉS AZELŐTTI ZSIDÓ TAGJAI.

Az 1867. évi XVII. t.-cz. életbelépte óta most tizenkettedszer (az 1848-iki törvényeké óta tizenötödször) összehívott magyar országgyűlés képviselőházának *huszonegy* tagja zsidó. A volt *huszonhat*, valamint a meghalt ötöt számítva eddig 46 zsidó tagja volt a képviselőháznak. A mostaniak

közül, *függetlenségi*: dr. Bakonyi Samu, dr. Barta Ödön, dr. Hajdu Frigyes, Hirtenstein Lajos, dr. Kardos Samu, dr. Kelemen Samu, Lányi Mór, dr. Molnár Jenő, Nagy Sándor (Nagylak), dr. Rajk Aladár, dr. Sággh Manó, Szatmári Mór, dr. Szunyog Mihály és dr. Visontai Soma. *Alkotmánypárti*: dr. Markbreit Gyula. *Demokraták*: dr. Bródy Ernő, dr. Leitner Adolf és dr. Vázsonyi Vilmos. *Ujjászervezett szociálista*: Mezőfi Vilmos. *Pártonkivüli*: Sándor Pál, kinek kivételével a többi 20 képviselő koalícionális eredetének konzekvenziájánál fogva kormánypárti.

Volt képviselők: Arányi Miksa, Beck Marczel, dr. Chorin Ferencz, Dézsi Géza, Heltai Ferencz, dr. Jellinek Arthur, dr. Mandel Pál, felsőgallói Mende Bódog, Mezei Ernő, dr. Mezei Mór, dr. Nagy Sándor (Megyaszó), dr. Nemes Zsigmond, dr. Neumann Ármin, Révai Mór, dr. Rosenberg Gyula, dr. Sámuel Lázár, Sváb Károly, Vészi József, Weisz Berthold és ujesti Wolfner Tivadar.

Meghaltak: Horn Ede 1875 novemberben úgyis mint a Wenckheim-kabinetben báró Simonyi Lajos földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszternek államtitkára; Wahrmann Mór 1892 nov. 26-án úgyis mint a pénzügyi bizottság elnöke; dr. erényi Ullmann Sándor 1897 július 31-én Ischleben; dr. Neményi Ambrus a pénzügyi bizottság előadója 1904 decemberben és meyeri Krausz Lajos 1905 áprilisban.

A főrendek házának ez idő szerint is öt a zsidó tagja: dr. Chorin Ferencz, Hatvany-Deutsch Sándor, Kornfeld Zsigmond, ormodi Ormódy Vilmos és Sváb Károly. Elhunytak: dr. Hirschler Ignác (1891) a magyarországi és erdélyi zsidók 1868. évi kongresszusának egykori elnöke; báró kisteleki Lévai Henrik, aki még zsidó korában neveztetett ki és 1906 január 6-án Bródy Zsigmond.

Dr. Chorin és Sváb még mint képviselők számíttatván; mindeddig mindössze 52 tagja van, illetve volt a magyar országgyűlésnek, ahol Wahrmann Mór volt a legelőször megválasztott és egy évnél tovább egyetlen zsidó képviselő, dr. Hirschler Ignác pedig a főrendek házának legelőször kinevezett és egyideig egyetlen zsidó tagja.

Némelyik láptársunk dr. Farkasházy Zsigmondot, némelyik ezt is és Somogyi Aladárt is zsidók gyanánt mutatja ki,

habár azok kikeresztelkedtek. Hja! Mindnyájunkat érhet bal-
eset. Ki tudja mai napság pontosan nyilvántartani a vallás
terén véghezvitt vetkőzéseket, öltözködéseket? A mult 1905.
évi áprilisi füzet 117. lapján Horváth Józsefet, akit akkor
Megyaszón, az idén Marosújváron választottak meg, aki azon-
ban már akkor kikeresztelkedett volt, én is zsidónak tekin-
tettem és mint zsidót kimutattam még, amit véghetetlenül
sajnálók; mert nem bírom eléggé rosszalni azok felfogását,
kik a zsidóság renegátjait »származásuknál fogva« folyton a
zsidóság részére úgyszólván vindikálgatják. Vallási felfogásunk
szerint állhat is, áll is, hogy *הן על פי שהטת ישראל הן*, de társa-
dalmilag ez meg nem állhat. Aki a velünk való közösséget
felbontja, arról mondjunk le. Hadd hulljon a férgese!

Aki fennemlítettekre vonatkozó életrajzi adatok iránt
érdeklődik, annak a dr. Fabró Henrik és dr. Ujlaki József
szerkesztette Sturm-féle Országgyűlési Almanach ajánlható,
mely legutóbb jelen füzettel egyidejűleg jelent meg és 5 koroná-
ért mindenütt kapható.

Budapest.

VADÁSZ EDE.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Az alkotmányos viszonyok helyreálltával felekezetünk
kebelében is újra megmozdultak az erők és megszólaltak a
községkerületi elnökök. A jelen fizetünk élén közölt *Emlék-
írat* mint villamos reflektor világít reá felekezeti ügyeinkre
és erős fényénél együtt látjuk bajainkat és kútforrásait.
Pártok és személyek teljesen háttérbe szorulnak, helyükbe az
utolsó négy évtized tényei lépnek és beszélnek oly meggyőző
erővel, a milyennel csak a tények tudnak beszélni. Felekeze-
tünk sorsába beavatottak is megdöbbenve szemlélik azt a
képet, melyet a hazai jogtörténet ecsetje fest eléjük. A zsidó-
ság történeti lelkiismeretének érczes hangját halljuk, midőn
az Emlékirat a saját multunkból és az összszidóság jelenlegi
helyzetéből merített tényekkel bizonyítja, mondhatjuk kon-
statálja, hogy a zsidóság az egész világon csupán egyetlenegy
felekezetét alkot és mást a világtörténet nem ismer. Ez oly
igaz, hogy a hazai kétfélekezet hirdetői ugyanezt vallják a
határainkon kívül lakó zsidókról.

Az Emlékirat egyéb pontokon is a tiszta igazságot dom-
borítja ki. Nincs veszve a szebb jövőbe vetett remény ott,
hol nyomoruságos állapotok közepette ily objektív hang szólal
meg, hol a köznapi érdek felé ily magasan emelkedik a fele-
kezet közérdeke. Nincs veszve — a régebbi állapot helyre-
állítását — a békés megegyezésbe vetett remény sem
ott, hol a sérelmeket minden harag és szenvedély nélkül
tárja fel a meleg szívvvel párosult hideg elme, hogy azok
orvosolhatók legyenek.

*

Az orosz birodalom lázát az uralkodó körök alkotmány-
nyal és milliárdos kölcsönrel lelohasztották és a vérengzések,
melyekhez fogható a zsidó történet alig ismer, megszüntek.
Az új alkotmány a zsidók jogi helyzetét nem szabályozta tisz-
tán, de a cselekvő és szenvedő választófogot megadta nekik
és remélhető, hogy ezen biztató kezdet után az emancipáció
nem fog sokáig késni. A birodalmi дума (képviselőház) az
emancipáció mellett nyilatkozott és nem képzelt, hogy a
czári kormány örökre elzárkózhassék hat millióból álló, általa
külön nemzetnek deklarált nép egyenjogúságának elismerésétől.

A дума-választásban a zsidók élénk részt vettek és
15 zsidó került a dumába. Ezek közül öt cionista, kiknek
működéséhez a cionisták nagy reményeket fűznek. Hogy milye-
nek ezek a remények, a távolból nem tudhatók és nem is ért-
hetők. Semmi esetre sem vonatkozhatnak a Palesztinába való
bevándorlásra, hisz nem képzelt, hogy az orosz birodalom
Palesztinát a töröktől a zsidók számára vegye el. Akármint
legyen, elég teendő marad számukra, mert a zsidók gazdasági
helyzete az orosz birodalomban tarthatatlan és a kivándorlás
a legmerészebb feltevéseket meghaladó arányokat öltött és a
népvándorlás jellegét mutatja.

Az éhség kergeti az embereket ősidők óta, amint hogy
a bibliának egyik stilbeli fordulata: És éhség volt az
országban. A zsidókat az ókortól a jelenkorig a kiüldözés
mellett a kenyér kergette mindig más és más hazába. Ez a
vaskényszer nehezedik az orosz és lengyel zsidóságra. A poli-
tikailag egyenjogú galicziai zsidó ép úgy kezébe veszi a vándor-
botot, mint a galicziai paraszt és a hazai tót, sőt sok magyar
is. Az orosz és osztrák-magyar birodalmakból évente kerek
számban 100,000 zsidó vándorol ki tengerentúlra és belát-

hatatlan, hogy a kivándorlók ügye hova fog fejlődni. A jóakaró figyelmeztetések, melyeket a német-zsidó kivándorlási egyesület kibocsát, hatástalanul hangzanak el. Az éhenhalással küzdők természetesen jó tanácsokra nem hallgathatnak.

Tettekre van szükség, de hogy ezek mik legyenek és hogyan vihetők keresztül, senki sem tudja. A hazai zsidóság gazdasági helyzete szintén egyre rosszabbodik és az északi megyékben a kivándorlás rég megindult. Statisztikai adatok még hiányoznak, de a tény már ismeretes, csak az nem tudható még, hogy az áramlat milyen méreteket fog ölteni. Itt az ideje, hogy e szomorú jelenségről gondolkozzunk. A felekezet és a nemzet érdeke egyaránt követeli, hogy a baj megelőzzék.

*

Alig irtuk le ezeket a sorokat, újabb rémhírek érkeznek az orosz birodalomból. Bialystok az újabb véres pont az orosz zsidók történetének véres lapjain. Az ellenőrizhetetlen hírek-ből is kiviláglik annyi, hogy az áldozatok száma meghaladja a százat és az anyagi kár az egy milliót. A legveszedelmesebb az erkölcsi mételey, a mely az orosz népből valóságos gyilkosokat csinált. Midőn e sorokat írjuk, ismét csend van. Reméljük, hogy állandó lesz és az agyonkínzott orosz hittestvérek annyi balsors után nyugalomhoz jutnak.

*

Kohner Zsigmond, a pesti hitközség elnöke, 13 évi működés után egészségi okokból lemondott állásáról és a lemondás visszavonására nem volt rábirható. *Kornfeld Zsigmond* főrendiházi tag, a hitelbank vezérigazgatója, kinek a díszes előlki állást egyhangulag felajánlották, elfoglaltsága miatt nem fogadta el. Ebben a helyzetben két párt keletkezett. Az egyik *dr. Weinmann* Fülöp udvari tanácsos hitközségi alelnök, a másik *Weisz* Berthold udvari tanácsos köré csoportosult. A két jelölt között június hó 11-én ejtették meg a szavazást, de ez eredményre nem vezetett, mert mindketten egyenlőszámu szavazatot (85) kaptak. Erre az elnökválasztás kérdését öszre halasztották és a választási nap megállapítását az elnökségre bízták.

*

Az 1848: XX. t.-cz. végrehajtásának kérdése, melyet a protestánsok évek óta sürgetnek, oly megoldás felé terelődött,

a mely a mi szempontunkból a meg nem oldással azonos. Már a Tisza-kormány azt vallotta, hogy a teljes végrehajtás, tehát az egyházi és iskolai terheknek az állam részéről való átvétele, nem czélszerű és hogy csak a sürgős szükségletek elégíttessenek ki. Ilyen pl. az egyházi tagok adóterhein való könnyítés s hasonló. Ezen czimek alatt a két protestáns egyháznak évi három millió külön segílyt ígért június 20-án gróf Apponyi Albert kultuszminiszter. Az ügy ezzel egyelőre el van döntve, mert a protestáns vezető körök »egyelőre« meg vannak elégedve. Mi, mint más alkalmakkor több ízben kifejeztük, szívből kívánjuk, hogy minden felekezet boldoguljon. De nehéz abba belenyugodni, hogy a felekezeti ügyek minden alkalomkor oly mesterkéltén kiesztelt módon oldatnak meg, hogy a jog-egyenlőség fentartásának látszata mellett a mi felekezetünk — más nevében nem szólhatunk — kinulláztatik. Jelenleg hasonló eset forog fenn. Nincs felekezet a világon, a mely oly egyházi adóterhet visel, mint a hazai zsidóság, különösen a kisebb községekben. Ezek nem részesülnek az állam jótéteményeiben, mert... Ki tudná azt megmondani miért mert?

*

A magyar delegáció tagjait Bécsben a magyar ház előtt a »bécsi nép« inzultálta. A felháborodás méltán óriási hullámokat vetett, hisz a testvérállam hivatalos képviselőit és egyszersmind a vendégjogot sértették meg. De a gyűlölet eredetére senkisé gondol már vissza. Ugyanaz a nép tüntetett a magyarok ellen, melynek vezérét az egyetemi ifjuság egy ízben táviratban üdvözölte. Akkor is szidta már a »zsidó-magyarok«-at, de ebből nálunk csak a felét, a zsidót vették komolyan, tehát jövel Lueger. Jer. pajtás, a keblemre. A gyűlölet azonban a szeretet világában az egyetlen, a mi őszinte és természeténél fogva egyre nő: a kiszabadított bestia nem nézi, hogy kit mar. A bécsi eset végre talán felnyitja nálunk mindenkinek a szemét, kit a gyűlölet még nem vert meg teljes vakussággal és sikerül még idejekorán az erkölcsöt végleg kipusztító mérget kivetni nemzetünk testéből. Ha erre intő például szolgál a bécsi keresztény-szociális bestialitás, akkor nem volt minden haszon nélkül való.

TUDOMÁNY.

ADALÉKOK AZ ÓBUDAI HITKÖZSÉG ÉS CHEVRÁK
TÖRTÉNETÉHEZ.

(Folytatás.)

ספרי תורה. Tóratekereset 40-et találtam hitközségemben.

Hitközségemben, úgy mint más nagy multtal bíró hitközségekben, több Béth hamidrás,¹⁾ valamint kis imaház létezett, ahol a hívek naponta összegyűltek. Beszélik, hogy a »régi jó időben« a híres Goldberger-féle kékfestő-gyárban volt egy olyan kis imaház, ahol mind az izr. munkások kellő időben félbenhagyták munkájukat és imára gyülekeztek.

Természetes tehát, hogy ilyen kis imahelyeken még tóra is volt, akár több példányban is, valamint egyéb zsinagógai szerelvény. De midőn a változott vallási élet következtében említett helyiségek fölöslegessé váltak és megszűntek, a tóratekercek, valamint egyéb utensiliák egynéhány kivételével a főtemplomba kerültek.

Igy van most 33 különböző nagyságú, írású, értékű és származású tórapéldány a zsinagóga frigszekerényében,²⁾ kettő pedig a Zichy-u. hittanodában, ahol szombat és ünnepnapon d. e. az ifjuság számára istentisztelet tartatik a hitoktatók funkcionálása és vezetése mellett, akik felváltva beszédet is tartanak.

¹⁾ U. m. Boszkovitz, Reusz és Tótisz-féle.

²⁾ Szerintem a mostani Aron hakódes elnevezés csak kegyelet lehet. Mert ha a zsinag. Aron hakódes rendeltetésre nézve ugyanaz, mint a szentélyé, de alak és szerkesztésre nézve egészen más. Míg az utóbbi hasonlított téglalakú ládához ארון, amire fönt fedelet כפרת illesztettek, addig az előbbi oldalt nyílik ajtó által.

Két tóra a főrabbi béth hamidrásjában van, melyek ugyan a Bachurim bikurchólim tulajdonát képezik, de azért házkára alkalmával más egyetek is olvasnak belőlük. Kettő a téli imaházban van, ahol a tél beálltával reggeli שחרית-imát és idejében tórafelolvasást is végeznek. Egy a legkisebb — állítólag Münz rabbi kezeírása, súlya 30 dkg., a pergam. magassága 11 cm. az írásé 9·2 cm. — még most is a chevra kadisa őrzött kincsét képezi és csak is Szimchath tórákor van használatban, amikor a főrabbi nyitja meg vele a תורה-t.

2. בתת.

De daczára a ritka nagy számú tóratekeresnek, mégsem találtam 27-nél több feliratos köpenyt és ezek is, egy részének kivételével, bizony értékre nézve aránylag a függönyök mögött állanak.

3. גפה.

A tórához szükséges göngyölő szalagok közt csak négyen van felírás.¹⁾

Sokkal kedvezőbb az ezüst szerelvények állománya, akár szám, kor, érték, művészi kivitelre nézve, ha néha a feliratok hiányoznak is.

Ily művészi értékkel bír egy 31 dgr. súlyú tálcza csupán 1708 felírással. Ki adta és mily czélből, ismeretlen.

Ugyszintén egy betű és szám nélküli 528·5 dgr. súlyú ezüst mosdóeszköz a kohaniták számára egy névtelen nemes-szivűségét dicséri. Mondják, a templom előcsarnokában találták, mikor a kohaniták áldásmondásra készültek, de az adakozó kilétét máig sem tudták kipuhatolni.

4.

Öt tóratekeres hengerfáin és kerekein felírással értékes ezüstlemezeket találtam.

5. בלי הקודש.

Dísztornyocskák különböző alakban, csöngetyűkkel is, a hengerfák felső részére helyeztetnek el, van koronás alakú is, összesen 14. A legnehezebb 490 dgr., a legkönnyebb 15 dgr., de 5 ön sem betű, sem szám nincsen.

¹⁾ A most oly dédelgetett בנין דוד jelvényt az összes sz. szerelvényeken néhány kivételével nem látható.

6. ציין.

Tóravért van 11, de 2 névtelen. Lánczozal illesztik a hengerfákra a tóra mellső oldalán. A legkisebb 16 dgr.

7. יד.

Tóramutató, kézalakú nyitott mutatóujjal, szintén lánczozal illesztetik a hengerfára, van 22, de 11-en semmi írás; a legkisebb 7 dgr.

8. כוס.

Kehely van különböző alakú és nagyságú, még kancsóféle fedéllel is. Remek ötvösmunka.

9. קלפי.

Persely, szelencze, gyűjtőcsésze különféle czélra nemcsak a különböző ötvösök remekelését, hanem az adakozó nemeslelkűségét is fennen hirdeti.

10.

Karosgyertyatartók, melyek csak időlegesen használtaknak találtam:

Bronzból két ötkarosat, melyek hétköznapon csak körülmetelés alkalmával gyujtatnak fel.

Bronzból 8 karos מנורה fēlméter magasságu, rajta van בפתר ופיה, természetes csak a הנכה-kor van használatban.

Egy ezüst, karosat minden felírás nélkül.

Egy nagyot ezüsből ötkarosat, amit csak a שֶׁ-kor felgyujtanak.

2. Tóráköpeny felirásai.

I.

זו הקצין חרר אברהם פב סגול ובחו מי שירל קנינין ת' שנת תקנ"ד (1794)

II.

זו אשת שירל א' ה' וואלף א' זל תקס"ו ל. (1807)

III.

זו הנעלה כ' אברהם א"אד וונגונו מ' ריוול תחי לשיעור חברא החדשה בקק א' בשנת תקע"ב לפק (1812)

IV.

זה שייך להרר יוסף נראן וונגונו מרת אסתרל תחי שנת תקפ"ה לפק (1828)

V.

שייך להאלוף המיוסבן חרר אברהם ראב עם וונגונו הצנועה מרת דבורה תחי שנת תקי"ז לפק (1830)

VI.

שייך להק' חרר יוסף מיללער עז מ' פראדל תחי ש' תקצ"א ל. (1831)

VII.

שייך להחברה בחורים בקור חולים שנת תקצ"ו לפק (1836)

VIII.

Ugyanilyen.

IX.

זו כ' ליב דרוקער ואשתו מ' נישל בשנת תיד"ד (1854)

X.

נעשה לכבוד תולק מהברכה אשר השאיר אחריו הבח' הננאל באסקאוויטין עז לזכרון עד לכבוד שבת קודש לפק

XI.

זו לזכרון עולם ה' חיים בה אליהו דייטש זל עז מ' שרל בת ה' שמהה ראזענפעלד זל שנת תיד"ה (1858)

XII.

כתר יש טוב זו מהכסף שקבעה עז העלמה מ' מינדל זע ונעשה עז אבי העלמה ר' שלמה בן ואמה שירל תי לסגולת נשמתה עז תד"ך לפק (1860)

XIII.

זו עז אלופים נבאי צדקה פה לק א' א' נעשה רח אייר כת"ר ז' לפק (1860)

XIV.

זו כה נומפל כלה מאניש ויאצן עז מרת רבקה שרה עז ש' תדכ"ה (1865)

XV.

זו חרר קלמן הרש גאלדשיין וונגונו מרת דינה תחי בשנת תדכ"ה לפק (1865)

XVI.

זו חר' שלמה בן ר' וואלף בן זל עז מ' שרל בת ר' יהודה שטיינער בשנת תדכ"ה לפק (1868)

XVII.

כתר יש טוב. זו הילדה שירל בת ר' ליב האליטש ואשתו בילה תחי בשנת תדכ"ה לפק (1868)

¹⁾ A nevekről majd a Pótlásokban.

XVIII.

זו כהדר שמעון ווייס בן ר' זלמן ליב זל וזוגתו מי יוכבד בת כ' שמשון
הלוי שנת תרמ"א לפ"ק (1881)

XIX.

כתר תורה זו טעמפעל קאממיסיאן להוברת נשמות . . . בשנת תרמ"ו י'
לפ"ק פה קק אויבן ישן יע"א (1886)

XX.

זו ר' גדליה הכהן וז' מ הענדל יחי' תרמ"ז לפ"ק (1887)

XXI.

זו להברת כהורים בקור הולים פה אלט אפען יע"א

XXII.

כת לזכרון הילד שמואל בן ר' נרשון שטיינער ז' תשרי תרנ"ב (1892)

XXIII.

לזכרון הילדה צירל נוימאיער י"א אדר תרנ"ב לפ"ק (1892)

XXIV.

ראשי ואלופי דהברת כהורים ביקור הולים דא' ביום כ"ב שבט תרנ"ג
לפ"ק (1893)

XXV.

זו הקצין המרומם כהדר יצחק זעקל פינאלי ז' עם אשתו המהוללה
מי אסתר תחי' שי' תרס"ב לפ"ק (1902)

XXVI.

Ugyanilyen.

XXVII.

זו ר' רפאל הערץ ז' וזוגתו מי' לאה ת' תרס"ב לפ"ק (1902)

8. felirásai.

I.

זאת נדבה לכבוד התורה מרת ריזל א' א' איראד

II.

ז' נדב מרת רבקה אשת ר' יוסף ליב וואכסמאן לה' אנשי מקום
תרל"ה לפ"ק (1876)

III.

זו שמעון קאהן

IV.

זו ר' מנחם גריינשפאן ז'ין

4. Tóra hengerfáinak felirásai.

I.

שייך להרר יוסף יאמבך נרו יוסף יי עליכם עליכם ועל בניכם לפ"ק
ולזוגתו הצנועה מרת פראדל תחי' אם הבנים שמחה הללויה לפ"ק

II.

עין ההיים זאת נידר ונידב קודם מותו זהה איש כשר ותמים במעשיו
הרר שמחה זאקס זל
דברי שכיב מרע נתקיימו וגמסר לצדקה דפה אי' עי' אשת המת זה
הקצינה מי' לאה בת שלמה הכהן זל

III.

עין היים ניקתה מנדבות בני חברה ישיחי' ונעשה עי' אלופים נבאים
אנ' ה לזר האליטש. זה יודא טאדש ובחסממה המנד' שלהם זה מהו יעקב
בנעט זה היים זה שמעון כהן היקותאל שאנאק ומרדכי נייטרא.

IV.

זה הספר תורה שייך להקצין הרר ליב רעסלר ז' עם זוגתו מרת נעלא
שלישא בשנת ביום השמיני עצרת לפ"ק (1841)

V.

וגמיר לפני הנ שבועות תקפ"ג ל' (1823)

5. Dísztornyok felirásai.

I.

נדבה מהאחים הקצינים הרר ישראל, והרר גומפל, והרר ליב אשר
התרדבו במתנה לצדקה אי' לכבוד אביהם הק' המנוח ר' אברם זש זל ואמם הק'
מ' ליבלא זל שנת תקפ"ג לפ"ק (1806)

II.

Hasonmása a 1. sz. a. felirás nélkül.

III.

שייך לחברה דבהורים ביקור הולים שנת תקפ"ב לפ"ק (1822)

IV.

נעשה עי' אלופים נבאים דבהורים ביקור הולים שנת תק' זג לפ"ק (1833)

V.

זו לצדקה דקק אי' זה הרר מרדכי ב' עקיבא בלויא זל עי' מי' פראדל
בת ר' מנדל זש זל בשנת תי' לפ"ק (1840)

VI.

זה שייך לצדקה דקק אי'

1) A nevekről majd a Pótlásokban.

VII.

זו שמשון בן ר' מאיר פישער ז' לזכרון נשמת אמי זקתי רענינא
האבערן ע"ה (חק)

VIII.

ת"ד (1845) (אנשי מקום)

IX.

ת"ד (1846) (מנוחה נכונה)

6. Tóravérték felirásai.

I.

לצדקה אויבין תע"ה ל (1718)

II.

כתר תורה בימינה אורך ימים בשמאול' עושר וכבוד תשלם המלאכה
כטוב לאברהם היה ברכה לפק (1788)

III.

הרש שפיין בלימלה גראן

IV.

זה שייך לצדקה דקק א'

V.

זאת ניקנת' ע'י אלופים גדנמ"ה בשנת תקע"ה ל (1815)
ה' מאיר מט"ד והרש פש זה מיכל ליוז מה' יוסף גראן (חק)

VI.

זו לצדקה דקק א' זה הרר מרדכי ב'ד עקיבא בלויא זל ע'י מ' פראדל
בת ר' מענדל זש בשנת ת"ד לפק (1840)

VII.

ת"ד (1847) (אנשי מקום)

VIII.

ת"ד (1869) (אנשי מקום)

IX.

זו שמשון בן ר' מאיר פישער לזכרון נשמת אמי זקתי רענינא האבער
ע"ה ת"ד לפק (1898) (חק)

7. Tóramutató felirásai.

I.

תקע"א (1811) (מנוחה נכונה)

II.

תקצ"ו (1837) (מנוחה נכונה)

III.

תקצ"ט (1839) (אנשי מקום)

IV.

ה' קפל הון ב' דא הון מא' ואשתו צירל ז' בנו כ"ה ר' מרדכי
ערדענוואהן ז' ואשתו מרת רחל תהי' לקק א' שנת ה'תת"ק (1905)

V.

ת"ד (1858) (אנשי מקום)

VI.

זו ע'י הק ה' ד' יוסף ליב וואקסמאן ז' הק הר' לאור זינגער ז' הק
הר' אלי שטערן ז' ת"ד לפק (1859)

VII.

מאת אלופים אבר נבאים . . . אנשי נבאים . . . רעווידענטן . . .
בשנת תרנ"ג לפק (1863) (ב"ה)

VIII.

שייך לבדב של המנוה ר' איצק טאטם זל

IX.

זה שייך לצדקה דקק א'

X.

נדבה דקק א' מחמנוה ר' הרש רייס זל

XI.

זה מאנדל הרש קוניין, וזה קאפמאן פ' וזה אהרן טאטם והמזרף
שלשה נבאים (חק)

8. Kelyhek felirásai.

I.

כוס של מציצה זה שייך לצדקה דקק א'

II.

תסתכל בקנקן ישן שקנו אלופי נבאי צדקה דקק א' שנת תקנ"ב לפק
קטן (1792)

III.

זאת נביעי הכסף הזה קנויה נבאי צדקה דקק א' שנת תקנ"ב לפק (1792)

IV.

את נביעי הכסף הזה קנו המשמשין דקק א' אובן ישן וגרבו להק
הזל ע'י נב ז' ל' ליב ברד ד' משה ליב ק' ר' אהרן ק' והן הן המשמשין . . .
זה נעשה ע'י נב דנה שנת הלא' זה אשד' ישתה אדוני בו (1792) (חק)

¹⁾ A nevekről majd a Pótlásokban.

²⁾ A nevekről majd a Pótlásokban.

V.

זו משה צורף עי' זונתו מרים להק דגה באי לרפואת הגוף וללשון ביד
בשנת ה'ת"ק והמנוח ביד הלשון לפק (1800) (הק)

VI.

הלא זה הגביע אשר ראוי לשתות בו ואת ששה קני מטרה נעי' גדגה
הה הרר משה ליב קן וה' וואלף האליטש וה' הרש באסקאוויטץ וה' ועקל ווי
שנת תקס"ד לפק (1804) (הק)

VII.

שייך להק דקק אי' את נביעה הכסף הזה זג להק הק פומה הי' שמעון
באסקאוויטץ ול' בשנת תקפ"ה לפק (1828) (הק)

VIII.

זאת נדב להק הה הרר גדלי' ב"ו ווי' ול' עבור מעות קבורה שלו בשנת
תק"ן ל' (1830) (הק)

IX.

לזכרון עולם לנו ולבנינו מרבינו משה מיניץ פאר דורנו מנחה היא
נתונה לגה ממאדו עבוד קברו מקום כבודו לפק (1832) (הק)

X.

נעשה ממעות הצדקה על ידי שני הנבאים בבח"ל של המנוח ר' איצק
טאטום ול' הה הרר אלי' טאטום סג"ל והה הרר בער שענייני' יצו בשנתקצו
לפק פה אי' (1837)

XI.

נעשה עי' אלופים נבאי דצדקה אי' בשנת תר"ו (1846)

XII.

זה שייך לצדקה דקק אי' זג הרר הרש בן ר' ליפמן הוא ול'

XIII.

כוס של ברכת המזון וצוה לברך על זה זג להק התורני מהו' איצק
קיצע וצל עבור מק שלו (הק)

XIV.

זאת נדב הקצין המפואר כה"י משה באגראן ול' בער מעות קבורתו
עי' בניו ר' ועקל, ר' הרש, ר' איצק ורי' בער (הק)

XV.

תדכ"ד (1864) (אנשי מקום)

XVI.

זה הכוס של ברכת המזון נדבו הנשים ההגנות מ' חנה' אשת ר' בער
קראלא מרת שרל' אשת ר' חיים מרדל להבריא ראנשי מקום בשנת ב'ת"ת עמכם
לפק (1862) (אנשי מקום)

XVII.

שייך להק דקק אי'

Gespendet vom Vorstande u. des Herrn Spitalsdoktor im
Jahre 1874 als Andenken der Wahl ihres Kollegen H. Israel
Gattein zum Geschworenen des III. Bez. Budapest.

XVIII.

לזכרון עולם תהיה צדקת אמנו היקרה החשובה והמשכלת מרת אסתר
זג תרנ"א לפק (1891)

Megdicsőült anyáknak Budai Goldberger Károlyné szül.
Kaiser Jeanette megörökítése emlékül ajánlják e kelyhet hálás
gyermekei Berthold, Ferencz, Samu, Ödön, Albert, Gusztáv,
Gyula, Aladár.

XIX.

זג הה משה אבליז לתוך חברה קדישא עבור מעות קבורה שלו

9. Perselyek felirásai.

I.

זאת נעשה עי' האשה נבאית פערל בת מהרר דוד ול' בשנת תקס"ז
לפק שייך להק דגה (1759) (הק)

II.

זה נעשה עי' נבאים דגה דקק אי' כמר ליב בדרה כמר חיים בר יודא
ליב כמר מאניש סג"ל שנת תקס"ג לפק (1786)

III.

צדוק ד' צדקות אהב נעשה על ידי אלופים נבאי צדקה דקק אויבן ישן
שנת תקנ"ב לפק (1792)

IV.

צדק לפניו יהלך נעשה על ידי אלופים נבאי צדקה דקק אויבן ישן
שנת תקנ"ב לפק (1792)

V.

זה נעשה עי' נבאים גה הי' ליב כי דוד רוטה, אברל נראן הי' אהרן קן
פ' אי' שנת תקנ"ג ל' (1793)

VI.

זאת נעשה עי' נבאים דקק גה דקק אויבן ישן תקס"ג לפק (1800)
ה' משה ליב קן וה' משה צורף וה' וואלף האליטש

VII.

זג הרר צבי הרש באסקאוויטץ למילות הסדרים דקק דקק אי' בשנת
תקס"א לפיט קמן (1801)

VIII.

נעשה עי' קצינה מ' עלקלי אה הרש בראנדס שייך להק דקק אובן ישן
שנת תקלכ"ב ל. (1802)

IX.

שייך להברא דהנסת כלה נחיסדה ברה אדר תקלכ"ג לפק (1803)

X.

הק פה א' זה הקצין ה' מרדכי העלישוי וונתו הצנועה מ' שרל בת ר'
שמע' שפיין שנת תקלכ"ד לפק (1805)

XI.

ז' זה איצק באגדאן להק דקק א' בשנת תקלכ"ז לפק (1807)

XII.

זאת נעשה ממעות הצדקה בבאב של זה איצק טאטיס נרו ועי' הנב
ה' הייס שפיין ס' זה פסח ווקס בש תקלכ"א ל. (1821)

XIII.

זאת הקלפי שייך לצדקה א'

XIV.

ז' להק זה ה' הייס בר' הרש צילין ול' עם וונתו הצנועה מ' שמחה
שליטא ש תקלכ"א ל. צדקה תציל ממות (1821)

XV.

ר' נומפל וואיטצנער בשנת והפלתו אבלם לששון (1823) (אנשי
מקום)

XVI.

זה שייך להברא קדישא נעשה עי' נבאים ג' הרר יודא ליב וכי' יעקב
נלאור זה שימשון סגל

XVII.

ספל אדירים הזה הקריבו משמשי' בב' תחת יד אלופיהם גדמה הנקובים
בשמות ואלה שמות הנבאים משמשי' בעלי בתים הר' אברהם שפיצר . . .¹⁾
ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עין הדר לפרט (1827)

XVIII.

נקיט עי' אלופים נבאי צדקה דפה קק א' בשנת תקצ"ה ל. בהג
הסכות (1835)

XIX.

זאת נעשה עי' הנבאים דמשמשים הנעלה כ' שלמה שייץ הב' יצחק
אמשטרדם. כ' נטע קאדלבורג הב' יצחק ווייס שנת תקצ"ז לפק קק א' (1836)

¹⁾ A nevekről többet a Pótlásokban.

XX.

אתינו קלפי Dei gratia

XXI.

זה הקופה שייך להחברא בחורים ביקור הולים ונעשה באובן ישן
בשנת תרכ"א לפק (1861)

XXII.

ז' להברא בב' בשנת תרכ"ז לפק (1867)

XXIII.

נרבה להברא בחורים בקור הולים מעם אלופים נבאים אוב' מ' ה'
נטע קאדלבורג כ' איצק בלווי כ' ונה עלינגער אונ' נ' משה כרייטנר כ' הרשל
טאטיס כ' דוד דענהאף הב' וואלף שפיטצער.

10.

I.

זאת נרבו מאלופים רעוויארען דקק א' בשנת תרל"ו לפק (1876)
כ' משה ליב קאן. כ' פנחס שמואל שטערין. כ' דוד דייטש. כ' יעקב בלוי.

A héber feliratok magyarázatai.

2. כתנת = *Tóráköpeny*.

Az I. sz. a. értékes tóráköpeny; hímzése művészes. Adakozója apósa a XI. sz. a. פריכת adományozójának. anyja שרל קוניץ. אפוסה a XI. sz. a. פריכת adományozójának. anyja שרל קוניץ. Feleségének, úgyszintén Kunitz M. L. a pesti keresk. kórház és az izr. vakokintézete alapítójának, valamint Kunitz Wolfnak és Kunitz M. H.-nak, aki atyja Weisz Berthold anyjának.

A IV. sz. a. ה' gabaj, gazdag ember volt. Sógora Bergel Dávid, nagybátyja Bergel Lajosnak Pesten. Alapítványt tett szegény rokonai kiházasítására. Rokonságban volt a Jassovitz és Zerkovitz családdal.

Az V. sz. a. a XVIII. sz. a. értékes függönynek adományozója.

A VI. sz. a. atyja a Rust és Müller cég egyik főnökének. Felesége, lánya volt Holitsch Wolfnak és nővére Holitsch Baruch, Lipót és M. J.-nek. Az utóbbi nagyatyja budai Goldberger Imrénének.

A VII. és VIII. sz. a. a Bachurim B. Ch. egyleté.

A IX. sz. a. veje Mesztetitsch Mózesnek, a pesti község volt jegyzőjének.

A X. sz. a. fia Boszkovitz Hirsnek, fivére Boszkovitz M. L.-nek, unokatestvére Boszkovitz Simonnak, unokája Kunitz Dávidnak és így rokona Weisz Bertholdnak.

A XI. sz. a. apósa Grosz József sz.-fővárosi és hitk. pénztárosnak.

A XII. sz. a. sógornője Lövenstein B. főv. pénztárosnak és így rokona a Párisi Nagyáruház, Magyar Nagyáruház (Goldbergerék) tulajdonosainak.

A XIV. sz. a. egy ideig a hitk. és Ch. K. elnöke volt. Elnöksége alatt választatott meg főrabbinak a tiszabói r. Hirsch, aki innen Prágába, későbbben Hamburgba került főrabbinak.

A XV. sz. a. unokája a 113 éves korában nagy tiszteletben meghalt Auspitz Jakabnak. Nagybátyja a nagyvárad Reiszman spirituszgyárosnak; aki ott takarékpénztári igazgató, valamint hitk. elnök is volt. Az adományozó azonkívül apósa volt a pesti Spitzer Jechezkelnek és így a humorista Saphir M.-mel sógorságban volt.

A XVI. sz. a. sapkás volt és apósa Lövenstein B. főv. pénztárosnak.

A XVIII. sz. a. többszörös háztulajdonos, volt hitk. pénztáros, jelenleg buzgó előljárásági tag. Hirsch rabbi, valamint a b. Goldberger család barátai.

A XXI. sz. a. Bachurim B. Ch. egyleté.

A XXII. sz. a. elhalt kis fiuk emlékére felajánlották a szülők a Hittantanodának.

A XXIII. sz. a. hasonló czélból kis lányuk emlékére ajánlották fel.

A XXIV. a. Bachurim B. Ch. egyleté.

A XXV. és XXVI. sz. a. két értékes, csak különböző című tóráköpeny egy adományozótól. Rokona Fimaly Henrik kolozsvári egyetemi tanárnak, veje Eliasz Ede érdemes előljárói tagnak és sógora Eliasz Samu hitk. pénztárosnak.

A XXVII. sz. a. értékes ajándék a B. B. Ch. egylet részére. Vendéglős Pesten; szerzője az »Első magyar szakácskönyvnek vallásos izr. háztartások számára.« Hercz Rafael R.-né.

3. מנפה - Szalag.

A I. sz. a. azonos a 2/III. sz. a. adakozójával.

Az II. sz. a. felesége a 2/XIII. felajánló gabbajnak.

4. עין הדיים - Hengerfa.

Az I. sz. a. II/6. sz. a. értékes tóráköpenyt adományozott a Tórájához. Sajnálatomra a ת-ט jelő pontocskák elmosódtak már és így nem voltam képes határozott évszámot megállapítani.

A II. sz. a. rokonságban van a 2/XII/XVI. sz. a. adakozókkal. Nagyatya a gazdag, előkelő Sachsnak, kinek sógornője szül. Schvarcz Eveline, aki lánya Schill M. Hani lányának és unokahuga Schill Salamon szemináriumi tanárnak.

A III. sz. Binét Jakab rabbiülnök és a hires nyitrai Binét Jechezkelnek atyja.

Senak Jekusziel atyja a Senaug és Hecht czég egyik főnökének.

A XIV. Háztulajdonos, chevra gabaj volt. Fivére Jakab Zimmelnek, aki nagybátyja Rösler főv. bírónak. A felírás úgy a fenti, mint az alsó hengerfa kerekén van.

A V. sz. a. csak az egyik hengerfa kerekén.

5. בלי קודש - dísztorony.

Az I. sz. a. gyermekei a III. sz. פרכת adakozónak. Rokonságban van a rabbi Budaspitz és Holits családdal.

E בלי קודש elüt a rendestől, mivel ez tulajdonképen egy korona, melybe két dísztornyocska van illesztve. Remek ötvös-munka. Súlya 490 dkg. ezüst.

A II. sz. a. név és szám nélkül. Hasonlít az előbbihez, csak hogy könnyebb, súlya 428 dkg. Köztudomású, hogy Blau M.-nek elkeseredett, hosszú pöre volt egyik rokonával. Ez annyira felizgatta még ügyvédjét is, hogy ez kifakadva oda vágta a pereskedő rokonoknak: Szegény Mózes! énnekem csak két zsidóval van elintézni való perem, hát te szegény!... A vesztes fél, az említett Blau, el lett ítélve az említett névtelen adomány felajánlására.

Nagler Ábrahám pesti nagykereskedő, a Rombach-utcai templom tisztelt gabaja néhány év előtt ilyent adományozott az említett templomnak. N. A. máskülönbven veje Politzer Dávidnak óbudai tekintélyes I. előljárói tagnak a mult században, aki megint veje volt a pozsonyi Oppenheim B.-nek, a בנא szerzőjének.

A III. és IV. sz. a. a Bachurim B. Ch. tulajdonát képezi.

Az V. sz. a. adakozó mesterségre nézve kékfestő volt. עקיבא nevű fia a XVIII. sz. a. függönytulajdonosnak Fanni lányát, Áron fia pedig Reusz Hirsnek Leonora nevű lányát, Reusz Károly nővérét vette feleségül. Nővére Ráchel anyja Stern Sámuelnek, aki egyideig a hitk. ה'ק alelnöke volt, az אנשי מנוחה נונה-nak jelenleg is elnöke, akinek felesége az ób. Rottenstein jegyzőnek Mathild nevű lánya és így nagybátyja nemcsak Bródy Adélnek, néhai Bródy Zsigmond főrendiházi tag boldogemlékű feleségének, hanem Hevesi Ödön a Hazai takarékpénztár igazgatójának, valamint Hevesi L. hírlapírónak is.

A VI. sz. a. remek filigrán munka.

A VII. sz. a. unokája a Kurtakesziről származó Habern Mayernek.

A VIII. sz. a. az אנשי מקום

A IX. sz. a. pedig a מנוחה נונה tulajdonát képezi.

6. זיין-mellvért.

Az I. sz. a. a legrégebb szerelvény; gyönyörű ötvösmunka.

A II. sz. a. Nas Abramot a III. sz. פריכה nemes adományozóját örökíti meg.

A III. sz. a. Spitz Hirs úkapja Spitzer Baruchnak, aki nagyatyja Bichler Czilli úrhölgynek, Neuman Simon nemeslelkű feleségének Pesten. Grán Blimele nagyanyja Jasszovitz Mór főv. esküdtnek a Tornoczi Bárány vejének.

A IV. sz. a. filigrán munka.

Az V. sz. a. Mattersdorf Mayer fia M. Salamon iskolaatyának, kinek jelenlétében a »nemzeti iskola« rendeltetésének átadatott. 1791 V/5. sz. és 1792 II/12. az iskola körül szerzett érdeme elismerésül magas rendelettel az izr. hitk. előljáráóság belső tanács tagjának nevezetik ki és ezen minőségben az első esküdt után az első szék őt illette.«¹⁾ Fivére Wahrman Izrael a pesti első rabbinak, rokona W. Mór orsz. képviselőnek, W. Salamon Óbuda híres főkántorának, Wahrman René, férj. Fay Bélának. מיכל לייב egyideig alelnöke volt a hitközségnek; a Lázárovics családnak őse.

Grán József köpenyt is adott.

¹⁾ Berger J. Lipót, Az óbudai izr. hitk. iskolájának monographiája. A magy. zsidófelekezet és polg. iskoláinak monographiája gyűjteményében I. 248.

Sajnos, a tóravérten levő dekalóguson felületesség következtében, לא ידע helyett לך תעשה-t olvashatunk.¹⁾

A VI. sz. a. azonos az 5/V. sz. a. dísztornyokat adományozóval.

A VII. és VIII. és 8. sz. a. az אנשי מקום-é. De itt is, mint a V. sz. a. dekalógusban, hiányzik a לא ידע és helyette áll לא תשחחנה és לא תעשה, tehát 11 ige volna.

A IX. sz. a. azonos azzal, aki 3/VII. sz. a. értékes dísztornyot adományozta.

7. Mutató.

Az I. és II. sz. a. a מנוחה נונה tulajdona.

A III. és V. sz. a. az אנשי מקום tulajdona.

A IV. sz. a. Cirl Amsterdam anyja Lövenstein B. főv. pénztárosnak. Kopel fivére Gitelnek, aki anyja Kohn Arnoldnak, több főv. emberbaráti, valamint felekezeti intézmények önzetlen előljárójának és hathatós támogatójának és így rokona Zsengeri S. dr. tanférfinak.

A VI. sz. a. 3 gabaj két díszes gyertyatartót is ajánlott fel az ארן הקודש elé.

A VII. a Bachurim B. Ch. egylet.

A VIII. Béthamidrasa is volt a már többször említett nemes adakozónak.

A X. sz. a. neves atyja Reusz K.-nak, a pesti Chevra Kadisa néhai elnökének.

A XI. sz. a. Kunitz M. H. nagy jóttevője az óbudai Chevra Kadisának.

Perlgrund Kaufman apósa volt a népszerű Rottfeld Sal. dr. orvosnak. Utóbbinak atyja Eibenschitz községnek alkalmazottja volt. R. orvos előszeretettel szokta említeni, hogy a Barmiczvá charifuszja: שני יוסף בן שמעון volt. Fia Lajos, Liszt Ferencnek tehetséges tanítványa volt, most Edinburghban neves virtuóz.

8. גביע, כוס.

Az I. sz. a. csak a körülmetélés alkalmával használtatik.

A IV. sz. a. remek kancsó födelén művészies kivitell

¹⁾ A Nemzeti Múzeumban V. szoba, 11 szekrényben őriznek egy tóravértet, hajdan a L. szt. Miklós ה'ק tulajdona, ahol a dekalógusból 4, mondd négy ige 2., 3., 4. és 5. hiányzik.

lovaggal lóháton; nagyon értékes. A »Pótlások«-ban majd többet.

Az V. sz. a. Engel Goldberger Ferencznek egyik fivére. És így nagybátyja Vets (Neuchlosz) Jakab volt d.-szerdahelyi rabbinak, akinek lánya megint a pesti főrabbi dr. Kohn Sámuelnek édesanyja volt.

A VI. sz. a. Vörösvári Z. ükapja a Finaliéknak.

A VII. sz. a. hitk. elnök volt a templom építéskor.

A X. sz. a. a már többször említett Totisnak rokona. Senau volt talmudtanítványa a pesti b. e. Pollak L. rabbinak. Később Amerikába ment, hol katonai törzsorvos lett, azután pedig gyógyszerész.

A XIII. sz. a. a Galitzenstein papirkereskedő őse és így rokona néhai Österreicher rabbiülnöknek, ki a szeminárum vezérlő- és vizsgálóbizottsági tagja volt.

A XIV. sz. a. Bogdán, máskülönbén Jonás szintén a Goldbergerék családjához tartozik.

A XV. sz. a. az **אנשי מקום** egyleté; úgyszintén

A XVI. sz. a. is.

A XVII. sz. a. díszes ötvösmunka. Az említett Spitalsdoctor: kerületünk volt vezérférfia a már említett emberbarát, dr. Tatay Adolf. Az ünnepelt Gattein J. jelenleg hitközségünk **עמושי** legöregebb férfia — 97 éves. Sok éven át a hitk. és **ה"ק** nemeslelkű, tradícionális szellemű, valamint konzervatív életű, közkedvelt alelnöke volt, aki, míg csak lábai bírták, bokros teendői daczára naponta reggel-este ott volt a templom látogatói közt. Ő volt kerületünk első izr. vall. városi esküdtje, ahol ténykedése a zsidó névnek tiszteletet és becsületet szerzett, mivel **ה"ק עוסק באמונה לשם שמים**. Máskülönbén apósa hitk. tisztb. választmányi tagjának, az ismert dr. Rakonitz Mórnak, aki megint apósa dr. Mittelman B. hitk. buzgó előljárósági tagnak.

A XVIII. sz. a. rendkívül értékes ajándéka a b. Goldberger testvéreknek az anyjuk emlékére. Ki az, aki e jóltévék neveit nem ismeri?

A XIX. sz. a. gazdag bornagykereskedő, hitk. kiváló talmud-tudósa, Abliz.¹⁾

¹⁾ Dr. Wellesz, nagybittsei főrabbi szerint: Abliz nem egyéb, mint szargonizált korcs **אברלז = אברלו = אברל = אברלם** gyermeke.

9. קופה קלפי-szelenceze, persely.

Az I. sz. a. a legrégebb és a **ה"ק** tulajdona.

A II. sz. a. **מאניש סגל** nagyatya Waitzner Kopel és Gümpelnek, aki többször adományozott, hitk. elnök volt Hirsch rabbi megválasztatásakor.

Az V. sz. a. **אברל ניחן** atyja G. József, Mendl, Hirs és Feiselnek. Ükapja a már említett Stern Mihálynének.

A VI. sz. a. **משה ליב קן** nagyatya Stern Mihálynak, a hosszú éveken át népszerű hitk. elnöknek; **משה עננעל** nagyatya Reuss Károlynak; **האלף האריש** atyja a többször említett adományozó **פראדל** férj. Müllernének.

A VII. sz. a. **צבי הרש באקאוויטץ** hitk. elnök, apósa Boskovitz J. L.-nek, az országosan ismert nagykereskedő és emberbarát, mert míg bírta, iskolát tartott fenn. Később Pesten is elnöke volt a községnek, de azután tönkre ment. Óbudán temettetett el. A közhit szerint bécsi nagykereskedő voltakor a királylyal kikocsikázott volna magyar díszruhában. Az ő elnöksége alatt kezdték építeni a pesti hires dohány-utcai zsinagógát.

A VIII. sz. a. Brandiz azonos Breitnerrel és így ükatyja Breitner Zsigm. L. a pesti hitközség, valamint társadalmi életünk kimagasló férfiának. A nemeslelkű Elkeli százegynéhány éves lett és anyja volt Lázárovits hitk. alelnöknek.

A IX. sz. a. remek gyűjtőpersely a »Szegény lányok kiházasítási egyleté«, mely 1803. alakult.

A X. sz. a. **שמעון שפיץ** őse Spitzer Baruchnak, akinek egyik leánya a közismert jószívű özv. Bichlerné, a másik pedig sógornője Stern Ábrisanak, a pesti hitk. érdemes isk. igazgatójának.

Helisau azonos Schauengellel.

A XI. sz. a. Bogdán már előfordult mint adományozó, Goldbergerék rokona.

A XV. sz. a. **אנשי מקום** egyleté, adományozó Waitzner G. hitk. elnök stb.

A XVII. sz. a. remek tartó az **ארתון** használatára, az adományozók neveiről majd más helyen.

A XVIII. sz. a. szintén, mint a felírás mutatja, az **ארתון** számára szolgál és pedig az előimádkozó használatára, de furcsa,

hogy a szelencze fedelén az ötvös remekelését dicséri az, hogy egy pogány isten, a szárnyas Ámor, tegez a hátán, az egyik lábával köszörűkövet hajtva, azon nyilat hegyesít. Ami a mellett bizonyít, hogy a szelencze eredetileg nem készült אהרון לשם részére? Miért vették hát ezt a gabóim אהרון részére?

A XIX. sz. a. Amsterdam J. Lövenstein B.-nek, Weiss J. pedig dr. Rakonitz M.-nek nagybátyja.

A XX. sz. a. a. אהרון-é, szintén az előimádkozónak Ethrog használatára. Rendeltetését, célját egy héber betű sem árulja el. De a földelen látható egy hercegi pár, amint térdel mennyei látomás előtt és ez a felirata: Dei gratia...

A XXI. XXII., és XXIII. sz. a. Bachurim B. Cholim egyleté, különböző czélokra. Erről és a nevekről majd később.

10. Karos gyertyatartó.

Az I. sz. a. ötkaros, gyönyörű munka, magas, melylyel ששה-הקדמה-t megnyitják.

Stern P. S. a már említett többszörös alelnök, Bródy Adél és Hevesiek nagybátyja.

Deutsch Dávid a »Mintafőiskolának« derék tanítója, kinek vezetése mellett 1847 decz. 12-én — שבת הטהורה — tartották először az iskola mindkét nembeli növendékei karénekre betanított ünnepélyes istentiszteletüket.¹⁾ 1869-ben, midőn az iskola megszűnt, kereskedő lett, de azért mégis több tiszteletbeli állást töltött be a hitk., valamint a városnál. Bátyja a jelenlegi Deutsch Lipótnak, a hitk.-nek és אהרון-é jószívű alelnökének.

Blau Jakab b. e. érdemes alelnöke a hitk.-nek és אהרון-é-nak, atyja a hitk. előkelő választmányi tagja, B. Sándornak, apósa Klein J. Jakab, hitk. és אהרון-é önzetlen előjárójának, nagybátyja dr. Krausz Jakab főv. tanár és ped. írónak.

Budapest.

BATÓ J. LIPÓT.

(Folytatása következik.)

¹⁾ Berger J. Lipót »Az ób. izr. hitk. isk. monografiája«. 256.

AZ ÓBUDAI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ.

Az áprilisi füzetben az óbudai hitközség és chevrák történetéhez közölt adalékok a következő megjegyzések tételére indítanak és pedig: A 152. lapon a III. szám alatt említett אהרון-re hímvett לא תעשה לך talán még sem annyira elvétett mint inkább czéltudatos valami, amint azt az idei januári füzet 45. lapján említett, dr. Ágai Adolf birtokában levő corfui שו"ת »siviszin« is észrevehetni. A 153. lapon Totisról mesélt azon mondat pedig, mely szerint T., midőn egyik kocsisa az országúton emelt feszület előtt elhajtván, annak nem süvegelt, azonnal visszahajtatott hazafelé és nem is ment vele többé, mert úgymond: aki saját vallását kellően nem becsüli, az mint ember sem állhatja meg helyét, tehát bizalmat nem érdemel: az 1898 január 14-én kelt »A Jövő« 2-ik számának 12-ik lapján olvashatni »Szilánkok-forgácsok« czím alatt az 1839 okt. 1-én elhunyt Chászám Szajferről. Ezen utóbbi hivatkozás a monda tisztelt és érdemes közlőjét korántsem akarja az »A Jövő« plágizálásával gyanúsítani, a monda becsét pedig plane emelni alkalmas. Mentől többféleképen és több szájból hallani valamely azonos tanulságú mesét, antul igazabb annak tanulsága (doctrinája). A testvéries összetartás üdvös voltát tanító és illusztráló hét nyíl meséjét, mely nyilak nyalábba kötve széttörhetlenek, egyenként azonban könnyen széttördelhetők, különféle egymástól messze távol országokat nem egy-idejűleg laktá, egymásról tudomással sem bíró nemzetek mondaköréből ismerjük; tanulságát csak növeli az, hogy Jugurtháról is, Szvatoplukról is, Dzsingiszkhánról is mesélik. (V. E.)

MI AZ AFIKÓMEN? מאי אפיקומן¹⁾

I.

רבי תרשיני לומר דעתי. Jelige:

Valamint a babyloni, úgy a jeruzsálemi talmudban, szintűgy a mechilta és tószeftában az a tantétel — הלכה משנה —

¹⁾ Ezen szó különféle írásmódban fordul elő. מקומן מקמן אפיקמן. Nézetem szerint a helyes írásmód: אפיקמן.

halála előtti napon, tehát csütörtökön, Niszan 13-án este tartotta tanítványával a búcsuvasorát és az úrvacsorát is akkor rendelte el.¹⁾ És ezen nap az úrvacsora emlékére nagy ünnepnap volt.²⁾ A hívek közösen részesítették az úrvacsorában.³⁾ Másnap, pénteken, a misét szolgáltató pap a szentségtartót, melyben a dogma szerint most már a valódi isteni manna van (Jézus magáról azt állította, hogy ő a valódi mennyei manna),⁴⁾ ünnepélyes procezsióban a díszesen elkészített koporsóba viszi és ott közimádásra kiteszi. Jézus eltemetése tehát a peszachlakoma, úrvacsora után אהר הפסח történt.

Ugyanezt a szertartást követték az orthodox quarto-decimanusok, csak hogy az évfordulót, nem mint a római egyház a heti ciklus szerint, hanem a zsidónaptár szerint határozták meg; náluk tehát az úrvacsora emlékünnepe minden évben Niszan hó 13-ára esett és Jézus ünnepélyes dogmaszerinti koporsóbatétele Niszan 14-én este történt.⁵⁾

És ezen ritus ellen szól a משנה: »מאי מפטירין?« nem temetünk el אהר הפסח a húsvéti lakoma után אפיקומן érczmannatartót⁶⁾ mint ריסימן ומי⁷⁾ helyesen magyarázta: אפיקומן מיני זמר (zema ae, latinul érczedény), tehát: érczmannatartó.⁸⁾

Mi most már a אפיקומן-nek adandó választ illeti, nézetem szerint ריסימן is helyesnek ismerte el azt az általános utasítást, hogy az apa feleletében fiának felfogási képességéhez alkalmazkodják לפי דעתו של בן אביו מלמדו és nem is arra

¹⁾ Die christliche Passafeier der drei ersten Jahrhunderte von K. L. Weitzel, Pforsheim 1848, 169, 296—298. old.

²⁾ Christliche Alterthumskunde von Krull II. Band Regensburg 1856. 70. old.

³⁾ Concilien des christlichen Alterthumes II. Jahrhundert 71. old.; Christlich-katholische Liturgik von Hnogeck I. Theil Prag 1835. 729.; die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der christlich-katholischen Kirche von Binterim V. Band, I. Theil, Mainz 1829. 198. old.

⁴⁾ Evangelium Johannes VI. 32., 41., 42. old.

⁵⁾ Conciliengeschichte von dr. Carl Hefele I. Band, Freiburg in Breisgau, Herderische Verlagsbuchhandlung 1855. 292. old.

⁶⁾ L. Gesenius Handwörterbuch über das alte Testament 1899. 64. old. אפיק. cstr. אפיק. Behälter.

⁷⁾ Jerusalem Pesach X. halacha 8.

⁸⁾ A szentségtartó rendesen ezüst vagy arany.

akarja az apákat oktatni, feleletükben mire szorítkozzanak, hanem arra, hogy a feleletből mi lényegest ki ne hagyjanak. Erre mutat a Mechilta által használt פתח» szó is, mi annyit jelent, előadáshoz bevezetésül használni.¹⁾

S így miután Niszan 14-én este, tehát épen azon időben, mikor a zsidók a peszachlakomát ülték, történt az orthodox quarto-decimanusok felekezeténél, nagy egyházi pompa kifejtése mellett, Jézusnak dogmaszerinti koporsóbatétele²⁾ és mivel: »שאי מינת דמשבח« komolyan aztól lehetett tartani, hogy a אפיקומן-együgyű létére, saját asztaltársaságától elszakadva az ünnepi menethez csatlakozik, esetleg az ebionaeusok azon felekezetének egyik הבורה-hoz szegődik, kik épen akkor Niszan 14-én este ülték a peszachlakomát a zsidó szertartás szerint:³⁾ ריסימן szükségét látta a אפיקומן-el mindenekelőtt tudatni: שאין מפטירין אהר הפסח אפיקומן: הילנות דפסח, peszachtörvény, hogy a peszachlakoma után nem temetünk mannatartót. Az ilyféle temetést a zsidó törvény tiltja, kik azt teszik, nem zsidók többé, azokhoz csatlakozni nem szabad וינכס שלה יהא עומד מהבורה וינכס שלה יהא עומד מהבורה. A többi felvilágosítást ריסימן a אפיקומן- apjára bizza.

ולפי דעתו של בן אביו מלמדו.

Veszprém.

MED. DR. PILLITZ BENŐ.

ADATOK OPPENHEIM LÖB GALGÓCZI RABBIRÓL.

Dr. Richtmann Mózes »Pótlások Landau Ezékiel cikkemhez« cz. közleményében (M.-Zs. Sz. 23. évf. 2. sz. 159. l.) kétségbe vonja Stein Miksa rabbi amaz állítását, hogy Oppenheim Löb Galgócson működött, mivel állítólag erre vonatkozó bizonyítékok hiányzanak. Ezzel szemben bátorodom a következő bizonyító adatokkal szolgálni:

1. A helybeli izr. temetőben egy sírkő látható a következő felirattal:

¹⁾ מסכתא דפחחא פרשה ים

²⁾ Hefele id. munk. 292. old.

³⁾ Weitzel id. munk. 246. old.; Judenthum und Judenchristenthum von Dr. Adolf Hilgenfeld, 94., 121. old.

יהודא
עלה ונתעלה
ונתבקש למעלה
היה הרב המאור
מירא ורבנא מ'
ליב אפנהיים ויציל
מ' יום מ' מרחשון
תקסד' תרצ"ב/ה'

2: A »Hazkárá«-ban szintén mint volt helybeli rabbi említették. Ezzel kapcsolatban az említettéről még a következőt mondhatom: Fia Sámuel, ki Pápán lakott, kiadta atyja végrendeletét »דרך עולם הנצחיים« cz. alatt, mely tíz fejezetből áll. Ezt a végrendeletet Oppenheim 33 évvel halála előtt írta volt, mert e szavakkal kezdődik: »ל"פ"ק' Fia a hozzá írt előszóban azt mondja, hogy több mű maradt atyja után, nevezetesen: »נהימות אריה, בית אריה,« a három főünnepéről, »מתיקול אריה,« a »Pirke Abóthra«. A szerző kéri is fiait végrendeletében, hogy ha esetleg valamit sajtó alá rendeznek sajátjukból, akkor hátrahagyott irataiból is adjanak ki valamit, erre első sorban ajánlja fentemlített »בית אריה« cz. művét. Fia azzal mentegeti magát, hogy szűk anyagi viszonyai nem engedik, hogy atyja kívánságát teljesítse; de addig is, míg Isten segíti, nem akarja, hogy atyja neve feledékenységbe menjen, kiadja annak végrendeletét, melynek töredékét Rosenfeld József helybeli főrabbi könyvtárában találtam.

Érdekes Oppenheim L. családfája is, melyet fia a kiadott végrendelet előszavának bevezetésében felsorol:

כבוד מולד ציונות אממו החייו והבקי המקובל אלקי
מוהדר יהודא ליב אפנהיים שהי' אב"ד דק"ק פרייאשטאט
וצוקיל בן כבוד הרב החסיד מוה"ר אברהם אפנהיים
בנו של הרב הנאץ מו"ה ליב אפנהיים שהי' אב"ד
דק"ק באסקוויץ ואב"ד דק"ק פערש' והמדינה בן

1 Talán Friesland? A »מערכת« ספרים II. »שם הגדולים« czímű részében (Varsó 1876) 59, 61, 149. cikkely alatt áll, hogy az illető rabbi volt »בן אהונו של«-ban, továbbá: »פערשא ומדינת שוואבן«

ל' הרב המפורסם מו"ה אברהם אפנהיים אביו של
הנאון מרא דארעא קדישא מו"ה דוד אפנהיים
שהי' אב"ד דק"ק פראג ומדינת מעהרין אחיו
של הרב הנאון מו"ה פייש אב"ד ומדינת העסן
במדינת אשכנז

Oppenheim L. kabbalista volt, mi végrendeletéből világosan kitűnik, melyben fiait is arra serkenti, hogy a kabbala tanulmányozására időt szenteljenek. A helybeli főrabbi még néhány évvel ezelőtt látott egy tőle eredő amuletet »קציעה« tűzvész ellen. A helybeli templomban levő »שיחתי« az ő utasítás szerint készült egyik tanítványától.

Galgócz.

VAJDA MIKSA.

A »ZSIDÓ«, »ŽID«, »JUD« SZAVAKKAL ÖSSZETETT MAGYAR ÉS OSZTRÁK HELYNEVEK.

Elöttem a lenn majd felsorolt 22 vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek, a magyar királyi belügyminiszter megbízásából, az országos községi törzskönyv bizottság által — a Pesti könyvnyomda részvénytársaság betűivel — kiadott füzetes jegyzéke.

A 70 fillérnyi bolti áron kapható egy-egy ilyen jegyzék az egy-egy vármegyéhez tartozó községeknek és az illető vármegye területén fekvő törvényhatósági egy vagy több városnak három főrovatos lajstromát képezi, még pedig a rovatok következő czímeivel: 1. »A járás és község neve (az 1900. évi Helységnévtár szerint)«; 2. »Az 1898. évi IV. t.-cz. 2. §-a alapján megállapított név«; továbbá 3. »A községhez tartozó azon puszták, telepek, majorok és egyéb lakott helyek megnevezése, amelyek a) jelentőségüknél fogva e néven az országos községi törzskönyvbe felvételnek, b) nyilvántartatnak és a Helységnévtárba felvételnek.«

Eddig — 1906 május 31 — a következő vármegyékre vonatkozó füzetek jelentek meg: 1903-ban: Békés, Csongrád, Fejér, Hajdu, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Tolna. 1904-

1 »הנאון מו"ה דוד אפנהיים«, ami a fenti szerint téves; mert ez nem volt Dávid nővéreinek, hanem Ábrahámnak a fia. Ilyenekben, nézetem szerint, a rokon megbizhatóbb, mint az idegen.

ben: Bács-Bodrog, Baranya, Bereg, Máramaros, Pest-Kiskun és Ung. 1905-ben: Abauj-Torna, Csik, Háromszék, Sáros, Udvarhely, Zemplén és Zólyom, végre 1906-ban: Gömör-Kishont és Nógrád. Ha tehát a még hátralevő 41 vármegyének jegyzékei az eddigieknél sokkal gyorsabban nem jelennének meg, akkor — de különben is — még sokáig kell várunk a Magyar Korona Országainak egy olyan Helységnévtárára, mely az országos községi törzskönyvbizottság összes kiadványai alapján is készült, amiért is mindaddig a nevezett 1902. évi — 1903-ban megjelent — Helységnévtárból közlöm a Zsidó szóval nevezett, jelzett vagy összetett helységek neveit a célból is, hogy azok eredetére vonatkozó adatok beszerzésére és esetleg a Magyar-Zsidó Szemlében való közlésére e folyóirat t. munkatársainak és olvasóinak alkalom nyujtassék.

Zsidó kisközség Pestmegyében.

Zsidó kisközség Vas megyében.

Zsidó Beremendhez tartozó major Baranyában.

Zsidóduna Palonához tartozó téli kikötő Bácsmegyében.

Zsidófa Maisszhoz tartozó puszta Baranyában.

Zsidóhegy Pázmándhoz tartozó szőlőhegy Fejérmegyében.

Zsidóirtás Csabdihoz tartozó tanya Fejérmegyében.

Zsidókalap Kisperkátához tartozó puszta Fejérmegyében.

Zsidómajor Németujfaluhoz tartozik Somogyban.

Zsidómalom Jasdhoz tartozik Veszprémmegyében.

Zsidópuszta Osgyánhoz tartozik Gömörben.

Zsidóvár kisközség és *Zsidovin* nagyközség Krassó-Szörényben.

Zsidovszke Brezovához tartozó irtvány Nyitra megyében.

Végre Horvátországban *Židakov brieg* = Zsidóhegy Popovača községhez tartozó szőlőhegy Belovár-Kőrös megyében és

Židovinjak = Zsidószög, mely tartozik Bedekövcinához Varasdmegyében.

Azoknak, kiket a monarchia másik állama koronaországaiiban fekvő helységek »Jud« vagy »Žid« szóval kapcsolatos vagy jelzett nevei érdekelhetnének, a dr. jur. Karl Frühwald's Orts-Lexicon für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder című Wien-ben, Manznál 1877. megjelent névtárból, a következőket nyujtom azon megjegyzéssel, hogy a

zárjelbe foglalt nevek azon »Bezirkshauptmannschaft«-ot jelentik, melyhez az illető helység tartozik:

Judaszowka magyarul volna Zsidónőfalu Galicziában (Nisko).

Judenau falu Alsó-Ausztriában (Hernals).

Judenburg város Stájerországban (Judenburg).

Judendorf falu Csehországban (Jungbunzlau).

A stájer Judendorf-ot Frühwald nem közli.

Judenhof falu Alsó-Ausztriában (Amstetten).

Židemice = Schimitz falu Morvaországban (Brünn).

Židlochovice = Seelowitz város Morvaországban (Auspitz).

Židovice = Seidowitz falu Csehországban (Brüx).

Židowic falu Csehországban (Jičín).

Židowic falu Csehországban (Raudnitz).

Ezen utolsó három falunak magyarul Zsidófalva volna a nevük.

Žydaczów város Galicziában (Żydaczów).

Žydowskie falu Galicziában (Krosno).

(V. E.)

IRODALOM.

THE JEWISH ENCYCLOPEDIA XII.

(Funk and Wagnalls, New-York and London, Fleet-Street 44. Ára 30 korona).

A XI. kötet bemutatásánál jeleztük már, hogy a XII. kötet is megjelent, csak hogy nem érkezett még Európába. Ugyanakkor röviden méltattuk az egész művet és örömlünknek adtuk kifejezést befejezése felett. Nehéz küzdelmek után indult meg és az első kötet elkészülése oly tetemes költségeket okozott, hogy a kiadó cég a folytatástól visszaretent. Ebben a nehéz helyzetben 16 lelkes és gazdag amerikai és angol zsidó biztosította bizonyos számú példány elkészését és a céget a munka folytatására bátorította. A kiadók a jelen kötet végén ezt maguk mondják el. Hálájuk kifejezése után pártfogóik neveit közlik. Hálából az aláírók listáját is közzé tesszik.

Ez lényegesen különbözik az első kötethez mellékelt listától. Akkor csupán azt tudták, hogy kik szeretnék a nagy művet, most azt is tudják, hogy kik fizették meg. A szám így is meglepő. Amerikában kerek számban 5500 vevő akadt az egész műre. A világ többi részeiben mindössze 2000 előfizető akadt. Ezekhez járulnak a külön kimutatott intézetek, egyletek, klubok stb. körülbelül 400. Nagyjában 8000 patronus tette lehetővé a megjelenést. Ha tekintetbe vesszük az Amerikán kívüli patronusok aránylag csekély számát, akkor fővárosunknak nem kell restelkedni. Nem kétséges, hogy nagyon tekintélyes azon vevők száma, kik ebbe a listába nem kerültek és egészen bizonyos, hogy a mű elkészülte után legalább annyi példány kel még el, amennyi már eddig eladatott. Ezt a számítást nem azért tesszük, mintha az Encyclopaedia anyagi

oldala érdekelne bennünket — a mások sejtjei senkinek sem imponálnak — hanem azért, mert látjuk belőle, hogy a zsidóság iránt mily méretű az érdeklődés. Nem káromkodásról volt szó, amelyet az antisemita és filosemita lapok írnak, hanem pénzről, egy műért adandó sok pénzről, és mégis akadt legalább 10.000 máris és jövőben talán még annyi. Komoly és szakszerű zsidó munkánál ez felette tanulságos és örvendetes szám. A zsidó intelligencia mellett fényes tanúságtétel, mert nem szabad elfelejteni, hogy a kulturvilágban a zsidók tömegei lehültek, a zsidó ügy iránt nem érdeklődnek, hisz nem ígér se képviselőseget, se babért. Fényes tanúság a zsidó tudás ereje mellett is. Joggal hangsúlyozta ez alkalomból a berlini rabbiszeminárium fiatal tanára egy berlini lapban, hogy a zsidó tudós erejét és idejét a gyakorlati tevékenység őrli meg, illetve foglalja le, míg a keresztény teológiai professornak mindössze néhány órája van hetenként és ezen felül a tudományon kívül más gondja nincs.

Igaz, hogy több fiatal erőt külön e célra kötött le a szerkesztőség, de azért a munka oroszlánrészét mégis a hivatásos tudósvilág végezte. A kiadó cég 8 év előtt azt ígérte, hogy 8000 lapra terjedő művet fog adni, melyen 400-an dolgoznak és amelyet 2000 illusztráció fog díszíteni. Ezt az ígéretet nemcsak beváltotta, hanem túl is ment rajta, mert a munka terjedelme 8572 lapra, a munkatársak száma 605-re és az illusztrációké 2464-re rug. Ezenkívül van még 23 színes faksimile és egyéb díszítés. A szavak száma 8,168.957, mely a munkatársak által dolgozataikban beszolgáltatott 9,630.211 szóból kerültek ki. Töröltek tehát majdnem 20 százalékot, amit a terjedelemre való tekintet követelt. Tudomásunk szerint kiszedett és megfizetett cikkekkel is kihagytak a fenti okból. Bizonyára ez a tekintet vezette a szerkesztőséget abban, hogy az összes cikkek lajstromát, melyet javasoltunk és melyet helyeselték és kilátásba vettek, nem mellékeltek az utolsó kötet végére. Pedig ez az Encyclopaedia kezelhetőségét nagyban emelte volna, mert egyszerre mutatta volna, hogy megvan-e valamely keresett cikk vagy nincs. Mert a cikkek száma nem kevesebb 16,606-nál, melyekben kereken 150.000 tárgyról van szó. A felhasznált könyvek 75.000-re rugnak. Ezt a rengeteg munkát tulajdonképen 4 év alatt végezték, mert

II kötet 1902 február és 1905 december közé eső időben jelent meg.

Az Encyclopedia eszméje több évtizedes, Steinschneider és Cassel már néhány próbaívet közre is bocsátottak volt. De a dicsőség nem azé, akitől valamely eszme ered, hanem azé, aki megtestesíti. A jelen esetben tehát *dr. Singer Izidoré*, ki vele, miután Európában hasztalan erőlködött, nyolcz év előtt Amerikába vándorolt és ott rövid időn belül lankadást nem ismerő erélyvel »nyélbe ütötte«. Eget-földet megmozgatott és minden akadályt legyőzött. A nagy érdeklődést az ő ügyes agitációja keltette fel. Érdemét emeli az, hogy encyclopedikus művet teremtett, amely természeténél fogva nem hal meg, mert az általános tendenzia az, hogy újból és újból kiadassék. A kiadó cég ezt a nagy alkotását nem hagyhatja többé veszendőbe menni és talán nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy az új kiadás megindításához nem kell majd annyi esztendő, mint amennyit az egész mű elkészítése követelt.

A zsidó tudománynak ezen standard work kitünő segéd-eszköze és fejlesztője lesz. A zsidó ügy szempontjából is nagy jelentőségre tarthat igényt, mert minden tárgyilagos információt kereső embernek megbízható felvilágosítással szolgál. Semmiféle mű nem demonstrálta úgy ad oculos a zsidóság részét az általános emberi kultúrában, mint az Encyclopedia. A kultúra hány munkása van benne elkönnyelve! Így még nem látták együtt a zsidó szellemi munkásokat soha és sehol. Milyen kulturkincstől fosztatott volna meg az általános civilizáció, ha ezeket a népek kilökték volna kebelükből, mire nap nap után biztatja őket a vak gyűlölet. Az Encyclopedia célja nem volt a zsidóság apológiája — kiadói keresztények, az egyik főnök hozzá még protestáns pap — sőt az antisemitism czikk irányzatosság nélkül antisemita izű, mert összehord mindent, amit a zsidók ellen valaha felhoztak, ezekről referál, anélkül hogy czáfoló szava volna. És az Encyclopedia mégis a legfényesebb apológia, oly fényes, amilyent kitalálni nem lehetett volna. A tények logikája ez, melyek az emberek kívánságaival szemben a legorombábbak tudnak lenni.

De nem folytatjuk tovább az elmefuttatást és áttérünk a jelen kötetre. A cikkek általában még tömöttebbek, mint az előző kötetekben, különösen mint az elsőben. De azért nem

hiányoznak a terjedelmek és kimerítőek sem. Ime itt adunk belőlük egy kis mutatót.

Talmud (Bacher), *Talmud-Commentaries* (Richtmann, Budapest), *Talmudic Law* (Blau), *Talmud Torah*, *Tanchum*, *Tanchuma*, *Tanna debe Eliyahu*, *Tannaim and Amoraim* (két teljes lista), *Tarfon*, *Targum* (Bacher), *Tashlik* (képpel), *Tax-Gatherers* (vámstedők), *Taxation*, *Teheran* (képekkel), *Teveira* (család), *Tekufa*, *Temesvar*, *Temple administration and service of és több czikk*, melyek a templom történetét kimerítően tárgyalják és képekkel illusztrálják. *Temurah*, *Ten* (tizes szám), *Tent* (sátor), *Teomim* (család), *Teraphim*, *Terefah*, *Testament of the Twelve Patriarchs* (hosszú czikk Kohlertől), *Tetragrammaton* (Blau), *Texas*, *Theft and Stolen Goods* (lopás), *Theodora* (zsidó eredetű bolgár királynő 1335—1355), *Theodore of Mopsuestia* (Krausz), *Theodotion*, *Theology*, *Theophany*, *Therapeutae*, *Tiberias*, *Tiktin* (család), *Tisza Eszlar*, *Titles*. Felette érdekes cikkek a héber könyvek címnapjairól, melyek közül faksimileket látunk, a címkepekről és a héber könyvcímekről. *Titus*, *Titus*(iv), *Tobiades*, *Tobit*, *Todros* (6 biográfia), *Toledo* (képekkel), *Tombs* (sírok, képekkel, Krausz), *Torah* (Blau), *Torquemada*, *Tosafot*, *Tosefta*, *Totemism*, *Trabot* (család), *Trani* (család), *Translation into Hebrew*, *Transmigration of souls*, *Travelers*, *Treves* (család), *Tribes* (az elveszett 10 törzs és a 12 törzs), *Triennial cycles*, *Tripoli*, *Troki*, *Tunis* (több képpel), *Turin*, *Turkey*, *Types anthropological*, *Typography* (számos mutatvánnyal és több listával), *United States* (terjedelmes czikk), *Urim and Thummim*, *Usury* (uzsora), *Vámbéry Arminius*, *Vecchio del* (elterjedt olasz tudós család), *Veigelsberg Leo*, *Venice* (terjedelmes czikk képekkel), *Verse-Division*, *Vienna* (képekkel), *Vocalisation*, *Wahrmann Moritz* és *Alexander*, *Wandering Jew*, *War* (háboru), *Warsaw*, *Washington*, *Water*, *Week*, *Weight and Measures*, *Weil* és *Weiss* (számos életrajz), *Wessely*, *West Indies*, *Wilna*, *Wine*, *Wisdom* (bölcsetség), *Woman* (nők jogai), *Worms*, *Worship of Idol*, *Yahja* (elterjedt híres család), *Yemen*, *Yeshibah*, *Yezirah*, *Yizhak*, *Zangwill*, *Zarfati* (több biográfia), *Zealots* (vakbuzgók), *Zemiroth*, *Zionides*, *Zionism* (kimerítő czikk), *Zohar*, *Zunz*.

Több cikkben már a lapozásnál feltűnt a bibliográfia hiányossága, de nem akarjuk cikkiünket ezekkel az aprólkos-

ságokkal nyújtani és velük a hangulatot rontani. Ne zavarja a hálát és örömet disszonáns hang.

*

Joseph Jacobs az *Encyclopedia* számára külön kalauzt készített, melynek címe: »The Jewish Encyclopedia. A guide to its contents an aid to its use« (New-York and London 1906). Ebben a könyvben a 16.606 cikkből 2000 lett kiválasztva és tárgyi szempontok szerint csoportosítva. A fő tehát a szempontok kidomborítása. Ha az érdeklődő még akarja tudni, hogy bizonyos kérdésről van-e szó az *Encyclopediában* és hol, akkor ebből a Vezetőből könnyen és gyorsan tájékozódhatik. Minthogy *Jacobs* az *Encyclopedia* tartalmát szakokra osztja és felsorolja a szakok ama pontjait, melyek tárgyaltnak, érdekes képeket ad magukról a tudományszakokról és könyve önmagában is elég érdekes olvasmány.

BABYLON VIZEIN.

Patai József verskötetete. Művészi rajzokkal ellátták *Lakos A.*, *Lilien E. M.*, *Nossig A.*, *Ehrenfeld E.* és *Sávelyi D.* Budapest. 1906. »Jókai« műintézet 8° 205 o. Ára díszkötésben 5 korona.

Pazar kiállítású, értékes könyvvel ajándékozta meg *Patai József*, ki fiatalsága mellett is szép hírnevet vívott ki magának hazai irodalmunkban, a magyar zsidó olvasó közönséget. E lapok olvasói előnyösen ismerik *Patai Józsefet* irodalomtörténeti tanulmányaiból és így fölösleges őt közelebről bemutatni. Mint a »Magyar Zsidó Könyvtár« ágilis szerkesztője igen üdvös munkásságot fejt ki, hogy a nagy közönség érdeklődését a sokáig a hamupipóke szerepét játszó költői zsidóirodalom felé fordítsa. Amit *Kecskeméti Lipót* műfordításaiban oly sikeresen megkezdett és amit a felejthetetlen és oly korán elhunyt *Makai Emil* oly szerencsésen folytatott, képezi *Patai József* legfőbb érdemét és dicsőségét. A zsidó költőket szóalaltatja meg nemzeti nyelvünkön és minden úton-módon arra törekszik, hogy a mi régi irodalmunk költőinek is meg legyen irodalmunkban méltó helye. A Kisfaludy-Társaság ülésén is felolvastatta átültetéseit és így akarta hazánk ezen előkelő irodalmi társulatának figyelmét költőinkre terelni.

Sachs, *Zunz* és leginkább *Heller Seligmann* szerencsés átültetéseiben vonultak már be költőink a művelt nyugati népek irodalmába. Csak kevesen méltányolják ama fáradtságos munkát, melyet a középkori héber költészet szakavatott fordítója végez. Filológiai természetű akadályokon kívül a szent nyelv sajátos bájának és specifikus zamatjának visszaadása okoz nagy nehézséget a fordítónak. Igazán csak kongeniális fordítónak sikerül a poetikus átültetés, mely híven visszatükrözteti az eredeti szellemét. Főleg a héber sajátos tautologiók visszaadása jár nagy nehézségekkel és ezért a poetica licentia ezen téren nagyobb, mint a költészet bármely ágában. Ez magyarázza meg néha azt is, ha a figyelmes olvasó a fordítás átolvasásánál nem ismer reá az eredetire és ez sok műfordítás hibája. Nem fordít, hanem vagy körülír, vagy pedig, ami még inkább az igazság rovására megyen, utána érez a költőnek és a nehézségeket oly versszakok betoldásával véli leküzdeni, melyek az eredetiben teljesen hiányoznak, vagy pedig csupán jeleztenek.

Patai fordításaiban szerencsésen elkerüli ezen veszedelmeket. A költő egyéniségébe elmélyed, a héber nyelv ügyes kezelője, a zsidóság multján lelkesedik, ezért oly szerencsések fordításai és ezért egyeznek oly meglepően az eredeti poemákkal. A népe multján kesergő pajtánnal együtt kesereg és a nemzete jövőjén lelkesedő költővel együtt lelkesedik, beleéli magát előképe hangulatába, ismeri annak ideálját, világnézetét, reményeit, sóhaját, panaszát. Erről tanuskodik önálló vallási lyrája is, melyet ugyanazon borongó érzés jellemez, mint középkori költőinket. Főleg *Nagara* Izrael verseit, ki úgy látszik *Patai* kedvencz költője (nyolcz versét fordítja és egy önálló szép ódában jellemzi) ülteti át szerencsés kézzel. *Heller a Die echte hebr.* *Melodie cz.* művében csak öt versét fordítja e kiváló lyrikusunknak, kinek mélabús dalai a keleti ritus gyöngyeit képezik. *Gabirol*, *Juda Halévi*, *Ábraham* és *Mózes Ibn Ezra* vannak még e kötetben képviselve.

A kötet önálló verseket is tartalmaz, melyek tanúságot tesznek a költő érületéről és szinte jól esik, hogy a kötet komoly hangulatát meg nem zavarják könnyelműbb hangú, lasciv irányzatú poemák. Szombat, újév, engesztelő nap, sátoros ünnep, chanuka, purim, peszach, sevuóth, tiso-beov és »Szürkületben« című fejezetekre oszlik a mű. Számos igaz vallásos-

ságtól áthatott verse nemsokára önkéntelenül átmegy majd a köztudatba. A pesti izr. hitközség elavult magyar egyházi dalai helyébe a Patai József versei nagy részét vette át és zsinagógánkban ezek szövegén épülnek majd az ájtatóskodók.

A kötet díszét belső tartalma mellett nagyban emeli a számos hangulatos és művészi ízlésről tanuskodó rajz. Ezek közül igen megkapó a Lakos Alfréd címrajza. A könyv bizonyára megteszi majd a maga útját és nagyban hozzájárul majd félreismert és félremagyarázott zsidóságunk megismeréséhez.

Budapest.

Dr. W. M.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Samter N. műve: »Judentaufen im XIX. Jahrhundert« (Berlin, 1906) aktuális és szomorú témát tárgyal, melyről más helyen szólnak majd. Itt csupán mint irodalmi terméket mutatjuk be. Szerző, német lévén, nem beszél hasból, hanem a tények alapján. Ezeket nagy tudással és még nagyobb szorgalommal gyűjtötte össze az irodalomból és a következő hét fejezetben tárja fel: 1. Miért keresztelkedtek ki a zsidók? 2. A kikeresztelkedés elleni eszközök és mit szólnak ezekhez az államok? 3. Hivatalos és félhivatalos zsidókitérítés. 4. A misszió munkája. 5. Mit ért el a misszió? 6. Kikeresztelkedések. 7. Mi a teendő? 8. A művet két függelék zárja be, melyek közül az első statisztikai táblákat tartalmaz, a második pedig felsorolja azokat az iratokat, melyek a kereszténységet az igazságnak megfelelően mutatják be. Samter művét meleg zsidó szívvel írta és ezt a címlapon »Cum ira et studio« jelszóval jelzi. A német viszonyokról természetesen alaposan tájékoztat, az orosz, lengyel, magyar viszonyokat is felöleli, de nincs teljesen informálva, különösen rólunk. Jellemző, hogy a német kultúra körén kívül eső országokban (Francia-, Olasz-, Angolország, Amerika, Kelet stb.) a zsidó hitelhagyás nem grasszált. Az önkéntes (legalább külsőleg önkéntes) kikeresztelkedések klasszikus hazája a német- és az osztrák-magyar birodalom. Első helyen Bécs áll. Oroszország kisebb-nagyobb nyers erőszakkal dolgozott és dolgozik.

Wünsche A., az ismert midrasfordító és termékeny író, összegyűjtötte több folyóiratban megjelent közleményeit a

biblia esztetikai méltatásáról, kiegészítésekkel és simításokkal vaskos kötetben bocsátotta közre e címen: »Die Schönheit der Bibel.« 1. Band: »Die Schönheit des Alten Testaments« (Leipzig, 1906). Az anyagot 15 fejezetre osztja, melyek közül kiemeljük a következőket: A bibliai iratok szépségéről általánosan (1. fej.); a történeti és költői részletek szépségéről (2. és 3. fej.). A másál (parabola és mese), a gyász- és gúnydalok szépségéről (7., 9., 10.). A 14. fejezet a Luther-féle bor, ének és asszony szerepéről szól, melyet ezek a biblia költészetében jelentőségét a képzőművészetekben ismerteti. Felette érdekesek a nagy költők és írók (Goethe, Schiller, Heine stb.) idézett nyilatkozatai a bibliáról. A biblia mérhetetlen hatása, melyhez fogható nincs a világirodalomban, nemcsak szentségén, hanem költői szépségén is alapszik. Igazi népolvasmány, amely az ókortól a jelenkorig ellenállhatatlanul vonzotta az embereket. W. ezt a bűbájt keresi és mutatja fel, amennyiben kikutatta. Az egyes fejezetek nem állanak ugyanazon a színvonalon, de valamennyit ugyanaz a lelkesedés diktálta.

*

A Kahana-féle gyűjteményes héber bibliakommentárból az imént jelent meg a Dániel könyve, Lambert, párisi szeminaryumi tanár magyarázatával (I. Irodalmi hírek) és az aram részek héber fordításával. A bevezetésben L. röviden ismerteti a kritikai nézeteket a könyv keletkezése koráról és kétnyelvűségéről. A szerzőség évét 165-re teszi és az utolsó részt toldaléknak tartja. Az aram nyelv használata onnan ered, mert a babyloniai udvar és az ott nevelt ifjak felemlítése után a helyzetnek megfelel az aram nyelven való folytatás. Hisz 2, 4 így végződik: beszéltek a királyhoz aramul. A fordítás a régiebb héberségre törekszik és sikerültnek mondható. Dániel maga természetesen itt-ott más szót használt volna.

*

Dr. Neumann Ede megírta nagy hírű apósa, Kayserling Meyer életrajzát, amely részben az IMIT. 1906. Évkönyvében látott napvilágot és most külön is megjelent: *Kayserling. Életrajzi vázlat* (Budapest, 1906). Az 1905-ben elhunyt és fővárosunkban 34 évig működött rabbi általánosan ismert személyiség volt, de azért életének első felét a legtöbb olvasó

eddig nem ismerte, mert Kayserling mögött már jelentékeny mult volt, midőn 42 éves korában a pesti rabbiállásra megválasztatott. Neumann melegséggel és szeretettel vázolja a nagy tudós és lelkes pap életfolyását gyermekkorától haláláig, de tisztán a való tények alapján és minden túlzástól menten. Egyszerűen és lelkesen adja elő a tényeket, Kayserling egyszerűségéhez és lelkességéhez méltóan, az ő szellemében. Szolgáljon a feltárt gazdag élet mintaképül és buzdítsa a nemes példa a jelen és jövő nemzedékeket.

KOHELETH.

III. FEJEZET.

Ideje megvan mindennek a földön,
S az ég alatt is minden jelenségnek —
Jó idő: születni, s idő jó: meghalni,
Egyszer magot vetnek, máskor meg kitépnek,
Van idő: ölésre, s idő: gyógyításra,
Van idő: döntésre s újra építésre,
Könnyhullajtására, s kaczagó jókedvre,
Jó idő a gyászra s tánczban feledésre.
Köveket dobunk el — máskor meg fölszedjük,
Ölkezünk tán ma — s lankad karunk holnap,
Lázban keresünk ma — majd ismét tékozlunk,
Mit ma megőriznek: holnap sutba dobnak.
Van idő: szakgatni, s varrásra is jó nap,
Hallgatás most bölsebb — s máskor jobb beszélni,
Van idő szeretni, s van idő gyűlölni,
Van idő csatázni, s idő békén élni, —
S mi haszna van mégis annak, aki fárad?
Minden kínlódásból mi a nyeresége?
S mit az Isten küldött: láttam mind a kint én,
Hogy az ember lelkét vele összetépjé.
Mindent idejében jól alkotott Isten,
S nincsen oly rejtélye az egész világnak,
Melyet elzárt volna az Úr mielőltünk, —
Csak az Isten műve marad titkok titka,
Messze esik annak ismerete tőlünk,
Hogyan alkotott Ő kezdettől a végig.
Azért megismertem: nincsen is jobb annál:
Minthogy örvendezve mindabban az üdvben,
Mit a sorsunk nyujthat — terített asztalnál,
Teli serlegekkel viduljon az ember,

Keresse az üdvöt, fáradalma bérét —
Bizony, bizony ez is Isten adománya.
Boldog, aki vigan tölti el az éltét.
Csak amit az Isten alkotott, marad meg,
Egyedül csak annak nincs mulandósága,
Nincs mit hozzátenni, sem elvenni abból,
Műveit az ember félve megcsodálja.
Ami most lett: rég volt, s ami lesz: nem új az,
Föltámad az elmúlt ujrátörekvéssel.
Mást is láttam én még a nap alatt, itt lenn,
Hogy szemem a földön megjárattam széjjel,
Az igazság helyén gonosztságot láttam,
És a jognak helyén igaztalanságot —
S azt gondoltam: majdan megítél az Isten
Igaz és rossz embert, az egész világot,
Idők jönnek majdan, sor kerül reájuk,
Hívém, hogy az Isten tervét végrehajtja —
S hogy az állatéhoz oly hasonló sorsa:
Isten majd az embert megtanítja arra.
Most már bizony látom: mindenben egy sors vár
Az emberre csak úgy, mikép a baromra,
Úgy hal meg az egyik, amikép a másik,
Egy lehellet lakik ember- s állatorrba.
Embernek előnye állat fölött nincsen,
Oszló pára minden, hiúság és semmi,
Egy helyre tör minden: földnek a porába,
Porból lettünk minden, s porrá kell majd lenni.
Ki is tudná bizton; hogy az ember lelke
Magasba száll egykor, túlvilág honába?!
S hogy a barom lelke a föld martaléka,
S az száll pusztán egykor majd a sír porába?!
Azért hiszem én azt, — egy üdvösség van csak:
Vigalom az ember fáradalma bére,
Örömet keressen küzdelmei árán,
Ez lehet csak léte biztos osztályrésze.
Mert hogy mi lesz majdan? ki fejti meg néki?!
Sirontúl látásra hol van vezetője?!
Ki lebbenti néki föl a titkos fátyolt:
Hogy túl a koporsón lesz-e jövődjé?!

Budapest.

KISS ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

RÓMA.

Az örök város szépségeinek és műkincseinek leírását ez igénytelen cikkben az olvasó ne keresse. Megtalálja százával máshol és mi erre egyáltalában nem vagyunk hivatottak. Az évezredek óta összehordott műkincsek pusztá megszemlélésére hónapok és tanulmányozásukra évek kellene és oly sokoldalú képzettség, amilyen kevés boldog halandónak jutott osztályrészül. De annyit mindenki lát, hogy két világgkultura az, amely ebben a városban összeütközött és mindegyik kitörhetetlenül rásütötte bélyegét: az antik és a keresztény kultúra. A pogány Róma világhatalmát romjaiban is látjuk és bámuljuk: császári palotái, középületei, diadalkapui, fürdői, szobrai stb. mind szertelenek, a végtelenbe terjedők. Nem egy nép, hanem az egész világ alkotta őket, az a világ, melyet a telhetetlen rómaiak járomba hajtottak, rabszűjra huztak és kiraboltak. E világraszóló műremekeket két évezred óta az emberek milliói bámulják, dicsőítve a czézárokat, kik létesítették, a művészeket, kik megalkották, gyönyörködésüket nem zavarja a tenger vér és könny, melybe kerültek. A rabságba hajtottak és kifosztottak apró népek voltak, gyengék, barbárok, a rómaiak pedig a Nietzsche-féle »úri erkölcs«-nek hódoltak és nem a zsidó »rabszolga erkölcs«-nek, szóval »úri nép« volt.

A légiók előtt sorba dőltek le az ókori világ nagy és kis országai, a zsidók országa és népe is útjukba esett, kemény és hosszú harcz után — a zsidó keménynyakú nép volt — ez is elnyeletett. Pompejus volt az első, aki Jeruzsálem városát bevette, de csak 70 évvel később került a szent föld római igazgatás alá. Zsidók állítólag fővárosuk első bevétele után jutottak el Rómába, de ez csak feltevés és nem valószínű. A zsidó vándorlás évszázadokkal Pompejus előtt vette kezdetét és bizonyára már jóval a szóban forgó idő előtt (60 ante) jöttek az első zsidók Rómába. Talán nem Palesztinából, hanem Egyiptomból, hol már Nagy Sándor előtt telepedtek le és Pompejus korában már nagy

tömegekben laktak. Mint az alexandriai zsidók, a római zsidók is görögül beszéltek és megmaradt katakombáikban a sírfeliratok — kevés kivétellel — görög nyelvűek. Nem akarjuk azt a kérdést e cikk keretében tovább firtatni, csupán azt állapítjuk meg, hogy a római zsidó község a legrégebb Európában, amely még létezik. A görögországi és kisázsiai görög községek, melyek a római szintén táplálták, rég elpusztultak, de a római község annyi balsors után még mindig él és újabb időben szaporodik is.

Nem nagy, talán 8000 lélekből áll. A középkor sok százados elnyomása, amely egészen a múlt század derekáig tartott, koldusbotra juttatta és hajdan erős kulturájú is lesüllyesztette. A község többsége mai napig szegény emberekből áll. A ghettó a városszabályozás áldozatául esett, de csak külsőleg tűnt el a föld színéről, mert hajdani lakói jórészt most is együtt laknak. Persze megváltoztak, a régi jámborságból édes kevés maradt. De a ragaszkodás a zsidó hithez azért még ma is szilárd és a valláscsere ritka. A vegyes házasság az, amely a római és a többi olasz zsidók soraiban pusztít. Kevesen vannak és keresztény polgártársaikkal társadalmilag is együtt élnek, úgy hogy elég sűrűn összeházasodnak. Anyagi érdek — állás és emelkedés — nem szerepel, mert az olasz nép tényleg szabadelvű és az egyenjogúságot nemcsak vallja, hanem gyakorolja is. A fajnémet és fajmagyar elméletet az olaszok nem veszik be, mert hiányzik hozzá az előfeltétel — a zsidógyűlölet. Az egyenjogúság oly teljes, hogy senkinek a vallását nem kérdezik és nem kutatják. Azt hallottam Rómában, hogy az olasz kormány nevében az új pápával trónralépte után a belügyminiszterium egy zsidó magas tisztviselője tárgyalt.

Sok az előkelő állású zsidó — képviselő, senator, hivatalnok, tanár, orvos, ügyvéd, nagykereskedő, bankár stb. — és sok a szegény zsidó. Középosztály alig van és ez a zsidóközség egyik baja. A keresztény templomok körül szegény zsidók háznak, kiknek tolokodását szegénységük eléggé menti. Különbén keresztény társaik épolyanok. Magánértesülésből tudjuk, hogy a hírlapírók javarésze Rómában is zsidó, de a hírlapíró azért nem hijják »zsidó gyerek«-nek és »Chevre«-meg »Zsidó legényegylet« ismeretlen — a nemzeti kultúra alacsony fokán áll a római világ. Ez abból is látszik, hogy az

egyik egyetemi tanárt Löwynek hívják és ottlétemkor jelent meg tőle egy német könyv. Rettenetes elmaradottság a modern civilizációztól.

A zsidó jámborságnak fokmérője a modern világban a templomlátogatás. A zsidó életmód, melynek két szembeeszkő megnyilatkozása a szombat és a kóser étkezés, a nagy városokban félszázad alatt annyira megváltozott, mintha legalább is egy félezredév viharzott volna el fölötte. A szombatnak, sajnos, Rómában sincs láttatja és a kóser vendéglők száma — egy. Ebbe is idegenek járnak, nem tódulnak. A templomokban azonban még van élet. Az öt közül ugyan kettőt végleg bezártak — több templom van egy épületben egymás fölött — de a díszes új zsinagógában és a másik kettőben úgy péntek este, mint szombat reggel aránylag nagy közönség jelent meg. A szónoklatot péntek este tartja a rabbino maggiore, *Vittore Castiglioni*, kit nemrég választottak meg 23 pályázó közül. Lelkes és tevékeny ember és elsőrendű szónok, kit áhitattal hallgatnak meg. Az Istentisztelet alatt ünnepélyes rend és csend uralkodik. A község összes tisztviselői — papok, tanítók stb. — az Istentisztelet alatt az almemoron ülnek.

A zsidó tudomány nem áll a régi magas színvonalon. Van ugyan »jesiva«, de ez az olaszoknál egész mást jelent, mint mifelénk. Összejövétel az jámbor célból, de nem talmudiskola. Talmudisták a mi értelmünkben talán egyáltalában nincsenek Rómában. Az 1553. évi talmud-autodafé és az azt követő pápai talmudtilalom gyökereiben támadta meg a talmudtudást és a kabbalát segítette nyeregbe. A zsidó szellem kielégítést keresett és a biblia mellé a mystikát vette, amely a nevezett időtájt virágját élte a Keleten, melylyel az olasz zsidók a tenger révén ősidők óta élénk összeköttetésben állottak. Az üldözött zsidók sötét lelkülete felderült a »titkos tan« szórta fénysugaraknál, a nyomoruságos való világból a képzelet boldog országába menekült. És a kabbala mai napig él, ha nem is virágzik többé.

Ikertestvére a költészet, hisz az igazi költő is képzelt világot varázsol elő. És a héber költészet mai napig virágzik az olasz zsidók között. Az olasz kék ég és forró vér táplálják az olasz nép költészetét és ennek hatása a zsidókra is kiterjed, de azért egészen bizonyos, hogy a kabbala a héber költészet

egyik tápláló forrása volt. A mystikusok költői lelkek és tényleg gazdag és érzelmes költői irodalmat teremtettek. A szigorú vallástörvény kidobta szerelmi költészetet az Isten és Izrael között fennálló vőlegényi és menyasszonyi viszony képe alatt ismét behozták a kabbalisták, kiknek legkedveltebb könyve az *Énekek Éneke*. A »Lechó dódi likrasz kalló« sosem talált volna helyet Istentiszteletünkben a kabbala nélkül. A kabbala a titokzatos szavak tudománya és természetében rejlik a szép szó és szép forma kultusza. Mindezek nagyban emelték a költői hajlamokat és képességeket és bátran állíthatjuk, hogy Spanyolország után Olaszország szülte a legtöbb és legjelentékenyebb héber költőt. A kabbala minden titkot természetesen az Isten szavában fedezett fel és szükségkép a biblia tanulmányozását helyezte előtérbe. Ezekből az okokból érthető, hogy a zsidó ismeretek hanyatlásának olasz földön első áldozata a talmud lett, de a biblia és a héber verselés még tartja magát. A római rabbino maggiore, ki több nyelven ír és beszél, a héber verselésnek is nagymestere. A hitközségnek kéziratokban és nyomtatványokban egyaránt gazdag könyvtára azonban eddig tudományos feldolgozó nélkül szükölködik. Már futólagos átnézés mutatja, hogy itt gazdag kincs hever.

De e kis czikk szük keretében máris sokáig időztünk a jelen kornál, holott Róma jelentősége és érdekessége multjában rejlik. A római zsidó községről ugyanez áll és két terjedelmes mű beszél el kétezer éves történetét. E hosszú multból azonban alig látható valami. Hol vannak az ókori zsinagógák? Leromboltattak, bekebelezettek, keresztény templomokká lettek, ki tudja? A zsidók legfőbb történelmi tapasztalata a régi tétel: Az enyém az enyém és a tied is az enyém. Templomaik, iskoláik, temetőik idegen kézre kerültek. A temetőt felszántották, sírköveit beépítették. Ez a sors érte a középkor zsidó községeit és bizonyára a római községet is, mert a középkorból nincs régi temetője, csupán az ókorból — a föld alatt, drága sírkövek nélkül.

A zsidó katakombák az összes katakombák között a legjobb karban maradtak meg. Mély kegyelet őrködött felettük, mert a sokat hányatott zsidók sohasem feledkeztek meg halottjaikról. Aki a talmudot olvasta, azonnal észreveszi, hogy ezek a földalatti sírok palesztinai mintára készültek. Palesztinában

a sziklába ástak egy kriptát, melynek három falába egymás fölött több sírhelyet vájtak. Rómában ugyanezt tették, csak-hogy a föld alatt. Kétségtelen, hogy a zsidók honosították meg Rómában ezt a temetkezési módot, kiktől a keresztények, a zsidók vérbeli és szellemi szülöttjei, egyszerűen átvették. A római talaj ilyen temető létesítésére felette alkalmas, mert lágy és ha levegő éri, megkeményedik. A föld alatti temető olcsó is volt és mást a régi rómaiak, kik halottaikat elégették, talán nem is engedélyeztek.

A halottat befektették a sírhelyre, hol vagy szabadon feküdt, vagy pedig betapasztották sírját. Ebben az utóbbi esetben nem tudhatták, ki hol fekszik. Felírták tehát görög nyelven, melyen beszéltek: Ebben (a sírban) fekszik A fia B-nek. Ez nem sírfelirat, hanem sírmegjelölés. A sírfeliratot mai értelemben nem is ismerték. Palesztinában sem. Héber szót csak nagy ritkán használtak és csupán »béke« (שלום) szót, de rendszeren a görög εὐχήνη-t. Ez lehet búcsuszó vagy jókivánság. Nézetünk szerint a halottat fenyegető démonok távoltartását czélzó áldás. Némely kriptában festés látható: gálambok s hasonlók.

A keresztény katakombák ép olyanok, mint a zsidó katakombák. Sok van és nagy terjedelműek — az egyik 18 kilométer hosszú — de, úgy láttam, egy sem oly tágas és könnyen hozzáférhető, mint a zsidó temető és mint említettem, nincsenek oly jó karban. A keresztény rómaiak martyrjaikat természetesen szintén ide temették és sírjaik mellett előszeretettel tartottak Istentiszteletet. Különösen bajaikban hivatkoztak a vértanura, kinek vére egy csészében sírja mellett volt és jelezte vértanuvoltát. Ez olyan hivatkozás-féle volt, mint pl. az őszik érdemére való utalás a zsidó imákban. De mese az, hogy az Istentiszteletet üldözések idején azért tartották a föld alatt, hogy titokban maradjon, mert különben a rómaiak megrohanták volna őket. Ha a hatóság betiltotta a gyülekezést, akkor a földalattit is betiltotta. De hát ez nem tartozik reánk. Csupán érintettük, amint hogy a katakombákat sem írtuk le, hanem csupán érintettük egy-két észrevétellel.

Még egy nagy emlékmű van az ókorból Rómában, a mely a zsidókat megőrökíti: a Titusív. Méretei hatalmasak és a diadalkapu belsejében van az ismert relief, melyen a zsidók

legyőzőjének, a jeruzsálemi szentély lerombolójának tiszteletére rendezett diadalmenetben felvonuló rabságba hurczolt zsidó szabadsághősök láthatók. A zsákmányul ejtett templomi szent tárgyakat viszik: az arany oltárt, a hétágu gyertyatartót és a két ezüst harsonát. A gyertyatartó kiválik a többi tárgy közül és alakja ebből a reliefből vált ismeretessé. Feltűnő, hogy a diadalmenet zsidai kivétel nélkül szakáltalanok. Talán leberetválták őket?

Bennünket azonban első sorban az a kerek tárgy érdekelt, a melyet az összes régészek szerint az egyik ember hátán hord és a mely nem más mint egy könyvtekeres, még pedig az, melyet a szentélyben őriztek, tehát a második templombeli zsidóság hivatalos tórapéldánya. Az a példány, melyből bizonyos alkalmakkor a király és a főpap nyilvánosan felolvasott. Alulról nézve csakugyan láttunk hosszú kerek tárgyat és nagyon megörültünk, hogy belőle megállapíthatjuk e díszpéldány méreteit, melyről a talmudban szó van. Ez a tóratekeres volt a legnagyobb, melyet az ókor ismert. Minthogy a Titusívet éppen restaurálták, állványok vették körül és így a relief könnyen volt hozzáférhető.

A remélt baksis csakhamar megszerezte az igazgatói engedélyt és a létrát, a megtekintéshez egyaránt szükséges két dolgot. Felmásztam és a keresztbe fektetett deszkákról kényelmesen és közvetlen közelségből vehettem szemügyre a diadalmenetet ábrázoló műremeket. Az alakok emberi nagyságuk, de a zsidó típust nézetem szerint nem mutatják. Sorba vettem őket, de a *tóratekerest nem találtam* sehol. Nem hittem szememnek és végig tapogattam az összes emberi alakok hátait, de mindegyik szép sima volt. Az egyik alak felfelé tartott alsó karjáról a kézfe le van törve és alulról — a relief több méter magasságban van — úgy tetszik, mintha az előtte levő alak hátán hosszukás-kerek tárgy volna. Ezt elmés ötlettel a zsidóság hivatalos tóratekeresének magyarázzák. *De ily könyvnek semmi nyoma és az összes archeológusok tévedtek.*

Egy reménynyel szegényebben, de egy tapasztalattal gazdagabban távoztam. A tapasztalat az, hogy ott, a hol a zsidó kerül szóba, az emberek nem látnak és tévedésnek okvetlenül kell lenni. Mindegy akár élő vagy holt, akár jelen vagy ókori zsidóról van szó.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Vogelstein H.*, Militärisches aus der israelitischen Königszeit, *Königsberg i. Pr.* (Beilage z. Bericht über d. Religionsunterricht d. Synagogengemeinde zu Königsb. Ostern 1906.) — *Krawiec S.*, Zur Zahl d. biblischen Völkerschaften. (Kül. lenyomat a Zeitschr. f. A. W. 26. évfolyamából.) — *Dr. Yahuda A. S.*, Die biblische Exegese in ihren Beziehungen zur semitischen Philologie (a berlini Lehranstalt 1905/1906-iki Értésítőjében). — *Dr. Beck M.*, Saniel Marcus (emlékbeszéd). *Bukarest* 1906. — *Husik Isaac*, Judah Messer Leon's Commentary on the »Vetus Logica« A study based on three Mss. with a Glossary of Hebrew logical and philosophical terms etc., *Leyden* 1906. — *Bodrogh P.*, Idegen költők, Heine, Béranger, Byron és mások, *Budapest* 1906. — *Biblia Hebraica cum commentariis criticis adjuvantibus doctoribus edidit Abraham Kahana*. Hagiographa. Liber Danielis explicuit atque versionem hebraicam addidit Mayer Lambert. *Kiew* 1906. (héber ny.) — *Dr. Frankl-Grün A.*, Geschichte der Juden in Ungarisch-Brod etc., *Wien* 1906. — *Dr. Frisch A.*, Szemelvények a biblia utáni zsidó irodalomból, Patai József versfordításaival, *Budapest* 1906. (Ára füzve 6 korona, kötve 8 kor.) — Emlékkönyv a nagyváradi izr. hitközség iskolájának felavatásáról. Kiadja a hitközség elöljárósága. *Nagyvárad* 1906. — *Dr. Goldberger A.*, Jusuf Al-Baszir Al-Kitáb Al-Muhtavi cz. munkájának XXIII. fejezete és szemelvények a XIX., XXII., XXIV. fejezetekből Tóbia ben Mózes héber fordításával, *Budapest* 1906. (dissz.). — *Pytai J.*, Babylon vizein, művészi rajzokkal, *Budapest* 1906. (Ára 5 korona). — *Dr. Neumann E.*, Kayserling. Eletrajzi vázlat, *Budapest* 1906. — *Dr. Weisz M.*, Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek Prof. Dr. David Kaufmanns s. A., *Frankfurt a. M.* 1906. — *Drechster M.* Az asketizmus állása a zsidó vallásos irodalomban Maimonid. *Kanszentmiklós* 1906 (budap. dissz.). — *Gerő Attila*, Szerelmes Zsoltárok, *Budapest* 1906. Ára füzve 3 korona. — *Dr. Kiss A.*, Noémi. Imádságok zsidó leányok számára. *Budapest* 1906 (Schlesinger J. könyvkereskedése.) — *Dr. Edelstein B.*, Zsinagógái beszédek, *Budapest* 1906 (szerzőnél 3 korona.) — *Dr. Kaufmann H. E.*, Vorlesungen und Essays anlässlich der ersten jüdischen Gesellschaftsreise nach dem heiligen Lande 1905. *Pozega* 1905. — *Dr. Blau L.*, Zsidó

büvészet a legrégebb kortól a jelen korig, *Budapest* 1906. (Magyar-Zsidó-Könyvtár IX. Ára 30 fillér.)

Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlőbizottsága és tanári kara május hó 3-án tisztelettel gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi ministernél hivatalbalépése alkalmából. A küldöttség tagjai voltak a vezérlőbizottság részéről *Hatvany-Deutsch József* elnök vezetésé alatt dr. Mezei Mór, Simon József, Boschan Jakab, dr. Mezey Ferencz, dr. Hevesi Simon és dr. Fischer Gyula; a tanári kar részéről dr. Bacher, Blau, Bein és Bloch H. Az elnök üdvözlő beszédére, melyben a minisztert arra is kérte, hogy az intézetet látogassa meg, gróf Apponyi Albert biztosította a küldöttséget jóakaratóról és a látogatást kilátásba helyezte. A küldöttség tagjait az elnök bemutatta, kikhez a miniszter néhány szíves szót intézett és azután elbocsátotta.

Körösy József, a fővárosi statisztikai hivatal megalkotója és igazgatója, szakmájának kiváló képviselője, jun. hó 23-án 62 éves korában meghalt. Erdemei elismeréseül már régebben szántói előnévvel nemességre emeltetett. Felekezeti életünknek is hű munkása volt a fényes pályát megfutott tudós férfiú.

Fleischmann Ede, a pesti chevra kadisa alelnöke és a talmudegyelet elnöke, 71 éves korában meghalt. Temetése, a mely saját végső akarata szerint a legegyszerűbb volt, sabuóth előnapján nagy részvét mellett ment végbe.

Steinschneider Móricz, a zsidó tudósok nesztora és az összes élő bibliografusok legnagyobbika, márcz. hó 30-án ünnepelte 90-ik születésnapját. Az agg tudós még friss szellemi erővel dolgozik és az utolsó évtizedben több nagy munkát tett közzé. Első cikke, ha emlékezetünk nem csal, egy pesti lapban jelent meg majdnem 70 év előtt. A modern zsidó tudomány fejlődését majdnem végig élte. Prossnitzban született és fiatalon került Lipcsébe és onnan Berlinbe. Zunz köréhez csatlakozott, ki nagy hatással volt rá. Zunz mellett az ő neve is fényesen ragyog. Egész könyvtárt írt össze és munkáiban, hol erre alkalom kínálkozott, a zsidóságot röviden bár, de velősen védelmezte. Nem tekintett se jobbra se balra, annál kevésbbé dörögöldözött és kitüntetésekben csakugyan nem is volt része. A »Professor« címet is csak 80 éves korában kapta, nem a zsidó irodalom, hanem a berlini egyetemi könyvtár körül szerzett érdemei elismeréseül. Adja az Isten, hogy még hosszú éven át örülhessen a tudománynak, melynek szolgálatában életét töltötte.

Nemesítés. Dr. Lichtenberg Kornél egyetemi magántanár, neves fülorvos, a szaktudomány terén és a poliklinika körül szerzett érdemeinek elismeréseül nemességre emeltetett. — Ügyszintén a Kramer I. család (szinobányai előnévvel) és a Keppich család (felpécsi előnévvel).

Kitüntetések. Szegedi *Lukács* József, az anglo-osztrák bank budapesti fiókjának igazgatója, és dr. *Sámuel* Lázár, a poliklinika alelnöke, udvari tanácsosi címet kaptak.

Dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbi, a közélet terén és a tudomány körül szerzett érdemei elismerésül a Ferencz József-rend lovagjává neveztetett ki. Tisztelt munkatársunknak e jól kiérdemelt kitüntetéshez legjobb szerencsekívánatainkat fejezzük ki.

Bárósítás. Madarasi Beck Nándor, a Magyar Jelzőlog-Hitelbank elnökgazgatója, és törvényes utódai bárói rangra emeltettek.

A losonczi izr. hitközség 1903—1905. évekről szóló jelentése a hitközség emelkedéséről ad képet. Az adófizetők száma 264, évi bevétel kereken 31,000 kor. Az iskola évi kiadása kereken 8000 korona. Az alapítványozók és adományozók lajstroma áldozatkészségről tanuskodik.

A szegedi szent egyelet évi jelentéséből: Jótékonyásra fordított 11,438, a menházra 4650 koronát. Haláleset 119 volt. A tagok száma 549.

Boschan Jakab, a Chevra Kadisa nagyérdemű elnöke, április végén töltötte be 70-ik életévét, mely alkalomból számosan üdvözölték.

Szemináriumi épület. A berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums« saját házat kap, melyhez az alapot egy kereskedő özvegye adományozta (100.000 márka). Az ugyancsak berlini »Rabbiner-Seminar« néhány év előtt szintén külön házat épített. Mindkét intézet óriásilag emelkedik és ma-holnap első helyre kerül az összes szemináriumok között, noha tisztán magánosok áldozataiból tartják fenn magukat.

Coudenhove-Kalergi Henrik gróf diplomata és dúsgazdag cseh földbirtokos, ki 1901-ben az antisemitizmusról nagy munkát adott ki (Das Wesen des Antisemitismus), 47 éves korában meghalt.

A böcherkérdés, melyről folyóiratunk idei évfolyamának 23—26. lapjain szólottunk, foglalkoztatta május havában az orthodoxia százas bizottságát, de mint a Nité Bachurim újságban olvassuk, csupán néhány perezig, midőn már minden tárgy ki volt merítve. Elhatározatotott, hogy minden helységben »Czón Kodósim« név alatt egyelet alapítanak és a begyűlő pénzt azonnal kiosztják. A mozgalom megindító reményeikben csalódottaknak érzik magukat és elkeseredésükben a hivatalos körök nélkül akarják az ügyet dűlőre vinni, minthogy akadt jótévő, ki a központi pénztárt 2000 korona alapítvánnyal megkezdeni kész. A további teendőket egyelőre titokban tartják.

TÁRSADALOM.

JEWISH TERRITORIAL ORGANIZATION.

Ezt a nevet viseli az a világegyesület, amely egy év előtt Londonban megalakult, hogy a hazájukból kiüldözött vagy egyébkép kiszorult zsidókat *egy* területre letelepítse. A »territoriális társaság« egyetlenegy zsidót sem ösztökél kivándorlásra, célja pusztán az, hogy a bármely okból már kivándorlókat együttesen helyezze el. A mozgalom, melynek élén Zangwill, a nálunk is nagy hírnévnek örvendő angol író áll és amelyet még az orosz véres tragédia beállta előtt indított meg, elejétől fogva távol állt minden politikai és nemzeti-ségi törekvéstől: tisztára humánus társadalmi akció a földöntutóvá tett nagy zsidó tömegek felsegélyezésére.

Az új organizációt a szükség teremtette meg. Az orosz önkényuralom egy negyedszázad óta irtóháborút folytat saját zsidó alattvalói ellen, melynek hatása alatt egyre nagyobb számban kénytelenek a vándorbotot kezükbe venni. A még friss emlékezetben levő, még véget nem ért megszárlások előtt évente 100.000-re rúgott a zsidó kivándorlók száma, amely szám a folyó évben megháromszorosodott. Az örökös életveszély mellett, melyben az orosz zsidók élnek, ez a szám a közel jövőben még talán emelkedni fog, semmiesetre sem fog csökkenni. Égető kérdés tehát az, hogy ezek a szerencsétlenek hol találjanak új hazát?

Az eddigi emigráció országai — főkép az Egyesült-Államok és Angolország — ma-holnap telítve lesznek vagy legalább telítettnek fogják magukat érezni. A mozgalom a bevándorlók ellen mindkét országban megindult és a népek

psychológiája azt mutatja, hogy az ilyen mozgalom egyhamar nem esendesedik le. A tény tehát az, hogy a zsidó kíváncsorság egyre nagyobb méreteket ölt, az emigrált országok befogadóképessége vagy kedve pedig — az eredmény szempontjából teljesen mindegy — egyre csökken. A szomorú tények kérelmelhetetlen logikája tehát az, hogy a hazátlanná tett zsidók eddig lakatlan földön alapítsanak maguknak hazát.

A czímben nevezett Egyesület, amely röviden JTO-nak nevezi magát, az itt száraz tényekkel ismertetett helyzetből levonta a végső konzekvenciát és a zsidó emigrációt egy területre akarja irányítani. Törekvésében az angol kormány pártfogására támaszkodik, amely ezelőtt két évvel egy zsidó gyarmat létesítésére a keletafrikai Ugandát felajánlotta és ennek el nem fogadása után az érdekelt köröket további jóakaratról biztosította. Az angol nép a biblia népe és a zsidókban nem a »semiták« látja, hanem a próféták ivadékait és az apostolok testvéreit.

Az angol faj nagylelkűségébe és józan ítéletébe vetett reményt és bizalmat a tények fényesen igazolják. Az angol gyarmatügyi miniszterium 1905 szeptember 16-án Zangwillhoz intézett kinyomatott levelében kijelentette, hogy »az angol kormány minden eléje terjesztendő javaslatot fontolóra fog venni«. A munka az említett időpont óta csendben folyt és e sorok írása közben érkezett hozzánk az azóta a napisajtóban napvilágot látott hír, hogy a »Földrajzi Ötös-Bizottság« megalakult. Ennek a bizottságnak »feladata az, hogy az J. T. O. elé terjesztett telepítő tervek és ajánlatok közül kiválassza azt, amely az J. T. O. alapelveivel összhangzóan a legalkalmasabb zsidó tömegtelepítésre«. A bizottság tagjai: *Lord Rothschild*, *Oscar Strauss*, volt amerikai nagykövet Konstantinápolyban, *James Simon* (Berlin), a »Hilfsverein der deutschen Juden« elnöke, *dr. Paul Nathan* (Berlin) és *dr. Mandelstamm*, kiewi orvosprofesszor.

A zsidó-telep első nagy protektora Chamberlain József, a hatalmas angol gyarmatügyi miniszter volt, ki az eszmét propagálta és egy népgyűlésen kijelentette, hogy végtelen terjedelmű nem okkupált területek állanak az angol világbirodalomban rendelkezésre, melyek közül erre a célra választani lehet. Az eszme hívének vallotta magát Roosewelt, az

Egyesült-Államok elnöke, ki ezen véleményét nyilvánosságra hozatta, azon kijelentés kapcsán, hogy az amerikai zsidó polgárok karolják fel az ügyet.

A J. T. O. tényleg az angol-amerikai zsidóság körében bírja eddig legtöbb és leglelkesebb híveit; a szabadsághoz szokottak hittestvéreiknek is szabad hazát szeretnének szerezni. Legkiválóbb férfiak csoportosultak az új egyesület zászlaja köré. Az európai szárazföldön a német zsidóság zömét képviselő »Hilfsverein«, amely az orosz segélyakciót vezeti és a helyzet súlyos voltát legjobban ismeri, szintén csatlakozott és a fentemlített bizottságban elnöke és igazgatója által van képviselve. A mozgalom nagy hullámokat vet és nincs kétség afelett, hogy más országok zsidó polgárai is csatlakozni fognak, hogy az óriási anyagi és erkölcsi erőket igénylő mű létesíthető legyen.

A vezérelv az önségely. A létező filantrópiái szervezetek hathatós közreműködése kívánatos, úgyszintén a felekezetünk körében hála Istennek nagy számban létező filantrópok támogatása, de a nagy, mű nem ezekre, hanem az önségelyre van alapítva. A szervezet felekezetünk minden hű fiára, vagyis a népre számít az országokra és nemzetre való tekintet nélkül és nem alaptalanul reméli, hogy akcióját felekezetünk körén kívül álló sok igazi emberbarát is támogatni fogja. Alapszabályának harmadik pontja így hangzik: »Mindenki, bármely fajhoz vagy felekezethez tartozik, aki évenként egy shillinget vagy többet fizet és egy fiókegyesülethez csatlakozik, rendes tag.« Lehetővé teszi tehát mindenkinek, hogy a nagy mű osztályosává szegődhessenek. Segítse ki-ki ereje szerint anyagi, erkölcsi és szellemi erejének szabadon választott hányadával.

Ezekben előadtuk a tényeket, egyszerűen és röviden. A helyzet adva van: a zsidóság nagyobbik felének léte az ismert események folytán kétségessé vált. A zsidóságot ily méretű szerencsétlenség a keresztes hadjáratok idején sem érte. Annak a zsidó mézárlásnak, melyet Chmel kozák hetman vad hordái 1648-ban az egykori lengyel királyság területén véghez vittek, talán volt annyi áldozata, mint az orosz pogromoknak, de hatása nem volt ily rettenetes. Az ellenség kikutarodott és a tatárjárás megszűnt. A jelen helyzet azonban

az, hogy maga a kormányhatalom uszítja hol nyiltan, hol titkon, majd a csöcseléket, majd a katonaságot saját védtelen zsidó alattvalóira. Ily fajta üldözésre a vérrel írt kétezer éves zsidótörténet sem ismer példát és az orosz zsidónép ösztönszerűen érzi a végveszedelmet. Elvesztette hitét az államhatalom védelmében és mint az üldözött vad lesi a menekülést. Tegyük fel a hihetlent, hogy az orosz viszonyok hamarosan konszolidálódnak és hogy az orosz hivatalos világ védő szárnyait a zsidókra is kiterjeszti, a zsidó kivándorlás nem fog esökkenni. Első sorban azért, mert a tönkretett existenciáik ezrei az éhhalállal küzdenek, másodsorban pedig azért, mert a lelki nyugalmat a véres események emléke még évtizedekig fogja háborítani. A csári kormány proklamálhatja az emancipációt, de a zsidó emigrációt nem állíthatja meg. Nincs az az optimista felfogás, amely az orosz menekülők kérdésével nem volna kénytelen foglalkozni.

Az európai kormányok nem is várnak kedvező fordulatot és az orosz zsidó üldözöttek kérdését a saját szempontjukból határaik elzárásával oldották meg. Nem kérdezték, hogy a menekülőket ki kergeti, miért kergeti, közönséges büntetésekre-e vagy szabadsághősök: mindez orosz belügy.

Az emberi érzés azonban nem nyughatik bele sem a tömeges gyilkolásba, sem a gyilkosok elől menekülők visszakergetésébe, sem az éhhalállal küzdők elutasításába. A faj- és vallásgyűlölet vértanú kopogtatnak a civilizált népek kapuin. A kapuk zárva maradhatnak felőlük, de hittestvéreik nem hagyhatják cserbe őket. Mintha a gondviselés előre akart volna gondoskodni az ártatlan üldözöttekről, megalakult oly szervezet, a mely kellő támogatás mellett nagy néptömegek elhelyezésére képes.

Mert a J. T. O. végleges megoldást tervez. Az európai tapasztalat ugyanis azt a szomorú tényt konstatálja, hogy a zsidók az antiszemitizmust magukkal viszik. Van-e, nincs-e jogosultsága, a szóban forgó kérdés szempontjából mellekes kérdés. Tény az, hogy a vándorlásra kényszerült zsidótömegek befogadására Anglia és az Egyesült-Államok — az európai országok egyáltalában nem jönnek tekintetbe — nem alkalmasak többé. Nem politikai, hanem gazdasági szempontból. Nem képzelhető tehát más végleges megoldás, mint a tömeges

telepítés, még pedig parlagon heverő területen, hol más lakosság nagyobb számban nem él.

Ezt a megoldást az angol kormány helyesli és erre a célra kész területet átengedni, amely hatalmas protektorátusa alatt minden külső ellenség ellen védve lesz. A sok előítélet közt, melyek a zsidókat körülveszik, a legveszedelmesebbek közé tartozik az, amely azt hirdeti, hogy a zsidó sem telepítésre, sem önkormányzásra nem alkalmas. Az elsőt a dél-orosz, a szentföldi és argentiniai virágzó zsidó földművestelepek rég megzáfolták és egész bizonyos, hogy az utóbbi előítéletet is meghazudtolják a tények, ha az J. T. O. nagyszabású, a modern szociológia szellemében initiált vállalkozása kellő támogatásra talál. A zsidótörténet több kisebb államról tud, melyet zsidók Palesztinán kívüli területen alkottak és mind-ezeket mindaddig fentartották, míg azokat küllellenség el nem pusztította. A zsidótörténet azt is mutatja, hogy a zsidónép önkényt nem vándorolt: politikája harmadfélezer év óta a »j'y suis j'y reste«.

De nem akarunk történeti fejtegetésekbe bocsátkozni, a jelen vas kényszere a »kóborló zsidó« problémájára úgy sem enged más kielégítő megoldást, mint az J. T. O. által tervbe vett tömeges telepítést. A koncepczió nagysága megfelelő nagy és általános támogatást igényel, melynél a magyar zsidóság nem hiányozhatik. Tudjuk jól, hogy a magyar zsidóság maga is sok bajjal küzd, de tudjuk azt is, hogy nagylelkű, mint maga a magyar nemzet, melylyel összeforrott. Kettős minőségben tépi régen a balsors, mint magyart és mint zsidót, és e kettős minőségében kétszeresen tud érezni az elnyomottakkal és szenvedőkkel.

Ezen érzésnek testet kell öltetni és remélni bátorkodunk, hogy nagyjaink megtalálják az alkalmas módot arra, hogy az J. T. O. világra szóló segélyakcziójába a magyar Izrael is bevonják. Remélni bátorkodunk azt is, hogy mint az angol, úgy a magyar nemzet fenkölt tagjai között is nem egy akad majd, ki nem a felekezet, hanem a tiszta humanizmus nevében fog az emberbaráti műhöz csatlakozni.

A LIPTÓSZENTMIKLÓSI IZRAELITA HITKÖZSÉG ISKOLÁJÁNAK HATVANÉVES JUBILEUMA¹⁾

A hazai zsidóság társadalmi és szellemi átalakulása, mely a mult század negyvenes éveiben nagyobb mértékben kezdett megindulni, talán sehohsem ment végbe oly kedvező körülmények között, mint ama hitközségben, melynek egyik főintézményére jelen füzet vet történeti visszpillantást.

A régi gondolkodásmód és életfelfogás és a haladásra ösztönző új világnézet amaz átmeneti korszakban Liptószentmiklóson is szemben álltak egymással, a község tagjai ott is két táborba oszlottak; de az ellentétek nem élesedtek ki annyira, hogy útjában álltak volna a község békéjét és egységét biztosító józan megfontolásnak és bölcs mérséklésnek.

A zsidó hívek lélekszáma nem sorolta ugyan Liptószentmiklóst Magyarország nagy községei közé, de mint jeles rabbik és kiváló talmudiskolának székhelye, már régen lett a felvidéki zsidóság egyik szellemi központjává, mely a hagyományos tudást ápolta és terjesztette. Más részről a község tagjai kereskedelmi összeköttetések, utazásaik révén egyre jobban megismerkedtek a németországi zsidóságban uralkodóvá lett új iránynyal, mely a művelődést és fölvilágosodást írta zászlóira.

Számosan a község ifjabb tagjai közül az ország határain túl, Prágában vagy a hírneves morva rabbiiskolákban időzvéen, az új irány közvetlen befolyását tapasztalták és midőn új ismeretekkel és új eszményekkel meggazdagodva hazatértek, arra igyekeztek, hogy a községen belül tudásukat és törekvéseiket juttassák érvényre. Csodálattal és meghatottan gondolunk most arra, hogy e kis városkában létesült és éveken át virágzott egy olvasó-egyesület (Leseverein), mely a modern zsidó irodalom legújabb termékeit, héber és német nyelvű tudományos folyóiratokat a zsidó emancipációra és a vallásos mozgalmakra vonatkozó vitairatokat és különböző felekezeti,

¹⁾ Az itt következő méltatás a jubileum alkalmából kiadott ünnepi füzetben mint Előszó jelent meg. Szerzője, mint ezen iskola egykori növendéke, az ez alkalomból felszentelt új templom és iskolaépület ünnepségében személyesen vett részt. Tudós hírének sugarai bearanyozzák azt az iskolát is, melyben első ismereteit szerezte.

részben tudós tartalmú újságokat megszerezte és köröztette tagjai között, kik fárasztó üzleti foglalkozásuk és az élet anyagi gondjai mellett is szabad idejüket arra fordították, hogy tudomást nyerjenek az európai zsidóság tudományos és szociális törekvéseiről és vívmányairól.

Az egyesek lelkes buzgalma pedig a hitközségi életben is nyilvánult és az új szellem testet öltött a zsidóság két ősrégi intézményében: a zsinagógában és az iskolában. A nyilvános istentisztelet nagy rendeltetéséhez méltó hajlékot kapott, az annak idején párját ritkító és most másodszer hamvaiból nagyobb fénynyel feltamadott templomban; és az ifjúság oktatása, a hitközségi feladatok e legnemesbike számára megteremtett az iskola, mely immár hatvan éves fennállásának jubileumát üli.

Nem ez a hely annak méltánylására, mit jelentett hatvan évvel ezelőtt egy nyilvános zsidó iskolának megalapítása Magyarországon, ahol akkor csak igen kevés zsidó község tudott serdülő ifjúságának rendszeres és fegyelmezett oktatást nyújtani. Csak arra kívánok utalni, mily nagy áldás áradott ki ez iskolából magára a hitközségre, mely alapította és fenn-tartotta. És itt főleg az iskolának azon első korszakára gondolok, melyben nekem is meg volt adva, hogy ez áldásban részesüljek.

Már rendeltetésénél fogva, iskolánk a szellemi táplálás kettős forrását nyújtotta az ifju lelkeknek, kik előtt megnyitak kapui. És aki mögött e kapuk bezárultak, hogy folytassa művelődését és a gyakorlati életre való készülését, az a zsidó tudásnak gazdag készletével együtt magával vitte a tehetségeinek érvényesülésére szükséges alapot; az elemi, sőt az elemieken túlmenő ismereteknek és képességeknek szilárd birtokát. Hazánk fővárosában, magában szülővárosunkban, de másutt is szerte az országban, az élet legkülönbözőbb pályáin éltek és élnek százan meg százan, kik komoly munkával és buzgó törekvéssel felküzdötték magukat a társadalmi állás, a polgári tekintély, a hasznos munkálkodás legkülönfélebb fokaira és ebben az iskolában nyerték a komoly munkára való ösztönt, a haladásra és ernyedetlen törekvése vezető buzgalmat.

Ez iskolában tanultak tanulni; itt vert gyökeret lelkükben a tudás becsülése, a kötelesség teljesítésének szent ösztöne;

itt körülvette a serdülő gyermeket a szellemi kultúra és a vallásos érzésnek azon légköre, melynek hatása megmaradt későbbben is, midőn más környezetbe, más légkörbe kerültek; a művelődésre való nemes hajlam fejlődött és megerősödött ez iskolának növendékeiben és érvényesült is bennük későbbben, bárhová vezette őket sorsuk és pályájuk. Aki itt tanultak, valójában nemcsak az iskolának, hanem az életnek is tanultak.

Jelen füzetnek lapjai egyes adatokkal számolnak be iskolánk működéséről; de nincsenek és nem is lehetnek adatok arra, hogy az erkölcsi és értelmi erők összegével, melyeket növendékeiben fejlesztett és nevelt, milyen mértékben járult hozzá nemcsak a hitközségnek, hanem a felekezetnek és a hazának is boldogulásához és jólétéhez.

A következő lapok arról is tesznek tanúságot, hogy a lefolyt hat évtized alatt nem egy változáson ment keresztül iskolánk, hogy hanyatlásnak, sőt válságos helyzetnek veszelésétől sem volt megkímélve. A változások nem hagyták érintetlenül az intézetnek eredeti jellegét. A pedagógiának új követelményei egy részről, a felekezeti élet új jelenségei más részről nem engedték, hogy ama kettős forrás, mely ez iskolában bugyog, ugyanazzal az erővel és ugyanabban a minőségben szolgáltasson táplálékot a fiatal elméknek, mint fennállása első korszakában. De hála az Istennek, a kettős forrás most is buzog és a lipótszentmiklósi hitközség a kegyeletnek ez öröminnepével tanujelét adja annak, hogy szent szándéka az ősök örökségéhez ragaszkodni, és iskoláját ugyanabban a szellemben fenntartani, amelyben ők azt alapították.

De van e változások között olyan is, mely nemcsak büszkeséggel töltheti el az iskolánkat fenntartó községet, hanem örömeire válhat minden magyar zsidónak, ki tudomást vesz róla. A nyelvi átalakulás, melyen a hazai zsidóság az iskola fennállásának ideje alatt keresztül ment, elhatott ide is, honunk északi határáig és a lipótszentmiklósi zsidó iskolának tanítási nyelve már hosszabb idő óta a magyar.

A hazaszeretet szent érzése, mely már hatvan évvel ezelőtt lángolt ez iskolának német nyelvű és német műveltségű alapítóiban, mely néhány évvel későbbben a szabadságharc zászlai alá szólított nem egyet a község ifjú tagjai közül — a hazaszeretet szent érzése ma Petőfi és Arany nyelvén szólal

meg ez iskolában, mely eredeti hivatásának örvendetes bővülésével immár hazánknak e nem magyar ajkú vidékén magyar nyelven nevel embereket, zsidókat.

Nagy feladatokat végeztek a zsidó felekezeti iskolák a multban; de talán még fontosabb a feladat, melyet a jelen állapotok rónak reájok. Mert most sokkal inkább mint valaha felekezeti iskoláinknak az a feladata, hogy a községnek híveket, az ősi valláshoz elszakíthatatlan szálakkal csüngő ifjakat, leányokat neveljen. Itt kell a gyermeki léleknek a vallási tudással együtt magába szívnia a meleg vallásos érzést, a büszke zsidó öntudatot, oly erősen, oly bensőleg, hogy azoktól későbbben sem a családnak, sem a közéletnek kedvezőtlen befolyásai meg ne foszthassák.

Reméljük, hogy a lipótszentmiklósi izraelita hitközség iskolája ezentúl is hathatósan és sikeresen fogja teljesíteni magasztos föladatát. Necsak a kegyelet érzése fűzze az unokákat az ősök e dicső alkotásához, hanem élő hagyatéknak tekintés az, melybe folyton újuló életet kell, hogy leheljen az egymást követő nemzedékek lelkesedése és szeretete, oly örökségnek, melyet komoly és céltudatos törekvéssel folyton kell elsajátítani, a nagy német költőnek e szavai értelmében:

»Was du ererbst von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen.«

Hámor.

BACHER VILMOS.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG ELNÖKVÁLASZTÁSA.

A pesti izr. hitközség október hó 14-én tartott rendkívüli közgyűlése egyhangulag megválasztotta *dr. Weinmann Fülöp* udvari tanácsos alelnököt: elnökké, hatvani *Hatvany-Deutsch Józsefet* pénzügyi és *dr. Grauer Vilmost* iskolaügyi előjáróvá. Választmányi tagokká megválasztottak: *Baumgarten Lajos*, *dr. Ballai Lajos* miniszteri tanácsos, *dr. Rózsavölgyi Manó* és *Winterberg Gyula*.

Dr. Weinmann Fülöp elnök, kiért küldöttség ment és kit megjelenésekor lelkesen üdvözöltek, miután a választást szíves szavakkal megköszönte, azt mondotta, hogy hű zsidónak semmiféle nehéz feladat elől nem szabad kitérni, ha feleke-

zetét szolgálni kell. Sok kérdés vár megoldásra az Istentisztelet, a közoktatás és a jótékonyág különféle intézményei terén. Figyelme mindezekre ki fog terjedni, a legsürgősebb teendő azonban az istentiszteleti szükségletek kielégítése. Ez az új elnök részéről felette becses nyilatkozat, mert a pesti hitközség 36 év óta nem épített templomot, noha ezen idő alatt a lélekszám megötszörösödött és a város óriási terjedelmet nyert.

Nagy lelkesedést keltett az elnök ama közlése, hogy a közoktatásügyi kormánylyal folytatott tárgyalások azon reményre jogosítanak, hogy a kormány által kezelt Freistädter-féle alapítvány felhasználásával sikerül majd egy felekezeti középiskola felállítása. Az alapítványi összeg egymagában nem elegendő az érintett célra, ugyanezért az elnök csak a felhasználását említette.

Dr. Weinmann programjának utolsó pontjában azt a vezérelvet állította fel, hogy minden kérdésben speciális viszonyaink képezzék a kiinduló pontot és nem az idegen minták.

Az új elnök nagy tudása, tapasztalata és tettereje nagy reményeket ébresztenek jövő működése iránt.

Hatvány és Grauer előljárók szintén külön beszédben köszönték meg a beléjük helyezett bizalmat és megígérték, hogy a hitközség ügyeit teljes erőikkel fogják szolgálni. A beszédek nagy tetszést arattak. Az új választás folytán az előljáróság és választmány ismét teljes.

Alelnökké egy későbbi előljárósági ülésen *Kornfeld Zsigmond* főrendiházi tag lett megválasztva.

TUDOMÁNY.

ÁBRAHÁM BAR CHIJJA GEOMETRIÁJÁBÓL.

A »Magyar-Zsidó Szemle« XX. évfolyamában ismertetem részletesebben Ábrahám bar Chijja geometriáját, melyet két müncheni codex (256. és 299. sz.) és Steinschneider, valamint Offerdinger előmunkálatai alapján teljesen kidolgoztam. Első értekezésemül azt a cikket választottam, mely különösen a matematika története szempontjából bir nagy fontossággal; nyilvánosságra hoztam Euclides elveszett munkáinak héber nyelven fennmaradt töredékeit, melyek nem egy pontban eredeti és eddig ismeretlen részleteket nyújtanak. Most olyan fejezetet választottam, melynek a tisztán matematikai szemponton kívül még más fontossága is van, amennyiben elemibb és általánosabb anyagánál fogva érintkezési pontokat tartalmaz a talmudban előforduló geometriai problémákra vonatkozólag is. A toszafisták és a nyomukba induló commentátorok felhasználják e fejezet eredményeit, amint majd alkalmam lesz a közlendő fejezet magyar fordításához fűzött jegyzeteimben kimutatni.

A fejezet tartalma a kör kiszámítása: 1. a kör kerülete és területe, 2. a körszelet területe és a vele kapcsolatos problémák, melyek közül egy ív- és hurtáblázat külön kiemelendő. A héber szövegre vonatkozólag megjegyzem, hogy [] közt oly részletek vannak, melyek a müncheni 256. sz. codexben, melynek jele M. hiányzik, [*] közt pedig, ami a müncheni 299. sz. codexben, melynek jele Mn. nincs meg.

מ"ב ישאך בידך ק"ד והוא תשבורת העגול אשר מצאת בחשבונך על הדרך הראשון.

* [האזת על זה החשבון נשים עגולת אבגד (צורה IV) קטרה י"ד ורבע על זה הקוטר מרובע רבוע שזה הצלעות וזויותיו נצבות והוא מרובע אהוז ותשבורתו קציו ועגולת הדן שזה לעגולת אבג נמצא יש עגולת אבגד חוסרת מן המרובע אהבג כדי שני משלשים העוקמים אחד ורגז והם לחשבוני שביעית המרובע ומחצית שביעית והם מ"ב בין שניהם והאחד כ"א. ונוציא קו ביושר מן ד אל ג וקו אחד ביושר מד אל ז וציא לנו המשלש הישר דגז שזה השוקים, וידענו כי הוא רביעית המרובע והיא מ"ט בצורה הוז. ועיין כמה היא התשבורת מקשת דג שהוא צורה המעוטת מחצי עגול, וזה נפרשנו לפנינו. שאם נרבע מחצית הקוטר והוא קו מ"ג במחצית עגולת דג שהוא י"א בצורה הוז ונוציא מהמרובע תשבורת המשלש הישר דמג ומה שישאר הוא תשבורת הקשת דג. ורבעו קו מ"ג במחצית עגולת דג הוא ל"ח והצי, וציא ממנו תשבורת משלש הישר דמג, ואין אנו יכולין לדעתו כי אם מעמוד מ"י העומד על מחצית מיתר דג, וזה העמוד נודע אם נוציא מרובע קו ג' מרובע קו מ"ג שהיא אלכסון למשלש נצב הזוויות מ"ג ומ"ח שישאר נקח נדרו והוא עמוד מ"י ותשבורת אותו המשלש קו מ"י בקו ג' וקו דג ידענו שהוא גדר ציח מפני שהוא אלכסון מרובע ז' על ז' וגדר צח הוא מ' וט' עשיריות בקרוב, והצינו ד' וט' עשיריות והצי עשיריות, והוא מרת קו ג'. ונוציא מרובע זה ממרובע מ"ג ונשארו כ"ח¹⁾ [בקרו] ונדר כ"ח הוא חמשה²⁾ והוא עמוד מ"י ואם נרבעהו במחצית התושבת והוא קו ג' יעלו כ"ד והצי, ונשאך קשת דג תשבורת י"ד, וכן קשת דה מצד אחר, ובין שניהם כ"ח, ונוציא ממשלש דגז הישר שהוא מ"ט ונשאך למשלש דגז העוקם כ"א אמה, וכן למשלש אחד העוקם השנה לו; ובין שניהם מ"ב והוא שביעית מרובע אהבג ומחצית שביעיתו].

§ 3. ותהשכון הזה כלו הוא על דעת האומרים על הקו הסובב שיש בו שלשה ושביע מן הקוטר ומפני זה אתה פותח ממרובע הקוטר שביעיתו ומחצית השביעית ומצא תשבורת, אבל לדעת המתדקקים בחשבון העגול והם המתחשבים את מהלכות הסובבים, האומרים על הקו הסובב שהוא שלשה מקוטר ועוד ח' חלקים והצי משישים חלק בקוטר, אין³⁾ החשבון כך אבל אתה פותח לדעתם מן מרובע הקוטר רביעיתו פחות ח' חלקים והצי מס' ברביעי ויהיה הנשאך תשבורת העגול.

ובדמיון אשר מסרנו לך למעלה, אם אתה פותח ממרובע הקוטר אשר הוא קציו רביעית פחות ח' חלקים והצי מס' רביעית הוא מ"ב אמה ושלשה חלקים והצי מן ס' באמה ישאר מן המרובע קוטר אמה פחות ג' חלקים והצי מס' באמה והוא תשבורת העגול על החשבון המדוקק. ומפני שאין בין שני החשבוני

¹⁾ מ"א M.
²⁾ add. M. והצי בקרוב
³⁾ Mn. ואין

הישער השני מספר

חבור המשיחה והתשבורת ל"ח אברהם בר חייא הנשיא

החלק הרביעי.

[כפ"י] מדידת הקרקעות אשר על צורת העגול התמים או על צורת העגול הפגום אשר הוא מחצית העגול או מרבה על¹⁾ המחצית או פחות מן המחצית.

א.

§ 1. ואתה יודע תשבורת העגול התמים אם אתה יודע את אלכסונו והוא הנקרא קוטר בלשון ערבי, ותכפול הקוטר שלש פעמים ושביעית פעם ויהיה אורך הקו הסובב, ואתה כך הוי מרבע את מחצית הקוטר במחצית הקו הסובב ותמצא תשבורת העגול.

[ואזת לאורך הקו הסובב שהוא ג' פעמים ושביעית פעם כמדת הקוטר כגון אבגדהו והקוטר שלה קו אדז ומחציתו על נקודת ז והוא מרכז העגולה. וידענו כי קו א' הישר שזה לקו אז ולקו אב כי שלשתם יצאו מציר עגולת בזו והוא א' וכן עגולת בזד מצד האחד מראה כי קו ג' וקו גב שיום אליהם וכן קו דה וקו הו הישרים כי כמדת זה כן מדת זה. נמצא כמדת אז חצי הקוטר נמנו ששה ישרים בתוך העגול מושישים קו המוקף בששה מקומות והם ג' כמדת הקוטר כולו. וידענו כי עגולת אב שהיא קשת גדולה מקו הישר אב שהוא מיתר לקשת. כי כל קשת מוסף על מיתרו. ושערו המתדקקים וקצבו אלה המתורות מכל קשת וקשת מאלו הששה ועלו למדת שביעית הקוטר. (צורה I.)

ואהר שידענו הקו הסובב והקוטר אנו יודעים תשבורת כל העגולה שהיא מחצית הקוטר במחצית הקו הסובב והאות על התשבורת הזה ידענו אם תפתח שמה העגול מצד אחד ותישר כל הקוים הסובבים מקו החיצוני עד המרכז יתפשטו המקיפים שמה העגול ויהיו לקיים ישרים מתמטעים והולכים עד שהזורים אל נקודה אחת והיא נקודת המרכז כגון קו אבגד דהזו חצי שציירתי וכן החיצון גדול מכלם ואשר לפניו ממנו קטן ממנו וגדול מאשר לפניו ממנו וכן הולכים עד הנקודה, ובהו נולדה לנו צורת המשלש. ותשבורת המשלש כבר באינו, הוא כדי העמוד בחצי התושבת והו מחצית הקוטר במחצית הקו המקוף והוא בצורה אשר עשינו עמוד אב במחצית הקוטר. (צורה II, III.)

והדמיון לעיני ההו עגולה שיש בקוטר שלה י"ד ואתה תכפול אותה שלש פעמים ושביעית ויהיה מ"ד והיא מדת הקו הסובב, ואם אתה כופל חצי הקוטר והוא ז' במחצית הקו הסובב והוא כ"ב יהיה המנין הנקבין קוטר והוא תשבורת העגול.

§ 2. [א' ואתה מניע לתשבורת העגול מדרך אחרת שלא תצטרך בה אל הקו הסובב, והוא שתהיה מרבע את הקוטר ותגרע ממרובעו שביעיתו ומחצית השביעית והנשאך בידך הוא תשבורת העגול.] ובדמיון הזה אשר מסרתי לך אתה מוצא מרובע הקוטר קציו ואם אתה מגיע מן המנין שביעיתו ומחצית השביעית והוא

Mn. מן 1)

ואתה יודע כי רבוע הקוטר כלי ברביעית הקו הסובב הוא התשבורת, וכיון שיאמר לך רבע את הקוטר כ"א נראה לך כי רביעית הקו הסובב הוא "א; ובא אתה ומנה "א ד' פעמים ויהיה מ"ד והוא מדת הקו הסובב, חלק אותו על ג' ושביעית ותמצא אורך הקוטר.

והאות על הענין הזה נלוי לך מפני שאתה יודע שרובע מחצית הקוטר במחצית הקו הסובב הוא תשבורת העגול כאשר נמסר למעלה, והחשבון הזה שוה הוא לרובע כל הקוטר ברביעית הקו הסובב. והרי נתפרש דרך מדידת העגול החמים, ואנו באין לפרש מדידת העגול הפגוס.

ב.

9. העגול הפגוס הוא הצורה הדומה לצורת קשת. וידוע הוא כי שברי העגול הם שלשה שברים בשבריו (כל) התמונות. וכל שבר ושבר משברי העגול יש לו מיתר וחץ מפני שהוא דומה לקשת. ומיתרו הוא הקו הישר נמשך מצד הקו העקום אשר לו אל צר השני והצו הוא קו ישר עומד על מחצית המיתר על זווית נצבה ומישך עד הקו העקום. ואם יהיה [החץ שוה] למחצית המיתר אנו קוראין לזו השבר הזה חצי עגולה, ואם יהיה החץ מחוסר ממחצית המיתר אנו קוראין לו לשבר הזה פחות מחצי עגולה, ואם יהיה [החץ] עודף על מחצית המיתר יהיה השבר הזה עודף ^ע על מחצית עגולה.

כגון שבר עגולה אשר על הקו העקום אשר לו אבג (צורה V) ומיתרו קו ישר אשר עליו אדג ואיכו שמנה אמות, והצו קי דב וארכו ד' אמות והשבר הזה חצי עגולה. ואם אתה רוצה לדעת את תשבורת (הצורה הזאת) הוי מרבע את חצי המיתר הזה אשר הוא קוטר [העגול] בחצי קו העקום הנקרא קשת ותמצא תשבורת חצי העגול [הזה].

ואתה יודע מדת הקשת אם אתה כופל חצי המיתר והוא ד' אמות ג' פעמים ושביעי יהיה י"ב אמות וארבע שביעיות האמה והוא מדת הקשת אשר הוא חצי העגול. קח את מחציתם והוא ו' אמות ושני שביעיות [אמה] ומנה אותם בד' אשר הוא חצי המיתר ויהיה כ"ה אמה ושביעית האמה והוא תשבורת חצי העגול.

10. ואתה מניע אל תשבורת [הזאת] על דרך אחרת. אם י' תהיה מרבע את המיתר ותוציא ממרובעו שביעיתו וחצי שביעיתו ותקח חצי הנשאר [הוא] יהיה תשבורת חצי העגול ^ע. ואם אתה מרבע בזה הדמיון ח' אמות אשר הן אורך המיתר יהיה ס"ד הוצא ממנו שביעיתו [וחצי השביעית והוא ט' אמות ושביעיות אמה, ועלה הכל] י"ג אמה וה' שביעיות, ישאר בידך ג' אמה ושתי שביעיות [אמה], ומחצית המנין [* הוה] הוא תשבורת חצי העגול והוא כ"ה אמה ושביעיות אמה והוה (דרך) חשבון חצי העגול [כאשר בצורה הזאת].

Mn. כשברי 1)
Mn. ואנו 2)
M. מוסוף 3)
Mn. ואם 4)
Mn. הכרוך 5)

האלו אלא דבר שאין בו השישא והוא פחות מחצי שמינית אמה בקו"ד אמה והקירוב הזה אינו מויק בחשבון הזה ישארם הוישש לו סמכו אנשי המדידה על החשבון הראשון מפני שהוא קל ופחתו לעולם ממרובע הקוטר שביעיתו ומחצית השביעית ושמו הנשאר תשבורת העגול. ועל הדרך הזו היו סומכין בחשבון העגולות ואינן הויששין לקירוב המעט אשר בו.

§. 4. וכיון שאתה יודע את אורך הקוטר אתה יכול לדעת את התשבורת ואי אתה חושב את הקו הסובב.

§. 5. ואם אתה יודע את תשבורת [* העגול] ותהיה רוצה לדעת את אורך הקוטר אתה מוסיף על התשבורת שלשה חלקים מ"א ^ע ותמצא את מרובע הקוטר וגדר המרובע הזה הוא אורך הקוטר.

[כגון האומר עגולה שיש בתשבורתה קו"ד כמה הוא אורך הקוטר שלה? ואתה קח ממנו ג' חלקים מ"א והם מ"ב מפני ^ע] שהחלק האחד הוא "א; ואם אתה מוסיף מ"ב על קו"ד אשר הוא תשבורת העגול יהיה הכל קציו והוא מרובע הקוטר וגדרו הוא אורך הקוטר. והאות על החשבון הזה תדענו מן הדבר אשר למדת והוא שתהיה פחות מן מרובע הקוטר ג' חלקים מן "ד ^ע ויהיה הנשאר חשבון העגול].

§. 6. ואם אתה יודע את הקו הסובב ^ע ותדע לדעת את הקוטר קח מן מ"ד שהוא הקו הסובב ד' חלקים מן כ"ב או חלק הקו הסובב על שלשה ורביע ותמצא הקוטר. ושני החשבונות האלו באין לענין אחד.

כגון האומר הסובב יש בו מ"ד אמה כמה הוא אורך הקוטר? ואם אתה לוקח מן מ"ד שבעה חלקים מכ"ב יהיה י"ד והוא אורך הקוטר.

[והאות על הענין הזה מפני שרובע הקוטר בשלשה ושביעי הוא הקו הסובב.

§. 7. ואם אתה יודע תשבורת העגול ותדע לדעת את הקו הסובב אתה מנסף על התשבורת ג' חלקים מ"א והנקבין קח את גדרו ורבע אותו בשלשה ושביעי ויהיה הקו הסובב.

כגון האומר עגולה שיש בתשבורתה קו"ד כמה יהיה הקו הסובב. ואתה תמצא ג' חלקים מ"א מ"ב ושני המספרים האלו יהיו קציו וגדר המספר הזה י"ד; רבע את הגדר הזה בג' ושביעי יהיה הנקבין מ"ד והוא יהיה הקו הסובב.

והאות על החשבון הזה כלו הוא מפני שהנקבין מהתשבורת ומג' חלקים מ"א הוא מרובע הקוטר, וגדרו הוא אורך הקוטר ובעי שרביעת הגדר והוא אורך הקוטר בשלשה ושביעי הוא יהיה הקו הסובב כאשר למדת למעלה].

§. 8. ואם יאמר לך עגולה שאתה מרבע את כל הקוטר שלה ב"א יהיה תשבורתה קו"ד כמה הוא קוטר? ^ע

M. שביעית ומחצית שביעית 1)
Mn. ומפני 2)
Mn. מ"א 3)
M. המקוף 4)

§ 11. ולדמיין לצורה אשר היא מעט¹⁾ מחצי העגול היא צורת קשת אשר עליה אבג ומיתרה אג וארכו ה' וזווה²⁾ דב וארכו ב' אמות. והצורה הזאת אינה מנעת לחצי עגולה אבל פוחת מן החצי³⁾ מפני שהצה פוחת ממחצית המיתר. וחצי אהה יכול להניע אל תשבורת הצורה הזאת אם אין אהה יודע קוטר העגול אשר נקטמת ממנו. ואתה מניע אל⁴⁾ קוטר העגול⁵⁾ אשר נקטמת ממנו [אם אתה מרבע [את] מחצית המיתר ותחלק מרובעו על החץ⁶⁾ ותוסיף החלוקה עליו] ותדע סך הכל והוא יהיה אורך הקוטר. ואם אתה מרבע בצורה הזאת [צורה VI]. מחצית המיתר והוא ד' יהיה מרבעו י"ו חלק אותו על החץ והוא ב'. [תהיה החלוקה ח'; הוסף אותם על ב' שהוא אורך החץ, והיה הסך י'. והוא אורך קוטר העגולה אשר נקטמת ממנו בצורה הזאת].

ואם תהיה רוצה לדעת האות על החשבון הזה הוי משלים את העגולה [הזו] והוצא חץ בד עד שיגיע אל עקמימות העגולה מן הצד⁷⁾ השני כגון קו בדג בצורה [הזו] השנית [צורה VII] ויהיה בעגולה אג בז שני קוים חולקים זה את זה והם קו אג וכו' בז אשר נחלקו על נקודת ד, ומפני זה יהיה [ברבוע] קו אד בקו דג אשר הם שווים זה לזה כרובע קו בד בקו דז [מפני שהם מתחלקים בעגולה כאשר פירש אקלידס] וקו⁸⁾ אג נחלק בינתים ויצא מנקודת מחציתו קו בז עמוד עליו על זווית נצבה, ובירוע שהקו הזה עובר על ציר העגול והוא קוטר להעגול כאשר פירש⁹⁾ אקלידס [כספרו] [ויהיה עמנו ד' קוים והם קו אד ודג ובד ודז רבוע הראשון והוא אד ברבוע השני והוא דג ברבוע השלישי והוא בד ברביעי והוא דז ויהיה מפני זה הקשת הראשון דג ברבוע החקשתי השלישי אל הרביעי כאשר פירש אקלידס. מפני זה אם אתה מרבע האחד ברביעי ותחלק הכל על השני תהיה החלוקה הקו השלישי כאשר פירש אקלידס בספרו].

ותברר מכל זה¹⁰⁾ כי קו דז ח' וקו בד היה ב' יהיה מפני זה הקוטר כלו אמות.

§ 12. ואם תרצה לדעת תשבורת הצורה הזאת, חלק קו בז לשני חלקים שווים על נקודת ח ותהיה הנקודה הזאת ציר העגול; והוצא ממנה שני קוים אל נקודת א ואל נקודת ג והם קויה הא והג. אתה מרבע קו אהה אשר הוא חצי קוטר העגול בחצי הקשת אשר הוא עוקם אב יהיה המנין ההוא תשבורת המשלש

1) M. המעוטה.

2) M. והזיה.

3) Mn. ממכה.

4) M. יודע.

5) M. הכל.

6) Mn. הקו.

7) M. וקח.

8) M. ביאר.

9) add. Mn. אם תשים אליו לכך.

אשר שתי צלעיו שני קויה אהה והג ותושבתו¹⁾ [קשת] אבג. הוצא מן [המנין הזה] תשבורת משלש הוצא מן המנין הזה, תשבורת משלש אהה, וישאר בידך תשבורת הצורה הזאת אשר עליה אבגד. ותשבורת המשלש הזה הוא רבוע קו חד אשר הוא בצורה הזאת נ' אמות בחצי קו אג. והוא ד' אמות ורבעים י"ב והוא הסך אשר תוציא מרובע קו אהה הישר בקו אב העקום ויהיה הנשאר תשבורת צורת אבגד.

[ואות לזה כבר בארנו כי מחצית הקוטר במחצית הקו הסובב הוא תשבורת העגולה על כן אמרנו הנה כי מחצית קוטר במחצית אב הוא תשבורת צורת אבגה, כי אם תרבע כמו כן מחצית הקוטר במחצית עגולת אג יצא לך [תשבורת] אהה. וכן אם תרבע מחצית הקוטר במחצית עגולה גה יצא לך [תשבורת] אהה גה. ובין אלו שלשה תשבורות נשלמת כל העגול השלמה והיא שוה למחצית הקוטר במחצית כל הקו הסובב].

ומכאן אתה אומר²⁾ כי רבוע הישר אשר הוא פוחת מחצי עגולה יהיה אם תרבע חצי הקוטר בחצי הקשת ותשמור את המספר ההוא, ואחר כך תוציא מחצי הקוטר החץ אשר לקשת והנשאר מחצי הקוטר מנה אותו במחצית המיתר³⁾ והוי פוחת המנין הזה מן המספר אשר שמרת, אשר נקבץ מרובע חצי הקוטר בחציו הקשת. וישאר בידך תשבורת העקמימות אשר היא חוסרת מחצי עגולה.

§ 13. והדמיין לשבר אשר הוא עורף על מחצית העגול הוא קשת אשר עליו הוא ומיתרו אג וארכו י"ב אמות והצו קו בד וארכו י"ב אמה. ואתה מניע אל תשבורת העקמימות אשר תהוויאך את קוטר העגולה אשר היא נקטמת ממנה ותהיה מרבע את חצי הקוטר בחצי הקשת ותוסיף עליו תשבורת המשלש אשר על המיתר ויהיה סך הכל תשבורת העקמימות. ואם אתה מרבע את חצי המיתר בדמיין הזה יהיה מרובעו ל"ו, חלק אותם על החץ אשר הוא י"ב תהיה החלוקה ב', הוסף אותם ויהיה סך הכל ט"ו והוא אורך קוטר העגולה אשר נקטמת ממנה הקשת הזאת, ומחציתה היא מחצית הקוטר והיא בצורה הזאת [צורה VIII] קו בז והוא ז' והצי, מנה אותו במחצית הקשת ויהיה המנין ההוא תשבורת הצורה העקמימת אשר יקופו אותה שני קויה גז ואז עם קשת אבז, הוסף עליה תשבורת משלש אגז. והוא המספר הנקבץ ממרובע קו דז בחצי קו אג ויהיה סך הכל תשבורת העקמימות הזאת [כאשר בצורה הזאת]. ומכאן אתה למד⁴⁾ הרוצה לדעת תשבורת העקום אשר הוא מעדף⁵⁾. על חצי עגולה, מרבע את חצי הקוטר בחצי הקשת וישמור זה המספר, ואחר כך יפחות חצי הקוטר מן החץ אשר לעקמימות והנשאר מן החץ מרבע אותו בחצי המיתר, והמנין ההוא יאספני אל המספר אשר שמר ויהיה [סך] הכל תשבורת העקמימות העורפת על חצי העגול.

1) add. M. קוטר.

2) M. למד.

3) add. Mn. הקשת.

4) M. אומר.

5) M. סהעורף.

אוצר אותה. והשבון הקשות והמיתרים מפני זה קשה על רוב בני אדם. והחושב אותו הוא צריך לעמוד על כוללות רבות מהכמת השיעור.

וחכמי מלאכת הככבים טרדו בענין הזה מפני מלאכתם, ואני העתקתי מן החשבון ההוא מה שהיה בעיני מצורך החבור. וציירתיו לך לוח שהוא מחלק האורך לכמה חלקים כי כן חלקתי קוטר העגול לכמה חלקים ויהיה על הדעת הזאת קו העגול הסובב נחלק לפי החלקים וחלקתי הלוח הזה ברוחב לארבעה סטריין וכתבתי בספר הראשון מן הרוחב לפי ארכו כמה חלקים ובגו הסטריין מן הרוחב הנשארים לפי ארכו כתבתי הקשת הראויה לכל מיתר מן א' עד כ"ה. ויהיה לוח הקשת נחלק לגו סטריין מפני שחלקתי החלק האחד לס' חלקים שניים, וכל חלק מן החלקים השניים חלקתי לס' חלקים שלישיים כאשר אתה יודעה בצורת הלוח הזה.

לוח המיתרים והקשות.

חלק המיתרים	חלקים שניים שלישיים	חלקים שניים שלישיים	חלק המיתרים	חלקים שניים שלישיים	חלקים שניים שלישיים
א	א	ג	טו	טו	י
ב	ב	ה	טז	יז	יז
ג	ג	כה	יז	יח	יח
ד	ד	נה	יח	יט	יט
ה	ה	א	יט	כ	כ
ו	ו	ב	כ	כב	כב
ז	ז	ד	כא	כג	כג
ח	ח	ז	כא	כד	כד
ט	ט	א	כב	כה	כה
י	י	ט	כג	כז	כז
יא	יא	יג	כד	כח	כח
יב	יב	יח	כה	כח	כח
יג	יג	כד	כז	כז	כז
יד	יד	לא	כז	כז	כז
		מ	כח	כח	כח

§. 19. ואני מזכיר לך כלל שאתה צריך אליו בחשבון הזה. כל ארבעה נערכים מוקשים על סדר אחד שיהיה ערך האחד מן השני בערך השלישי מן הרביעי. וידוע הוא כי רבוע המוקש מן שני הנערכים הראשונים אל הנוקש מן שני הנערכים האחרונים כרבוע המוקש מן האחרונים אל הנוקש מן הראשונים; והוא שיהיה רבוע הראשון מן הארבעה ביביעי כרבוע השני בשלישי כאשר נזכר לך למעלה. ואחר שיהיה הכלל הוח מסור לך בידך וזכור לך, אני מפרש לך דרך חשבון הלוח הזה.

§. 20. אם ינתן לך מיתר קשת עגולה, הוי יודע קוטר מאורך המיתר ואורך הין כאשר הראיתך בשער הזאת. ואם יהיה אורך קוטרך כמה כמספר חלקי קוטר העגול בחשבון הלוח, אין אתה צריך לטרוח בו, אבל בא במיתר ההוא אל ספר המיתרים אשר בלוח וקח אשר כנגדו תמצא בחלקי הקשת מן החלקים וחלקי החלקים, והוא יהיה אורך עגול קשת המיתר ההוא.

והאות על ההשבנות האלה גלויה למבין את האותות אשר מסרתי למעלה.

§. 14. ומן הדמיונות האלה אתה יכול למדוד כל התמונות אשר הם על * צורת העגול או על צורת העקום. או על צורה מורכבת מעגול ומישר. כגון משלש אשר תהיה תושבתו עקמימית ושני צלעיו קוים ישרים והם בצורה אשר אני מצייר לך שני קווי אב ואג, ותחושבת קו עקום אשר עליו ברג. ואם אתה מוציא בצורה הזאת קו ישר כגון קו בג הישר יהיה לך משלש ישר אשר עליו אבג וצורה עקמימית אשר עליה ברג והוא שבר עגולה ואתה מרבע כל אחת מהם לבד ותאסוף שני המרבעים ויהיו תשבורתי (צורה IX). §. 15. וכן אלו היה מסור לך צורה אשר תושבתה ישרה וצלעיה עקומות כגון צורה אשר עליה אהגבד אשר שני צלעי אדב ואהג בה עקומים ותושבת בג ישרה (צורה X).

אם אתה מוציא אבג שני קוים ישרים כגון אב ואג, נחלקה הצורה הזאת לשלשה חלקי והם: משלש ישר אשר עליו אבג [ושני] שברי עגולה אשר על האחד אדב ועל השני אהג ואתה יודע תשבורת כל אחד מן החלקים האלה מן הענינים אשר למדת למעלה.

§. 16. ובן * אלו היה הקרקע מעורב משני שברי עגולה והיא הצורה הדומה לצורת דגים כגון הצורה אשר עליה אבגד (צורה XI); אם אתה מוציא בצורה הזאת קו ישר כגון אב יהלקו עליו שני חלקי העגול. ואתה מרבע כל אחד משתי השברים האלו לבדו ויהיו שני המרבעים תשבורת הצורה הזאת הדומה לדגים.

§. 17. ואם לא תהיה השרה עגולה אבל עקומה כגון התוכי המצבה אשר לא נחתבו לנוכה תושבתה והעקומה הזאת יש לה שני קוטרם האחד אורך מן השני וכדומה לזה; אתה לוקח מחצית הקוטרם ותחברם ותרבעם ותוציא ממרובעם שביעיתם ומחצית השביעית כאשר עשית כעגול והנשאר מן המרובע יהיה תשבורת העקומה. (צורה XII).

וכגון אלו אתה מוצא צורות רבות מתרככות ואיני צריך לפרשם.

§. 18. [ואם תהיה יודע קוטר עגול אחד וינתן לך בו מיתר אחד ותהיה רוצה לדעת אורך קשת העגול המקפת את המיתר ההוא ותבקש כלל להיות בידך שתהיה יודע ממנו אורך הקשת מתוך דעת החין או המיתר כאשר מצאת כלל לדעת אורך הקוטר מתוך הקו הסובב ואורך הקו הסובב מתוך הקוטר, הוי יודע כי אין הכלל הזה יכול להנתן לך מפני שאין החקשה בין המיתר והקשת הולכת על סדר אחד אבל היא מתחלפת בחלוקה הקשות והמיתרים, כי אם יהיה לך שתי קשות שאינן שוות מעגולה אחת יהיה ערך הקשת הקטנה מוסף על ערך מיתר הקשת ההיא [וערך הקשת האחרת מוסף על ערך] מיתר הקשת האחרת ואין התוספת הזאת אשר ביניהם נוהג על סדר אחד ולכן אינה נכמת בכלל שיהיה

M. תושבת
Mn. והבין *

§ 23. ואם נתון לך מיתר מעגלה שאחיה יודע את אורך הקו הסובב והיה נודע לדודע את הקשת הראיה למיתר ההוא אם אהא מוציא את קושר העגלה מתוך הקו הסובב אזי כאשר היאותך כשעך היה בתשורת העגלה הרה יוצא אל ענין השאלה אשר למעלה מזו; מפני ערידה בדרך מיתר נתון מעגל שצאה יודע את קושרה; וכבר ידעת דרך החשבון ההוא.

§ 24. ואם היזה להשוב אותה על דרך אחרת; הרה מנה את המיתר הנתון באורך הקו הסובב את עגולה הלוח והוא פ"ח כאשר הודיעוך; והלק המספר הקבץ לך על אורך העגולה אשר המיתר נתון בה; והעלה בדרך מן החלוקה יהי המיתר מעגלות הלוח הדומה למיתר הנתון; והי יודע את קשת המיתר היה מן הלוח וזנה אותו במספר המיתר הנתון; והלק את הקבץ ממנו על המורה היוצא מן הלוח כאשר עשית בחשבון הראשון; ותמצא הקשת הנדרשת.

המשל לחשבון מיתר אשר באינו י והוא מעגל אשר בהקבץ לו; לני: כמה אורך עקמונית הקשת אשר על המיתר הזה י ודרך השבונה הוא שתמנה המיתר הנתון והוא י בקו הסובב לעגולה הלוח והוא פ"ח; והיה המספר הקבץ הכתוב; הלק המספר הזה על לני אשר הוא הקו הסובב לעגל אשר המיתר נתון בו; והיה החלוקה יי; והוא המיתר מעגלי הלוח הדומה למיתר הנתון; הי יודע את קשת המיתר הזה מן הלוח כאשר הראיתך; וזנה את הקשת במספר המיתר הנתון לך; והלק את הקבץ על מיתר הלוח כאשר עשית בחשבון הראשון; ותמצא הקשת הנדרשת כאשר עשית בחשבון.

§ 25. ואם נתון לך קשת מעגלה שאחיה יודע מדה הקו הסובב אותה; והרה הודע לדעת מיתר הקשת ההי מדרך השבון הקשות; הרה מנה את הקשת במספר פ"ח אשר הוא מדה הקו הסובב לעגולה הלוח; והעלה בדרך מן החשבון היה הלק אותו על הקו הסובב את עגולה הקשת הנתונה והוצא מן החלוקה הייא הקשת מעגל הלוח אשר עשית הקשת הנתונה; והי יודע מיתר הקשת ההיא מעגלה הלוח על הדרך אשר היאותך; וזנה את המיתר ההוא במספר הקשת הנתונה והלק את המספר הקבץ מהם על מספר קשת הלוח אשר בחשבון; והיה המספר הוצא מחלוקה ההוא הוא מספר המיתר הנדרש.

המשל לזאת השאלה קשת אשר בעקמונה המיתר אמת והי מעגלה אשר הקו הסובב אותה לני; כמה הוא אורך מיתר הקשת הזאת ?
ואהא בא וזנה את הקשת הנתונה והוא מ והי במספר פ"ח אשר הוא אורך הקו הסובב את עגולה הלוח והיה המספר העולה בדרך המיתר הלק אותו על לני אשר הוא הקו הסובב את עגולה הקשת הנתונה והיה החלוקה יי; הלקם גדולים ומי הלקים שניים והם שני שלישי הלק אהא והוא הקשת מעגלה הלוח הדומה לקשת הנתונה; ומיתר הקשת הזו בלוח הוא יי; הלקים גדולים כוא ומנה המספר הזה בה; והי אשר הוא עיקום הקשת הנתונה וכמה בדרך עיני הלק המספר הזה על יי ושני שלישים אשר הם קשת הלוח הנתונה החלוקה הי ודביע והוא מיתר הקשת אשר אהא הרה.

§ 21. ואם יהי קושר העגול הנתון לך מוכף או מוחת מביח אהא צריך לשער המיתר מתוך הקשת קושר אל כיה הלקים אשר הם קושר הלוח; וכעד הקושר מביח יהי עד המיתר קושר הלוח; כי אהא יודע כי הקשת קושר העגול אשר חשבת את המיתר הנתון לך הוא כקשת קושר הלוח אשר היה אהא המיתר חלוקה ממנו הדומה אל מיתר הנתון לך; ואם אהא חלוקה בקשתה האשונה אשר בדרך המיתר אשר הוא נוקש בקושר הלוח אשר מוקש בקשתה השנית

הוא כיה וחולק המספר הקבץ מן הדביע הזה על קושר העגול אשר בדרך והוא מוקש מן הקושרה הראשונה; יעלה בדרך המיתר הדומה למיתר; ואשר בעברו מוקשר הלוח; והרה יודע קשת המיתר ההוא מן לוח המיתרים והקשות; והיה עיך המיתר אשר הוצאת מן הלוח מקשתו אשר שניהם יודעים כעד המיתר הנתון הדוע מן הקשת הראיה לו מן עגולה אשר אנו דושים עליה; ואם אהא מרבע קשת הלוח המוקשת במספר המיתר הנתון לך; והלק אותו על המיתר אשר הוצאת מן הלוח הרה החלק הקשת הנדרשת.

ואם ששה; ואנו דושים על אורך קשת העגולה י המיתר הזה ולעת אותה; אנו מביעים המיתר הנתון והוא י כביח אשר הוא קושר הלוח ועלה בדרך קשת והוא מחלקים; המספר הזה על י והי אשר הוא קושר העגול הנתון; והרה החלוקה יי; והוא המיתר אשר כעד מיתר הנתון מוקשר ההוא; ואהא מוצא כעדה בלוח יי הלקים גדולים וכי שניים יי שלישים; והוא הקשת הראיה למיתר הלוח; ושבו וזנה הקשת הזאת כי אשר הוא מספר המיתר הנתון והיה הכל קושר הלקים גדולים יוני שניים ולני שלישים; הלק המספר הזה על יי אשר מיתר הלוח; והיה י הלקים גדולים וכי שניים וכוא שלישים והוא מדה הקשת הנדרשת.

קושר העגלה אשר המיתר ההוא לקח ממנו והרה נתנו בחשבונה על המנה אשר הרה היה אהא לעשות בכל המיתרות הנמנות לך; אם אהא יודע עיך הדרך הזה המיתר ההוא לקח ממנו והרה נתנו בחשבונה על המנה

§ 22. ואם נתון לך קשת מעגלה שאחיה יודעא קשתה והיה ידעה לדעת אשר היאותך והי יודע הקשת הראיה למיתר ההוא מעגלה.
את מיתרה אם יהי קושר העגולה אשר לקשת ממנה הקשת כיה; אין אהא צריך לסיחה בה; אבל תבא במספר הקשת אל פסגה הקשת בלוח הקשתה והמיתרים; אשר או מוקש על כיה אהא צריך לדע אין הקשת הנתונה כביח אשר הוא קושר הלוח; והחלק המספר הקבץ בדרך על קושר העגולה אשר לקשת ממנה הקשת; יעלה בדרך הקשת הדומה לקשת הנתונה; ותמצא את המיתר מן הלוח וזנה את המיתר הזה בקשת הנתונה; והמספר הקבץ חלק אותו על הקשת הדומה לקשת הנתונה והוצא מן החלוקה הוא המיתר הנדרש.

ואין אני צריך לתת לך משל מן החשבון הזה מפני שהוא חלק החשבון אשר עיני; ומן החשבון ההוא אהא יכול ליתבן אותו.

§ 26. ואלו היה אומר לך בשאלה הזאת קשת אשר בעיקומה כ"ו וחצי מעגולה אשר הקו הסובב אותה ל"ג כמה אורך מיתרה. היית מוצא אורך המיתר ה' ורביעי כאשר מציאת בשאלה הראשונה לא פחות ולא יותר, והיה החשבון הזה שווה מפני שכל קשת שהיא מוספת על חצי עגולה אם אתה משליך אותה מן הקו הסובב ישאר בידך הקשת שהיא חוסרת מהצי עגולה, ומיתר הקשת הקטנה ההוא בעצמו מיתר הקשת הגדולה אשר כנגדה, מפני שכל קו ישר שהוא יוצא בעגולה הוא חולק אותה לשני חלקים שאינם שווים, הוי"ן מן הקו העובר על ציר העגולה הנקרא קוטר אשר הוא חולק את העגול לשני חלקים שווים, והוא מתיחד בשם הקוטר; ושאר הקיים הנופלים בעגול חולקים אותו לשני חלקים שאינם שווים האחד פחות מחצי עגולה והאחד עודף על חצי עגולה. והקו ההוא נקרא מיתר לשני הקשתות האלו הגדולה והקטנה והקשת הכתובה בלוח המיתרים והקשתות היא הקשת^{*)} הקטנה משתי הקשתות הנעגלות על המיתר ולא הוציכנו לכתוב הקשת הגדולה מפני שאתה יכול לדעת אותה מחברתה הכתובה בלוח אם אתה נורע אותה מכל קו הסובב המקוץ את העגול ישאר בידך הקשת הגדולה אשר היא משתתפת עמה במיתר ההוא.

§ 27. ואם יהיה בידך קשת גדולה מחצי עגולה ותהיה רוצה לדעת מיתרה הוצא את הקשת ההוא מכל הקו הסובב העגול וישאר בידך קשת שהיא קטנה מהצי עגולה; והוי דורש על מיתר הקשת הזו הקטנה מהצי עגולה ואשר אתה מוצא במיתר הוא בעצמו מיתר הקשת הגדולה מחצי עגולה אשר כנגדה אשר היית דורש את מיתרה.

§ 28. וכן הוי יודע כי כל מיתר אשר יהיה בעגול תמצא על מחציתו שני חצים יוצאים מן מחציתו על זווית נצבה והם העוברים על ציר העגול, ואין החצים האלה שווים בכל קו שהוא נקרא מיתר אבל האחד גדול מן השני, והחץ הארוך יוצא מנגד הקשת הגדולה והקצר לנגד הקטנה. ואתה צריך לדעת החצים האלה בתשבורת שברי העגול כשאתה בא להוסיף על תשבורת השבר או לגרוע ממנו תשבורת המשלש הנדבק אל שבר העגול כאשר הראיתך בתחלת השער בפירושו תשבורת השברים.

§ 29. ואם תהיה יודע את המיתר וקוטר העגול ותבקש לדעת את החץ, הוי מרבע את חצי הקוטר והוצא ממרובעו מרבע חצי המיתר ואשר ישאר בידך הוי יודע את גודלו. אם אתה מוסיף את הנדר הזה על חצי הקוטר תמצא את החץ הארוך, ואם אתה נורע אותו מן חצי הקוטר תמצא החץ הקצר.

והאות על זה הוא משני כללים וזכרתים בתחלת הספר הזה, והאחד הוא: כל שני קוים נכוחים בעגול אחד ויהיה כל אחד מהם עובר על הברו, רבוע החלק האחד מן הקו הראשון בהחלק השני מהקו ההוא כרובע החלק השלישי מהקו השני בחלק הרביעי מן הקו ההוא. והשני הוא: כל קו שהוא נחלק לשני חלקים שווים ולשני חלקים שאינם שווים, רבוע האחד מן החלקים שאינם שווים

שוים בשני רבוע המותר בין חצי הקו ובין החלק הקטן בעצמו הוא כרובע חצי הקו בעצמו. ומפני זה אם אתה יודע את שני החצים ותמצא לדעת את המיתר מנה אחד מן החצים בשני, וקח נדר המספר הנקבץ בידך ויהיה שווה למחצית המיתר, כפול אותו ותמצא המיתר.

§ 30. ואם אתה יודע את המיתר ואחד מן החצים ותמצא לדעת את הקוטר הוי מרבע את חצי המיתר וחלק מרובעו על החץ אשר ידעת ותמצא החץ השני, ואני הוסיף לך^{*)} את החלק הזה ואבוא לפי שרך מדידת התמונות אשר עודמת על איבע צלעות [* בעורת האל].

A kör geometriájáról szóló fejezet magyar fordítása.

NEGVEDIK RÉSZ.

Azon mezők mérésének magyarázata, melyeknek alakja teljes kör vagy csonka kör; ez utóbbi lehet vagy fele a körnek, vagy több felénél vagy kevesebb.

a)

1. §. A teljes kör területét megtudod, ha ismered átmérőjét, melynek arabs neve Koter: szorozd azt meg három egészszel és egy heteddel, akkor megkapod a kör kerületet. Szorozd meg azután az átmérő felét a kerület felével és akkor megkapod a kör területét.

Bizonyítéka annak, hogy a kör kerülete három és hetedszer akkora mint az átmérő:

Legyen adva **אב** kör (I. ábra); átmérője **אד** vonal, melynek felező pontja **ה** egyszersmind a kör középpontja. Tudjuk, hogy **אד** húr egyenlő **אד**-vel és **אב**-vel, mert mind a három **ה** kör középpontjából, **א**-ből indul ki (tehát fél átmérők); épúgy mutatja a másik oldalon **בד** kör, hogy **גד** és **גב** szintén egyenlők ezekkel; épúgy egyenlő velük a két utolsó húr **הד** és **הג**. Kiténik tehát, hogy a kör kerületében elfér a félátmérő **אד** hatszor, és hat pontban találja a kerületet, ami az egész átmérő háromszorosa; tudjuk továbbá, hogy **אב** körrész, mely ívet képez, nagyobb az alatta lévő **אב** egyenesnél, mely húrja az ívnek, mert minden ív nagyobb húrjánál; a pontosan számolóknak megbecsülték a különbözeteket, amelyekkel az ív nagyobb húrjánál és összegezték mind a hatot és azok felérték az átmérő hetedével.

*) Mn. הייתה

*) Mn. הקשתות

*) Mn. אתהיל

Miután megtudta a kerületet és az átmérőt, megtudhatjuk az egész kör területét is, mely a félméter és félkerület szorzatával egyenlő.

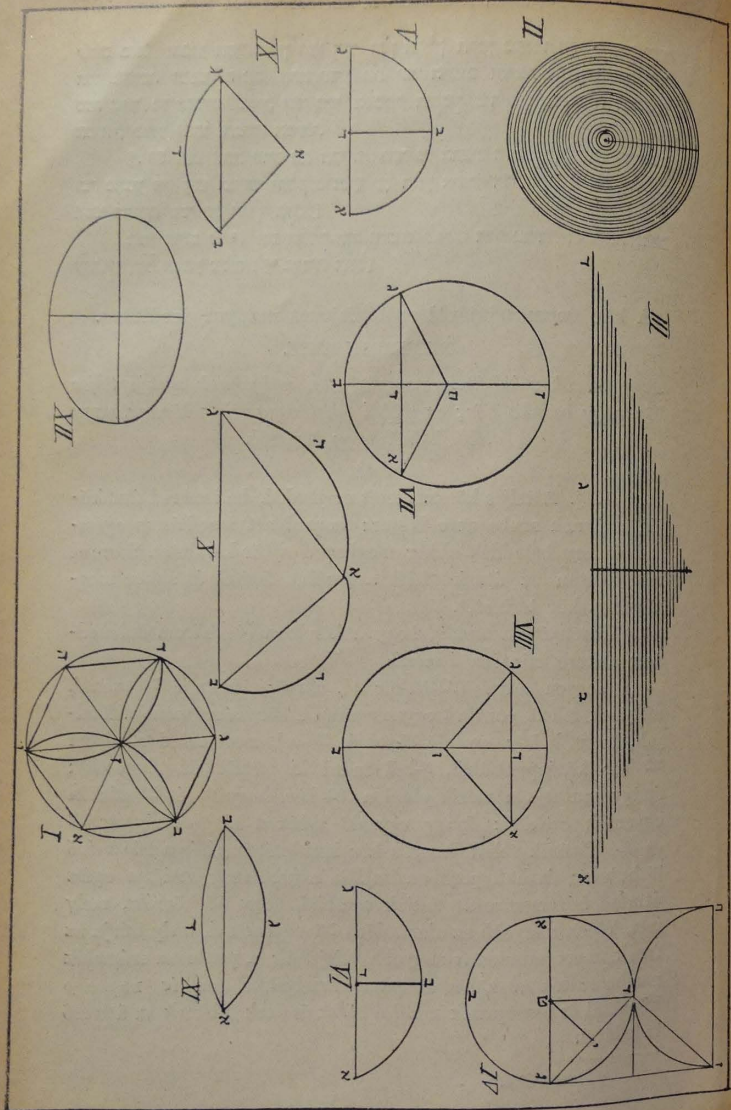
E területszámítás helyességének bizonyosságát megtudjuk, ha behasítod a kör felszínét az egyik oldalon és kiegyenesíted mind a környező vonalakat, a külsőtől, vagyis a kerülettől kezdve egészen a középpontig (II., III. ábra); a kör felszínét kimerítő körök fokozatosan fogyó egyenesekké lesznek, míg végre az utolsó ponttá rövidül, mely azonos a középponttal. Például: אבנר, דהח, הטי, egyenesek, miket rajzoltam; a külső mindnyájuknál nagyobb; amely beljebb van, kisebb nála, de nagyobb a rá következőnél és így folytatódik ez a pontig. Így keletkezett előttünk a körből háromszög; a háromszög területét pedig már megfejtettük; az egyenlő: alap szorozva félmagassággal, vagyis jelen esetben az átmérő fele a terület felével, ami rajzolt ábránkban אב magasság : vonal felével.

Példa a mondottakra. Adva van egy kör, melynek átmérője 14. Szorozd azt 3½-el, akkor lesz 49; ez a terület. Ha most a fél átmérőt, 7-el megszorozod a terület felével, vagyis 24½-vel, akkor a nyert szorzat 154 lesz. Ez a kör területe.)

2. §. De eljuthatsz a kör területéhez más úton is, úgy hogy nincs szükséged a kerületre: szorozd önmagával az átmérőt; vond le négyzetéből a hetedet és a heted felét és ami visszamarad kezdedben, az a kör területe.

Az adott példában tehát találni fogod, hogy az átmérő négyzete 196; ha ebből a szorzatból levonod hetedet és fél hetedet, vagyis 42-t, marad a kezdedben 154, és ez a kör területe, amint az első módszer szerinti számításokban is találtad.

E számítási mód bizonyítéka: Vegyük fel אבנר kört, melynek átmérője 14; építsünk ezen átmérőre egyenlő oldalú, derékszögű négyzetet; lesz אהח négyzet, melynek területe 196; találjuk egyenlő אבנ körrészszel (mind a kettő félkör); találjuk tehát, hogy אבנר kör kisebb אהח négyzetnél אהח és הטי görbe háromszögnyi területtel és e két görbe háromszög számításom értelmében a négyzet hetedrésze és félhetede vagyis 42; egyikük tehát 21. Mert vonjunk egyenest ה- től ל-ig és ה- től ל-ig, akkor kapjuk az egyenes oldalú és egyenlő szárú הטי háromszöget, melyről tudjuk, hogy a négyzet negyedrészt teszi, ami

jelen példában 49; keresd ki továbbá π körív nagyságát, mely a félkörnél kisebb; és amiként azt tovább ki fogjuk fejteni, ha a fél átmérőt π egyenest megszorozzuk π körív felével, mely jelen ábrában 11-gyel egyenlő és kivonjuk a szorzatból π egyenes oldalú háromszög területét, lesz a maradék π körszelet területe. π vonal (fél átmérő) szorzata π körív felével = $38\frac{1}{2}$; vonjuk ki belőle π egyenes oldalú háromszög területét. Ezt másképp nem tudhatjuk, csak π mérőleges segítségével, mely π húr felező pontjára van állítva. Ezt a mérőlegest megtudjuk, ha π vonal négyzetét π vonal négyzetéből kivonjuk, mely π vonal átfogója π derékszögű háromszögnek; ami megmarad, annak négyzetgyökét vesszük, akkor megkapjuk π mérőlegest; és a háromszög területe lesz: π vonal szorozva π vonallal. π vonalról tudjuk, hogy 98-nak a négyzetgyöke, mert átmérője egy négyzetnek, melynek egyik oldala 7; 98-nak négyzetgyöke megközelítőleg 9.9; a fele 4 egész $9\frac{1}{2}$ tized; ez π nagysága. Vonjuk ki ennek négyzetét π négyzetéből, akkor marad megközelítőleg 25. 25-nek négyzetgyöke 5, és ez π nagysága; ha ezt megszorozzuk az alap felével, vagyis π -vel, akkor lesz $24\frac{1}{2}$; marad még π körszelet, melynek területe 14, és a másik oldalon π körszelet; összesen 28; vonjuk azt ki π egyenes oldalú háromszögből, mely = 49, marad a π görbe oldalú három szögre 21 öl, és épen annyi lesz a vele egyenlő π görbeoldalú háromszög; összesen tehát 42; ami nem egyéb mint π négyzet hetedrésze és félhetede.

3. §. Ezen egész számítás azok nézete szerint van, kik azt állítják, hogy a kör kerülete $3\frac{1}{2}$ -szer akkora, mint az átmérő; azért kell az átmérő négyzetéből $1\frac{1}{2}$ hetedet levonni, hogy a kör területét kapjuk; de akik a kör kiszámítását szigorubban veszik, mint pl. azok, akik a csillagok pályáit számítgatják, azt állítják a kör kerületéről, hogy 3-szor és $8\frac{1}{2}$ hatvanadszor akkora, mint az átmérő ($\pi = 3.1416$) és így oda módosul az előbbi számítás mód, hogy le kell vonni nézetök szerint, az átmérő négyzetéből a negyedrészt, miután kivontuk belőle ugyancsak a negyedrésznek $8\frac{1}{2}$ hatvanadrésztét.

$$[E \text{ szerint a kör területe} = 4r^2 - \left(r^2 - \frac{8\frac{1}{2}r^2}{60}\right) = \frac{377r^2}{120} = r^2.$$

$3.1416.]^2$

A fent adott példában, ha kivonod az átmérő négyzetéből, vagyis 196-ból a negyedrészt, miután kivontad belőle ugyancsak a negyedrészt $8\frac{1}{2}$ hatvanadrésztét, ami = 42 öl és $3\frac{1}{2}$ hatvanad öl, marad a négyzetből 154 öl, kivonva belőle $3\frac{1}{2}$ hatvanad ölt; és ez a kör területe a pontosabb számítás szerint.

De mivelhogy a két számítási mód közötti különbség oly csekély, hogy nem jöhet tekintetbe, mert 154 ölnél kevesebbet tesz mint egy ölnék fél hatvanadrésztét, mely megközelítés kisebb számítási hiba mintsem figyelmet érdemelne, azért támaszkodtak a gyakorlati mérnökök az első számítási módra, mely egyszerű és levonták mindig az átmérő négyzetéből annak $1\frac{1}{2}$ hetedet és a maradékot a kör területének vették. Ezt a számítási módot vették alapul a kör geometriájában és nem vetettek ügyet a csekély hibára, mely benne van.

4. §. Ha tehát, e módszer szerint, ismered az átmérő hosszúságát, kiszámíthatod rögtön a területet és nincs szükség a kör kerületére.

5. §. És ha ismered a kör területét és tudni akarod az átmérő hosszúságát: add hozzá a területhez 3 tizenegyedrészét és megkapod az átmérő négyzetét; négyzetgyöke lesz tehát a kör átmérője?

Legyen adva egy kör, melynek területe 154. Milyen nagy az átmérője.

Vedd 3 tizenegyedrészét, ami = 42, mert egy tizenegyedrésze 14; ha a 42-t hozzáadod a 154-hez, ami a körnek területe, lesz összesen 196. Ez az átmérő négyzete. Ennek gyöke lesz az átmérő hossza. E számítás helyességéről meggyőződhetsz az eddig tanultak alapján; ha t. i. levonod a talált átmérő $\frac{3}{4}$ -ét, marad a kör területe.

6. §. És ha ismered a kerületet és meg akarod tudni az átmérő hosszát, vedd 44-nek, mely jelen példában a kör kerülete, $\frac{3}{2}$ -részét, vagy oszd el a kerületet $3\frac{1}{2}$ -tel, akkor megkapod az átmérőt. Mindkét módszer egy eredményre vezet. Legyen adva pl. a kör kerülete = 44; milyen nagy az átmérő hossza? Ha 44-nek $\frac{3}{2}$ -részét veszed, lesz 14, és ez az átmérő hossza.

Bizonyítása ennek abban van, hogy az átmérő szorzata $3\frac{1}{2}$ -del adja a kerületet.

7. §. Ha ismered a kör területét és ki akard számítani területét, add hozzá a területhez $\frac{3}{11}$ -részét és az összegből vonj négyzetgyököt; szorozd azt $3\frac{1}{4}$ -tel és meglesz a terület.

Legyen adva pl. egy kör, melynek területe 154; milyen nagy a terület? Vedd $\frac{3}{11}$ -részét, ami = 42. A két szám együtvéve = 196. Ennek gyöke 14. Szorozd ezt a gyököt $3\frac{1}{4}$ -del, lesz a szorzat 44, és ez a terület nagysága.

Bizonyítása ennek abban van, hogy a terület és $\frac{3}{11}$ -részének összege az átmérő négyzetét adja; négyzetgyöke az átmérő hossza; midőn tehát a négyzetgyököt vagyis az átmérő hosszát megszorozd $3\frac{1}{4}$ -del, lesz az eredmény a kör kerülete, amint azt fent kimutattuk.

8. §. És ha adva van olyan kör, melynek területe 154, és mely úgy keletkezett, hogy átmérőjét megszoroztuk 11-el, milyen nagy az átmérő?

Ezt megtudhatod abból, hogy az átmérő négyzete szorozva a terület negyedével, a területet adja. Miután tehát így mondatott neked, hogy »szorozd az átmérőt 11-gyel«, láthatod abból, hogy a terület negyedrésze 11. Szorozd 11-et 4-gyel, lesz 44, és ez a terület mértékszáma; oszd el $3\frac{1}{4}$ -del és megkapod az átmérő hosszát.

Ennek bizonyossága nyilvánvaló előtted, mert tudod, hogy a fél átmérő szorzata a fél kerülettel a kör területét adja, amint az fent megállapított; és ez az eredmény egyenlő az egész átmérővel, szorozva a terület negyedével.

Evvel kifejtettük a teljes kör mérésének módszereit, most pedig kifejtjük a csonka kör mérését.

b)

9. §. Csonka körnek nevezzük azt az idomot, mely az ív idomához hasonló. Tudvalevő, hogy a kör tört részeinek összes alakjai három nemű törtek lehetnek. Mindegyik törte (szelete) a körnek bír egy húrral és egy nyíllal, mert íjhoz hasonló. Húrja az egyenes vonal, mely a görbe vonal (körív) egyik végpontjából a másikig húzódik; nyíla azon egyenes vonal, mely a húr felező pontjából derékszög alatt a görbe vonalig húzódik. Ha a nyíl a húr felével egyenlő, akkor a törtet félkörnek nevezzük; ha a nyíl kisebb a húr felénél, akkor a tört

kisebb a félkörnél, és ha a nyíl túlhaladja a húr felét, akkor a tört nagyobb mint a félkör.

Legyen pl. (V. ábra) a kör törtrésze $\frac{22}{8}$ görbe vonal; húrja egyenes vonal, melyen $\frac{28}{8}$ körív van és hossza 8 öl; nyíla (ívmagassága) $\frac{27}{8}$ vonal, melynek hossza 4 öl. Ez a szelet félkör. Ha meg akard tudni ezen idom területét, szorozd meg a húr felét, mely húr jelen esetben a kör átmérője, a görbe vonal felével, melyet ívnek nevezünk, és megtalálsz e félkör területét.

Az ív mértékszámát megtalálsz, ha a húr felét, mely = 21 megszorozod $3\frac{1}{4}$ -el; a szorzat = $12\frac{3}{4}$ öl. Ez a körív nagysága, mely egyszersmind félkör. Vedd felét, mely = $6\frac{3}{8}$ öl, és szorozd a húr felével, 4-gyel, lesz $25\frac{1}{4}$ öl. Ez a félkör területe.

10. §. Ezen idom területéhez eljuthatsz még más módon is. Ha négyzetre emeled a húr és kivonod belőle $1\frac{1}{2}$ hetedét, a maradéknak pedig veszed a felét, az a félkör területe. Ha példában tehát négyzetre emeled a körív hosszát, 8-at, lesz 64; vond ki belőle $1\frac{1}{2}$ hetedét vagyis $9\frac{1}{2}$ ölt (meg $4\frac{1}{2}$), mely összesen $13\frac{1}{2}$; visszamarad 50 öl és $\frac{2}{7}$ öl. E szám fele a félkör négyzete vagyis $25\frac{1}{4}$ öl. Ez a félkör kiszámításának módszere, melyet ez az ábra mutat (V. ábra).

11. §. Azon idom példája, mely kisebb a félkörnél az $\frac{22}{8}$ körív, melynek húrja $\frac{28}{8}$; a húr hossza = 8; nyíla (ívmagassága) $\frac{27}{8}$, melynek hossza = 2. Ez az idom nem éri el a félkör nagyságát, hanem kisebb nála, mert ívmagassága kisebb a húr felénél.

Ezen idom területéhez nem juthatsz, ha nem ismered a kör átmérőjét, melyből ezen idom levágtott. A kör átmérőjét megtudhatod azonban, ha a húr felét négyzetre emeled, és a nyert négyzetet elosztod az ívmagassággal, a hányadoshoz pedig hozzáadod az ívmagasságot; az egész összeg adja a kör átmérőjét.

Ha e példában (VI. ábra) négyzetre emeled a húr felét, mely = 4, lesz 16. Oszd el az ívmagassággal, mely = 2; lesz a hányados = 8. Add még hozzá az ívmagasságot, vagyis 2-öt, lesz összesen 10. Ez az idom átmérője; melyből ez az idom elvágtott.

Ha bizonyítékot akarsz tudni ezen számítási módszerre, egészítsd ki ezt az idomot teljes körré (VII. ábra) és hosszab-

bitsd meg $\frac{1}{2}$ ívmagastágot, míg a kör görbületét a másik felén találja, mint $\frac{1}{2}$ egyenes e másik ábrában. E körben $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{2}$ két egymást osztó vonal, melyek $\frac{1}{2}$ -nél metszik egymást. Ennélfogva, lesz $\frac{1}{2}$ szorzata a vele egyenlő $\frac{1}{2}$ -al = $\frac{1}{2}$ -nak $\frac{1}{2}$ -al való szorzatával, amint Euclides a körben egymást metsző húrokról megállapította. $\frac{1}{2}$ húr felezve van és felező pontjából $\frac{1}{2}$ vonal merőlegesen halad végig, és így világos, hogy e vonal a kör középpontján megy keresztül, és mint olyan átmérője a körnek, amint azt Euclides kifejtette könyvében. Van tehát előttünk 4 vonaldarab, ú. m. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$; az első, vagyis $\frac{1}{2}$ szorzata a másodikkal, vagyis $\frac{1}{2}$ -al = a harmadik vagyis $\frac{1}{2}$ szorzata a negyedikkel, vagyis $\frac{1}{2}$ -al. Ennélfogva, ha aránylatot alkotunk belőle, úgy aránylik az első tag a másodikhoz, valamint a harmadik tag a negyedikhez, amint azt Euclides kifejtette. Azért, ha az első tagot a negyedikkel megszorozod, és a másodikkal elosztod, adja a hányados a harmadik tagot, amint azt Euclides kifejtette könyvében.

Mindebből világos, hogy $\frac{1}{2} = 8$, $\frac{1}{2} = 2$, és az egész átmérő = 10 öl.

12. §. Ha ezen idom területét akarod megtudni, oszd el $\frac{1}{2}$ egyenest két egyenlő részre $\frac{1}{2}$ pontnál; i pont a kör középpontja. Vonj két egyenest $\frac{1}{2}$ -hoz és $\frac{1}{2}$ -hez; kapod $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{2}$ egyeneseket. Ha megszorozod $\frac{1}{2}$ egyenest, mely a kör fél átmérője a körív felével, mely $\frac{1}{2}$ görbét alkotja, akkor e szorzat azon háromszög területét adja, melynek két oldala $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{2}$ egyenesek, alapja pedig $\frac{1}{2}$ körív. Vond le e szorzatból álló háromszög területéből $\frac{1}{2}$ háromszög területét, és kezdedben marad $\frac{1}{2}$ idom területe. Ez utóbbi háromszög területe $\frac{1}{2}$ -nak, mely jelen ábrában = 3 szorozva $\frac{1}{2}$ felével, mely = 4. A szorzat = 12. Ez az az összeg, melyet $\frac{1}{2}$ egyenes és $\frac{1}{2}$ görbe szorzatából ki kell vonni és a maradék szolgáltatja $\frac{1}{2}$ idom területét.

Bizonyítékát ennek már rég kifejtettük; minthogy az átmérő fele, szorozva a kerület felével a kör területét adja, azért mondtuk itten, hogy az átmérő fele, szorozva $\frac{1}{2}$ körív felével $\frac{1}{2}$ idom területét adja; mert hiszen, ha ezen módon megszorozod a fél átmérőt $\frac{1}{2}$ körív felével, megkapod $\frac{1}{2}$ területét; úgyszintén, ha megszorozod az átmérő felével $\frac{1}{2}$ körív felét, kijön neked $\frac{1}{2}$ területe; és az így nyert három terü-

lettel ki van merítve az egész kör, és ez az összeg valóban egyenlő, a fél átmérő és fél kerület szorzatával.

Ebből levonhatod a szabályt, hogy a félkörnél kisebb körszelet területét megkapod, ha a fél átmérőt megszorozod a körív felével és megtartod egyelőre e számot; azután kivonod az ívmagasságot a fél átmérőből és a maradékot megszorozod a húr felével; az így nyert szorzatot levonod az előbb félretett számból, mely ugyanis a fél átmérő és a körív felének szorzatából keletkezett és kezdedben marad a görbe idom (körszelet) területe, mely a fél körnél kisebb.

13. §. Példa a félkörnél nagyobb szeletre, a következő körszelet, melynek köríve $\frac{1}{2}$ és húrja $\frac{1}{2}$ = 12 öl és ívmagassága $\frac{1}{2}$ = 12 öl.

Te eljuthatsz e görbe idom területéhez, ha kihozod azon kör átmérőjét, melyből az idom el van metszve és megszorozod a fél átmérőt a körív felével és hozzáadod azon háromszög területét, mely a húron van; az egész összeg szolgáltatja a a görbe idom területét.

Ha tehát jelen példában négyzetre emeled a húr felét, akkor a négyzet = 36; oszd el az ívmagassággal, mely = 12, lesz a hányados 3; add hozzá az ívmagassághoz, lesz összesen 15. Ez a kör átmérője, melyből e szelet elmeteszett és fél átmérő fele, mely jelen ábrában (VIII. ábra) $\frac{1}{2} = 7\frac{1}{2}$; szorozd ezt az ív felével, és akkor e szorzat azon görbe idom területét adja, melynek határai az adott körív és $\frac{1}{2}$ egyenesek; add hozzá $\frac{1}{2}$ háromszög területét, mely $\frac{1}{2}$ -nak és $\frac{1}{2}$ felének szorzatából áll és az összeg az adott görbe idom területét szolgáltatja, mint jelen ábrában.

Ebből megtanulod: Aki tudni akarja a félkörnél nagyobb szelet területét, szorozza a fél átmérőt a körív felével és tegye el magának e számot; azután vonja le a fél átmérőt az ívmagasságból és szorozza a maradékot a húr felével; azt a szorzatot adja hozzá az eltett számhoz és az összeg szolgáltatja a félkörnél nagyobb körszelet területét.

E számítási mód helyessége világos annak, aki megértette a fent adott bizonyítékokat.

14. §. Ezekből a példákból kiindulva megmérheted mindazon idomokat, melyek köralakúak vagy körszeletek, vagy ívek-ből és egyenesekből összetett idomok.

Legyen pl. adva egy háromszög, melynek alapja körív (körzikk) és két szára egyenesek, mint a most rajzolt ábrában AB és AC egyenesek és BC körívtől képezett alap. Ha meghúzod az ábrában BC egyenest (a körív fölötti hurt) akkor ABC egyenes oldalú háromszöget kapsz és BC görbe idomot, mely nem más, mint körszelet. Számítsd ki mindegyiket külön-külön és add össze a két számot, és meg lesz ezen ábra területe (IX. ábra).

15. §. Épügy ha adva volna neked egy idom, melynek alapja egyenes és oldalai ívek, mint pl. ABC ábra (X. ábra), melynek két oldala AB és AC , görbék (ívek) és BC alapja egyenes.

Ha meghúzod benne AB és AC egyeneseket, akkor az ábra három részre oszlik; és ezek: ABC egyenes oldalú háromszög és két körszelet, melyek egyikén AB körív és másikon AC körív van. És te megtudhatod e részek mindegyikének területét abból, amit fent tanultál.

16. §. Épügy, ha a föld össze van téve két körszeletből, mely idom a halak idomához hasonlít, mint jelen ábrában (XI. ábra). Ha ezen ábrában AB egyenest meghúzod, két részre oszlanak a körrészek. Számítsd ki a két körszelet mindegyikét külön és a kettő együttvéve adja ez idomnak területét, mely a halakhoz hasonlít.

17. §. Ha a mező nem köralakú, hanem görbe mint a hengernek ama metszete, mely nem párhuzamos az alapterülettel (elypsis), akkor a görbének két átmérője van; az egyik hosszabb mint a másik. Azért vedd a két átmérő mindegyikének felét és szorozd össze; szorzatukból pedig vond le $1\frac{1}{2}$ hetedét, úgy mint a kör kiszámításánál és ami a szorzatból marad, az lesz a görbe idomnak területe.³

Van még sok ezekhez hasonló összetétel, de nem szükséges a további részletezés.

18. §. És ha adva van a kör átmérője és adva van benne egy húr és te abból meg akarod tudni a húrhoz tartozó körívet és általános szabályt keressz arra, hogy a húrból vagy ívmagasságból kiszámíthasd a körívet, úgy amint találál általános szabályt, melylyel képes vagy az átmérőből a kerületet és a kerületből az átmérőt kiszámítani. Tudd meg, hogy ilyen szabályt nem adhatok neked, mert a húr és íve

közti összefüggés nem halad arányosan egyféleképpen, hanem változik folyton az ívek és húrok változásával. Ha ugyanazon körhöz tartozó két nem egyenlő ív van adva, nagyobb lesz az ívek aránya a húrok arányánál és a nagyobbodás nem halad egyenletesen; azért nem hozható általános szabályba, mely azt összefoglalja. Innen van az, hogy ívek és húrok számítása nehézséget okoz a legtöbb embernek és aki ezeknek számításába bocsátkozik, kell, hogy sok szabályt ismerjen a mennyiségtanból.

A csillagvizsgálók foglalkoztak evvel a dologgal mesterségük folytán, de én átvettem ide abból a számítási részből annyit, amennyit művem szempontjából szükségesnek találtam; leírtam neked egy táblázatot, mely felosztja az alaphosszuságot 28 részre; felosztottam tehát a kör átmérőjét 28 részre és ennek értelmében feloszlik a kör kerülete is 28 részre. Szélességében felosztottam a táblázatot 4 rovatra és bejegyeztem a szélesség első rovatába hossza szerint 28 részt és a szélesség többi 3 rovatába bejegyeztem ugyancsak hosszában a minden húrnak megfelelő ívet 1—28. Az ívek táblázata azért oszlik 3 rovatra, mert mindegyik ívrészt felosztottam 60 másodpercze és minden másodpercet felosztottam ismét 60 harmadpercze, amint a táblában látod.

Ív- és húrtáblázat.*)

húr- részek	ívrészek		húr- részek	ívrészek	
	másod- perc	harmad- perc		másod- perc	harmad- perc
1	1	—	15	15	50 10
2	2	—	16	17	2 16
3	3	—	17	18	16 36
4	4	—	18	19	33 29
5	5	1	19	20	50 29
6	6	2	20	22	17 10
7	7	4	21	23	45 19
8	8	7	22	25	19 4
9	9	9	23	27	— 1
10	10	13	24	28	50 36
11	11	18	25	30	54 52
12	12	24	26	33	20 55
13	13	31	27	36	29 29
14	14	40	28	44	— —

19. §. És én említek neked szabályt, melyre szükséged van ezen számításokban. Az aránylatnak mind a négy tagja

egy rend szerint (egyenes arányban) következnek egymásra, t. i., az első tag úgy aránylik a másodikhoz, mint a harmadik a negyedikhez. Tudvalevő továbbá, hogy a két arány elsejének előtagja megszorozva a második arány utótagjával = az első arány utótagja szorozva a második arány előtagjával; vagyis az első és negyedik tag sorzata = a másik és harmadik tag sorzatával. Miután a szabály kezembe adatott és emlékeztettedben van, megmagyarázom neked e tábla használatát.

20. §. Ha valamely körívhez tartozó húr van adva, tudd meg mindenekelőtt átmérőjét a (hozzátartozó körnek), melyet a húr és ívmagasság hosszából ki lehet számítani, amint azt már e fejezetben mutattam. Ha az átmérő hossza 28, mint a táblában alapul vett kör átmérője, akkor nem kell a további számítással fáradni, hanem menj az adott húrral a húrok rovatához, mely a táblában van és vedd a vele szemben lévő ívrovatból a részeket és alrészeket és ez lesz az adott húr köríve.

21. §. Ha azonban az adott körívhez tartozó átmérő nagyobb vagy kisebb mint 28, akkor ki kell számítanod a neki megfelelő táblaszerinti húrt, köröd átmérője és a 28 részre osztott táblaszerinti átmérő arányából. Mert tudod, hogy a kör átmérője ($2r$) úgy aránylik a hozzátartozó adott húrhoz (h), mint a táblaszerinti kör átmérője (28) a hozzátartozó húrhoz (x), mely a te húrodhoz hasonló. ($2r : h = 28 : x$). Ha az első arányban lévő húrral, mely utótag a tábla átmérőjét, mely a második arány előtagja és = 28, és elosztod a szorzatot az adott húr körének átmérőjével (= $2r$), mely az első aránynak előtagja, akkor a húrodhoz hasonló és a tábla átmérőjéhez arányított húrt kapod, melynek ívét közvetlenül leolvasod az ív- és húrtáblázatból. Minthogy továbbá a táblában talált húr (H) úgy aránylik (I) ívéhez, mely szintén közvetlenül van adva, mint az adott húr (h) keresett körívhez (i), ($H : I = h : i$) azért, ha a táblában talált ívet megszorozod az adott húrral és elosztod a táblában talált húrral, akkor megvan a keresett körív.

Példa e számításra. Legyen adva egy kör, melynek átmérője = $10\frac{1}{2}$; húztunk benne egy húrt, mely = 6; és most keressük a hozzátartozó körívet. Hogy ezt megtudjuk, megszorozzuk az adott húrt, 6-ot 28-czal, a tábla átmérőjével, akkor

lesz 168; ezt a számot elosztjuk $10\frac{1}{2}$ -vel, mely az adott kör húrja: a hányados 16; ez az adott kör húrjával arányos húr. A táblában találsz avval szemben $17^s 2^s 16^{s''}$ -t: ez a tábla húrjának íve. Szorozd ezt meg 6-tal, az adott húrral, lesz $102^s 13^s 36^{s''}$; oszd el e számot a tábla húrjával, 16-tal, lesz $6^s 23^s 2^{s''}$; ez a keresett körív hossza.

Ezen a módon járhatks el akármely adott húrral, ha ismered a hozzátartozó kör átmérőjét; így számítd ki, amint mutattam, és megtudod a hozzátartozó körívet.

22. §. És ha adva van egy ívrésze a körnek, melynek átmérőjét ismered és meg akarod tudni a hozzátartozó húrt? Ha a kérdéses ív körének átmérője 28, akkor nem kell fáradni a számítással, hanem megnézed a táblában az íveddel egyenlő ívet és amit vele szemben a húrok rovatában találsz, az lesz a keresett húr hosszúsága. Ha azonban az átmérő kisebb vagy nagyobb 28-nál, akkor meg kell az ívet szorozni 28-czal, mely a tábla átmérője és a kapott szorzatot elosztod a kérdéses ívhez tartozó kör átmérőjével, akkor a tábla átmérője szerinti ívet kaptad, mely íveddel arányos; vedd ki a hozzátartozó húrt a táblából és szorozd azt az adott ível; a nyert szorzatot oszd el az adott ível arányos táblaszerinti ível és a kijött hányados lesz a keresett húr.

Nincs szükség e számítás megvilágításához példát felhozni, mert ez épen megfordított eljárása annak, amit előbb felhoztam; abból a számítási módból megértheted ezt is.

23. §. És ha adva van egy húr olyan körből, melynek területét ismered és meg akarod állapítani a hozzátartozó ívet? Ha kiszámítd a kerületből az átmérőt, amint azt a kör területszámításában mutattam, akkor a fentemlített kérdéshez jutsz, mert kezdedben lesz olyan kör húrja, melynek átmérőjét ismered; ezt már ki tudod számítani.

24. §. Ha másként akarod kiszámítani, szorozd az adott húrt a tábla körének kerületével, mely = 88; és oszd el az így nyert szorzatot az adott húrhoz tartozó kör kerületével és a hányados lesz a húrodhoz hasonló táblaszerinti húr; vedd a hozzátartozó ívet a táblából és szorozd az adott húrral; a szorzatot oszd el a táblából vett húrral, úgy mint az első módszerben és megtaláld a keresett körívet.

Például e számítási módra, legyen adva egy húr, mely

= 6, és a hozzátartozó kör kerülete 33; milyen nagy a fölötte lévő körív? A számítás abban áll, hogy megszorozd az adott hűrt, mely = 6 a tábla körével, mely = 88; a szorzat = 528. Oszd el a szorzatot az adott ívhez tartozó kör kerületével, 33-al; a hányados 16; ez húroddhoz hasonló tábla szerinti húr. Tudd meg a táblából az ismert módon a hozzátartozó ívet és szorozd az ívet az adott húrral; a szorzatot oszd el a táblaszerinti húrral, mint az első számításban és megtalálod a keresett ívet, mint a fenti számításban.

25. §. És ha ív van adva egy körből, melynek kerülete ismeretes és te meg akarod tudni az ívhez tartozó hűrt a körívek számítási módszerével, akkor szorozd az ívet a tábla körének kerületével, mely = 88; a szorzatot oszd el az adott kör kerületével és a hányadoshoz, mint az íveddel arányos tábla ívét keresd fel a táblában; tudd meg a táblából az ismert módon a hozzátartozó hűrt és szorozd a hűrt az adott körívvel; a szorzatot oszd el a tábla ívével, mely számításodban már előfordult és a kijött szorzat adja a keresett hűrt.

Példa e kérdésre egy ív, mely $5\frac{1}{2}$ öl; a hozzátartozó kör = 33; milyen hosszú ez ív húrja?

Jer és szorozd az adott ívet, mely = $5\frac{1}{2}$ a tábla körének kerületével, 88-czal; a szorzat 484; oszd el az adott ívhez tartozó kör kerületével, 33-mal; a hányados = $14^s 40^s'$ vagyis $14\frac{2}{3}^s$; ez a kérdéses ívhez hasonló táblaszerinti ív; a hozzátartozó húr a táblában 14; szorozd meg az adott kör ívével, $5\frac{1}{2}$ -lel, mely az adott ív mértékszám, lesz = 77; oszd el a tábla ívével $14\frac{2}{3}$ -dal, lesz a hányados = $5\frac{1}{4}$; ez a keresett húr hossza.

26. §. És ha a kérdés így hangzanék: Adva van egy ív, melynek hossza = $27\frac{1}{2}$; a hozzátartozó kör kerülete = 33; milyen nagy a húrja? Erre szintén $5\frac{1}{4}$ -et fogsz kapni, mint fent; sem kevesebbet sem többet. Ez onnan van, mert minden ívhez, mely a félkörnél nagyobb, tartozik egy a félkörnél kisebb ív, melyet úgy kapunk, hogy a nagyobb ívet kivonjuk az egész kerületből. Mindkettőnek, a nagyobbnak és a kisebbnek közös húrja van, mert minden húr két egyenlőtlen részre osztja a kört; kivéve a középpontján keresztülmenő legnagyobb hűrt, mely a kör átmérője és felezője. A kisebb húr, mely egyenlőtlen részekre osztja a kört, húrja mind a két ívnek: annak,

mely nagyobb a félkörnél és annak is, mely kisebb a félkörnél. A tábla csak a kisebb íveket tartalmazza; szükségtelen a félkörnél nagyobb íveket is felvenni, mivelhogy megtudható, ha a kisebb ívet kivonjuk az egész kör kerületéből; ami marad, az a közös húrhoz tartozó nagyobbik körív.

27. §. Ha a félkörnél nagyobb körív van adva, és meg akarod tudni a hozzátartozó hűrt, akkor vond ki előbb az egész kör kerületéből és megkapod a félkörnél kisebb ívet; keresd ki ennek húrját, mely egyszersmind húrja a félkörnél nagyobb ívnek is, amit kerestél.

28. §. Tudd meg továbbá, hogy minden húrnak felező pontjából két nyíl, (ívmagasság) indul ki derékszög alatt, melyek a kör középpontján keresztül mennek; a húr nyilai általában nem egyenlők, hanem az egyik nagyobb mint a másik; a nagyobbik nyíl a nagyobbik ívhez megy, a kisebbik a kisebbik ívhez tartozik. A nyílhosszuság tudására szükség van a körszelet területszámításánál, midőn a szelettel együttlevő háromszöget hozzá kell adni (ha a szelet félkörnél nagyobb), vagy le kell vonni (ha a szelet a félkörnél kisebb); amint a szeletek területszámításáról szóló fejezet elején kifejtettem.

29. §. Ha ismered a hűrt és a kör átmérőjét és meg akarod tudni a nyíl hosszát: emeld négyzetre a fél átmérőt és vond ki négyzetéből a félhúr négyzetét és ami kezdedben marad, abból vonj négyzetgyököt; ha e számot hozzáadod a fél átmérőhöz, akkor megkapod a nagyobbik nyilat, ha kivonod belőle, megkapod a kisebbik nyilat.

Ennek bizonyítása két szabályból tevődik össze, melyeket a könyv elején említettem. 1. (I. k. 33. §.) Két egymást metsző húr szeleteinek szorzata egyenlő; 2. (u. o. 31. §.) Minden egyenes, mely két egyenlő és két nem egyenlő részre osztatik, az egész egyenes egyenlőtlen részeinek szorzata és azon különbség négyzete, melyet kapunk, ha a nagyobbik szeletből kivonjuk az adott egyenes felét = az adott egyenes felének négyzetével. Azért, ha ismered a két nyílhosszuságot és meg akarod tudni a hűrt, szorozd össze a két hosszúságot és vonj négyzetgyököt, akkor meglesz a húr fele; vedd kétszer és megvan az egész hossz.

30. §. És ha ismered a hűrt és a nyilak egyikét és ki akarod számítani az átmérőt, akkor szorozd a húr felét önmagával

és oszd el a szorzatot az adott nyíllal, akkor kijön a másik nyíl-hosszúság; a két nyílhosszúság összege adja az átmérőt.

Evvél befejeztem ezt a részt és átmegyek a sokszögek számítási módszereinek a tárgyalásához.

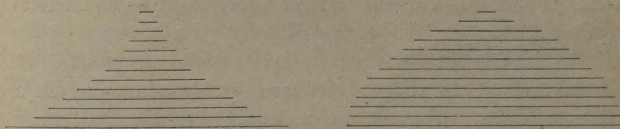
Jegyzetek.

1. Savasorda geometriájának méltatásánál szem előtt kell tartanunk azt a körülményt, hogy ő ezt a művét a durvább mérésekkel is beérő korabeli földmérőknek írta, kiktől még nem követeltek akkor magasabb geometriai ismereteket.¹⁾ S. panaszodik is a francia mérnökök tökéletlen szaktudása fölött. Ebből magyarázható az a törekvése, hogy nagyon kimerítően és részletesen magyaráz minden számítási eljárást; körülírja a formulákat és stílus, hogy elég világos legyen, olykor ellaposodik. De épen e törekvés céltudatos és következetes keresztülvitele kölcsönözte munkájának azt a nagy fontosságot és befolyást, melyet Tiburnusi Plátó fordítása révén elért. S. nemcsak világosabban törekszik előadni a geometriai anyagot, hanem átalakítja. Egy speciális bizonyítási rendszert teremtett a geometriában, melyet mindeddig még nem méltattak, azaz még nem is ismernek, mert műve még nincs kiadva; Plátó fordítása nagyobbára a tételekre vonatkozik; a bizonyításokat mellőzi.²⁾ Savasorda geometriájáról szóló első értekezésemben (Adalék Euclidesnek *Ἡσὸς διαίρεσων βιβλίον* cz. elveszett könyvéhez) figyelmeztettem erre a bizonyítási rendszerre, melyben a derékszögen kívül minden más szög szereplése ki van zárva. Ezúttal a kör területszámításának eredeti, első bizonyítására vagyok tekintettel, mely három ábrából áll. Az utóbbi két ábrát átvették a talmud kommentátorai, a toszafisták, mint közkeletű szemléltető bizo-

¹⁾ Klimpert R. Geschichte der Geometrie cz. művében 114. lap. Suter nyomán a következőket írja: a XI. és XII. század matematikai anyaga kevés geometriai tételből állott, melyek minden közelebbi magyarázat nélkül szükkölködtek. A tételek a földmérőknek részint hamis, részint csak megközelítőleg helyes formulából, a minden matematikai világosságot nélkülöző római törtszámításokból és néhány népszerű jegyzetből az aritmetikai arányokat illetőleg. Mindezt előadják a régiek művei minden módszer nélkül; a matematikai bizonyítás teljesen ismeretlen.

²⁾ Klimpert u. o.

nyítást és nem említik a szerzőt; (Peszachim 109a; Erubin 56b; Sukka 8a és a párhuzamos helyeken.) valószínűleg azért nem, mert ők csak az ábrát látták valamely kivonatban; a közelebbi bizonyítékokat ők nem ismerték; ez elég világos abból, hogy náluk a kör átmérője harmadrészt képezi a kerületnek, tehát $\pi = 3$, holott S. számításában, de különösen ezen bizonyítékhoz tartozó első ábrájában kimutatja, hogy $\pi > 3$ és a gyakorlati számításban legalább $3\frac{1}{4}$ -nek kell venni; pontosabb méréseknél pedig $\pi = 3\frac{1}{16}$. Függetlenül nem juthattak a körnek végtelen sok vékony szálra való felbontására és egyenlő szárú háromszöggé való átalakítására, mert ehhez a hűrok hasonlóságának és a geometriai aránylatok ismerete is szükséges. Honnan tudhatja pl. a kommentátor, hogy a kör az ismert módon felhasítva háromszöget ad? Talán olyan alakot vesz fel, mint a következő két ábra egyike, mely nem is egyenes oldalú háromszög és melyet ennélfogva nem is lehet

ketté metszés által téglalappá átalakítani? Elég világos tehát, hogy csak hagyományos ábra után indultak és nem annyira bizonyítani, mint inkább magyarázni akarják a hagyományos ábrát. Érdekes, hogy S. csillagászatának magyarázója, Jónatán C. József¹⁾ szintén a toszafistákból idézi S. bizonyítékát; nem ismerte S. geometriáját. A toszafisták megtoldják az eredeti bizonyítékokat még egy ábrával, mely a magassággal kettévágott egyenlő szárú háromszöget téglalappá összerakva tünteti fel. S. csak a háromszög vezeti a bizonyítást, mert a háromszög területét ő már rendszere folytán ismertnek tételezi fel. Az alapképlet, hogy a kör területe azon háromszög területével egyenlő, melynek alapja a kerülettel, magassága r -rel egyenlő, már Archimedes (de dimensione circuli) cz. művében van meg, de az exhaustio módszere szerint bizonyít; mindig több és több oldalú szabályos sokszöget ír a körbe és köréje, míg értékük

¹⁾ ... צורת ה-חייך Offenbach, 1720. 8a.

igen közel esik egymáshoz¹⁾ A körnek folyton kisebbedő végtelen keskeny gyűrűkből alkotott területet, mely gyűrűk egy helyen felvágva és egyenes szálakká kinyujtva oly egyenlő szárú háromszöget adnak, melynek alapja a kör kerületével és magassága r -rel egyenlő; S -nál látjuk feltüntetve és minden valószínűség szerint saját eszméje.

2. Figyelemre méltó S . π -je, mely $= 3'1416$; csak 336 évvel később állapította meg Adrian Metius a π -t $\frac{355}{113}$ törttel, mely csak 6 tizedesig pontos.

3. S . helyesen adja az ellypsis területét, és mint a henger ferde metszetét különbözteti meg a körtől.

4. Savasorda ív- és húrtáblázata külön figyelmet érdemel; először azért, mert ez a táblázat helyettesítette a középkor matematikusainál a trigonometriai függvények tábláit; a húr ugyanis nem egyéb mint kétszeres sinusa azon szög felének, mely a megfelelő körívhez tartozik, vagyis, ha a húr H -val jelöljük és a hozzá tartozó körívet ($r=1$ mellett)

$$\alpha\text{-val, akkor } H = 2 \sin \frac{\alpha}{2}$$

E tábla tehát világot vet azon problémákra, melyek a trigonometriába tartoznak, és mutatják egyszersmind, hogy 1116-ban már alkalmazták földmérésnél is. Második fontossága e táblázatnak, hogy a csillagászkortól van átvéve; Savasorda idejében tehát ezt a táblázatot használták a csillagászok; ez ennél fogva kulesul szolgálhat kezünkben Savasorda idejében kiadott astronomiai művekben talált megfigyelési adatok tekintetbevételénél.

Az első nyomát egy húrtáblázatnak találjuk Hipparchus *Τῶν Ἀράτων καὶ Ἐνδόξων φαινομένων ἐξηγήσεις* című művében, kiből a trigonometria feltalálóját gyanítják; de az még nagyon kezdetleges; a középkor csillagászai és matematikusai mindig több és több pontosságot érnek el, míg végre Leibnitz 1670. és 1691-ben, továbbá Newton, Bernoulli, Gregory és Euler a trigonometriai és cyclometriai sorok felállításával a trigonometriának, a mai tökélyt kölcsönözték.²⁾

¹⁾ Klimpert, 57. 1.

²⁾ V. ö. Holtzwardt Grundlagen und Methoden des tabellarischen Rechnens... Frankfurt a. M. 1895. 11. 1.

Savasorda táblázata négy szempontból érdekes: 1. Ő nem a félhúrt, vagyis sinust, hanem a húrt adja táblázataiban; ha evvel szemben tekintetbe vesszük a matematika történetében megállapodott felfogást, hogy az arabok és görögök trigonometriája közt az a lényeges különbség, hogy míg az előbbieket táblázataiban rögtön a félhúr vagyis sinus van adva, tehát valóságos sinus táblák (hiszen a sinus szót is ebből magyarázzák, mert az arabok a félhúrukat جيب-nak nevezték, amit a későbbi latin fordítók sinus-szal fordítottak) addig a görögök az egész húrt használták táblázataikban, ha tehát ezt tekintetbe vesszük, akkor ki van mutatva, hogy Savasordára a görögök matematikai rendszere nagyobb befolyással volt mint az araboké; noha nem tagadható, hogy arabs munkákat használt,¹⁾ 2. nem az ívegségből indul ki, hogy megállapítsa a hozzá tartozó húrhosszt, hanem a hűregységből indul ki. Ez azonban valószínűleg annak a körülménynek tudható be, hogy ő e táblázatot a földmérők számára esetleg átdolgozta, és úgy amint egész művében gondosan kerül a szög tekintetbe vételét (kivéve a derékszöveget, melynek meghatározása a legegyszerűbb feladatok közé tartozik), mert a gyakorlati földmérésben még nem alkalmaztak tökéletes szögmérő eszközöket, (amint azt első közleményemben kifejtettem,²⁾ úgy az ívmérést is kerül a hűrből mint pontosan lemérhető egyenes hosszából indul ki, 3. az átmérőt 28 részre osztja, a kör kerületét pedig 88°-ra; mindegyik fok 60' és 1' = 60"; tovább nem folytatja itt az albeosztást, 4. a táblázat oly pontos, hogy a tudomány mai állása mellett is elég pontosnak bizonyul; a legnagyobb hiba nem haladja meg *négy másodpercünket*, de ami még mindig nem Savasorda hibája, csak beosztása természetében megokolt javítási hiba, mert az ő másodperce = 4" 5" 27"; ebből az összevetésből legalább valószínű, hogy tulajdonképi astronomiai táblái még pontosabbak voltak; de még az itt adott pontosság is rendkívüli nagy az akkori korhoz viszonyítva. Ebben látom magyarázatát annak, hogy Maimuni a tropikus év hosszát, mely akkor (1178-ban) 365 n. 5. ó. 48 p. 50'1265 mp. volt, oly

¹⁾ Holtzwardt u. o.

²⁾ V. ö. M. Zs. Sz. XX. 14—37; 121—136.

pontossággal adja (Kidd. Hach. XII.-ben közölt adatok szerint egy évre eső hiba alig $\frac{1}{2}$ másodperc), mint azt senkinél ő előtte sem sokkal későbben ő utána nem találjuk, még Copernicusnál sem. Baneth E. dr. Maimuni's Neumondberechnung I. rész, a bevezetésben igen találóan figyelmeztet erre a pontosságra, melyet Maimuni minden valószínűség szerint Savasorda pontos táblázatai és számításai nyomán szerzett.¹⁾

Mielőtt a tábla használatát és a mai eredményekkel való egybevetését adnám, meg kell jegyezmem, hogy a táblát erősen corumpálva találtam; ami természetes is, mert másolat,²⁾ a másolónak pedig semmi támpontjai nem voltak a számok ellenőrzésére nézve; a contextus nem segíthetett rajta mint máshol, tehát csak utána írta a betűket, amint azokat egy valószínűleg spanyol-héber írású Codexből fölsímerete. Tollhibái a következők: \aleph helyett egyszer; \beth helyett egyszer; γ helyett és δ helyett négyszer; η helyett kétszer (mindkétszer még egy másik betűvel összeírva, ami a másolónak olykor nagy nehézségeket okoz, mert a cursívírásban összekapcsolt betűk a legkülönbélebb másolási hibák szülői): κ és λ -nek van összeírva; μ helyett; ν helyett és ξ helyett egyszer; ζ helyett η kétszer; θ helyett ι kétszer; σ helyett (összetételben) τ , 4 számjegy elmaradt és 3 fölösleges. Pontos számjegy van 80.

A táblázatnak szövegkritikája, de főleg az adott anyag tárgyi kritikája teljesen bizonyossá teszi, hogy csak becsúsztott hibákról van itt szó és nem a szerző, hanem a másolók rovására irandó. Hogy ezt egy példával még jobban kimutassam, ráutalok a 14. rovatra, melyben a fokok száma = $14^s 40' 40''$; a $40''$ -t itt csak a másoló írhatta, mert hogy a radius nagyságú húrnak az íve = 60° , azt a beírt hatszög szerkesztéséből is tudjuk; Savasorda fel is használja ezt; táblájában nem lehet tehát $14^s 40' 40''$, ami mai szögmérésünk szerint $60^\circ 2' 44''$, hanem csakis $14^s 40'$ ami = 60° . Különben Savasorda maga idézi egy példában véletlenül ezt a rovatot, és az hibátlan (= $14^s 40'$).

¹⁾ Meg kell itt jegyezmem, hogy Maimuni nem veszi át Savasorda körbeosztását 88 fokra; ő a kört úgy mint ma szokásos 360° -ra osztja.
²⁾ V. ö. M. Zs. Sz. XX. u. o.

A táblát használhatóság czéljából átszámítottam a mi trigonometriai tábláink egységei szerint és egybevettem az eredményeket, hogy a különbség pontosan kitűnjék. Az összehasonlításnál Bobrik E. közvetlen 6 jegyű sinustábláit használtam.¹⁾ Az átszámítás egyenleteiben a következő jelzéseket használom $1^s = 1$ Savasorda-féle ívokkal, melyből 44 egy félkört tesz, tehát $1^s = 4\frac{1}{11}^0 = 4^\circ 5' 27''$.

Minden Savasorda-féle fok feloszlik $60'$ -re és minden percz $60''$ -re. Ebből a következő egyenleteket kapjuk:

$$1^s = 4\frac{1}{11}^0 = 4^\circ 5' 27''$$

$$1^s' = 4\frac{1}{11}' = 4' 5'' 27'''$$

$$1^s'' = 4\frac{1}{11}'' = 4'' 5''' 27''''$$

A húrreszek egyenletei a következőképen alakulnak: A radius, melyet számításaimban 1-nek veszek, feloszlik 14 részre egy-egy rész 1^s , amiből

$$14^s = 1$$

$$1^s = 0.07142857$$

Az itt következő tábla 6 főrovatra oszlik, 1. a húr részeit tartalmazza $1-28'$; 2. ugyanezen részek átszámítva $r = 1$ szerint 6 tizedesig; 3. körív vonalszerinti mértékszámát Savasorda fokaiban kifejezve; 4. ugyancsak a körív nagysága Savasorda számításai szerint, de a ma használt fokokban kifejezve; 5. a körív igazi nagysága Bobrik csillagászati táblái alapján; 6. az eltérés nagysága.

Héber műkifejezések.

\aleph átmérő, átló, átfogó; e sokértelműség miatt használja S. túlnyomóan \aleph arabs terminust; csak ahol kétértelműség nem forog fenn, előfordul \aleph .

\beth kivonni ritkábban \beth .

γ pontosság a számításban, ott ahol megközelítő pontosságról lehet csak szó, és a pontosság nagy fokát akarjuk kifejezni. V. ö. Maim. Kidd. Hach. XI. 1.

δ módszer; számítási módszer. V. ö. Maim. u. o. XI. 4.

η arány; arányosság (e fejezetben kizárólag mértani aránynál alkalmazva). θ az arány előtagja, θ az arány utótagja.

¹⁾ Handbuch der praktischen Seefahrtkunde III. k. X. tábla.

השלכה k Donovan; v. ö. גניע.

חלק osztani: חלוקה hányados.

הי nyíl; a körszelet magassága vagy ívmagasság; $r = 1$ mellett megfelel a sinus versus-nak.

כל szorozni rendszeren számmal, úgy szintén מנה de רבע vonalak szorzását jelenti, vagyis négyszögmérvést.

הי húr.

הי szorozni; v. ö. כפל מנין; מנין חלקי, szorozat.

הי a geometriai idom kisebbségét jelzi összehasonlítva nagyobb idommal.

הי négyzet; ritkábban חצות חצותו נצבות מרובע.

הי; teljesen העגולה מרכז a kör középpontja; ritkábban ציר.

הי érintés, találkozás; מישש; különösen a körbe írt sokszög csúcsainak találkozásáról a körrel.

הי háromszög; משלש ישר egyenes vonalú háromszög; megkülönböztetésül a משלש עקום, melyet S. oly háromszög jelölésére használ, melyekben oldalakként húrok is szerepelnek.

הי összeg.

הי csonka kör. Így nevezi S. a körszeletet.

הי teljes kör; megkülönböztetésül az עגול פגום-tól.

הי merőleges; különösen a háromszög magassága.

הי görbe vonal általában. (E fejezetben két görbéről szól, a körről és ellypsisről.) A teljes kifejezés עקומה צורה; ritkábban fordul elő עקום helyett.

הי arány; v. ö. הקישה ערך על סדר אחד; egyenes arány.

הי צורה עקומה v. ö. עקום.

הי középpont; v. ö. מרכז.

הי oldal.

הי egyenes vonal; a húr alkalmazva, megkülönböztetésül a rajta fekvő ívtől.

הי, ritkábban קו המקף a kör kerülete.

הי számítási pontatlanság, amennyiben megközelíti az igazi értéket, de nem éri el. V. ö. Maim. Kidd. Hach. XI. 5.

הי körív.

הי szorozni vonalat vonallal, vagyis négyszögíteni; v. ö. כפל.

הי a kör töredéke; körszelet; v. ö. עגול פגום.

הי alap; a háromszög alapja.

הי, rendszeren terület; ritkábban hosszmenyiségeknél a végeredmény; v. ö. M. Zs. Sz. XX. 18.

Összehasonlító iv- és hürtáblázat.

A húr hossza		Az ív nagysága						Különb-ség		
r = 14	r = 1	as	bs'	cs''	a°	b'	c''		igazi nagyság	
1	0.071429	1	—	3	4°	5' 39"	4°	5' 36"	-3"	
2	0.142857	2	—	8	8°	11' 27"	8°	11' 31"	+4"	
3	0.214286	3	—	25	12°	18' 3"	12°	18' 4"	+1"	
4	0.285714	4	—	55	16°	25' 33"	16°	25' 35"	+2"	
5	0.357143	5	1	44	20°	34' 20"	20°	34' 23"	+3"	
6	0.428571	6	2	57	24°	44' 48"	24°	44' 50"	+2"	
7	0.500000	7	4	42	28°	57' 21"	28°	57' 18"	-3"	
8	0.571429	8	7	1	33°	12' 14"	33°	12' 11"	-3"	
9	0.642857	9	9	59	37°	29' 53"	37°	29' 56"	+3"	
10	0.714286	10	13	42	41°	50' 33"	41°	50' 29"	-4"	
11	0.785714	11	18	33	46°	15' 53"	46°	15' 53"	—	
12	0.857143	12	24	23	50°	45' 12"	50°	45' 14"	+2"	
13	0.928571	13	31	29	55°	19' 42"	55°	19' 41"	-1"	
14	1.000000	14	40	—	60°	—	60°	—	—	
15	1.071429	15	50	10	64°	47' 2"	64°	47' 5"	+3"	
16	1.142857	17	2	16	69°	41' 58"	69°	42' —	+2"	
17	1.214286	18	16	36	74°	46' 3"	74°	46' —	-3"	
18	1.285714	19	33	29	80°	—	80°	—	36"	+1"
19	1.257143	20	50	29	85°	27' 51"	85°	27' 51"	—	
20	1.428571	22	17	10	91°	10' 13"	91°	10' 9"	-4"	
21	1.500000	23	45	19	97°	10' 50"	97°	10' 50"	—	
22	1.571429	25	19	4	103°	34' 21"	103°	34' 24"	+3"	
23	1.642857	27	—	1	110°	27' 19"	110°	27' 22"	+3"	
24	1.714286	28	50	36	117°	59' 42"	117°	59' 40"	-2"	
25	1.785715	30	54	52	126°	28' 3"	126°	28' 1"	-2"	
26	1.857143	33	20	55	136°	25' 34"	136°	25' 32"	-2"	
27	1.928572	36	29	29	149°	16' 58"	149°	16' 56"	-2"	
28	2.000000	44	—	—	180°	—	180°	—	—	

ADALÉKOK AZ ÓBUDAI HITKÖZSÉG ÉS CHEVRÁK
TÖRTÉNETÉHEZ.

(Folytatás.)

11. שיחתי

I.

ז' האלוף והקצין והנדיב והמרוכס הדר איצק טאטם נר. וזנתו האשה
היקרה מ' פעסל תהי' בשנת תר"ו לפק יבנה עיר אלהים (1821)

12. הופה

I.

זאת נעשה ע' אלופים קצינים קהל יצו וע' אלופים נבאי צדקה אשר
נדבו מכיסם פה קק אובן ישן בשנת תר"ו לפק יבנה עיר אלהים (1846)

13. Oltár-takaró.

I.

זאת נדבה הקצינה מרת שרל בלאס בת ר' אהרן ואשתו רחל קן מא"י
בשנת תקס"ו לקק (1807)

II.

ז' ע' האובר והאונטער נבאים דשיעור הברא הדשה בשנת תקצ"ג לקק
(1883)

III.

Budai Goldberger Sámuel és neje: Sándor fiúk felava-
tási ünnepélyének emlékeül. Tischri 19. 5657. Virtute Labore.
(Goldbergerék nemesi címere és jelszava). (1897).

14. Szószék.

I.

ז' איש נדיב לב כהר' יוסף ז' בן הדר יצחק הלוי זל ואשתו הנדיבה מ'
ח' שרה ת' בת הר' שמעון זל. לזכרון בחיובל ה' ביום כלות הבית אשר עשה
להם ה' בשנת ויכד יוסף את אה"ו לפק (1865)

II.

ז' בהורי חמד דקק אובן ישן ז' להנכות בית קדשינו שנת תרס"ג יום א'
דסליחות
5660. Elul havában. Az óbudai ifjak ajándéka a templom
felavatásának emlékére.

III.

ז' הקצין המפואר כה' שמשון ווייס ז' עם זנתו המהוללה מרת היילה
פה אובן ישן תרס"ד. (1904)

IV.

כה שמעון בן ר' זלמן ליב ווייס עם זנתו מ' ויכד בת ר' שמשון לעוור
תרס"ה (1905)

15. Emléktábla.

I.

עתה בוא כתובה על לוח אתם ועל ספר חקה ותהי ליום אחרון לעד עיר
עולם. ישעיה קפטל למ"ד פסוק ח"ת
והבית בהבנתו בשם ד' צבאות בורא שמים וארץ בשנת חמישה אלפים
וחמש מאות ושמונים ולבריות עולם ולמנין רומיים 1820 תחת ממשלת הקיסר
פראנץ דעם ערסטען קאזער פאן עסטרייך קעיני פאן אונגארן אונד אונטער
זיינער קייזערליכען קאניגליכען האהייט דעם דורכלויכטיגסטען ערצהערצאג פאן
עסטרייך יאזעף אנטאן רייכספאלאטין פאן אונגארן. אבערגעשפאן דעם
פעסטליש אונד סאלטהער קאמיטאטעס:

16. Urna.

I.

זאת נעשה ע' אלופים קצינים אובר נבאים דהק ואלו הן שמותם הק ר'
איצק טאטם הק ר' הרש רייס הק ר' מרדכי באסקוויץ ואלופים נבאים הנמה
הדר יוסף ברא נראן הדר חיים ברה צילץ הדר ישע' ראוענטהאל הק קאפמאן
פערלגונד בשנת האיש אשר עלה עליו הגודל יהיה קדש (תקפ"א = 1821)

17. keret. טהרה

I.

נעשה ע' אלופים אובר נבאים דהק הק כה ליב האליטש הק כה ליב
פרינד ח' וואלף קן בשנת תקמ"ב לפק (1782)

II.

זאת ע' נבאים חברא קדישה ונח ח' משה ליב קן ח' משה צורף, וואלף
האליטש ח' אדר תקפ"א ל. פה אובן ישן (1801)

III.

ז' להק ח' האלמנה שרה רייצל בת מה' גרשון זל מאלטימשיין, אשת
המנוח המופלא שמעיה נראן זל לפרט בלע המות לנצח (תקס"ו = 1806)

IV.

ז' להק נמה ח' קאפל כה מאניש ווייצן סגל שנת תר"ב ל. (1842)

18. Evvöeszök.

I.

נדבה להק נח מאת קלמן ב' פייש ו"י זל ש. תר"ב (1842) לפק מא"י

19. קברנים = בוך

I.

אסף המוכר, בו נזכרים עדר בעלי אסופה, עושי חסד ורודפי צדקות,
הלבישו אדרת זכות והבקו מדות ישרות, ובה יעלו למדרגות מעולות. לקראותם
בשם קברנים במקהלות. ובאמת התחילה כבר הרשימה הזאת, זה אחד

זהמישים שנה ומאו עד עתה נתמלאו העלים בספר הזה בשמות האנשים עד תמה, אך בעורת הנותן חיים וברכה הנדולה תפארת הברא קדישא והצלחה בן תרבה ובן תפרוץ אלף פעמים פכה, לכן קומו וקבלו עליהם הנבאים החתומים מטה, להוסיף בספר הזה עוד עלים לרוחה, ובמהרה ישלח ד' גואל צדק ברכה ופצה, וכהן גדול ירצה בציץ על מצח, או ישכון ישרון בצל צה ובלע המות לנצח. אמן.

נעשה על ידי אובר נבאים הרר וואלף האליטש, הרר הרש רייס, הרר מרדכי באסקוויטץ, הרר מרדכי העלישוי, ונבאים דגמח הרר יוסף לייב באסקוויטץ, הרר יהושע יאקרלס, הרר חיים צילץ, הרר בער באנדאן בשנת נמילות הסדרים לק (תקפא = 1821)

II.

מהנותן אמרי שפר נגולה בזה הספר, שבני ידידים ממחמדי זהב, את זהב בסופה המודים ממשכות כסף, לתכלית הכסף, הכס ממתקים, וכולם מחמדים כולם ריאים, מפו ופנינים מסולאים, אצילים ונגידים במכמר הדלי' ידלוגי' דקביר יקברוני' בלבבות כרשפי יקודים איך יגבה הלב, הלא כשלוף מן הנצב הלהב, בשלוף מחלצים והלבש בר

בבדים

בשכוב אמש הוא אדם, לארץ ולעפר נרדם מתים וחייו בדים בלתי מתנוועע, עם איש נניס להתרועע, לא יוכל וידיו כבדים יום יחשכו כוכבי נפשו מזה ועצמות שעו, איה כל קנינו שפחות ועבדים ימי אדם עו חישי ונעפה למה במלאכת ד' מתרפה הלא אורחא רחיקא וקלילא זווידים ואלה המה השרידים אשרי מי שזאת ישום נד עינו, ודאי לא ימרוד באדוניו אשר ד' קוראים וישרידי' לפק (תקל = 1770)

עורו ישיני לב למתי תישנו, קומו סעו כי בית אחרים תשכנו עורו ורב לכם בני איש סוב בהר התאוה ולמדבר מחר פנו היו נודדים מאין מנוחה מהרו ולנפשוכם בתום בבית מוערבנו ודעו הכי מחר עלי כל מעשה תעשו בדון וחשבון תתנו כמה אטמתם אונכם לקראים עד כי תמותה קראה ותענו אם תרחצו הלב ותוכו מאוד פני האל ונכחו תתנו ואלה שמות האנשים ספונים, הנקראים קברנים שבתוך חק גח פה לק אובין ישן יעא

III.

היום יום א' נ' אדר הולשד' לפק התאספו יחד האלופים קצינים שלשה אנשי נדברים דאלופי הברא דקברנים בצרוף מו אנשים בהויו עדת ד' אלו קברנים ישינים ועלו בהסכמה אחת לקבל בני ההברא שוכי' מהיום ולהבא בין המנוים דקברנים בכל דבר קדושתן כפי התקנות ואלו הן: (תקלא = 1781)

ר' משה האליטש, ר' העניך באסקוויץ, כ' מרדכי פיליש, כ' בערל האליטש, כ' מאיר משאנאק, כ' אלהן מעניץ, כ' מרדכי אמשטרם, כ' דוד סניגל מליב כ' ודא סגל מליב

20.

סדר בררת המון על סעודת ההברא קדישא נעשה עי' אלופי נבאי דנמלות הסדרים בשנת תרד לפק פה אובין ישן נעשה ונכתב ממני חק העניך לייב העללישין. (1844)

21. חברה סעודה זמר

אנחנו עדה צדק והברא קדישא, נותנים שבה לאל אשר הכל ברא יהי ד' עמנו כאשר עם אבותינו הי' בלע המות לנצח ומחה ד' דמעה.

מה נאמר ומה נדבר לפני ארון כל יצרה על עינינו אשר בכל יום ויום נברה נחפשה דרכנו ונחקרה ונשובה בלע המות לנצח ומחה ד' דמעה.

דמיון אדם להכל דמה למה מרחם אמו יצא לעסוק במצות נמילות הסדרים וצדקה בלע המות לנצח וכי'

ביום שבא על האדם גור דינו נכרו ברקיע להביא נשמתו אשרי האדם שהלך כל ימיו בדרך ישרה בלע וכי'

באנו לחלוקת בנפש מרה דחם עלינו על יתר הפליטה התנהג עמנו בחסד וברחמים וישועה בלע וכי'

מה יזעיל לאדם רוב הונו ועושרו שעת מיתתו יופרד מביתו ומהונו מעשים טובים אשר ימליצו לפני מלך בחינתו בלע וכי'

ששון וניול להברא קדישא למנה מה נניל ונשמה מדי שנה בשנה לשנה הבאה בירושלים קולינו נרימה בלע המות לנצח ומחה ד' דמעה.

Néhány történelmi okmány.

II. Emléktábla.

ב"ה

Első Ferencz József Ő császári és apostoli királyi Fel-ségének dicső uralkodása alatt az 1900. évben ה'תר"ם az óbudai izr. hitközség temploma kiujtattott és ugyanazon év szeptember 16-án יום א' דסליחה Isten dicsőségére és a Haza sze-retetének ápolására újra fölavattatott. Széll Kálmán miniszter elnöksége, Márkus József főpolgármester és Halmos János polgármester működésének idejében.

A restaurálási munkálatokat erényi Ullmann Gyula műépí-tész vezette, s Bloch és Holitscher építészek végezték.

A hitközség élén állottak és az ügyvezetőségben közre-működtek: dr. Adler Illés főrabbi, Ehrlich Sámuel elnök, Deutsch Lipót alelnök.

Elöljárósági tagok: Elias Ede, Szamek Nándor, Handel Zsigmond, dr. Stern József, Berger Ármin, Klein Jakab.

Pénztárosok: Orova Jónás, Schvarz Gábor.

Templomgondnokok: Radvaner Adolf, Weisz Mór, H. Baron Adolf.

Tiszteletbeli képviselők: Augenstein Sámuel, Freiburger Mór, budai Goldberger Sámuel, Gattein Izrael, Leipziger Vilmos, dr. Rakonitz Mór, Stern M. J., dr. Tatay Adolf, dr. Unterberg Adolf, szurdai Weisz Leó.

Választmányi tagok: Boschan Márk, Blau Sándor, Deutsch Samu, Elias Samu, Finály József, Finály Zsigmond, Ganz Mór, Gattein Lipót, Handel Gusztáv, Huszerl Ignác, Klein Lipót, Lieblich Vilmos, Lövy Náthán, Löffler Miksa, Mittelman Jakab, Quittner Ármin, Rosenstock Zsigmond, dr. Reisz Mór, Stern Sámuel, Schiffer Ármin, Vörösváry Vilmos, Weisz Simon S. L., Zvei Vilmos.

Templomtatarozásügyi bizottsági tagok: dr. Adler Illés főrabbi, Ehrlich Sámuel, Deutsch Lipót, Elias Ede, Szamek Nándor, Handel Zsigmond, dr. Stern József, Berger Ármin, Klein Jakab, Orova Jónás, Schvarz Gábor, Radvaner Adolf, Weisz Mór H., Baron Adolf, budai Goldberger Sámuel, szurdai Weisz Leo, Stern M. J., Finály József, Weisz Simon S. L., Finály Zsigmond, Boschan Márk, Steiner Samu, Korach Márk.

Hitközségi jegyző: Parcel József.

אונטער זיינער פרוםטליכען דורכלויכט אללעקסאנדער דע וודא; אונד דיפעק אפאלו דעם הוילשטוהלם לעגאטום נאטום דעם קעניגרייכס אונגארן פרימאס אונד אבערסטען קאנצלער.

אונטער זיינע עקסעללענץ דעם האכענבאהרענען גראפען יאזעף פאן מיילאטה פריעדענט דער האכלעבליכען קעניגליכען אונגארישען האפקאמער. אונד זיינע עקסעללענץ דעם האכענבאהרענען גראפען אנטאן פאן ציראקר פיצע קאממער פריעדענט:

אונטער דעם האכאונד וואהלענבאהרענען הערן פויל פאן בארצי ערשטער פיצע נעשפאן דעם פעסט, פיליש עט סאלטהער קאמיטאטעס, אונד דעם האכזוואהלענבאהרענען הערן נעארג פאן קאוואטש צווייטער פיצע נעשפאן דעם בעמעלדעטען קאמיטאטעס:

דאן אונטער דעם האכזוורדיגען ארטספארדער פראנץ פאן פעטשע. דעם האכאונד וואהלעדעלענבאהרענען הערן אללעקסאנדער פאן נעמעטה דע ניעק קן נובעריאלאטה אונד גראפעקטען דער אלמאפענער אונד ווישענראדער קעניגליכע קראן הערשאפטען, דענען האכאונד וואהלעדעלענבאהרענען הערען ע ליאס פאן פישער עט אללעקסאנדער פאן ליפטייא קעניגליכע קאמעראל פישקאלען. אונד דעם האכאונד וואהלעדעלענבאהרענען הערן פויל פאן אורבאנאוויטש דער אבען בעמעלדעטען קראן הערשאפטען פראוויזאר אונד הורעקטאר דער אווראעליטישען דיטשען שולע:

בימי אדוני רבנו הנאון האמתי אבל מוהרר משה מיניץ.

והקצין הנביר ראש הקהל כבוד הרר שמעון באסקוויטץ ושאריו האלופים נגידים דולף הנקראים בשמותם מוהרר אברהם באבעלע הרר נתן אבלים הרר איצק טאטיס הרר משה ענגעל הרר וואלף האליטש הרר מרדכי בלוו הרר בער פרוסטין הרר מנדל הרר קוניטץ הרר קאפמאן פערלנרנד:

ונבאי הצדקה הוה הרר הרש רייס הרר יוסף ליב באסקוויטץ הרר פייש פולטיץ. ובחירו עם אשר המתוקי סוד ועצה לבנין הבית הוה הוה הנגידים הנביר הרר הרש באסקוויטץ ואחיו הרר מרדכי באסקוויטץ וניסו הרר ועקל הרש באגראן הרר שמחה לעוויווין הרר אברהם פאליטץ והותנו הרר אברהם שפיצער. וראשי הבונאים הוה הנגידים הרר נתן אבלים הנל והרר איצק באגראן. ענדליך דורך דענען בוימיסטער אנדרעאס פאן לאנדערר מוררער מייסטער.

נתיסד הבית הננסת הקודש הוה ביום ד' ה' אב בשנת הנל

נעשה ע'י מרדכי ברענזין מורר ילדי ישורון פה:

ונכתב ע'י העניך ליב סופר פה קל הנל:

FÜGGELEK.

Juden gemeinde old ofen kauf brif.

Von Heund zu Endgesetzten Dato haben S. Exell der Hochgebohrne Gräfin Und frau, frau Susanna gräfin Zichyn gebohrne gräfin Berchenyn von Szetjes hinterlassener Wittib

des weyl. In gott Ruhenden hochgebohren grafen Péter Zichy von Vásonkö drro Königl. May. grossten geheimben Rath, würrlichen Cammerherrn des Köngl. Reichs Hungarn Obrist Kuchelmeister. Eines 7 ten Viral daff Rath und der löbl Szaboleser gespahnsh. Obergespahn von einer gesambten Juden — Gemeinde zu altofen Nachfolgenden Contract gefertigt und geschlossen.

Es verkaufen auf alzeit, obhochgedachter Hochgräffliche Excell. versagter Judengemeinde, denjenigen blatz auf welchen Ihre Schuhl, vor ihr Juden gemein Eigenes grund dato verpachtet Ihnen das daran gebaunte zimmer sambt des genanten zwischen haus Stöll, von den Blaz welcher Ihnen, eine Mauer herumb zuführen, vorgemessen ist, wie auch dass ganze hersch. Haus alda, als 4 Zimer und Küchl Ein Cammer, Ein gewölb die jetzige fleischbankh, und unter dem Haus befindlichen Kellern, die fleischbankh, aber soll und muss Cassirt und zu ein Zimerl oder Camerl zu gerichtet werden, doch alles da ohne praejutiz, der grund Herrschl. soll ihnen auch nicht erlaubt sein dahin was anders zu bauen als mit genomene Haltung und Erlaubnis der Herrschl. Dann auch ohne Sperrung oder Verbaung dass alda nau angelegten gassl, ohne dass solches jemall nur Soll casirt werden, diess soll zu eine Sicherheit Ihrer Synagog, ihren gottesdienst dazun zurichten und übriger gemein H. orth, sein verbleiben haben; also auch den jenigen Orth, welches zu Ihres begräbniss dermahlen mit latten schon umbefungen ist: so dann versprechen Ihre Excell. die Juden vor allen bei diesen Kaufe, und verlaubt so wohl widersambte als Einheimisch zu schützen, und zu schürmen;

Wohingagen

der Juden gemeinde demnach verboten bleibt, keinen Fremdben Juden, ver in auch seyer; so totter daher gebracht worden, oder aber alhier abstorben mochter ohne aus ämbtlicher erlaubnis zu begraben: der grund Herrschl. allwo sie es gewöhnlich anzumithen, unter Straf 4. Z. in allilvan schuldig und verbunden sind:

Wird aber

Ein dergleichen Statt — Siehero gebrachtes — begraben, beerden vollen, sollen sie Schuldig seyn, vor jeder Pf. 6-

der Herrsch. zu bezahlen, wenn es sich aber zu tragen mechte, das ein dergleichen frembder, velche von ungefuhr in seiner Verichtung komete, alhier verstorben wurde, soll von jedem dergleichen, nebst ordentliches andeuthung der Herrsch. ein pfandt; wiedrigen fals der sie es verschweigen sollten, auch hiefür die Abige Straf nun Fr 4, — bestanden sein soll.

Dies zu anferri Becräftigung und sicherheit seiend die- ses Contractes zwei gleichlautenden Exemplarria errichtet, und eines davon, von Se Hochgräfl. Excell. ausgefärtigt, der Juden gemeinde das anderte aber von erstgedachter Juden gemeinde unterschriben und mit dem gemeinde petschiaft corraborister an die hochgräfl. grund frauen überlassen werden.

Sig Markth Altofen den 29. Sep. 1737
S. G. Zichin. (Sig.)

II.

Grundbrief für die allhiesige Judengemeinde.

Von wegen Eines Kayserliches Königlich Grundbuchs den des Kronal Herschaft Altofen. Wird der allhiesigen Juden Gemeinde, der an den Jüdischen freyd-hoff angrenzende, und vorhin durch frau Anna Maria Schadin genüzte, anjezo aber vor den allhiesigen Gemeinde pr. 300 h. fr. kaufte lehre platz worauf ein gebretterter Scheuern vermög Gnädigste Bewilligung Se Hoch Gräfflichen Excellenz H. H. Grafen v. Grasallovics als Camer Praesidenten (P. Z.) so voran 15 Ell. Rückwärts 15 Ell. in der lange 28 Ell. enthaltet. Nach Grund-Brief Ruht und Gerichtigkeit vermög gegenwärtigem untergewöhnlicher Ausfertigung, und zugesteltem respective Währ und Gewährbriefs war Ihr Eigenthum an mit vorkläret; vor welchen über die vorbenante Juden Gemeinde, es möge auf selber ein Gebau geführt werden (welches doch kein Laszareth Seyn darf) oder nicht, von 1-te Jan. des laufenden Jahres alljährlich 10 Rh. Gulden in die allhiesigen herschafts Cassa zu erlegen schuldig und verbunden sein wird.

Sig Altofen den 12-te Jan. 771.

(Sig.)

Pr. Ein Kays.

Königl. Grundbuchsverwalter Amt Allda.

III.

Haus Brief für die Altofner Judengemeinde Sub. N. 671.

Wird der Altofner Juden Gemeinde das allhier laut Grundbuch Sub N. 671 inliegende, und bei ihrem freudhofstehende Haus so in da Breite voran $9\frac{1}{24}$ Klafter und Rückwärts $9\frac{5}{6}$ Klafter, dann in der Länge bei der freudhofmauer $11\frac{51}{26}$, und bei den Gassel $11\frac{1}{6}$ Klafter haltet, wie solches ehemaligen Besitzern genützt und besessen vorden, nach Grundbuchs Recht und Gerechtigkeit, dann vermag gegenwertigem unter gewöhnliche Ausfertigung Ihr zugestelltem respective Wöhr und Gewährbriefes (Salvo tamen dure Dominali) für Ihr Eigenthum anmit erklärt und überlassen.

Gegeben Altofen den 28-t July. 803.

(Sig.)

Sr. Kayserl. Königl.

Kronherschaft Grundbuchs allda.

Budapest.

BATÓ J. LIPÓT.

AZ ÓBUDAI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ.

Amit jelen cím alatt a לָא תעִשָּׂה לְךָ-ra vonatkozólag ezen évfolyam 277 lapján állítok t. i., hogy az nem valami véletlenül keletkezett hiba, hanem hogy az tendentiosus eltérés a valódtól azt ezennel kiterjesztem azon לָא תעִשָּׂה és לָא תִשְׁתַּחֲוֶה-ra is, melyek az ezen évfolyam 272-ik és 273-ik lapjain V., VII. és VIII. számok alatt felsorolt mellvértéken צ״צ olvashatók.

Az óbudai zsidó hitközség és chevra kincseinek kiválóbbjaival többször volt alkalmam találkozni. Így 1884-ben a Pulszky Károlytól a nemzeti múzeum termeiben rendezett ötvösműkiállításon, 1896-ban a milleniumi országos kiállításon és legutóbb 1904 január havában a pesti chevra kadisa tagavató hetében, amikor is ezen chevra dísztermét az óbudaiaktól ide kölcsönzött különféle paramentumok is díszítették. Foglalkoztam is ezen kincsekkel, bár rövidesen, egy a »Budapester Tagblatt« 1889 október 5-én, Jom kippurkor, kelt 274-ik számának 2—4. lapjain »Budapester Leben« cím alatt megjelent, a főváros

zsinagógáit is ismertető czikkben, melyből az ezen kincsekre vonatkozó pár sort ezennel idézem is:

»Durch seine Kunstschätze weit und breit berümt ist der Tresor der Altofner Gemeinde. Da finden sich Kidusch-Becher, Gewürz-Boussolen, Thoraschilder, Thorazeiger und Thorakronen, sowie Tempelvorhänge und Thoramäntel von märchenhafter Pracht und unermesslichem Kunstwerthe. Auf der Goldschmiedekunst-Ausstellung 1884 war ein Theil dieser Schätze im Museum ausgestellt und erregte die Bewunderung aller Kenner. Eine grossartige Sammlung von herrlichen Waschkannen und Becken ergänzt diesen Tresor; auf manche Stücke dieser Sammlung hatte Karl v. Rothschild, der Frankfurter Krösus und kunstverständige Sammler, ein Auge geworfen; allein die Gemeinde that spröde, sie wollte Nichts von einem Handel wissen, obgleich Rothschild als Entgelt grossartige Stiftungen in Aussicht stellte.«

Most pedig azon kívánságom kifejezésével toldom meg ezen felszólamlásomat, vajha Bató J. Lipót úr dicséretes példáját követve hazánk más hitközségei is ismertetnék műkincseiket, melyeknek hímzett, vésett feliratai, mindmegannyi adalékok az illető hitközség egyetemlegének és családjainak történetéhez. Jó volna az is, ha a thóratekereseknek nemcsak számát, hanem nagyságát is közölnék majd Bató úr esetleges követői, amit a fennidézett czikkemből vett, néhai dr. Kayserling זצ״ל háskóméjével kitüntetett, következő sorokkal indokolok:

»Diese Thora-Rollen sind von verschiedenen Ausmassen; die einen mannesgross und mannesschwer, winzigklein die anderen. Die Träger der Ersteren stöhnen unter deren Bürde, jene der Letzteren reichen die reizenden Miniaturen leicht und graziös umher. Auf ihren Ursprung zurückverfolgt, bieten aber diese verschiedenen Ausmasse der Thora-Rollen einen gar lebhaften Kontrast dar. Die grossen, schweren Rollen wurden schon hergestellt in Zeiten und an Orten, wo die Juden Ruhe und Freiden hatten, wo sie sich und ihren Gottesdienst bequem einrichten durften. Die kleinen entstanden in Zeiten der Verfolgung, wo man darauf bedacht sein musste, das Juwel des Gotteshauses, die Thora, erforderlichen Falles rasch und leicht bergen zu können. Darum sind in Russland die kleinsten Thoras zu finden, während Ungarn und Polen grössere, Venedig und die Niederlande aber die allergrössten haben. So offenbart sich ein Stück allgemeiner Kultur- und Sittengeschichte in Erscheinungen, die auf den ersten Anblick alle Anzeichen des Zufälligen haben.«

Azon hitközségek, melyeknek ezüst paramentumai 1848-ban a haza oltárára kerültek, amelyek tehát régibb ezüsttel nem dicsekedhetnek, jól tennék, ha az általuk beszolgáltatott ezüstről szóló nyugtát — ha az még el nem kallódott — küldenék eredetiben vagy hiteles másolatban a »Magyar Zsidó Szemlé«-hez, melynek »kútfők« című rovatában szívesen publikálnának. A nemzeti múzeum V. szoba 11. szekrényében őrzött líptőszentmiklósi thóravért azt sejteti velem, hogy aequivalens ezüsttel váltattott ki a magyar kincstárnak adományozott nemesfém-alapból. Ilyes kiváltogatással gyarapította vagyonát ugyanakkor egy pesti ékszerész, kinek örökösei millionariusok. A bankalap létesítése céljából gyűjtött ezüst, úgysis beolvastásra szánva lévén, *St. L. A.* a régiségi vagy műbecsrel bíró tárgyakat súlyuk duplájával váltotta magához és érettük gyakran súlyuk tízszeresét kapta.

Neki volt nyeresége ez üzletből; a magyar kincstárnak csak azért nem volt, mert Windischgrätz ezen érzalapot elko-bozta, dehát ennek története már nem tartozik ide.

(V. E.)

TEITELBAUM MÓZES MAUZOLEUMÁNAK ÉS SIRKÖVEINEK FELIRATAI.¹⁾

A mauzoleum bejárata felett a következő sorok olvashatók:

ומשה
יקח את האהל ונטה
לו מחץ למהנה
והי כל מבקש
בא יבא האהל

A felirat Ex. 33, 7. és 8. versek után készült. A מחץ szó nál hiányzik a ׳, a והיה szó helyett והי van. Pontozva van az első sor ׳ betűje, továbbá a 4-ik és az 5-ik sor minden betűje. A betűszám összege תרא (601 = 1841): Teitelbaum Mózes halála évét jelzi.

¹⁾ Életrajzát l. a miskolci Szombati Ujság I, 7., 11. és 14—15. számaiban.

A mauzoleumban van Teitelbaum sirköve a következő felirással:

עד הנל הו פני ועד המצבה
האי סבא קדישא
איש ישיבה בן פא שנים נתבקש ביש׳
כבוד אדומור נאון ישראל וקדושו
רכבו ופישו הרוף ובקי סיני ועוקה
בוצינא קדיש הוף צדיק יסוד עולם
מופת הדור שומר הכרית והחסד
המאיר לארץ ולדרום לשבג רבינ
משה איש האלהי וצלה אבד פהק
בן הרבני היוש מוה צבי וצל זה לנ
שנה ביום השביעי נתעלה ויהי
בעלות המנחה ומשה עלה יום
לח תמוו שנת תרא לפק
תנצבה

Megjegyzendő, hogy a 9-ik sorban levő אבד פהק, a 10-ikben levő זה לנ és a 11-ikben levő שנה szavak később vésettek a sirkőre, mint a felirat többi része. Ezen szavak vézése újabbnak látszik, a betűk nincsenek aranyozva, mint a szöveg többi betűi és szerkezetébe sem illik bele a későbbi betoldás.

A felesége sirkövén a következő szavak olvashatók:

פנ
הרבנית הצנוע
הצדיקת אישה (sic!)
יראת ד מרת
היה שרה בת מה
ניסן וצל זכרונה
לברכה לחיי עוה
אשת הרב הג הגר
מה משה טייטלבו
ני נפטרה עיה ניסן
שנת תר לפק
תנצבה

S.-A.-Ujhely.

A harmadik sirkövön a következő felirat van: (Erről lásd Szombati Ujság 11. számát).

פח
איש צדיק ותה
מופלג ואב בד
הישראלי הה הרב
הגדול המפורסם
מהורר אלכסנדר
סענדר במ יצחק
צל מקק קאמרנ
נישמתו לגמ עלה
כא אב הקעה לפ
תנצבה

DR. GOLDBERGER IZIDOR.

FOLKLORE.

POTLÁSOK.

1.

A szefardok némely szokásaihoz, melyeket a mult 1905. évi huszonkettedik évfolyamunk 255. és 256. lapjain közöltem, Friedenthal Ármin úr, Firenzében az ottani rabbiképezdét frequentáló hazánkfia, a következőket toldatni kéri: a Sabbath salom kérésre a felelet: Sabbath salom umvorah שבת שלום ומבין Szombat kimenetelekor Sabuagn tov שבוע טוב a köszöntés és ez az umvorah ומבין szóval megtoldva a felelet.

Mikor valakit a tórához hívnak, akkor a többiek a Bechavad בכבוד szóval üdvözlik őt, ő pedig a Bichvod hatórát בכבוד התורה szavakkal válaszol.

A tórától távozván az illető a Párnásznak פירס az álijáát jelző többnyire ezüst táblácskát, melyet neki a sámesz kézbesített volt, ezen szavakkal Chen-Chen חן חן adja át, mit a párnász ezen szavakkal Cházák báruch ברוך הויך fogad, ő pedig a Cházák veemac הויך ומבין szavakkal viszonz.

Szivesen közöljük ezen toldást, nemcsak a folklore rovat természeténél fogva, hanem azért is, hogy a valóságos szefárdszokások megrögzítettessenek szemben a nálunk a mult XIX. század utolsó harmadában felburjánzott és epidemice fellépő fakultatív szefardismussal.

2.

A jelen évfolyam 162. lapján Afikajmon és 168. lapján Góde címek alatt közöltekhez egy Livornóban 1824-ben Efraim Chajusztól kiadott godéból, melynek címe: ספר יום טוב מקרא קדש הזה még a következőket pótolom. Az afikajmon elfogyasztását megelőzi ezen mondat: וכי לקרבן פסח הנאכל על השבע. és követi ez: זה הלק אדם רשע מאלהו ונחלם אמרו מאל.

A vacsorát befejező ima Szeárd ritusú szövege az áské-náz ritusénál néhány toldaléka folytán valamivel hosszabb. Bencselés után, ha a Széder estéje péntekre esett, tehát שבת-ra, a 92. és 93., ha máskorra esett, akkor a 107. és a 67. zsol-tárokat énekelték, illetve reczitálták az itt közölt számsor szerint. Minthogy pedig a Peszach első napja hétfő, szerda, péntekre sohasem eshetik, ennél fogva a széder első estéje sem eshetik vasárnap, kedd vagy csütörtökre, mely napok estéire csak második, holott a többi négy napéra első széder is eshetik. Minthogy továbbá a Rajs hásónó első napja a peszach harmadikáéval mindig azonos, annál fogva újévünk sohasem kezdődhetik vasárnap, szerda vagy pénteken. V. E.

3.

Mümpecz.

Vadász Ede, folklore rovatunk szorgalmas művelője, a *mümpeccen*, *mümpeccz*, *mümpecczer* szavakat a héber מום müm-ből származtatja, amely *hibát* jelent (fent 51. lap). Ez a »Schlagwort« Kluge szerint (Etym. Wörterbuch 275) 1850-ben lépett fel, de 1870 óta a berlini tőzsde új szárnyakat adott neki. Müller Fraureuth, Aus der Welt der Wörter (1904) 30. lap ézt mondja róla: »Ez a szó Berlinből indult ugyan hódító útjára, de nem mond újat; a *Mumpitz* nem egyéb, mint a régi *Mumputz* vagy (a hesszenieknél) *Mombotz* azaz kísértet... A rémalak fogalma az ijesztő vagy meglepő beszéd fogalmába ment át, amely azután az *üres fecsegés*, *esztelenség* fogalmává sekélyesedett.« Pl. »Det is ja man blos son Mumpitz«. A szónak egész kis irodalma van, melyről l. Ladendorf, Histor. Schlagwörterbuch (1906) 210.

B. L.

IRODALOM.

IRODALMI SZEMLE.

A zsidó irodalom munkásai csekély számban vannak és ezek is erejüknek csupán szerény hányadát fordíthatják a tudomány művelésére. Nem csoda tehát, hogy a segédtudományokra már alig jut valami. Így pl. tudtunkkal sem a bibliai, sem a bibliautáni történet számára zsidó szempontból atlasz még sohasem készült. A keresztényektől kell kölcsön venni és el kell ismerni, hogy alapos és hasznos segédeszközöket készítenek. *R. de Riess* Atlas scripturae sacrae, melyből *Rückert C.* az imént 2-dik kiadást rendezett, konzervatív állásponton áll, Freiburg i. B. 1906-ban jelent meg és felette olcsó. A protestánsok elég térképet csináltak már, de a katolikusok nem gondolkoznak úgy, mint a zsidók a saját irodalmukról, hogy más felekezet gondoskodott róla. Az atlasz névmutatóból és 10 szép térképből áll, melyek a következők:

1. Egyiptom a patriarchák korában.
 2. Arabia petraea és Kanaan az egyiptomi kivonulás idején. A Szinai vidéke.
 3. Palesztina a birák és királyok korában. Dávid és Salamon birodalma.
 4. Kanaan, Syria, Assyria, Babylonia az assyr emlékek alapján.
 5. Assyria, Babylonia, Nimive és Babylon városok körüli vidékekkel.
 6. Palesztina Jézus és az apostolok korában stb.
 7. Syria, Kis-Ázsia, Macedonia, Görögország, Italia az apostolok korában.
 8. Jeruzsálem (7 kép 7 korszakból).
 9. Jeruzsálem és Bethlehem vidéke. A mai Jeruzsálem.
 10. A mai Palesztina stb.
- Az atlasz latinul van írva.

*

Ackermann A., fiatal rabbi, megírta hitközségének történetét: »Geschichte der Juden in Brandenburg a. H.« (Berlin, 1906). Alapul Gerson elhunyt brandenburgi előljáró kéziratosa krónikája szolgált. Az első zsidót a »Mark«-ban a középkori krónikások 1247 körül említik: a zsidók által átszúrt ostya vérzett. A per végét már ebből mindenki tudhatja. Hasonló per 1510-ben folyt le, melyet A. részletesen ismertet. A brandenburgi zsidók történetében az 1671. év nagy fordulatot jelent, mert ekkor a nagyfejedelem a Bécsből kiűzött zsidók közül 50 családot vett fel. A brandenburgi község kezdetei erre az időre esnek és 1729—1855. közt fejlődött ki intézményeivel együtt. Az össz-zsidóság szempontjából ebben a korszakban sincs valami különös jelentősége. Az utolsó félszázadban a község emelkedett, de azért rabbijai nagyon sűrűn váltakoztak. A kiállítás igen szép és a 224 lapra terjedő könyv utolsó részét az eredeti okmányok és egy névmutatató zárják be. A Zunz-Stiftung és mecenások gondoskodtak a mű anyagi részéről.

*

A zsidó kalendáriumról az általános kronológiai művek rövid ismertetést szoktak adni. Monográfia eddig három létezett, melyeknek szerzői Schwarz, Levysohn és Simon. Ezekhez most mint negyedik *Kistner A.* műve csatlakozik, melynek címe: Der Kalender der Juden (Karlsruhe 1905). K. elismeri, hogy Schwarz (jelenleg bécsi rektor) munkája igen éleselmű történeti vizsgálódás, de éppen ezért nem alkalmas bevezetés kezdők számára. Levysohn munkáját nem ismeri. Saját iratának célját abban látja, amit Schwarzénál nélkülöz. És tényleg K. egyszerűen és világosan adja elő a tudnivalókat, csupán abban hibázott, hogy a héber emlékeztető szavakat nem adja egyszerűen héber betűkkel is, miáltal ezeknek megértését kissé megnehezítette. Így pl. *Guchadsat* szóban (14. lap) nehezen ismerhető fel גוּחַדְסַט és még nehezebben Tachzag emlékeztetőben תַּשְׁצַג, annál is inkább, mert *ch* az előbbiben ך̣ és az utóbbiban ן̣ betű átírása. Egyébkép a Molad, Kebia, Dechija és a töb- biről világos ismertetéseket ad és 42 fejezet után tabellákkal szolgál. Az egész irat matematikai szempontokból készült, de el kell ismerni, hogy olvasóitól nem követel sok matematikai ismereteket és némi figyelemmel laikusok is megérthetik. *Kistner*

talán nem is sejtí, hogy a zsidó és keresztény dátumok átszámitásáról milyen gazdag irodalom létezik. Mindamellett hasznos munkát végzett.

*

Nöldeke Tivadar nagy hírű strassburgi orientalista 70. születésnapja alkalmából két vastag kötetre terjedő ünnepi mű jelent meg e czímlappal: »Orientalische Studien« *Theodor Nöldeke* zum siebzigsten Geburtstag (2. März 1906) gewidmet von Freunden und Schülern und in ihrem Auftrag herausgegeben von Carl Bezold. Mit dem Bildnis Th. Nöldeke's einer Tafel und zwölf Abbildungen. Zwei Bände LVI. u. 1187 Seiten. Gieszen, 1906 (Alfred Töpfungmann). A változatos tartalomról a szerzők ábcéé sorrendjében kiemeljük azokat a cikkeket, melyek olvasóinkat érdekelhetik.

Barth, J. (Berlin) — Formangleichung bei begrifflichen Korrespondenzen.

Baudissin, Wolf Wilhelm Gr. (Berlin) — Esmun-Asklepios.

Becker, C. H. (Heidelberg) — Die Kanzel im Kultus des alten Islam.

Bevan, A. A. (Cambridge) — The Aramaic root קלף.

Bezold, C. (Heidelberg) — Das arabisch-äthiopische Testamentum Adami.

De Boer, T. J. (s Gravenhage) — Kindi wider die Trinität.

Budde, Karl (Marburg i./H.) — Zur Geschichte der tiberiensischen Vokalisation.

Buhl, Fr. (Kopenhagen) — Ein paar Beiträge zur Kritik der Geschichte Muhammed's.

Cheikho, L. (Beirut) — Un traité inédit de Honein.

Davies, T. Witton (Bangor, N.-W.) — Brief studies in Psalm criticism.

Deissmann, Adolf (Heidelberg) — Der Name Panthera.

Eerdmans, B. D. (Leiden) — Das Mazzoth-Fest.

Euwing, Julius (Strassburg i./E.) — Der Kamels-Sattel bei den Beduinen.

Fraenkel, S. (Breslau) — Das Schutzrecht der Araber.

Friedlaender, Israel (New-York) — Zur Komposition von Ibn Hazm's Milal wa'n-Nihal.

Gardthausen, V. (Leipzig) — Die Parther in griechisch-römischen Inschriften.

Gaster, M. (London) — Massoretisches im Samaritanischen.

Ginzberg, Louis (New-York) — Randglossen zum hebräischen Ben Sira.

De Goeje, M. J. (Leiden) — Die Berufung Mohammed's.

Goldziher, Ignaz (Budapest) — Zauberelemente im islamischen Gebet.

Grimme, Hubert (Freiburg, Schweiz) — Der Logos in Südarabien.

Halévy, J. (Paris) — Deux problèmes assyro-sémitiques.

Hjelt, Arthur (Helsingfors) — Pflanzennamen aus dem Hexaameron Jacob's von Edessa.

Horn, Paul (Strassburg i./E.) — Die Sonnenaufgänge im Schähnäme.

Jacob, G. (Erlangen) — Das Weinhaus nebst Zubehör nach den Fazelen des Häfiz. Ein Beitrag zu einer Darstellung des altpersischen Lebens.

Jastrow, Morris, jr. (Philadelphia) — On the Composite Character of the Babylonian Creation Story.

Jensen, P. (Marburg i./H.) — Der babylonische Sintflutheld und sein Schiff in der israelitischen Gilgamesch-Sage.

Juynboll, Th. W. (Leiden) — Über die Bedeutung des Wortes 'amm.

Kautzsch, E. (Halle a./S.) — Die sogenannten aramaisierenden Formen der Verba פ"י im Hebräischen.

Landauer, S. (Strassburg i./E.) — Zum Targum der Klagelieder.

Lidzbarski, Mark (Kiel) — Uthra und Malakha.

Littmann, Enno (Princeton, N. J.) — Semitische Stammesagen der Gegenwart. Aus dem Tigrē übersetzt.

Löv, Immanuel (Szegedin) — Aramäische Fischnamen.

Macdonald, Duncan B. (Hartford, Conn.) — The Story of the Fisherman and the Jinni. Transcribed from Galland's MS of »The Thousand and One Nights«.

Marti, Karl (Bern) — Die Ereignisse der letzten Zeit nach dem Alten Testament. Eine Skizze.

Moore, George F. (Cambridge, Mass.) — הַתְּרַת עַל הַכֶּבֶד
»Lobus caudatus«, and its Equivalents, אֲצִבְעֵ הַכֶּבֶד אֲבֹבֹס
זִיָּאָה etc.

Müller, D. H. (Wien) — Das Substantivum verbale.

Niese, Benedictus (Marburg i./H.) — Eine Urkunde aus
der Makkabäerzeit.

Nowack, W. (Strassburg i./E.) — Metrum und Text-
kritik.

Rothstein, J. Wilh. (Halle) — Ein Specimen criticum
zum hebräischen Texte des Sirachbuches.

Schwally, Friedrich (Giessen) — Ägyptiaca.

Sellin, E. (Wien) — Das israelitische Ephod.

Seybold, C. F. (Tübingen) — Hebraica: 1. Berith.
2. Rösch keleb, rösch hamör.

Spiegelberg, Wilhelm (Strassburg i./E.) — Ägyptisches
Sprachgut in den aus Ägypten stammenden aramäischen Ur-
kunden der Perserzeit.

Stade, B. (Giessen) — Die poetische Form von Ps. 40.

Toy, Crawford H. (Cambridge, Mass.) — The Semitic
Conception of Absolute Lav.

Westphal, G. (Marburg i./H.) — צְבֹא הַשְּׂמִים.

Yahuda, A. S. (Berlin) — Bagdadische Sprichwörter.

Zimmern, H. (Leipzig) — Das babylonische Vorbild
des Pehtā und Mambühā der Mandäer.

Index. Von C. Bezold.

A. Eigennamen-Verzeichnis.

B. Verzeichnis erklärter Wörter.

*

Hinneberg P. nagyszabású művet ad ki e czímen: *Die Kultur der Gegenwart*, amely a jelenkor egész tudását rendszerbe foglalja. A lexikonok szétdarabolják az egyes tudományágakat, ez a mű valamennyit összefoglalja. Négy csoport lesz, melyek mindegyike külön részekre fog oszlani. Az I. csoport pl. 14 részt ölel fel. A 4 főcsoport német czímei a következők:

I. Die geisteswissenschaftlichen Kulturgebiete. Religion und Philosophie, Literatur, Musik und Kunst (mit vorangehender Einleitung zu dem Gesamtwerk).

II. Die geisteswissenschaftlichen Kulturgebiete. Staat und Gesellschaft, Recht und Wirtschaft.

III. Die naturwissenschaftlichen Kulturgebiete.

IV. Die technischen Kulturgebiete.

A sulypont, mint a részletezésből mutatkozik, az első két csoportban van. E nagy mű e helyen nem azért érdekel bennünket, mert nagyszerűségénél fogva a mi szegénységünkre rávilágít, hanem azért, mert vallásunk benne nem kap önálló helyet, hanem mint a keresztény vallás függeléke tárgyalatik. A kiadó zsidókat kért fel, de ezek nem vállalkoztak, zsidó theologust pedig nem ajánlottak: Nagyon elfogult. A keresztény theologus természetesen elfogulatlan a saját és még inkább a zsidó vallás iránt. Erre nevelték 1900 év óta és az evangéliumi pártiratok szintén ezt prédikálják. És Wellhausen az »Israelitisch-jüdische Religion« szakaszát csakugyan ezzel a mondattal kezdi: »Die israelitisch-jüdische Religion ist deshalb für die Kultur der Gegenwart von grosser Wichtigkeit, weil sie die Vorstufe der christlichen ist.« »Vorstufe!« Így beszélhettek azok, kik a trinitásban és egyebekben hittek, de a modernek — pl. Wellhausen maga és Harnack — miben látják a keresztény vallás magasabb fokát? De nem feszegetjük a dolgot, csupán az elfogulatlanságot mutatjuk be. Egyéb-iránt W. nagyobb munkáiból kivonatot ad, semmi egyebet. W. theologus, de meglepetésünkre a »kulturauktorok« ugyan-
ezt a nótát fujják. A legjobb — és ezt derekasan cselekszik — ha a zsidókról hallgatnak, mert beszédjükben csak leszólás az osztályrészük. Idézzük az egész művet bevezető dolgozathól (Lexis: Die allgemeinen Grundlagen der Kultur der Gegenwart) a következő két helyet. Egyik az ókorra, a másik a jelenkorra vonatkozik.

»Auch in Israel hatten einzelne Propheten sich schon zu einem universalistischen Ideal erhoben, und die Bemühungen der im ganzen Römerreich verbreiteten Juden, Prose-lyten zu gewinnen, waren nicht ohne Erfolg. Aber sie dienten vor allem dazu, dem Christentum den Boden vorzubereiten, denn erst nachdem diese den Bann der jüdischen Gesetzhelikeit gebrochen hatte, konnte die *monotheistische* Lehre ungehindert ihre Anziehungskraft... ausüben« (28. lap.)

»Dem Protestantismus aber bleibt die schwere Aufgabe

vorbehalten . . . das Wesen des historischen Christentums und den *christlichen Charakter unserer Kultur* aufrecht zu erhalten, also seinen Platz zu behaupten zwischen dem katholischen Dogmatismus und dem wissenschaftlichen Naturalismus« (49).

Hogy a zsidóknak a kultura fejlődésében valami részük volna — pl. a XII. és XIII. században — egy szóval sem említetik. De a régi Izraél, melynek iratait a kereszténység is átvette és amely már nyugodni tért, azt L. is elismeri. »Marduk und Istar sind in der Nachwelt spurlos verschwunden: von der Jahvereligion des Alten Testaments aber ist die grösste geistige Umwälzung ausgegangen, die die Menschheit erlebt hat« (25. lap).

A keresztények viszonya a római pogány államhoz az idők folyamán alaposan megváltozott: eleinte gyűlölték, később elismerték. 260 körül Dionysius alexandriai püspök azt hirdette, kétségtelenül elterjedt közhit szerint, hogy Alexander Severus és Philippus Arabs szívükben keresztények voltak (részletesen 152. lap). Érdekes, hogy a zsidók között hasonló monda keringett az egyik Antoninusról, csak hogy nem bizonyos, hogy melyikről. Egész irodalom van az »Antoninus és Rabbi« mondákról. Mindenesetre hamis úton járnak azok, kik ezeket a mondákat történelmi forrásokul használják. Az igaz mag csupán annyi lehet, hogy az illető császár némi jámborságot mutatott. Talán kedvezően intézett el valamely ügyet, melyben a patriarcha vagy hívei érdekelve voltak. Egyébiránt ez a példa is mutatja azt, hogy a talmudi mondák azonosok a Keleten általában elterjedt mondákkal. A zsidók között ugyanazok a mesebeszédék járták, melyek a keresztények és pogányok között. A Nagy Sándor mondák mintájára a római császárokról keletkezett mondák is behatoltak a zsidók közé. Megjegyzendő még, hogy Rómában egy »Severuszinagóga« volt. Ha pedig volt zsinagógája — így okoskodtak — akkor zsidó, illetve keresztény volt.

*

Müller K. ismerteti a nyugat-európai kereszténységet és egyházat a középkorban és az V. szakaszban beszél a kultuszról és jámborságról. »Der Kultus des Abendlandes war zur Zeit Konstantins in seinen Grundzügen fertig (IV. század

eje). Die beiden Hauptbedürfnisse der umgebenden heidnischen Welt haben sich in ihm durchgesetzt. Es soll durch seine Handlungen auf die Gottheit wirken, ihren Zorn abwenden, ihre Hilfe gewinnen, und er soll seine Genossen durch ein System der Mystagogie über die irdische Natürlichkeit und Sündigkeit hinausheben und mit himmlischen Lebenskräften füllen. Als dann vom IV. Jahrhundert an die heidnische Welt rasch und massenhaft der Kirche zugetrieben wurde, machten sich ihre bisherigen religiösen Instinkte hier noch weit kräftiger geltend. Nicht nur trat jetzt die mystagogische Organisation des Gottesdienstes in ihre glänzendste Zeit, sondern es wurden auch eine Menge Stücke des heidnischen Kultus und der heidnischen Religion unmittelbar übernommen. An die Stelle der Götter, Halbgötter, Genien und Heroen tritt das Heer der Heiligen und Engel, in denen sich vielfach auch bestimmte Gestalten der alten Religion fortsetzen, so dass ihre Verrichtungen und Legenden, Attribute und Eigenschaften, Kultstätten und Festtage unmittelbar auf die neuen Patrone und Nothelfer übergehen und ein christlicher Kalender den heidnischen ablöst. *Der Kultus wird immer mehr die Welt des Wunders und Zaubers etc.*« És még csodálkoznak, hogy miért nem lett a pogányvilág zsidóvá? A zsidóság nem ismert megalkuvást, valóságos horroret érzett minden pogányság ellen.

*

Az előbb említett nagy gyűjtemény egyéb munkálataiban szintén találunk zsidó irodalmi szempontból figyelemre méltó részleteket, melyek behatóbb kutatás kiinduló pontjaiul szolgálhatnak. A görög egyházi költészet főképviseelője a syr Romanos, ki az ötödik század fordulóján Berytosban, tehát Palesztinában diakonus volt. Mintái a biblián kívül Ephrem syr egyházatya (mh. 373 körül) versei, forrásai pedig az ő szent iratai, közöttük a szentek életéről szóló legendák voltak. A bibliai hősöket előszeretettel énekl meg (Krumbacher: Die griechische Literatur des Mittelalters 259—262). Ez a rövid kivonat a zsidó pajtanokra emlékeztet és bizonyos, hogy a már a talmudban említett pajtanok szintén hasonló verseket költöttek, mint Ephrem és byzantin utánzói. De még inkább emlékeztet a pajtanokra, főleg Kalirra damaskusi

János (mh. 754 előtt). Krumbacher (269. l.) ezt mondja költészetéről: »Derselbe gelehrte, verstandemässige Grundzug, den die Prosaschriften des Johannes offenbaren, verrät sich auch in seinen Dichtungen. Sie bezeichnen deutlich eine gelehrte Reaktion gegen die einfachen populären Lieder des Romanos. An ihre Stelle setzte Johannes eine neue Art von Gesängen (Kanones), »die durch Künstlichkeit der Form ausgezeichnet, aber arm an Empfindung sind« ... die Gedichte des Johannes wurden später durch gelehrte Kommentare erläutert. Das tat ihrem Ansehen keinen Eintrag; unnatürliche Kunstleien und grammatische Dunkelheiten haben auf das grübelnde Geschlecht der Byzantiner immer eine geheimnisvolle Anziehung ausgeübt; ein Gedicht, das ohne Scholien verstanden werden konnte, wurde nicht leicht für voll genommen.« Akárha Kalirról beszélne. Ő is bizonyára szándékosan komponált olyan verseket, melyeket csak tudósok érthettek meg és valószínű, hogy a Keleten élt.

*

Ugyanott (265. lap) a világkrónikákról van szó, melyek a III—IV. században keletkeztek és melyeknek zsidók voltak az őseik, jelesül Josephus, Justus Tiberiásból és talán a Szóder Ólam és hasonló termékek. K. ezt mondja róluk: »Wissenschaftlich und literarisch stehen die Weltchroniken auf einer niedrigen Stufe. Mit besonderer Vorliebe werden Teuerungen, Seuchen, Erdbeben, Kometen und andere Wunderzeichen gebucht. ... So wenig nun die Weltchroniken vor einer strengeren Kritik bestehen können, so haben doch gerade sie ... den mächtigsten Einfluss auf die historische Literatur der von Byzanz abhängigen Völker, besonders der Slawen und Orientalen, aber auch der Abendländer, ausgeübt.« A zsidóirodalomnak is van egy fajtája, melyben a csillagok járásából és egyéb főleg időjárási jelekből éppen azokra a dolgokra jósolnak, melyek a fenti krónikák főtartalmát képezik: drágaságra, pestisre, háborúra stbire. Valószínű, hogy ezek szintén a krónikák hatása alatt állanak vagyis a kor ízlését követik. Az emberek érdeklődése a fenti ügyek iránt adott nekik életet. Ilyen kéziratok mű, amely a benne említett országok tanúsága szerint a Keletről ered, birtokunkban van.

*

A szóban forgó gyűjteményből kimagaslik Willamowitz-Möllendorf műve a görög irodalomról (Teil I, Abtheilung VIII, 1—236). W. souverénül uralkodik az anyagon és a szó nagymestere, nemcsak nagy tudós, hanem nagy író is. Saját külön szempontunkból is többféle részletet emelhetnénk ki, de már is sok tért foglaltunk le és ugyanezért beérjük egyetlenegy idézettel. A görög irodalom utolsó korszaka a kereszténység első századaira esik, képviselői első sorban a görög egyházatyák. Persze szóba kerülnek a szerzetesek is. Bölesen mondja W., hogy minden vallást tisztelni kell: a szerzetesek világkerülése és önmegtágadása szintén vallás. »Verdammen wird man dann wohl diese Religion, aber niemals die gläubigen Seelen. Nur das muss hier konstatiert werden, dass erst diese Phase des Christentums der Henker der Kultur und Wissenschaft geworden« (219. l.).

*

A kairói geniza elsárgult leveleiből adta ki dr. Greenstone J. H. Salamon ben József Ha-Kóhén egy ismeretlen versét, amely a törökök 1077-ben történt visszaverését énekl meg, kik az egyiptomi fővárost több ízben ostromolták és a fatimida dinasztiát végveszélylyel fenyegették (The Turkoman Defeat at Cairo by Solomon ben Josef Ha-Kohen, Chicago, 1906). G. iparkodik a versíró személyét megállapítani (16. lap) és a verset angolra fordítja. Az értekezés külön lenyomat az »American Journal of Semitic Languages and Literatures« amerikai folyóiratból és a pennsylvaniai tudomány-egyetem bölcsészeti karán doktordisszertációul szolgált.

*

Slivkin Ch. S., varsói talmudista, משפטי המורה ez. alatt bölcsseink történetét állítja össze a legrégebb kortól a talmud befejezéseig. Frankel, Weisz, Brill és Halevi ismert munkáitól annyiban tér el, hogy a kronológiai sorrenden kívül az egyes tudósok biográfiája után a talmud sorrendjében az illetők összes tételeit adja, úgy az agáda, mint a halákha körébe tartozókat. A munka súlypontja ez utóbbi tulajdonságában van, mert az életrajzokat az említett szerzők jobban adják. Slivkinnél ugyanis hiányzik a kritika és úgy látszik, hogy a kronológiában tisztára a Juchaszint követi. A nemzedékek (dóróth) korszakait 50 és 20 év között váltakozó időszakokra

határozza meg. Pl. azt is mondja (a hagyomány után), hogy Akiba 52 évvel a templom elpusztulása után halt meg, ami természetesen nem áll. A tradícióhoz való általános ragaszkodás mellett mégis alapos a feltevés, hogy S. vagy Frankel, vagy Weisz művét ismeri, ámbár ezeket egy szóval sem említi. A helyek összeállításában azonban hasznos, csupán az kár, hogy a folio *a* vagy *b* oldalát nem jelzi. Az első biográfiaiknál a felhasznált helyeket sem jelzi, de csakhamar rájött, hogy ez elengedhetetlen és később már kiteszi. A tudomodon kívül a midrasokat is kiaknázta és felteszszük, hogy összeállításai teljeseek. Eddigél két füzet jelent meg, melyek az egész műnek csupán csekély töredékei és kívánjuk, hogy ne maradjanak azok. Szerző maga utazik könyvével és a támogatást megérdemli.

*

A német zsidók közt is nagyban grasszál a »kerge nyavalya« és sokfélekép védekeznek ellene. A nagy kérdés az, hogy mikép lehet a zsidó öntudatot felkelteni és erősíteni. Bizonyos, hogy »zsidó élet« nélkül nehezen sikerül, minthogy az elmélet az élet viszontagságai közt cserben hagyja az embereket: a filozófia nem alkotott soha felekezetet. Ez talán alapeszméje A. Halbert »Das Rätsel: Jude. Der Roman eines modernen Juden« cz. kis regényének (Berlin-Steglitz, sine anno). Szépirodalmi értékéről különfélekép lehet gondolkozni, de a tendenciája dicséretes: a zsidó hűség megerősítésére törekszik. A változott viszonyok vallásunk erősítésére modern eszközöket követelnek és ezek között a regény nem az utolsó helyen áll.

KÜTFÖK.

301. szám.

MINISZTERI RENDELET AZ IZR. ISKOLASZÉKEK TÁRGYÁBAN.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter az izr. orsz. irodához és az autonom orth. hitfelekezet irodájához 57121 sz. alatt a következő rendeletet intézte:

Ismételten tapasztaltam, hogy az izr. anyahitközségeknek jóváhagyás végett hozzám benyújtott alapszabályai, valamint az izr. fiókhitközségeknek és imaházi egyesületeknek a fennálló gyakorlat értelmében a törvényhatóságokhoz benyújtott alapszabályai a tanügyi vonatkozású részeikben nélkülözik a törvényekben, rendeletekben vagy egyéb jogszabályokban megszabott kimerítő intézkedéseket, vagy az alapszabályoknak vonatkozó rendelkezései sok esetben a törvényekkel, rendeletekkel és a törvényes gyakorlattal nincsenek összhangzásban.

Módot akarván tehát nyújtani arra, hogy az izr. anyahitközségnek esetleg hiányos, illetve a törvényes rendelkezésekkel ellenkező szövegezésű alapszabályainak ismételt helyesbítése által az alapszabályoknak általam leendő jóváhagyása késedelmet ne szenvedjen, valamint hogy megakadályozandó az, hogy a jóváhagyást nem igénylő izr. fiókhitközségi és imaházi egyesületi alapszabályok ugyancsak ilyen rendelkezéseket ne tartalmazzanak, elrendelem, hogy a szóbanforgó alapszabályokba, ha azok az iskolaügyről rendelkeznek az izr. anyahitközség, fiókhitközség és imaházi egyesület saját jól felfogott érdekében az alábbiakkal azonos rendelkezésű intézkedések vétessenek fel:

Az iskolaszék teendői általában:

a) Az iskolaszék felügyel az iskola belső ügyeire, jelesül a rendtartás, a tanítás módszere és iránya, a tanulók testi és szellemi épségben maradása és a fegyelem fenntartása tekintetében; felügyel továbbá a hitoktatásra, úgy a hitközségi iskolában, valamint az izr. tanulók által látogatott nép-, polgári- és középiskolákban.

b) Megállapítja a hitközségi tanítók létszámát és javaslatot tesz új állások szervezése, esetleg beszüntetése, valamint a tanítók javadalmazása iránt.

c) Választja a tanítót.

d) Meghatározza minden egyes tanítóra nézve azon osztályt, melyet a jövő tanévben vezetni fog.

e) A hitközségi tanulók beiratásánál az iskolaszék is képviselve van egy tagja által.

f) Megállapítja a tanítótestület meghallgatása után a használandó tan- és kézi könyveket és beszerezeti a szükséges taneszközöket.

g) Megrendeli a tanítótestület meghallgatása után az ifjusági és tanítókönyvtár gyarapítására való könyveket.

h) Tárgyalja és végleg megállapítja a tantestület előterjesztése alapján a tantervet és órarendet és ellenőrzi annak pontos végrehajtását.

i) Intézkedik a tízhavi szorgalmi idő kezdete és befejezése, valamint az évközben tartandó szünnapok iránt.

j) Alkalmazza az iskolamulasztók irányában a törvényes rendelkezést.

k) Jelen van a tanfelügyelő iskolalátogatásánál és felmutatja a bevett könyveket és órarendet.

l) Gondoskodik, hogy az iskolát hetenként egy-egy tagja meglátogassa.

m) A tanulók szülei, vagy gondviselői és a tanítók közt fennforgó panaszokban elsőfokulag jár el.

n) Fegyelmet gyakorol a tanítók személye fölött és azokat mulasztásaik, hanyagságaik, vagy kihágásaikra szóval vagy írásban figyelmezteti. Ha ezzel czélt nem érne, jelentést tesz a közigazgatási bizottsághoz.

o) Meghatározza a tanév végén tartandó záróvizsga idejét, a vizsgát kirendelt tagjai által vezeti, meghatározza a jutalomdíjak minőségét és mennyiségét és a tantestület részéről jutalmazásra ajánlott tanulóknak a jutalomtárgyakat kiadja.

p) Kiadja évi jelentését a tanintézet összes viszonyairól.

r) Szükség esetén intézkedik a tanítók helyettesítése iránt az egy hónapnál hosszabb időre terjedő helyettesítést azonban az előljáráságnak bejelenti.

s) Javaslatot tesz a tandíj megállapítása iránt a közgyűlésnek.

t) Megállapítja a tandíjmentességet.

u) Az iskolaszéknek határozatai ellen a közgyűléshez lehet felelkezni, kivéven a tanítóválasztási és fegyelmi ügyeket, melyeknél a közigazgatási bizottság a felelbiteli fórum.

Az iskolaszék szervezete.

Az iskolaszék hét tagból áll, kiket a hitközségi közgyűlés választ.

A főrabbi, a hitközségi elnök és az igazgató-tanító hivatalból tagjai.

Az iskolaszék saját kebeléből választ titkos szavazás útján elnököt, alelnököt és jegyzőt.

Mindezekről az irodát oly felhívással értesítem, gondoskodjék, hogy az izr. anyahitközségeknek, és fiókhitközségeknek imaházi egyesületeknek jövőben alkotandó alapszabályai ezzel ellenkező rendelkezéseket ne tartalmazzanak.

Az izr. fiókhitközségek és imaházi egyesületek alapszabályainak egy-egy példánya a törvényhatósági levéltárban fog őriztetni.

Budapest, 1906. július hó 13-án.

Apponyi.

302. szám.

PÓTLÉKOK A MAGYAR-ZSIDÓ OKLEVÉLTÁR
I. KÖTETÉHEZ.

I.

1260 márcz. 10. IV. Béla király Bázs mesternek a trencsényi várhoz tartozó Arlócz nevű birtokban egynéhány hold földet adományoz.

... quod magister Baas fidelis noster ad nostram accedens praesentiam proposuit, a Fouca genero Georgii Judei baptizati, quem dixit sine heredum solatio decessisse, de terra Arlouch ad duo aratra separatam certis metis se dudum emptione titulo possedisse etc.

Kiadta Wenzel, Árpád-kori új Okmánytár. II. 319. Ezen Bázs volt országbiró, Trencsén, Gömör és Szolgagyörmege főispánja. Tőle származott a bars megyei (Garan-) Mikolai család (v. ö. Századok 1897. évf. 39—43).

II.

1336 márcz. 15. Jakab, Pozsony városának birája tanusítja, hogy Yezzel nevű pozsonyi zsidó Olgvai Fakóval bizonyos pozsonyi ház dolgában egyezséget kötött.

Nos Comes Jacobus judex et jurati, ceterique cives in Posonio, significamus quibus expedit tenore praesentium universis, quod Ruedlinus dictus Baldner, civis in Posoniensi (sic!) judexque Judeorum ibidem et Yezzel judeus de eadem

civitate, ad nostram personaliter accedentes praesentiam vivae vocis ministerio proposuerunt in hunc modum, quod quamquam inter partes, videlicet inter ipsos ex una parte, nobilemque virum magistrum scilicet Fakonem seu Farkasium filium Petri de Ovgya, qui etiam praesens astitit coram nobis, ex altera, super facto unius fundi curiae cum aedificiis eius, seu una domo in eadem civitate Poseniense ex opposito domus quondam Leopoldi Scriptoris in acie ubi vicus per portam parvam civitatis ducit ad Danubium existens, mota fuisset materia quaestionis et diutius judiciario processu ventilata in praesentia domini nostri regis extitisset, ad ultimum tamen, quod nullum jus neque aliquam justitiam ad ipsam domum seu curiam se habere competissent, nec ordine judiciario habere potuissent, sed ipsum magistrum Fokonem vigore efficacium litterarum seu instrumentorum evidentem justitiam et jus efficax habere persensissent, ideo ipsam domum seu curiam quemadmodum prius et antea ipsius magistri Fokonis de . . . extitit et fuit, sic exnunc cujuslibet litis, modo praemisso pro dicta domo ventilatae, materia jam penitus sedata silentio perpetuo seu sopta, eidem magistro Fokoni et per eum suis heredibus ac successoribus universis resignarent et restituerent, imo coram nobis restituerunt seu resignaverunt ipsi magistro Fokoni pleno suo jure, prout idem magister Foko voluerit, perpetuo possidendam, tenendam pacifice et habendam. Nihilominus ipse judeus Yezzel universas litteras suas et valimiores (sic!) quibus mediantibus ad ipsam domum se jus habere asserebat, penitus et omnino vigoribus vacuavit. In cuius restitutionis et resignationis ac quietationis memoriam praesentes vallo nostri sigilli consignantes duximus concedendas. Datum feria sexta proxima post dominicam Laetare, anno domini Millesinno CCC^o XXX^{mo} sexto.

A három tornyot ábrázoló pecsét vörös selyemzsinóron függ. Eredetije a pozsonyi káptalan világi levéltárában, Capsa 14, fasc. 15. Nr. 5 alatt őriztetik.

* * *

Az itt szereplő Olgvai Farkas (vagyis rövidítve: Fakó) a Pozsonymegyei Csallóközben még most is létező Olgya nevű helységben törzsökös, Olgvai-család tagja, elég ismert személy. Anyai ágon ő az Árpádok ivadéka (v. ő. Századok 1889. évf. 634—638); felmerül 1291-ben. 1331. aug. 18-tól 1332. nov. 1. Pozsonymegye alispánja s pozsonyi várnagy. Utoljára találkozunk vele 1345 jún. 3-án (a Kondé-család levéltárában.)

Vele s András (Andocs) nevű fivérével kihalt a család ezen ága.

Muzsla.

MTA KÖNYVTÁRA

Felelő: DR. WERTNER MÓR.

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTE

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Rosenthal L. A.*, Die Mischna. Aufbau und Quellenscheidung. Erster Band: Seraim. Aus der zweiten Hälfte: Maasseroth, Strassburg 1906. — *Stein M. M.*, Két beszéd, Nagyszombat 1906. — Catalogue of the Hebrew Union College, 1906. — *Büchler A.*, Der galiläische 'Am-ha' Ares des zweiten Jahrhunderts. Beiträge zur inneren Geschichte des palästinischen Judentums in den ersten zwei Jahrhunderten, Wien 1906 (a bécsi rabbiszeminárium Értesítőjében). — *Berliner A.*, Raschi, Vortrag, Berlin 1906. — *Posnanski S.*, יב דומא ברב סעדיה נאון, Berdiczew 1906. (K. l. a »Hagóren«-ből). — von *Gall A.* Ankündigung einer neuen Ausgabe des hebräischen Pentateuchs der Samaritaner (K. l. a ZAW. 1906. évf.-ből). — *Guttman M.*, Clavis Talmud[is] sive Encyclopaedia rerum, quae in utroque Talmude, Tosifta, Mechilta, Sifra, Sifre Talmudicisque libris occurrunt, alphabetico ordine disposita. I, Vác 1906. (Héber nyelven). — *Bände Z.*, Júsuf Al-Baszir Al-Kitáb Al-Muh-tavi c. munk. XXV—XXIX fejezetei Tóbia ben Mózes héber fordításaival. Első ízben kiadta, Magyarország fordította és magyarázatokkal ellátta. Ráczeke 1906. — *Mayerovitz A.*, Zur jüd. Auswanderungsfrage, Berlin 1906. (K. l.). — *Apo-vitzer V.*, D. Schriftwort in der rabbinischen Literatur. Prolegomena. Wien 1906. (Sitzungsberichte d. kais. Akademie d. Wissenseh. Bd CLIII, No. VI.). *Wellesz Gy.*, ישיב (jubiláris cikk a »Hagoren« 6 kötetéből). — A zsidók egyetemes története 6 kötetben Graetz nagy műve alapján és különös tekintettel a magyar zsidók történetére, szerkesztette *Szabolcsi Miksa*. A magyar zsidók történetére vonatkozó részeket összeállította *dr. Kohn Sámuel*. Budapest 1906. Phönix Irodalmi Részvénytársaság. Első kötet. Ára 16 korona. — *Dr. Kecské-L.*, Izrael vértanúsága. Templomi beszéd (Nagyvárad 1906. Kiadja a nagyváradi izr. hitközség előljárósága). — A magyarországi izraeliták vallásoktatásának egyetemes tanterve. Az izr. községkerületek kiküldötteinek megbízásából többek közreműködésével szerkesztette *dr. Munkácsi Bernát*, a pesti izr.

hitközség tanfelügyelője. Az orsz. magyar izr. közalap támogatásával kiadja a magyarországi izraeliták országos irodája. *Budapest 1906.*

Az orsz. izr. tanítóképző igazgatótanácsa új tagjaivá *Hatvany-Deutsch József* és *dr. Mezey Ferencz* lettek kinevezve.

Dr. Krausz Sámuel, az orsz. izr. tanítóképző héber tanára, a bécsi rabbiszeminárium tanárává lett megválasztva. A jeles tudós a megiszteltó meghívást elfogadta és új állását október hó közepén elfoglalta. Dr. Krausz az orsz. rabbiképző-intézet növendéke és a negyedik szemináriumi tanár, aki ebből a főiskolából kikerült. A többi három tanár időrendben a következő: Blau (Budapest), Büchler (Bécs, most London) és Schreiner (Krausz elődje Budapesten, azután Berlin), ki azonban, sajnos, betegség folytán már négy év előtt munkakép-telen lett.

Salamon Mózes tisztelt munkatársunk, Turdossin tudós rabbija, az imént ünnepelte működésének negyvenéves jubileumát, mely alkalomból hívei részéről lelkes ovációknak részesült.

Az orsz. izr. közalap elnöksége a zsidó tudomány művelői számára kiírt 2000 koronás utazási ösztöndíjat *dr. Drechsler Miksa* rabbiképző-intézeti növendéknek, a festőművészek számára kiírt hason ösztöndíjat pedig *Pór Bertalan* festőnek ítélte oda.

Schwarz Lipót zágrábi vállalkozó jótékony czelokra fél-millió koronát hagyományozott.

Czionista gyűlés volt augusztus 20-án hazánkban. Az összegyűltek saját állításuk szerint 3000 tagot képviseltek. A napirenden a zionista gyűléseken szokásos tárgyak állottak. Ez alkalommal megjegyezzük, hogy nálunk megalakult zionista egyesületek nincsenek.

Gomperz Róza, a jótékonyágáról ismert úrasszony, az arany érdemkeresztrelt lett kitüntetve annak elismeréséül, hogy vejének, néhai Kaufmann Dávid szemináriumi tanárnak, nagybecsű könyvtárát a Magyar Tudományos Akadémiának aján-dékozta.

Kaufmann Dávid édes anyja Kojeteinban 84 éves korában meghalt. Kiváló és jámbor nő volt.

Dr. Weikeri Aqu. Tamás, benedekrendi szerzetes és a római Collegio Sant Anselmo papneveldén a sémi nyelvek tanára, 43 éves korában Rómából Lourdesba való utaztában jul. 7-én váratlanul elhunyt. A minden előítéletől ment jeles tudós azon ritka keresztény papok közé tartozott, kik az újhéber irodalommal is foglalkoznak. Egy latin-héber nyelvtanon kívül kiadta Romanelli Sámuel »Merope« tragédia-fordítását, melynek eredetijét Maffei költötte. Élte utolsó hónapjaiban héber verseket írt és sok irodalmi tervvel foglalkozott. Áldás a jámbor férfiú emlékére.

Mandl Mór, a pesti hitközség és Chevra Kadisa választmányi tagja, nemes szívről fővárosszerzte ismert derék férfiú, október 14-én 70 éves korában meghalt. Áldás emlékére.

Statisztika. Budapest székesfőváros lakossága a folyó 1906. évi május 12-én megejtett népszámlálás szerint 791,748, ami 57,583-mal több az 1900. évi 734,165-nél. A zsidók száma 186,047 vagyis az összes lakosság 23'50 százaléka. Ezen szám a székesfőváros tíz kerülete szerint következőleg oszlik szét: I. ker. 3,262; II. 2,662; III. 4,577; IV. 4,435; V. 16,439; VI. 50,474; VII. 66,540; VIII. 26,491; IX. 8,947 és X. 2,220. — *A zsidók száma Budapesten* 1870-ben 44,890; 1881-ben 70,227; 1891-ben 102,377 és 1901-ben 186,047 lélek volt.

Friedmann Izrael, zadagorai csodarabbi, 53 éves korában meghalt. A napisajtó nemcsak a gyászhirt regisztrálta, hanem részletes életrajzot is közölt. Nagyszámú hívekkel bíró család feje és gazdag ember volt. Több, mint egy félszázada, hogy az elhunyt öse két falut vett meg, amiért annak idején hevesen megtámadták. Az ősi kastélyban élt és sok jót cselekedett, ha nem is művelt csodákat az elhunyt csodarabbi. Éjjel temették és sokan áldják emlékét.

Az orosz zsidók helyzete, fájdalom, még mindig válságos. A pogromok nem szüntek meg és Sidelce városban maga a katonaság rendezte. Hajmeresztő mérszárlások és rablások történtek. A meggyilkoltak száma meghaladta a százat, a sebesülteké a négyszeresét. Az angol kormány volt az egyetlen, amely a gyilkolások miatt a czári kormánynál nagykövete útján felszólalt, a többi államok példáját nem követték. Több parlamentben azonban egyes képviselők tiltakozásukat fejezték ki.

JTO. A Jewish Territorial Organization hívei *Sir James Rose-Innes* transvaali igazságügyminister elnöklété alatt Johannesburgban gyűlést tartottak, melyen Lord Selborne, a délafrikai High Commissioner is beszélt. A terv lelkes hívének vallotta magát és azon meggyőződését fejezte ki, hogy a zsidók földműves-telep alapítására teljesen alkalmasak. Reméli, hogy a terv angol fennhatóság alatt hamarosan megvalósul. — Fels angol emberbarát félmillió frankot adományozott a JTO.-nak.

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
<i>Dr. Kiss Arnold</i> : Három könnyesepp	1
<i>Schweiger Márton</i>	9
<i>Zadoc Kahn</i>	12
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : A zsidó községek rendezése Horvátországban	15
<i>Patai József</i> : Három új intézmény	20
A bócher kérdés	23
Belső megerősödés	113
Az izraelita községkerületi elnökök emlékirata gróf Apponyi Albert m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez	209
A új kultuszminiszter előtt	237
Az orsz. m. izr. közalap tisztikarának jelentése az 1904. és 1905-iki közigazgatási évről	242
A zsidó a történelmi jelszavakban	248
<i>Vadász Ede</i> : A magyar országgyűlés jelenlegi és azelőtti zsidó tagjai	252
Jewish Territorial Organizational	305
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : A lipótzentmiklósi izraelita hitközség iskolájának hatvanéves jubileuma	310
A pesti izraelita hitközség elnökválasztása	313
Társadalmi szemle	116, 254

TUDOMÁNY.

<i>Mandl Bernát</i> : Oesterreicher József Mánész, a budapesti egyetem első orvos-doktora	27
<i>Dr. Marmorstein Arthur</i> : Buda városa egy XVI. századbéli responzumban	37
<i>Dr. Farkas József</i> : Miért ünnepeljük a chanukát gyertyagyújtással?	40
<i>V. E.</i> : Apróságok	43
<i>Dr. Perls Armin</i> : A haj levágása a régi zsidóknál	121
<i>Dr. Weisz Miksa</i> : Rapoport S. L. négy levele	128
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Rapoport tévedései a bibliai versfelosztásról	143
<i>Bató I. Lipót</i> : Adalékok az óbudai hitközség és chevrák történetéhez	146, 258, 350
<i>Dr. Levinsky A.</i> : Buda 1684. és Érsekújvár 1685. évi ostrománál	154
<i>Dr. Richtmann Mózes</i> : Pótlások »Landau Ezékiel« cikkekhez	157
Helyreigazítások	161

	Lap
<i>V. E.</i> : Az óbudai zsidók történetéhez	277
<i>Dr. Pillitz Benő</i> : Mi az afikómen	277
<i>Vajda Miksa</i> : Adatok Oppenheim Lőb galgóczi rabbiról	281
<i>V. E.</i> : A »zsidó«, »zsid«, »jud« szavakkal összetett magyar és osztrák helynevek	283
<i>Dr. Guttmann Mihály</i> : Ábrahám bar Chijja Geometriájából	315
<i>Vadász Ede</i> : Az óbudai hitközség történetéhez	358
<i>Dr. Goldberger Izidor</i> : Teitelbaum Mózes mauzoleumának és sírköveinek feliratai	360

FOLKLORE.

<i>Vadász Ede</i> : { Zsidó szokások és szólamok	46, 162
{ Pótlások	362
<i>B. L.</i> : Mümpecz	363

IRODALOM.

Adalékok a magyar zsidók történetéhez	53
The Jewish Encyclopedia XI.	54
<i>Kiss Arnold</i> : Mikor szálls Isten	58
<i>Wagner Henrik</i> : A tizparancsolat	59
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : Az IMIT. 1906. Évkönyve	172
<i>B. L.</i> : Az amórák biblia- és hagyománymagyarázatának terminológiája	176
Magyar Zsidó Könyvtár	179
<i>Gerő Attila</i> : Az ünnepi imából	198
The Jewish Encyclopedia XII.	286
<i>Dr. W. M.</i> : Babylon vizein	290
<i>Kiss Arnold</i> : Koheleth	294
Irodalmi szemle	60, 180, 292, 364

TANÚGY.

<i>Dr. Bernstein Béla</i> : Az egyetemes hitoktatási tanterv	72
--	----

ORSZÁG-VILÁG.

<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : { Hazafelé	92
{ Új ásatások Jeruzsálemben	97
A newyorki rabbiszeminárium	98
Ancona	200
Róma	296

KÜTFÖK.

Az orsz. izr. iroda memorandum a Chevra Kadisák ügyében	100
Az orsz. izr. iroda levele a hitközségből való kilépésről	104
A holicai hitközség panasza <i>Aron Freistadtler</i> hitszónoka ellen. Közl.: <i>Mandl Bernát</i>	105

Lukács György vallás- és közoktatásügyi miniszternek 102.284/1905. sz. alatt kelt körrendelete az orth. új szabályzat tárgyában	Lap 204
Ministeri rendelet az izr. iskolaszékek tárgyában	375
Pótlékok a Magyar-Zsidó Oklevéltár I. kötetéhez. Közli: Dr. Wertner Mór	377

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. — Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottságának új tagjai. — Bródy Zsigmond. — Protestáns irodalmi társulat. — Új bárók. — Sweitzer Ede. — Torsch Fülöp. — Rasi. — Dr. Sternheim. — Grosz Lipót. — Sternthal Adolf. — Konti József. — Klein Ödön. — Ötven év előtt. — Kaufmann Dávid könyvtára. — Zunzstiftung	110
Irodalmi hírek. — Kitüntetés. — Rabbiavatás. — Dr. Mezei Mór. — Dr. Büchler Adolf. — A berlini »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judentums«. — Zsidó statisztika. — »Der Wunderrabbi«. — Zsidó képviselő az angol parlamentben. — Ormódi Ormódy Vilmos. — Egy rabbi fia mint tábornok. — Hirsch Márk. — Kaufmann-könyvtár. — A Jewisch Encyclopedia munkatársai	205
Irodalmi hírek. — Az orsz. rabbiképző-intézet vezérlőbizottsága és tanári kara gróf Apponyi Albertnél. — Kőrösy József. — Fleischmann Ede. — Steinschneider Móricz. — Nemesítés. — Kitüntetések. — Dr. Klein Mór. — Bárósítás. — A losonczy izr. hitközség. — A szegedi szentegylet. — Boschan Jakab. — Szemináriumi épület. — Coudenhove-Kalergi Henrik gróf. — A bócherkérdés	302
Irodalmi hírek. — Az orsz. izr. tanítóképző igazgató-tanácsának új tagjai. — Dr. Krausz Sámuel. — Salamon Mózes. — Az orsz. izr. közalap ösztöndíjai. — Schwarz Lipót. — Czionista gyűlés. — Gomperz Róza. — Kaufmann Dávid édes anyja. — Dr. Weikert Aqu. Tamás. — Mandl Mór. — Statisztika. — Friedmann Izrael. — Az orosz zsidók helyzete	379

A MEGBESZÉLT MUNKÁK LAJSTROMA.

Dr. Bacher W.: Die bibel- und traditionsexegetische Terminologie der Amoraer, Leipzig 1905	176
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve, 1906	172
The Jewish Encyclopedia XI és XII	54, 286
Magyar-Zsidó Könyvtár	179
Patai József: Babylon vizein, Budapest 1906	290
Számos mű kisebb-nagyobb terjedelmű ismertetése az »Irodalmi Szemlé«-ben	60, 180, 292